T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN'IN IŞIĞINDA

ZÜLKARNEYN KISSASI

Doktora Tezi

FATMA KÖKSAL ALBAYRAK

İstanbul, 2012

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN'IN IŞIĞINDA ZÜLKARNEYN KISSASI

Doktora Tezi

FATMA KÖKSAL ALBAYRAK

Danışman: Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK

İstanbul, 2012

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı TEFSİR Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi FATMA KÖKSAL ALBAYRAK'nın KUR'AN'IN IŞIĞINDA ZÜLKARNEYN KISSASI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 08.03.2012 tarih ve 2012-6/46 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından ~~oy birliği~~ / oy çokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ..../............/.................

Öğretim Üyesi Adı Soyadı **İmzası**

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. YAKUP ÇİÇEK	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. MUHSİN DEMİRCİ	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ALİ COŞKUN	
4.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. YAŞAR DÜZENLİ	
5.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. MEVLÜT GÜNGÖR	

ÖZET

Kur'an'ın Kehf Sûresi, 82-96. ayetlerinde bahsi geçen Zülkarneyn "iki boynuzlu" lakabı ile zikredilmiştir. Zülkarneyn ilahi bir ilhama mazhar olmuş dini bir kimliğinin yanı sıra, dünyanın krallığı da verilmiştir.

Zülkarneyn olarak bahsedilen iki boynuzlu yeryüzünün kralının kimliği hususunda araştırmacılar ihtilaf etmişlerdir. Kimi onun Büyük İskender olduğunu söylerken, kimileri de Kuruş, !. Dârâ, Naram-sin ve başka isimler olduğunu iddia etmişlerdir.

Ancak ne İskender ve ne de diğerleri günümüz tarih verileri itibarı ile Kur'an'ın anlattığı Zülkarneyn ile birebir örtüşmemektedir.

Kur'an'a göre Zülkarneyn önce batıya daha sonra doğuya sefer düzenlemiştir. Bu seferlerinden sonra ise bir başka cihete yönelmiş ve orada Yecüc Mecüc diye bilinen barbar bir kavmi üzerine bakır döktüğü demir bir set ile hapsetmiştir. Kıyamet alameti olarak hapsedilen Yecüc Mecüc demir kapıyı delerek çıkacak ve dünyanın her tarafına yayılacaklardır.

SUMMARY

It is well known that Dhu'l-Qarnayn appears in the Koran Kehf: 82-96, under the name of the Lord of the two horns. He is here a Priest-King, a man who, as God's vicegerent, is master of this world and honoured in the next.

Dhu'l-Qarnayn, the Lord of the two horns, is an epithet bestowed by scholars upon Alexander the Great (Iskender), Kyrus, I.Darius and Naram-sin and the other emperors of the world.

Unfortunately Alexander and the others cannot be considered as a source of the Koranic narrative.

Dhu'l-Qarnayn journeyed to the west and then to the east. Then, he moved to another direction, presumably to the north. There, he jailed Yajuj and Majuj by constructing an iron gate adorned by copper. As the sign of the Resurrection Day, Yajuj and Majuj will make a hole on this gate and quit, and spread to all world.

İÇİNDEKİLER **Sayfa No.**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ZÜLKARNEYN'İN PEYGAMBERLİĞİ MESELESİ, SEFERLERİ, YE'CÛC VE ME'CÛC İLE MÜCADELESİ

KISALTMALAR

age.	:Adı geçen eser
agç.	:Adı geçen çeviri
agm.	:Adı geçen makale
AS.	:Aleyhisselam
bs.	:Baskı
b.	:İbn (oğlu)
bnt.	:Bint (kızı)
bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
çev.	:Çeviren
der.	:Derleyen
h.	:Hicrî yıl
hzl.	:Hazırlayan
Hz.	:Hazreti
İFAV	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
İÜEF	:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
M.	:Mîlâdî yıl
mad.	:Madde
MEB	**:**Milî Eğitim Bakanlığı
MÖ	:Milattan Önce
MS	:Milattan Sonra
MÜİF	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
mür.	:Müracaat ediniz
ö.	:Ölüm tarihi
RA.	:Radıyallâhu anh/Radıyallâhu anhâ
s.	:Sayfa
S	:Sayı
SAV.	:Sallallâhu aleyhi ve sellem
sy.	:Sayı
thk.	:Tahkik eden
T.C.	:Türkiye Cumhuriyeti
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	:Basım veya yayın tarihi belirsiz
URL	:Uniform Resource Locator
Ü	:Üniversite
vb.	:Ve benzeri
vd.	:Ve devamı
vs.	:Ve saire
www.	:World Wide Web
Yay.	:Yayın
yy.	Yüzyıl

ÖZET

Cesur bir savaşçı ve idareci olan Zülkarneyn'in tarihte kim olduğunu gerek müfessirler gerekse diğer ilim erbabı tespit etmeye çalışmışlardır. Kimileri seferlerini dikkate alarak onun, Büyük İskender olduğunu iddia ederken, kimileri de idarecilik yönünü esas alıp, onun Kuruş olduğunu savunmuşlardır. Lakabından yola çıkarak onun Himyer krallarından biri olduğu da öne sürülmüştür. Hatta sebep kelimesinden yola çıkarak onun uzaya yolculuk yapan bir zat olduğu bile iddia edilmiştir. Ancak, onun kimliği, yaşadığı yer ve dönemi hakkında tatmin edici hiçbir sonuca ulaşılamadığı gibi, onun kim olduğu noktasında da, üzerinde görüş birliğine varan bir isimde buluşulamamıştır.

Zülkarneyn kıssası ile ilgili âyetler, Medine devrinde inmiştir. Bu âyetleri içeren Kehf sûresi nüzul sıralamasına göre düzenlenen İbn Abbâs'ın mushafında altmış altıncı, Ca`fer es-Sâdık'ın(v.148/765) mushafında altmış sekizinci, Hz. Osman'ın mushafında ise altmış dokuzuncu sıradadır. Nüzul sıralaması esas alınmayan Hz. Ebû Bekir'in cem ettiği, Hz. Osmân'ın çoğalttığı Kur'ân düzeninde ise on sekizinci sırada yer almaktadır. Kehf suresinin 83-101. ayetlerinde kıssa, meâlen şöyle anlatılmaktadır:

"...Sana Zülkarneyn hakkında soruyorlar: De ki: 'Size ondan bahsedeceğim.' (83). Gerçekten biz onu yeryüzünde güç ve nüfuz sahibi kıldık; ona [muhtaç olduğu] her şey için bir sebep [yol yordam] verdik. (84) O da bir yol üzere gitti. (85). Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçığa batar buldu. Onun yanında bir kavim buldu. Bunun üzerine biz: 'Ey Zülkarneyn! Onlara azap veya onlara güzel davranma hususunda serbestsin' dedik. (86) O, şöyle dedi: 'Haksızlık edenlere gelince, onları cezalandıracağız; sonra o, Rabbine döndürülecek; (Allah da) onlara görülmemiş bir azap uygular. (87) İman edip de güzel davranan kimselere gelince; onun için de en güzel bir karşılık vardır. Ve buyruğumuzdan ona kolay olanı söyleyeceğiz.' (88) Sonra (yine) bir yol tuttu (89) Güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu (güneşi) önüne engel kılmadığımız bir kavim üzerine doğar buldu.(90) İşte böyle... Onunla ilgili her şeyden haberdardık. (91) Sonra (yine) bir yol tuttu. (92) Nihayet iki se arasına ulaştığında, önünde, hemen hemen hiç söz anlamayan bir kavim buldu. (93) Dediler ki: 'Ey Zülkarneyn! Muhakkak, Ye'cûc ve Me'cûc burada, bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana vergi verelim mi?' (94) Dedi ki: 'Rabbimin bana verdiği güç ve nüfuz daha hayırlıdır. Siz bana gücünüzle yardım edin de, sizinle onlar arasına bir sed yapayım.' (95) 'Bana demir blokları getirin!' İki tepe arasında aynı seviyeye gelince (vadiyi doldurunca): 'Üfleyin (körükleyin)!' dedi. Onu ateş haline getirince: 'Getirin

bana, üzerine erimiş bakır dökeyim' dedi. (96) Artık onu ne aşabildiler ne de delebildiler. (97) Zülkarneyn: 'Bu, Rabbimden bir rahmettir. Fakat Rabbimin vâdi gerçekleşince, onu yerle bir eder. Rabbimin vâdi haktır, dedi." (98) O gün, onları dalgalar halinde birbirlerine girer bırakırız. Ve nihayet sura üfürüldüğünde onları eksiksiz bir araya getiririz."

Yüce Allah, Enbiya sûresinde Ye'cûc ve Me'cûc seddinin açılması ile ilgili şöyle buyuruyor:

Ye'cûc ve Me'cûc'ün (seddi) açılınca her tepeden dalga dalga yayılırlar. (96) Gerçek vaat (Kıyametin kopması) yaklaşmıştır. Görürsün ki, inkarcıların gözleri gövermiştir. 'Yazıklar olsun bize, doğrusu biz bundan gaflet etmişiz. Hatta biz zalimlermişiz!' derler."(97)

TEŞEKKÜR

Bu çalışmamın tamamlanmasında bana kapılarını her zaman açık tutan saygıdeğer annem ve babama; zor günlerimde yardımcı olan ve her bakımdan daima bana destek olan, eşim Av. M. Sefa ALBAYRAK'a, yazılarımın tashihinde yardımcı olan ağabeyim Av. Celal KÖKSAL'a ve çalışmalarımda beni teşvik eden dayım Davut KÖKSAL'a teşekkürlerimi sunarım.

Kelimelerin seçimine kadar çalışmamda bana yol gösteren her konuda kendilerinden istifade ettiğim, çok kıymetli hocalarım, Prof. Dr. Mevlüt GÜNGÖR, Prof. Dr. Sadrettin GÜMÜŞ, Prof. Dr. Muhsin DEMİRCİ ve Prof. Dr. İsmail YİĞİT hocama; tarihi verileri tespitte bana yardımcı olan Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan'a ve İSAM Kütüphanesi çalışanlarına bilhassa Şevki Baykuş'a teşekkürü bir borç bilirim.

Geniş ufku, tecrübesi, ilim ve kültür alanındaki derinliği ile bana fikri bakımdan sürekli destek olan ve daima yardımına ihtiyaç hissettiğim danışmanım ve değerli hocam Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK'e en derin minnet ve şükranlarımı sunarım.

Fatma KÖKSAL ALBAYRAK

İstanbul, 2012

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU ÖNEMİ VE AMACI

Kur'an'da Kehf sûresinde geçen, "Zülkarneyn" kıssası, dini ve tarihi yönü ve mucizevî olayları ile doğuda, batıda ve birçok alanda ilim adamlarının ilgi odağı olmuştur. "Zülkarneyn", kişiliği, farklı ünvanı, kumandan kimliği ve alışılmadık harikulade olayların gerçekleştiği seferleri ile dikkatleri celp etmiş, zihinlerde merak ve ilgi uyandırmıştır. Bu konuda müstakil eserler ve makaleler yazılmış, internet sayfaları açılmış, ufolara kadar varan ilginç tezler üretilmiş olup bu konudaki çalışmalar devam etmiştir. Zülkarneyn kıssasının müphem oluşu ve ilginç olayların bu kıssada cereyan etmiş olması bu alanda yorumların artmasına ve çok farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bu çalısmamızın temel amacı, bir taraftan Kur'ân, sünnet ve onların etrafında oluşan yorumlardan da istifade ederek, diğer ilimlerin verilerini harmanlayıp bütüncül bir yaklaşımla kıssayı ortaya koymak ve daha iyi anlaşılmasına bir nebze de olsa katkıda bulunmaktır. Diğer taraftan kıssaların vermek istediği mesajı, -yer ve zaman objelerine takılmadan- insanların anlayacakları tarzda ortaya koymak, hedeflenen bir başka noktadır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE KAYNAKLARI

Araştırmamda Sosyal Bilimlerin genel metotlarından olan dökümantasyon metodunu kullanarak konum ile ilgili bilgi veren her türlü malzemeye ulaşmaya çalıştık. Sağlıklı yorum yapabilmek için kaynakları birbirleri ile karşılaştırıp kontrol ettik. Ulaşılan verileri tasnif ederek tahlil, tenkit ve değerlendirme yaptık.

Ele aldığım konu yani "Kur'an'ın Işığında Zülkarneyn Kıssası" yalnızca tarihi bir alanı ilgilendirmediği için çok yönlü ve farklı alanların araştırılması zaruretini ortaya çıkarmıştır. Bu araştırmaya öncelikle, kıssaların mahiyetinden başlamamız, yapılan bu çalışmayı daha net görmemizi sağlamıştır. Kıssaların tarihselliği konusunu bir yere oturtmak gayesiyle konu ile ilgili kitap, tez ve makaleler titiz bir şekilde araştırılmıştır.

Kıssayı ele alışımızda, temel ilk kaynağımız Tefsir kitapları oldu. Kur'an'da bu konunun zikredildiği, "Kehf" suresi 83-98. âyetlerinin ve "Enbiya" suresinin 96-97. âyetlerinin tefsirlerini inceledik. İkinci kaynak olan Hadis kitaplarında ise, "Tefsir ve Kıyamet Alametleri", bölümleri başta olmak üzere konu ile ilgili hemen her kelimeye ulaşmaya çalıştık. İlgili hadislerin izahlarının yanında bazı hadislerin tenkidi gerektiğinden, gerek metin ve gerekse ricalinin kritiklerini yaptık. Konumuzla ilgili olan "Kısasü'l-Enbiya" kitaplarını ve Kelam ilmini ilgilendiren "Kıyamet ve alametleri" bahislerini taradık. Bu konuda müstakil yazılmış eserlerin yanı sıra süreli yayınlarda yer almış olan makaleleri de elden geçirmeye çalıştık. Kutsal metinlerde geçen bu konudaki verileri, güvenilirlik ve tarihsellik bakımından ele aldık ve dikkatle değerlendirmeye çalıştık.

Bir başka açıdan konunun, doğrudan tarihle ilgili olması sebebiyle ünlü kumandan ve imparatorları Yunan tarihinden Yahudi tarihine; Himyerler'den, Persler, Akkadlar, Asurlar, Çin, Hun, Moğol ve Türk tarihine kadar hemen hemen mevcut bütün eski tarihi, yabancı eserlerden de yararlanarak bizi alakadar eden bütün bilgileri imkân dâhilinde topladık. Hatta Taberî, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr, Makdîsî, Se`âlibî, Hemedânî gibi birçok Müslüman tarihçilerin verilerini de yeri geldikçe değerlendirdik.

Bahreyn'den Mezopotamya'ya oradan Türkistan'a kadar olan coğrafi alanı incelemek, araştırmamızın bir parçasını teşkil etmiştir. Olayın gerçekleştiği yerlerin tespiti için, tarih atlasına ve coğrafi özelliklerinin tespiti için de coğrafya bilgilerine başvurduk. Konu ile ilgili en ufak bir ayrıntıyı kaçırmamak veya bir ipucu yakalayabilmek için "Zülkarneyn, Ye'cûc-Me'cûc, Demirkapı, Çin seddi, Hunlar, Moğollar, Boynuz" vb. uzaktan ve yakından alakalı bütün terimleri ele almaya ve incelemeye çalıştık.

Arkeolojik kazılardan elde edilen bilgilerin, boynuzlu minyatürlerin ve mevcut setlerin tetkiki de bu çalışmaya dâhil olmuştur. Hatta edebi destanlar ile karşılaştırma gerektiren bu çalışmamızda, her dala girmeye ve o sahanın ilim adamları ile görüş alış verişinde bulunmaya azami gayret gösterdik.

Bu konuya değinen yüzlerce kitap, makale ve internet sayfalarına ulaştık. Ancak birçok veri, ilmi olmaktan çok uzak bir üslupla kaleme alındığından, bu tarz verilere itibar etmedik.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konu ile alakalı yazılmış makaleler şunlardır:

1. "Zülkarneyn Beyne'l-Haberi'l-Kur'ânî ve'l-Vâkıi't-Târîhî" (ed-Dâre. Riyad, 1978, C.4, sayı 3) adlı Abdullah İbrâhîm el-Asker'in makalesi ki daha evvel yazılmış tefsir bilgilerinin kritiği şeklindedir.

2. Ahmed Hüseyin Şerefüddin'in, "Havle Makâlâti Zülkarneyn Beyne'l-Haberi'l-Kur'ânî ve'l-Vâkıi't-Târîhî"(**ed-Dâre.** C.1, sayı: 4, Riyad, 1978, s.308-313.) adlı makalesi ki adından da anlaşılacağı üzere Abdullah İbrahim el-Asker'e cevaben yazılmış bir makaledir.

3. Nurulhak Tenvîr'in "Zülkarneyn fi'l-Kur'ân ve't-Târîh" adlı makalesi Mecelletü'l-Ezher'de 1959 yılında yayınlanmış ve Zülkarneyn'in kimliği konusu üzerinde durmuştur.

4. Ömer et-Tîbî'nin "Zülkarneyn fi'l-Kur'ân ve't-Târîh", adlı makalesi "Mecelletü'l-Ezher" de 1959 yılında yayınlanmıştır.

5. Vedîa Tâhâ en-Necm'in "Şahsiyyetü Zülkarneyn" adlı makalesi de 1968 yılında "Mecelletü'l-Mecme`i'l-İlmiyyi'l-Arabiyyeti bi Dımaşk", dergisinde yayınlanmıştır.

6. Montserrat Ebu'l-Mulhim, "Alejandro 'Dü'l-Qarnayn' en el-Kitâb Âdab al-Falâsife" adlı makalesinde İskender Zülkarneyn eşleştirmesini incelemiştir.

7. Sargon Erdem gerek Zülkarneyn ve gerekse Ye'cûc ve Me'cûc konusunda çalışmalar yapmıştır. "M.Ö. II. Bin yıla Ait çivi yazılı belgelerin ışığında Gutium/Ye'cûc-Me'cûc/Moğollar Turukkum/Türkler" ile Zafer dergisinde yayınlanan "Zülkarneyn" (**Zafer**. Sayı:113-5. Mayıs, Haziran, Temmuz, İstanbul: İhlas

Matbaacılık, 1986.) konulu üç ayrı sayıda yayınlanan makaleleri vardır. O, bu makalelerinde, Zülkarneyn'in "Naram-Sin" olduğunu ispata çalışmıştır.

8. Mustafa Muhammed et-Tayr'ın "Zülkarneyn Yeftehu'l-Meşrika ve Yebnî Sedde Ye'cûc ve Me'cûc" adlı makalesi "Mecelletü'l-Ezher" adlı dergide yayınlanmıştır. Yine bir bakıma devam niteliği taşıyan "Zülkarneyn ve Fütühâtühü fi'l-Meşâriki ve'l-Megârib" (Mecelletü'l-Ezher, C.51, sayı 7, Kahire 1979. s.1619-1620) makalesi de aynı dergide aynı yıl yayınlanmıştır.

9. İskender Pala'nın konu ile ilgili önemli görüşleri derlemeye çalıştığı, "İskender mi? Zülkarneyn mi?" adlı makalesi ise İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi'nde yayınlanmıştır.

10. İsmâil Cerrahoğlu, AÜİF Dergisi'nde yayınlanan, "Ye'cûc-Me'cûc ve Türkler" adlı makalesinde, konu ile ilgili rivâyetleri kaynaklarına göre ele alıp, bu tür bilgilerin doğruluğunu kritik etmiştir.

11. Muhammed Takî Siyahpuş(سیاه بوش) "Pîramun Dâsitan Zülkarneyn" (بیرامون داستان ذوالقرنین) adlı makalesinde ölümsüzlük çeşmesinden bahsetmiş ve mevcut görüşleri özetlemiştir.

12. Von Hedrick Boeschoten, İskender-Zülkarneyn eşleştirmesini konu alan "Iskandar-Dhulqarnanin in Den Qısas-ı Rabğuzı" adlı makalesinde âyetleri tek tek ele alarak incelemeye çalışmıştır.

13. Ebu'l-Kelâm Âzat'ın, "Sekâfetü'l-Hind" dergisinin üç ayrı sayısında "Şahsiyyetü Zülkarneyn el-Mezkûr fi'l-Kur'ân" makalelerini yayınlamıştır ki daha sonra bu makaleler kitap haline getirilmiştir. O, bu makalelerinde Zülkarneyn'in Pers Kralı Kuruş olduğunu ispata çalışmıştır.

Zülkarneyn kıssası müstakil bir kitap olarak eski dönemlerde çok fazla ele alınmamıştır. Meselâ, Kelam kitaplarında, "Kıyâmet Âlametleri"nin anlatıldığı bölümlerde konunun bir bölümünü teşkil eden "Ye'cûc ve Me'cûc" bahsine değinilmiştir. Ayrıca, peygamberliği şüpheli olmasına rağmen "Kısasü'l-Enbiya" kitaplarında da zaman zaman yer alabilmiştir. Örneğin, Mevlana

Hıfzurrahmân'ın(ö.1962) "Kasasu'l-Kur'ân" adlı eserinin üçüncü cildinde Zülkarneyn'in, Kuruş olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Ahmed Cemâl el-Umerî'nin "Verasânü fî't-Tefsîri'l-Mevdûî li'l-Kasasi'l-Kur'ânî" adlı eseri ile Abdülkerim el Hatîb'in "el-Kasasi'l-Kur'ânî mine'l-Âlemi'l-Manzûr ve Ğayri'l-Manzûr" adlı eserleri de bu konuya örnek sayılabilir. Ancak genellikle bu tür eserlerde yer alan bilgileri doyurucu görmediğimizi de belirtmek isteriz. Bu konu daha ziyade, günümüzde "konulu tefsir" çalışmalarının yaygınlaşmasıyla, "Kur'an kıssaları"nı anlatan eserlerde genişçe yer almaya başlamıştır. Zülkarneyn'in kimliğini soruşturmaya başlayan eserler de daha ziyade son dönemde yazılmış eserlerdir.

Zülkarneyn konulu yazılmış eserler hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse; İskender-Zülkarneyn eşleşmesinden yola çıkarak yazılan eserler bir hayli fazladır. Makedonyalı İskender hakkında yazılan bu tür eserlere birkaç örnek verecek olursak: "Hikaye-i İskender Zülkarneyn" adlı risale, Üveys b. Muhammed el-Alaşehrî tarafından kaleme alınmıştır. Biyografi özelliğini taşıyan bu yazma eser 26 sayfadan ibarettir. "Sîret-ü İskender Zülkarneyn" adlı eser ise İbrahim b. Müferrec es-Sûnî, tarafından kaleme alınmış olup tarihi bilgi ağırlıklıdır ve takribi 250 sayfadır. Yine Süleymân Sadeddin Efendi'nin"Risâle fi Hakkı Zülkarneyn" adlı yazma eseri; Aristoteles'in "İskender Zülkarneyn'e Bir Nasihat Mektubu Tercümesi"; Üveys b. Muhammed el-Alaşehri el Üskübî Veysî(1037)'nin biyografi türü "Hikaye-i İskender-i Zülkarneyn" adlı eseri; el-Hamzevî'nin, "Kıssat-ü İskender" ve es-Seyyid Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî'nin, "Sîret-ü İskender"i, bu tür eserler arasında sayılabilir. Yunan Felsefesinin etkisini gösterdiği bu eserleri bir tarafa bırakırsak bunların haricinde yazılmış eserleri şöyle sıralayabiliriz.

1. Halep İlahiyat Fakültesi, Hadîs Usulü Hocası, Muhammed Râğıb et-Tabbâh'ın "Zülkarneyn ve Seddü's-Sîn –Men Hüve ve Eyne Hüve-" adlı eseri, el-Matbaatü'l-İlmiyyetü'l-Asriyye matbaasında, 1949 yılında basılmıştır. Takribi 100 sayfadır. Müellif, Vehb b. Münebbih'in(ö.114/732) "Kitâbü't-Tîcân" adlı eserinden çokça istifade etmiştir. Vehb b. Münebbih ise Ka`b el-Ahbâr gibi İsrâilî rivâyetle meşhurdur. Ayrıca konu ile ilgili rivâyetlerin tahkiki ve tenkidi de yapılmamıştır.

Zülkarneyn'in, Himyer krallarından "es-Sa`b"[1] olduğu iddia edilmiş ancak diğer görüş ve kanaatlere yer verilmemiştir. Ayrıca bu eserde, Çin seddinin Zülkarneyn seddi olduğu vurgulanmıştır.

2. Seyyid Ahmed Han, "İzâletü'l-Ğayn an Kıssat-i Zilkarneyn" adlı bir risale yazmıştır. 1890 yılında Acura'da basılan bu eserde, Zülkarneyn'in, M.Ö. birinci asırda yaşamış olan ve Çin seddini inşa eden Çin İmparatoru "Şhi-Huangti" olduğunu ileri sürmüştür.

3. Hint Yarımadasının büyük âlimlerinden Mevlâna Abdulhak ed-Dihlevî, "İzâletü'r-Rayn an Kıssati Zilkarneyn" adlı bir risale yazmıştır. O bu risalesini Seyyid Ahmed Han'a ve önceki müfessirlerin görüşlerine reddiye olarak hazırlamış ve Zülkarneyn'in "Kuruş: Keyhüsrev" olduğunu ve inşa ettiği seddin, Ural Dağları arasında olduğunu ileri sürmüştür.

4. "Kıssat-ü Zilkarneyn", Coğrafya alanında otorite olan Abdulâlîm Abdurrahmân Hıdır tarafından yazılmış ve 1981 de Dâru'ş-Şurûk ta basılmıştır. Takribi 350 sayfadır. Yazar, Şemr b. Amr b. Afrikiş, Makedonyalı İskender ve Ahemenî kralı Kuruş'un hayatlarını anlatmak suretiyle en yakın üç isim üzerinde durmuştur.

5. Hint yarımadasının büyük âlimlerinden Ebu'l-Kelâm Âzât Zülkarneyn ile ilgili görüşlerini "Tercümân-ü Kur'an" adlı tefsirinde ve zaman zaman yayınladığı makalelerinde[2] ortaya koymuştur. Selmân Âbid en-Nedvî, İmtiyaz Ali Arşî'nin eleştirel üslupla yazdıklarını da birleştirerek "Teemmülât fî Şahsıyyeti Zilkarneyn" adlı 110 sayfalık eseri 1984 yılında neşretmiştir. Bu eserde, Zülkarneyn'in Fars kralı Kuruş olduğunu ispat edilmeye çalışılmıştır. Bugün bu kitap, Muharrem Tan'ın

---

[1] Bu görüş Ebû Heyseme'den gelen rivâyete dayanmaktadır. Bu rivâyete göre Zülkarneyn (الصعب بن جابز القلمس) es-Sa`b b. Câbizi'l-Kalamus'tur. Ebû Hayyân el-Endelûsî, **el-Bahru'l-Muhît,** c.6, s.158.

[2] Ebu'l-Kelâm Âzâd, "*Şahsiyyetü Zilkarneyn el-Mezkûr fi'l-Kur'ân*", **Sekâfetü'l-Hind**, 1.cilt, sayı 1, s.50-71, Haydarabat: Meclisü'l-Hind li'r-Ravâbiti's-Sagâfiyye, 1950; "Şahsiyyetü Zilkarneyn el-Mezkûr fi'l-Kur'ân", `**Sekâfetü'l-Hind,** C.1, sayı 2, s. 58-86, Meclisü'l-Hind li'r-Ravâbiti's-Sagâfiyye: Haydarabat 1950; "*Şahsiyyetü Zilkarneyn el-Mezkûr fi'l-Kur'ân*", `**Sekâfetü'l-Hind**, 1.cilt, sayı 3, s.10-40, Haydarabat: Meclisü'l-Hind li'r-Ravâbiti's-Sagâfiyye, 1950.

tercümesiyle “Zülkarneyn Kimdir” adında, İz yayıncılık tarafından Türkçe’ye kazandırılmıştır.

6. “Mişkâtü’l-Hayât fî Tefsîri’l-Âyât” Necef Ali b. Hasan Ali et-Tebrîzî tarafından kaleme alınmıştır. Eserde Zülkarneyn ile ilgili görüşler, sunulmuş ve kısmen değerlendirilmiştir. 102 sayfalık bu eserde daha ziyade Fars kralları üzerinde durulmuştur.

7. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf ise “Zülkarneyn el-Kâidü’l-Fâtihu ve’l-Hâkimu’s-Sâlih” adlı takribi 400 sayfalık kitabında konu ile ilgili mevcut görüşleri derlemiş, bütün verileri mümkün mertebe sunmaya çalışmıştır. Zülkarneyn’in nebi ve melek olmadığını belirttikten sonra “İskender”, “Sa`b” ve “Kuruş” isimlerinin en yakın isimler olduğunu tespit etmiş bunlar içerisinde de İskender’in lakap benzerliğinin daha fazla olduğunu söylemiştir. Ye’cûc ve Me’cûc’un kimler olduğunun gaybi bir bilgi olduğunu, Seddin Kafkas dağlarındaki Daryal boğazı mıntıkasındaki sed olduğunu kabul etmiştir. Kitabının ağırlıklı bölümü Zülkarneyn olarak düşünülen isimlerin hayat hikâyeleridir.

8. Ukkâşe Abdulmennân et-Tayyibî, “Ye’cûc ve Me’cûc” adlı eseri daha ziyade kelâm ağırlıklıdır. Ye’cûc ve Me’cûc konularını anlattığı bu eserinde, diğer kıyâmet alametlerini de ele almıştır.

9. Aslında makale diyebileceğimiz, küçük cep kitabı türünde basılmış olan Musâ Cârullah Bigiyef’in, (1369/1949); Kur’ani Kerim Ayetlerine Göre Yecuc ve Mecuc Harut ve Marut, adlı eserini de bu kitaplar arasında sayabiliriz. Bu eser 1950 yılında İstanbul’da basılmıştır.

10. İskender Türe’nin “Zülkarneyn –Kur’an’da uzaya Seyahati anlatılan İnsan” adlı eserini de bu grupta sayabiliriz. Eser 284 sayfadır. Yazar, bu eserinde Zülkarneyn’in uzaya üç sefer düzenlediğini iddia eder. Ye’cûc ve Me’cûc ise uzaylı varlıklardır.

Bunun dışında, Türkiye’de Lisans tezi olarak kaleme alınanlar da vardır:

1. Haşim Keskin'in, Abdullah Aydemir hoca nezaretinde yapmış olduğu "Kur'an Açısından Zülkarneyn Kimdir" adlı eseri, kısmi olarak müfessirlerin yorumlarına yer vermiştir. (9 Eylül Üniversitesi'nde 43 sayfalık bir Mezuniyet tezidir.)

2. Servet Yalçın'ın "Ashab-ı Kehf ve Zülkarneyn Kıssalarının Kur'an'ı Kerim'e Göre İzahı" adlı çalışması 1989 da Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Lisans tezi olarak yazılmıştır. Daha ziyade tefsir kitaplarına dayanılarak, iki büyük kıssanın anlatıldığı bu tez, toplam 95 sayfadır.

3. "Zülkarneyn ve Ye'cûc-Me'cûc" adlı tez Musa Harbi'nin, Erzurum İslâmi İlimler Fakültesi bitirme tezidir. 1980 yılında yazılmıştır, 49 sayfadır.

4. "Kur'ân-ı Kerim'de Zülkarneyn", Said Akdoğan'ın 1969 da, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesinde yapmış olduğu bir lisans tezidir. Çeşitli tefsirlerin görüşlerine yer veren bu eser, 73 sayfadır.

5. "Eshâb-ı Kehf ve Zülkarneyn Hikâyesi", Esad Sezâi Sümbüllük'ün yazmış olduğu mezuniyet tezidir. 46 sayfa olan bu tez, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesindedir.

6. Hasan Şakir Sancaktar'ın "Kuranı Kerim Tefsirlerine Göre Yecuc ve Mecuc" adlı lisans tezi AÜİF'de yapılmıştır. Tamamı 30 sayfadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN KISSALARINA GENEL BİR BAKIŞ

I. KUR’AN KISSALARININ MAHİYETİ

Kur’an-ı Kerim’de iman, ibadet, ahlak, kâinat ve insan gibi farklı konular birbirlerine girift olarak ele alınmıştır. İnsanlara öğüt veren ve yol gösteren kıssalara Kur’an’ın hemen her yerinde rastlamak mümkündür.

Kur’an-ı Kerim, bir takım ahlaki değerleri, hedefleri, daha müşahhas bir takım örneklemelerle bize sunmaktadır. Doğru yolu bırakanların akıbetlerini ve kötü sonlarını Allah, bize kıssalarla anlatmaktadır. Örnekleme yoluna gitmek, insan psikolojisi ve pedagojisi için çok önemlidir. Kur’an-ı Kerim de insanı esas aldığından doğal olarak kıssa ile anlatıma ağırlık vermiştir.[3]

“Kıssa” kelimesi, (قص- يقص- قصة و قصص) bir kimsenin izini sürüp ardından gitmek anlamına gelmektedir.[4] (فارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قصَصًا) *“(Musa ve Genç), izlerini takip ederek geri döndüler*”[5] ayetinde olduğu gibi. Diğer bir anlamı ise ‘bir kimseye bir sözü beyan edip bildirmektir.’ (نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ القَصَص) “*Biz, sana kıssaların en iyisini açıklayacağız*.”[6] ayetinde olduğu gibi. Aynı kökün üçüncü manâsı; "Bir şeyi makasla kesmek, kırkmak, anlamını taşır."[7]

Geçmişte cereyan eden hadiseler anlatılırken, Kur’an’ın tarih kitabı niteliğinde olmaması nedeniyle olaylar, tarih metodu ile verilmemiş, insanoğlunu irşat

---

[3] İdris Şengül, “Kur’an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi”, **I. Kur’an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler**, 1-3 Nisan 1994, Ankara: Bilgi Vakfı Yay, 1994, s.162.

[4] İsmail b. Hammâd el-Cevherî (400/1010), **Tâcü'1-Lüğati ve Sıhâhul-Arabiyye**. Tahkik: Ahmed Abdu'l-Ğafûr 'Attâr, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1956, Mısır, (KSS maddesi) s.1051-1052; Râğıb el-Isfehânî (425/1034), **el-Müfredât fi Garibi' 1-Kur'ân**, s. 404; İbrı-u Manzûr (711/1311), **Lisânul-Arab**. (KSS maddesi) C.3. s.101; Muhibbu'd-Din Ebu'1-Feyz es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî el-Vasıtî (1205/1791), **Tâcu'1-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs**. 1. bs., Matbaatul-Hayriyye, 1306/1889-Mısır, (KSS maddesi) C.4, s.431-434; Asım, Ebu'l-Kemâl es-Seyyîd Ahmed (1236/1820), **el-Okyanûsu'1-Basît fî Tercümeti'l-Kamusi'l-Muhît**, el-Matbaatü'1-Osmaniyye, 1305/1888, İstanbul, C.2, s.1203.

[5] (18)Kehf, 64. Ayrıca aynı manaya gelen şu ayete de bakılabilir: (28)Kasas, 11.

[6] (12)Yusuf, 3. Ayrıca aynı manaya gelen şu ayetlere de bakılabilir: (3)Âl-i İmrân,63; (4)Nisâ, 164; (6)En`am, 57, 130; (7)A`râf, 7, 35, 176; (11)Hûd, 100, 101, 120; (12)Yûsuf, 5, 111; (16)Nahl, 118; (18)Kehf, 13; (20)Tâhâ, 99; (27)Neml76; (28)Kasas 25; (40)Gafir, 78.

[7] **Lisânu’l-Arab**. (KSS maddesi) C.3, s.101; **Tâcu'1-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs**. (KSS maddesi) C.4, s. 431-434.

edip aydınlatacak kısımları zikredilmiştir. Bu anlatım şeklinde olaylar, Yüce Allah'ın herşeyi kuşatan ilmiyle, verilerin asıllarında herhangi bir değişiklik yapılmadan muhatapların tefekkürlerine sunulmuştur.[8]

Kur'an kıssalarının konularını şöyle tasnif edebiliriz:

1. Peygamber kıssaları,[9]

2. Salih kulların kıssaları,[10]

3. Hak-batıl mücadelesi kıssaları,[11]

4. Dalalette olanların kıssaları,[12]

Kıssaların içeriğine baktığımızda, genel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Geçmiş kıssalarda iletilenler hakkında doğru bilgi verilmesi yanında ibret ve öğüt verilir,[13]

2. İyilik ve kötülüğün birbiriyle mücadelesini konu edinir. Kıssa iyi ve kötülerin duygu ve düşüncelerini yansıtır. Sonuçta doğru ve sağlam temellere dayanan iyiliğin, iftira ve yalana dayanan kötülüğe galip geldiği anlatılır.[14]

---

[8] Şengül, "Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", s.135.

[9] Konu ile ilgili ayetlerden bir kısmı şöyledir: (2)Bakara 48-71, 87, 88-90, 92-93, 108, 136, 139-140, 146, 246, 253; (3)Âli İmran, 70-71, 81-82, 84, 98-99, 187; (4)Nisa, 53-154, 164-165; (5)Maide, 12, 20-26, 19, 109; (6)En'am, 10, 34-35, 84, 91, 154; (7)A`raf, 65-73, 74-79, 80-84, 85-100, 103-171; (8)Enfal, 52-54; (9)Tevbe, 40, 41, 61, 70; (10)Yûnus, 75-93; (11)Hûd, 17, 59-77, 81, 96-99, 110; (12)Yûsuf, 1 vd.; (14)İbrahim, 5-8, 9-13; (17)İsra, 2, 101-104; (18)Kehf, 60-82, (19)Meryem, 51-53; (20)Tâhâ, 9-98; (21) Enbiya, 47-48; (22)Hacc, 42-44, 48; (23)Mü'minûn, 45-49; (25)Furkan, 35-36; (26)Şuarâ, 11-68; (27)Neml, 7-14, 15-44, 45-53, 54-58, (28)Kasas, 3-48; (33)Ahzap, 37-40; (37)Saffât, 114-122; (40)Mü'min, 23-46, 53-54; (43)Zuhruf, 46-56; (44)Dûhân, 17-33, (51)Zâriyât, 38-40; (61)Sâff, 5-6, (66)Tahrim, 1-5; (79)Nâziat, 15-26; (80)Abese, 1-10; (89)Fecr, 10-14.

[10] (7)A`raf, 120-126;(18)Kehf, 9-22, 33-44, 65-82, 83-100(36)Yâsin, 13-27; (40)Mü'min, 28-34.

[11] (3)Âli İmran, 183-184; (7)A`raf, 53, 101; (8)Enfal, 5-8; (10)Yûnus, 21,103; (12)Yûsuf, 110; (13)Râd, 32; (14)İbrahim, 13; (18)Kehf, 32-44; (21)Enbiya, 41; (23)Mu'minun, 44; (25)Furkan, 37; (30)Rûm, 9, 47; (34)Sebe, 45; (41)Fussilet, 14

[12] (2)Bakara 65-66, 67-74, 247-251; (4)Nisa, 60; (5)Maide, 41, (6)En'am, 74,117; (7)A`raf, 155; (14)İbrahim, 3; (16)Nahl, 36-37; (28)Kasas, 76-83; (40)Mü'min, 34.

[13] (2)Bakara, 65-66; (3)Âli İmran, 13; (6)Enàm, 6; (7)A`raf, 176; (23)Mü'min, 30; (26)Şuara, 155-158; (50)Kâf, 36-37; (54)Kamer, 8-5.

[14] (2)Bakara, 67-73; (6)Enàm, 5,11; (7)A`raf, 59-64, 65-72, 73-93, 147-149; (8)Enfal, 54; (10)Yunus, 39; (12)Yusuf, 4 vd.; (14)İbrahim, 22; (16)Nahl, 36, 113, 116; (21)Enbiya, 77; (22)Hacc, 44; (23)Mü'min, 44; (24)Nur, 4-26; (25)Furan, 37; (26)Şuara, 66; (29)Ankebut, 37; (30)Rûm, 10.

Kıssalarda işlenen bazı önemli konular şöyledir:

1. Her topluma peygamber gönderilmiştir,[15]

2. Her peygamber, deli ve sihirbaz olmakla itham edilmiştir,[16]

3. Peygamberlere karşı çıkanlar toplumun zengin ve şımarık makam sahibi kimseleridir,[17]

4. Her toplumun bir eceli vardır,[18]

5. Şeytan, insanın baş düşmanıdır.[19]

Kıssaların gayelerini şöyle özetlemek mümkündür:

1. Vahiy ve nübüvvetin ispatı,[20]

2. İman esaslarını kalplere yerleştirmek ve sağlamlaştırmak,[21]

3. Bütün dinlerin Allah'tan geldiğini, inananların bir ümmet olduğunu, kısacası imanın evrenselliğini vurgulamak,[22]

4. Zor şartlarda peygamberleri ve bunlara inanan mü'minleri teselli etmek ve kalbe kuvvet kazandırmak, tâbi olunacak canlı örnekler sunmak, işkenceye sabır ve sebat göstermek, ilahî yardımı ve zaferi müjdelemek,[23]

5. Tebliğ sorumluluğunda sebatı sağlamak,[24]

---

[15] (16)Nahl, 63; (17)İsra, 77; (30)Rûm, 47; (35)Fâtır, 24; (40) Mü'min, 78.

[16] (3)Âli imran, 184, (7)A`raf, 183-184; (23)Mü'minûn, 70, (26)Şuara, 27; (34)Sebe, 8, 46; (44)Dûhan, 14; (51) Zâriyat, 39; (54)Kamer, 9; (68)Kalem, 51; (81)Tekvir, 22.

[17] (2)Bakara, 258; (34)Sebe, 34; (43)Zuhruf, 23.

[18] (7)A`raf, 34; (10)Yunus, 49; (15)Hıcr, 4-5; (23)Mü'min, 43.

[19] (2)Bakara, 36, 168, 208; (4)Nisa, 38, 60, 119-120; (6)Enàm, 142; (7)A`raf, 11-22, 27, 175, 200-202;(14)İbrahim, 22; (15)Hicr, 28-40; (17)İsra, 53, 64-65;(24)Nur, 21; (36)Yâsin, 60.

[20] (2)Bakara, 23; (3)Âli İmran, 44; (6)Enàm, 50; (7)A`raf, 160; (11)Hûd, 49; (12)Yusuf, 109.

[21] (2)Bakara, 260; (3)Âli İmran, 103, 126, 154;(8)Enfal, 10-12; (74)Müddessir, 31;(22)Hacc, 54.

[22] (2)Bakara, 128, 143, 213, 253; (3)Âli İmran, 104, 110; (5)Maide, 48;(10)Yunus, 47;(21)Enbiya, 92; (22)Hacc, 78;

[23] (2)Bakara, 214, 249, (3)Âli İmran, 120, 125, 146, 195; (6)Enàm, 34; (35)Fatır, 25; (38)Sâd, 14; (39)Zümer, 25; (40)Mü'min, 5; (50)Kâf, 12-14;

[24] (3)Âli İmran, 184; (6)Enàm, 10-12, 34; (7)A`raf, 59-68; (10)Yunus, 71-73.

6. İnananlara, hayat boyu başarı ve huzur için; dua etme, sabır gösterme, tedbir alma, tevekkül etme ve şükretme yeteneği kazandırmak,[25]

7. Allah'ın seçkin kullarına ihsan etmiş olduğu nimeti bildirmek ve bu suretle iyiliğin mükâfatsız bırakılmayacağını vurgulamak,[26]

8. İnsanlara örnekler göstererek, kötü akıbetten sakındırmak.[27]

9. Allah'ın kudretini göstermek,[28]

Kıssaların başlıca faydalarını ise şöyle özetleyebiliriz:

1. Soyut düşünceleri somutlaştırarak, verilmek istenen mesajı kavramayı kolaylaştırmak,[29]

2. Aklın yanı sıra duygulara hitap ederek, kalbe de tesirini sağlamak,[30]

3. Örnek karakterler sunarak, muhatabına kendi şahsiyetine uygun rehber edineceği kişilikler sunmak,[31]

Kur'an kıssalarının kendine mahsus özelliklerine gelince:

1. Genelde kısssaların cereyan ettiği yer ve zaman belirtilmez,

2. Olayların siyak ile ilgili olmayan detayına inilmez, ilgili ve önemli noktaya temas edilir, anlatımda kronolojik bir sıralama da gözetilmez,

3. Kıssaların anlatımı yer yer durdurularak, okuyucunun alması gereken mesaja yer verilerek süreğen anlatım esas alınmaz

---

[25] (2)Bakara, 56, 243; (3)Âli İmran, 123, 144, (6)Enàm, 45; (14)İbrahim, 5; (27)Neml, 19.
[26] (36)Yâsin, 25-27; (27)Neml, 40; (9)Tevbe, 100, 118-121; (10)Yunus, 26.
[27] (2)Bakara,264; (7)A`raf,175-177; (18)Kehf,33-45; (28)Kasas,76-82;(29)Ankebut,39-40; (66)Tahrim,10-12.
[28] (10)Yunus,73, 90; (18)Kehf,33-45; (28)Kasas,76-83; (68)Kalem,18-32;(105)Fîl,1-5; (111)Mesed,1-5.
[29] (7)A`raf,11-13; (9)Tevbe,25-26; (18)Kehf,33-45; (28)Kasas,76-83; (68)Kalem,18-32.
[30] Kur'an kıssalarında görülen önemli bir tema da edebî yöndür. Kur'an, kıssalar diliyle muhataplarına hitapta cazip, canlı ve tesirli bir üslûp takip ettiğini görmekteyiz. Çünkü insan fıtratı, anlayış ve kavrama yönünden kuru fikirleri dinlemekten ziyade müşahhas fikirlere mütemayildir. Bk.Şengül, "Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", s.137.
[31] (2)Bakara, 247-251; (18)Kehf, 9-26, 33-45; (36)Yâsin, 13-27; (66)Tahrim, 11-12.

4. Kıssaların bütünlüğü çoğu zaman farklı surelere serpiştirilmiştir.

Kur'an kıssalarının anlatım, üslûp ve metodu incelendiğinde üç temel özellik görmekteyiz:

1. Mutlaka kıssada bir dinî mesaj vardır,
2. Parlak bir edebî üslûp ve belagat hâkimdir,
3. Kur'an'ın temel gayesi ve çerçevesi dâhilinde tarihî gerçeklik vardır.[32]

Kıssalar genellikle Kur'an içerisinde dağınık vaziyette olup tarihî bir sıralama içerisinde gözükmezler. Kur'an kıssalarında olayların baştan sona sıralı anlatımı nadirdir. Çünkü Kur' an'daki kıssalardan maksat, tarihî vakıaların kronolojik olarak anlatılması değildir.[33] Zaten Kur'an'da olayların teferruatı esas alınmamış yalnızca Kur'an'ın, kendi gayesine uygun ve insanların müşterek dertleri olan hadiseler anlatılmıştır.[34] Tezimizin konusu olan Zülkarneyn kıssasında da gerek Zülkarneyn'in kimliği gerekse yaşadığı yer ve zamanla ilgili herhangi bir açıklama yoktur. Çünkü kıssalarda tarihî hadiseleri tescil etme gayesi değil kıssadan çıkarılacak ibretler esastır. Bu da yer ve zaman boyutuna ihtiyaç duymadan gerçekleşir.[35]

II. TARİHÎ GERÇEKLİK AÇISINDAN KISSALAR

1. Kıssaların Tarihsel Gerçekliğini Kabul Edenler ve Delilleri

Müfessirlerin büyük çoğunluğu, kıssaların tarihî bir gerçek olduğu kanaatini taşımaktadır. Bu görüş sahiplerinin delillerini sıralayacak olursak:

---

[32] Şengül, "Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", s.138.
[33] İsmail Cerrahoğlu**, Tefsir Usulü**, Ankara: TDV Yayınları, 1985, s.172.
[34] Cerrahoğlu, **age.**, s.172.
[35] Seyyid Kutub(ö.1967), **fî Zilâli'l-Kur'ân**, Beyrut: Dâru'ş-Şuruk, 1985, C.16, s.2289.

1. Aksine delil olmadıkça hakikat esas alınıp tevile gidilmez, dolayısıyla kıssaların tarihî bir gerçek olmadığı kat'i bir delille ispat edilmediği sürece, bunların tarihî olduklarını kabul etmek gerekir. Çünkü tarih ilmi, insanlığın ömrüne kıyasla çok yeni doğmuştur. Hâlbuki tarihin bilmediği, daha nice büyük hadiseler bulunmaktadır.[36]

2. Kıssaların tarihî olmadığını kabul etmek imana zarar vermez ancak, tarihî gerçekliğini reddetmek, gerçeği inkâr sebebiyle imana zarar verir. Ayrıca bu düşünce Kur'an'ın gerçek ve doğruluğuna halel getireceği gibi, Kur'an'ın Allah kelamı olduğuna dair güveni de zedeleyecektir.

3. Bizzat Kur'an-ı Kerim'in kendisi, içerisinde geçen kıssalara *"önceki insanların masalları"* (أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ) diyen kimseleri tenkit eder ve bunu reddeder. Hatta kıssaların bizzat yaşanmış olduğuna işaret eder. Meselâ:

"Kur'an öncekilerin masallarıdır; başkalarına yazdırıp sabah akşam kendisine okunmaktadır.' dediler. De ki: 'Onu göklerin ve yerin sırrını bilen indirmiştir. Şüphesiz O, bağışlayandır, merhamet edendir."[37] ayeti, sadece Kur'an'ın başkaları tarafından Hz. Muhammed'e yazdırıldığı iddiasını değil, "evvelkilerin masalları" iddiasını da reddetmektedir. Zira Allah bu ayetlerde hem göklerdeki ve yerdeki gizlilikleri bildiğine hem de Kur'an'ın, söz konusu sıfatın sahibi olan varlık tarafından indirilmiş olduğuna işaret etmektedir. Dolayısı ile Kur'an, "esâtirü'l-evvelîn" sözünün, Allah'ın sıfatlarına tezat teşkil ettiğini ifade etmektedir.[38]

"Onlara: 'Rabbiniz ne indirdi' diye sorulsa: 'Öncekilerin masalları' derler. Böylece Kıyamet günü kendi günahlarını tam olarak, bilmeden saptırdıkları kimselerin günahlarını da kısmen yüklenirler. Dikkat edin, yüklendikleri şey ne kötüdür."[39]

---

[36] Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân,** C.16, s.2289-2290.

[37] وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلاَّ إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاؤُوا ظُلْمًا وَزُورًا. وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلا
(25)Furkân, 4-5. Ayrıca, aynı mealde şu ayeti de görmekteyiz:
لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هَذَا مِن قَبْلُ إِنْ هَذَا إِلاَّ أَسَاطِيرُ الأَوَّلِينَ
"Yemin olsun ki, biz de bizden evvelki atalarımız da bununla (âhiret cezası ile) tehdit edildik. Bu öncekilerin uydurduğu masallardan başka bir şey değildir." (23)Mü'minûn, 83.

[38] M. Sait Şimşek, **Kur'ân Kıssalarına Giriş,** Konya, 1995, s.51.

[39] (16)Nahl, 24-25.
وَإِذَا قِيلَ لَهُم مَّاذَا أَنزَلَ رَبُّكُمْ قَالُواْ أَسَاطِيرُ الأَوَّلِينَ. لِيَحْمِلُواْ أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلاَ سَاء مَا يَزِرُونَ.

"Kendisine ayetlerimiz okunduğu zaman: 'Evvelkilerin masalları' dedi. Biz onu, burnunun üzerine damga vurup işaretleyeceğiz".[40] ayetlerinde de görüleceği üzere Yüce Allah Kur'an için "evvelkilerin masalları" iddiasında bulunanların cezalandırılacaklarını belirtmiştir. Öyle ise böyle bir iddiayı ileri sürenler, şayet hak olan bir şeyi söylüyorlarsa, onların bu söyledikleri neden Kur'an tarafından bir suç olarak değerlendirilerek, cezalandırılacakları ifade edilmiş olsun?[41]

Ayrıca Kur'an, anlattığı kıssaların gaybî haberler olduğunu, onların meydana geldiği esnada Hz. Muhammed'in orada hazır bulunmadığını da birkaç ayetinde ifade etmiştir. Meselâ:

"(Ey Muhammed!) Bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Meryem'e, hangisi kefil olacak diye kalemlerini atarlarken, sen onların yanında değildin.[42]

"(Ey Muhammed!) Bu anlatılanlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Onlar kararlarını verip hile yaparlarken sen yanlarında değildin."[43] ayetleri gösteriyor ki, eğer kıssalar yaşanmamış hadiseler olsalardı, Hz. Muhammed'in söz konusu olaylara şâhit olmadığı hususuna yer verilmesinin bir anlamı olmazdı.[44]

Şu da bir gerçek ki, Yüce Allah'ın "Ashâb-ı Kehf" kıssasına, *"Biz sana onların başından geçenleri gerçek olarak anlatıyoruz... (نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ)"*[45]

---

[40] (68)Kalem, 15-16.
[41] Şimşek, **Kur'ân Kıssalarına Giriş, Günümüz Tefsir Problemleri**, s.51.
[42](3)Âl-i İmrân , 44.
ذَلِكَ مِنْ أَنبَاء الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيكَ وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُون أَقْلاَمَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَم وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ
[43] (12)Yûsuf, 102. Kezâ Kur'an, Kasas suresinde, Musa-Firavun kıssasını anlatmadan önce, üçüncü ayette bütün bu haberlerin gerçek olduğunu belirttikten sonra "*Mûsâ'ya o emri vahyettiğimiz vakit, sen Batı tarafında değildin, görenlerden de değildin..."* buyurmuştur. (28)Kasas, 44-45. Yine Sâd suresinde Âdem'in yaratılış kıssasını nakletmeden önce "*De ki, bu büyük bir haberdir oysa siz bundan yüz çeviriyorsunuz. Onlar Melei A`lâ'da çekişirlerken benim bir bilgim yoktu..."* (38)Sâd, 67-71. Yine Hûd suresinde " *Bu sana vahyettiğimiz ğayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen, ne de kavmin bilmiyordunuz..."* (11)Hûd, 49.
[44] Muhsin Demirci, **Tefsir Usulü ve Tarihi**, İstanbul: İFAV(İlahiyat Fakültesi Araştırmaları Vakfı) Yayınları, 1998, s.188.
[45] (18)Kehf, 13.
" –Kur'an muârızlarının iddia ettiği gibi- gerçekte meydana gelmemiş bir efsane olduğunu kabul edecek olursak âhiretin varlığını ispata yarayan hiçbir yönü kalmaz. Anlatılan olayın insan üstü özelliğinden dolayı; -inanmış insanların bile sathi bakış ve değerlendirmeler sonucu akıllarına sığdıramamalarından efsane olabileceği görüşüne meyledebileceklerini- yüce Allah muhit ilmi ile bildiği için, daha kıssayı anlatmaya başladığı ilk ayette şöyle uyarmaktadır. "*Yoksa sen, sadece*

şeklinde bir cümle ile başlaması en azından bu kıssanın gerçekliğine[46] işaret etmektedir. Çünkü söz konusu ayette geçen "bi'l-hak" sözü olayın gerçekten vuku bulduğunun açık bir kanıtıdır. Yine aynı surede Ashab-ı Kehf'in bahis konusu mağarada nasıl uyutuldukları anlatıldıktan sonra; *"Eğer sen onları görseydin dönüp kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı"*[47] şeklinde bir ifadenin kullanılmış olması da bu kıssanın gerçekten vaki olduğunu göstermektedir. Çünkü hayalî bir hikâyenin anlatımında böyle bir ifadenin bulunması mümkün değildir.[48]

Halefullah'ın (ö.1997) ortaya attığı, Kur'an'daki kıssalarla Kitâb-ı Mukaddes'te anlatılanlar arasında bir benzerliğin bulunması şeklindeki iddia da gerçekleri yansıtmamaktadır. Öncelikle Kitâb-ı Mukaddes ile Kur'an'ın kaynağı birdir. Kur'an hiçbir zaman ne Tevrat'ın ne de İncil'in tümden tahrif edilip değiştirildiğini iddia etmiş değildir. O halde bu kitaplarda anlatılan kıssalarda bazı benzerliklerin bulunmasından daha tabii ne olabilir? Aksine hiçbir benzerlik olmasa idi, kutsal kitapların ilahi kaynaklı olduğu şüpheli olurdu. Ayrıca kutsal kitaplarda geçen kıssaların bire bir örtüştüğünü ileri sürmek de hiçbir zaman mümkün değildir. Çünkü her kıssada az ya da çok farklılık bulunmaktadır. Şayet ortak kıssaların hepsinde tam bir uyum bulunmuş olsaydı, belki o zaman bu iddia bir değer kazanmış olabilirdi.[49]

Kesin bir delile dayanmaksızın sadece indi yorumlar veya vehmi düşüncelerle, birçoğu tahrif edilmiş de olsa semavi kitaplarda anlatılmış, tarih kitaplarına geçmiş, bazılarının yeryüzündeki izleri, kalıntıları muhafaza edilmiş, bir kısmı her şeye rağmen nesilden nesile aktarılarak insanların hafızalarında korunmuş

Ashâb-ı Kehf (mağara arkadaşları ve) ve rakim olayının mı şaşılacak ayetlerimizden olduğunu sandın?" (18)Kehf, 9. Yâni şimdi size harika bir olay anlatacağım. Binaen aleyh sakın "Bu şekilde acayip bir olayda mı olur? Böyle bir olayın meydana gelmesi akla yakın değil" demeyin. Allah için böyle bir olayı meydana getirmek gayet kolaydır. Hem Allah'ın yarattığı bundan başka daha nice harika olaylar vardır. Anlamında Ashab-ı Kehf'in durumu karşısında yanlış düşüncelere varabileceklerini henüz olayı anlatmaya başlarken ikaz etmektedir." Şengül, "Cevaplar ", s.155.

[46] İlgili ayetler şunlardır: (نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ ۚ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى)*"Biz, onların başlarından geçenleri gerçek olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar, Rablerine inanmış gençlerdi. Biz de onların hidayetini artırdık."* (18)Kehf, 18. (إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) *"Şüphesiz bu (İsa hakkındaki) gerçek kıssadır. Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."* (3) Âl-i İmrân, 12.

[47] (18) Kehf, 18.

[48] Şimşek, **Kur'ân Kıssalarına Giriş**, s.51; **Günümüz Tefsir Problemleri**, s.253.

[49] Demirci, s.189.

tarihî şahsiyetleri, peygamberleri ve olayları inkâr etmenin hiçbir ilmi izahı olamaz. Kur'an kıssalarında geçen nice peygamberlerin hayatlarına dair hadiseler tarihen meydana gelmemiş, aslı olmayan hayalî veya temsilî kıssalardır demek tarihi inkâr etmek demektir. Böyle bir iddia, aynı zamanda Kur'an'ın insanları uyarmak için tarih uydurduğu anlamına gelir ki bu da Yüce Allah'ın uydurma olaylarla Kur'an'ın muhataplarını korkutarak kandırmakta olduğu iftirasında bulunmak demektir. Vahiy karşısında her devirde aynı olan bu tür iftiraları bizzat Kur'an birçok ayetleriyle peşinen teşhir etmektedir.[50]

Kıssalar, mitoloji ve efsaneler gibi tarih içinde kollektif şuurun ürettiği gerçek dışı nakiller değildir.[51] Onlar, tarihte yaşanmış olayların ilahi bir üslûpla muhataplara intikal ettirilmesidir. Kıssaların temel amacı, insanların zihin ve duygu dünyalarına mesajın etkili bir biçimde sunulmasıdır.[52]

2 Kıssaların Tarihsel Gerçekliğini Kabul Etmeyenler ve Delilleri

a. Kıssaların Kaynağının İlahi Olduğunu Kabul Edenler ve Delilleri

Müslüman âlimlerden bir kısmı tarafından dile getirilen görüşe göre, Kur'an kıssaları tarihî hakikatleri dile getirmeyi esas almamıştır. Kıssalar edebidir ama tarihte vuku bulup-bulmaması önemli değildir. Yaratıcı, topluma öğüt vermek için edebi bir üslûpla toplumun bildiği vakıaları malzeme olarak kullanır ve yeni bir üslûpla onları uyarır. "Bu kıssalarda, tasvir sanatı esas alındığından, olayın tarihî gerçekliği aranmaz!" denmiştir.[53]

Örneğin Halefullah, eserinde Muhammed'den önce gelen peygamberlere ilişkin Kur'an'ın anlattığı kıssaların, tarihî açıdan mutlaka doğruluğunun

---

50 Şengül, "Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", s.136. Konu ile ilgili şu ayetlere bakılabilir:(6)En`am, 25; (8)Enfal, 31; (25)Furkan, 5.

51 Halis Albayrak, Tefsir Usûlü (Yöntem-Ana Konular- İlkeler- Teklifler), İstanbul: Şûle Yayınları, 1998, s.47.(Şengül, İdris, Kur'an Kıssaları Üzerine, İzmir, 1994, s.108-136'dan alıntılamıştır.)

52 Halis Albayrak, s.47.

53 Kur'an'ın birçok ayetinde ifade edildiği üzere (**Kur'an** (6)En`am, 25; (8)Enfâl, 24; (23)Mü'minûn, 83; (25)Furkân, 5; (27)Neml, 68; (46)Ahkâf, 17; (68)Kalem, 15; (83)Muttaffifîn, 13) o dönem ki toplum tarafından 'evvelkilerin masalları' diye yapılan itirazları reddetmemiş, sadece -onun başkası tarafından yazdırıldığı- iddiasını reddetmiştir. Dolayısıyla Kur'an'da masal vardır demenin caiz olacağını söylemiştir. Bk. Muhammed Ahmed Halefullah, **el-Fennu'l-Kasasiyyu fi'l-Kur'an'il-Kerîm**, Kahire, 1972, s.178.

gerekmediğini, bunların (doğruluk) değerlerinin, daha önceki dönemlerde gerçekleşmiş olaylarla ilgili içerdikleri bilgide değil, bu kıssaların örneklerle açıklıyor olduğu dini değerlerde yattığını savunmuştur. Hatta bu noktada daha da ileri giderek Kur'an'ın tarihî yönden hata edebileceğini söylemiştir. Eserinde[54] müsteşriklerin kıssalar hakkındaki 'evvelkilerin uydurma hikâyeleri' görüşünü naklettikten sonra, bu görüşün Kur'an için bir beis olmadığını, aksine uluslar arası edebi akımların, büyük dinlerin bir üslubu olduğunu, dolayısıyla yüce Kitabımızın böyle bir edebi üslûp konusunda diğerlerinden önce ilk prensipleri koyması, iftihar etmemiz için yeterli bir neden olduğunu söylemiştir.[55] 1947' de konu ile ilgili iddialarını serdettiği, Mısır'da ve İslâm âleminde büyük yankı uyandıran "el-Fennü'l-Kasasiyyu fi'l-Kur'an'il-Kerim (Kur'an'da Kıssa Sanatı) " adlı doktora tezini hazırlamıştır. Bu tez çok büyük tepkilere yol açmış, Mısır parlamentosunda bile görüşülerek reddedilmiş, tez danışmanı olan Emin el-Hûlî de kürsüden uzaklaştırılmıştır.[56]

Günümüz yazarlarından Hikmet Zeyveli de aynı kanaate yakın görüşlere sahiptir. O eserinde şöyle diyor: "Kur'an kıssalarını bir bir tarih nokta-i nazarından incelemek birçok zaaflara ve açmazlara götürür. Mesela Zülkarneyn kıssasında güneşin doğduğu yere varan bir Zülkarneyn tasvirini bugünkü coğrafya ve astronomi bilgisiyle izah edemeyiz. Ama eğer bakış açımızı düzeltebilirsek, Kur'an'ın kıssaları anlatış tekniğini, anlatış hedefini kavrarsak, bunun pekâlâ doğru, edebi ve hidayet edici olduğunu ifade edebiliriz. Şimdi düşünelim yeryüzünde güneşin batmakta olduğu bir yeri veya doğmakta olduğu bir yeri-eğer biz bunu tarihî bir gerçek olarak iddia edersek- nasıl izah edebiliriz? Öyle ki Zülkarneyn güneşin doğduğu yere vardığında güneşin çevresinde bir kavim bulmuştur. Oysa bugün biz biliyoruz ki güneş yeryüzünde ne doğmaktadır, ne batmaktadır, hatta güneşin doğuşu, batışı bile astronomi ilmi açısından yanlış bir ifadedir. Ama Kur'an-ı Kerim, insanlara hidayette, astronomiyi, tarihi değil; insan pratiğini, insana yakın hayatı hedeflemişse o zaman –

---

[54] Halefullah, s.182.

[55] Şengül, "Cevaplar ", **I. Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler**, 1-3 Nisân, 1994, s.153-154. Ayrıca Şengül, **Kur'ân'ın Temel Prensipleri Işığında Kıssaların Tahlil ve Değerlendirilmesi**, Ankara, 1990, s.31-32.

[56] Dr. Halefullah, daha sonra tezini –iddialarını hafifletmek suretiyle- Cemal Abdunnâsır zamanında bastırabilmiştir. Şengül, "Cevaplar ", **I. Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler**, 1-3 Nisân, 1994, s.153-154.

tabii olarak- bunun gerektirdiği dili, üslubu ve edebiyatı kullanmıştır. Dolayısıyla Kur'an'ın bir takım edebî tasvirlerini, kıssa niteliğinde sunması münasebetiyle, bu ifadelerde bugün ne hata aramamız ne de bu ifadeleri tarihî birer veri olarak kullanmamızın zarureti yoktur."[57]

Zeyveli, kıssaların o yöre halkınca bilinmesini de şöyle izah ediyor: "Kur'an insanlara bir hidayettir. Hidayette asıl olan bir takım esas noktaları vermek ve fakat detaylara girmemek, vasıtaları hitap ettiği toplumun bildiklerinden seçmektir. Bu anlamda dikkat edilirse Kur'an kıssaları hep Hicaz yarımadasının Hicaz çevresinin bildiği kıssalardır. Kur'an bir tarih bilgisi vermeye niyet etmiş olsaydı, herhalde Orta Asya'dan, Amerika'dan, Avrupa'dan da bahsetmesi çok büyük bir mucize niteliği taşırdı. Ama gördüğümüz kadarıyla, Kur'an-ı Kerim bunları hep bilinen coğrafyalardan ve bilinen kıssalardan seçmiştir. Bu nedenle Kur'an'ın kıssalarında tarihî öğeler pek yoktur. Tarihî öğe dediğimiz zaman, önce tarihî, yani zamanın belirli ve muayyen bir tarihini ya da coğrafya veya şahıslarını kastediyoruz. Bunlar tarihin belli başlı öğeleri iken, Kur'an'ın birçok yerde bu üç öğeyi de tamamen ihmal ettiğini müşahede etmekteyiz."[58]

Zülkarneyn kıssasını araştıran ve tarihsel doğruluğunun olmadığını ifade eden Mustafa Öztürk'ün gerekçelerini sıralayarak aktaralım:

1. "(Nüzul sebebi ile ilgili) rivayetlerden açıkça anlaşılacağı üzere, Mekkeliler bu girişimleri ile Hz. Peygamber'in risâlet konusundaki doğrululuğunu test etmeyi; daha doğrusu, cevaplayamayacağını düşündükleri birtakım sorular sorarak onu sıkıştırmayı ve bu suretle nübüvvet olgusunu tahrip etmeyi hedeflemektedir. Sorulan

---

[57] Hikmet Zeyveli, "Müzâkereler I ", **I. Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler**, 1-3 Nisân, 1994, s.143.
"Allah Teâlâ kıssaları kullanırken o günün insanlarının sahip olduğu bilgileri, hatta menkıbeleri kullanırken, işin bu hidayet edici özelliğini muhafaza etmiş ve fakat tarih olması noktasında bir ısrarda bulunmamışsa, bizim getirip bu kıssaların hepsini tarihî değer içerisinde mütalaa etmemiz kendimize bir takım açmazlar ihdas etmemiz demektir. Onun için –Şatıbî'nin de güzel ifadesi ile- "Kur'an'ın iktiza etmediği şeyi, Kur'an'a izafe etmek ile Kur'an'ın iktiza ettiği şeyi Kur'an'dan inkâr etmek aynı kapıya varır. Yani Kur'an neyi iktiza etmişse onu kabul etmek, neyi de dışarda görmüşse onu dışarda aramak. Bu da Kur'an'ın başka tür bir hidayetidir... Yoksa geleneksel bir söylem olarak hep överiz, fakat problemi görmeyiz, problemi kaçırırız. Bundan Allah'a sığınarak Kur'an'ı Allah'ın rızasına uygun ve Allah'ın dilediği şekilde tanıma yolunu tercih etmemiz, her hâlde en kestirme yol olmalıdır. " Zeyveli, "agm.", s.144.

[58] Zeyveli, "agm.", C.1, s.142.

soruların kaynağında Medine Yahudilerinin bulunması, Zülkarneyn hikâyesinin onlar nezdinde pekâlâ bilindiğini göstermektedir. Nitekim Yahudilerin, "Eğer bu sorulara cevap verirse bilin ki o bir peygamberdir" şeklindeki sözleri de bunun en somut delilidir. Belli ki bu söz, "Eğer bizim zihnimizde mevcut olan Zülkarneyn imajını resmederse o bir peygamberdir" anlamına gelmektedir. Bu itibarla Zülkarneyn'den söz eden ayetler, nüzul dönemi müslümanlarının bir ihtiyaç ya da merakını giderme sadedinde inmemiş, aksine Yahudiler tarafından formüle edilip müşrikler tarafından maksatlı olarak sorulan sorular karşısında Hz. Peygamber'in cevapsız kalmamasını temin amacına yönelik olarak inmiştir.[59] Dolayısıyla burada Allah'ın maksadı Zülkarneyn'i anlatmaktan çok, peygamberini, dolayısıyla da dinini korumaktır. Bunu yaparken de büyük olasılıkla Yahudilerin zihinlerindeki Zülkarneyn şablonu aktarılmış ve tabir caizse bu pasajda âdeta "Madem Zülkarneyn' den soruyordunuz; işte size Zülkarneyn hakkında bilgi" denmek istenmiştir.

2. Ancak Kur'an salt bir hikâye anlatmamış; dahası, Allah'a yakînen iman eden bir Zülkarneyn profili ekseninde her zaman olduğu gibi satır aralarına kendi mesajını yerleştirmiş ve bu çerçevede sembolik dilin hâkim olduğu pasajda, "zulüm-azap, iman-salih amel ve mükâfat" gibi, İslâm'ın özünü oluşturan iman-amel ilişkisine ait mesajlar uygun bir tarzda muhatabın dikkatine sunulmuştur. Nitekim Hz. Yûsuf'un, zindan arkadaşlarının rüyalarını tabir etmeden önce araya tevhîdî öğretiye ilişkin birtakım mesajlar sıkıştırmasında da aynı durum söz konusudur.[60] Bu açıdan bakıldığında, söz konusu pasajda, insanın bu dünyaya yönelik tüm uğraş ve didinmelerinin geçici olduğunu unutmadığımız; zamana ve zevâhire ilişkin tüm sınırların ötesinde olan Allah'a karşı nihai sorumluluğumuzun bilincinde olduğumuz sürece dünyevî hayat ve iktidarın manevî-rûhânî selametle çatışmak zorunda

[59]Halefullah'ın söz konusu kitabında ileri sürmüş olduğu iddialardan biri de bu görüş, yani Kur'an'ın gerçekte yaşanmamış olan bu kıssaları nakletmek zorunda kalmış olmasıdır. Ona göre, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatı bazen bu hayalî olayları nakletmeye dayalıydı. Çünkü Yahudiler, Muhammed'in peygamberlik iddiasında sâdık olup-olmadığını test etmeleri için müşrik Araplara bir takım taktikler veriyorlar, "Eğer Muhammed bunları sizlere aynen anlatırsa, bilin ki, o peygamberdir." diyorlardı. Bu yüzden Kur'an, ister istemez ehl-i kitabın anlattıklarını aynen nakletmek zorunda kalmıştır. Bk. Halefullah, s.21-22.

[60] (12)Yûsuf, 36-41.

olmadığına yönelik birtakım işaretler bulmak mümkündür.[61] Esasen burada önemli olan, Kur'an'da sunulan Zülkarneyn imajının Allah'ın birliğine yakînen inanan biri olarak karşımıza çıkmasıdır. Zaten Kur'anî temsîle derinlik kazandıran da onun bu yönüdür. Bu noktadan hareketle, Kur'an'da bahsi geçen Zülkarneyn lakabının, tarihsel bir kimliği temsil etmek gibi bir zorunluluk içermediğini söylemek mümkündür.[62]

3. Bu itibarla, Kur'an'daki anlatıların okunmasında önemli olan mantık değil, mefhum, yani muhataba verilmek istenen ilham ya da mesajdır. Bu anlayış esas alındığı takdirde, Zülkarneyn'in tarihsel bir şahsiyet olup olmadığı konusu çok fazla bir önem arz etmeyecektir. Kur'an hidayete yönelik bir mesaj kitabı olduğuna göre, bu kitapta bütün insanların muhatap alınması esastır. Bütün insanları muhatap alan bir mesajda da, şematik ve pratik davranmaktan, o insanların sahip olduğu değerleri kullanmak yani mesajı iletmeye yönelik enstrümanları o toplumun özellerinden seçmekten daha doğal bir şey olamaz.[63] Bu noktada, Kur'an'ın Zülkarneyn'e ilişkin anlatım tarzını, hangi istasyondan sonra hangisinin geldiğini gösteren metro üzerindeki diyagrama benzetmek mümkündür. Şöyle ki, söz konusu diyagram, aslında realiteye aykırı çizilmiştir. Zira gerçekte istasyonlar arasındaki mesafe eşit değildir; keza istasyonlar diyagramdaki gibi dümdüz bir çizgi üzerinde yer almazlar ve yine yuvarlak şekilde de ifade edilemezler. Ne var ki, realiteye ilişkin bütün bu aykırılıklara rağmen, metroya binen bir insan için o diyagram yeterli bir rehber ya da hidayettir. Eğer o insan, bu diyagrama bir haritacı gözüyle bakarsa, kuşkusuz bundan çok yanlış sonuçlar çıkaracaktır. Bu örneği, Hikmet Zeyveli'den ödünç aldığımızı burada belirtmek isteriz.[64] Konuya bu örnek penceresinden bakıldığında, Zülkarneyn'in tarihsel bir şahsiyet olmadığı noktasında ortaya çıkan endişe ve telaşların aslında yersiz olduğu anlaşılacaktır.[65]

---

[61] Muhammed Esed, **Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsri,** Cahit Koytak- Ahmet Ertürk (çev.), İstanbul, 1997, C.2, s.583.
[62] Mustafa Öztürk, "Zülkarneyn": Kur'an'da Uzaya Seyahati Anlatılan İnsan, Adlı Kitabın Düşündürdükleri" http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt1/sayi1/M_Ozturk_Zulkarneyn.htm, Erişim 28.04.2003.
[63] Öztürk, a.g.web sayfası.
[64] Bk. Zeyveli, **Kur'ân Kıssalarının Anlam ve Değeri,** Ankara: Fecr Yay., 1998, s. 203-204.
[65] Öztürk, a.g.web sayfası.

4. Bir an için Zülkarneyn' in tarihsel bir şahsiyet olduğu kabul edilse bile, bahse konu olan ayetler nazil olduğundan bugüne değin Zülkarneyn'in tarihsel kimliği, nereye ve niçin yolculuk yaptığı konusunda sahabe ve tâbiîn de dâhil olmak üzere hiç kimsenin kesin bir kanaati oluşmamıştır. Ayrıca konuyla ilgili rivayetlerin büyük ölçüde Ka'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi israîliyyât kaynaklarına dayandırılması ve bu rivayetlerdeki bilgilerin tamamına yakınının mistik motiflerle örülmesi, söz konusu kabulün gerçekte varsayımdan öte bir değer taşımadığını ortaya koymaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in, kendisine Zülkarneyn'in kim olduğu sorulduğunda, "O bir peygamber mi yoksa bir kral mı olduğunu bilmiyorum"[66] şeklinde cevap vermiş olması da son derece manidardır. Ne var ki, Kur'an'da yaşanmamış hiçbir olaya yer verilmeyeceği şeklindeki genel kabulden ötürü, bu ayetlerin medlulleri, yine efsanelerle belirlenmeye çalışılmış; ancak bütün bu efsânevî bilgilere rağmen medluller belirlenemeyince, Sirâcüddîn el-Ûşî el-Fergânî (ö. 579/1173) gibi bazı âlimler, nihâî çözümü, "Lokman'la birlikte Zülkarneyn hakkında münakaşadan sakının"[67] demekte bulmuşlardır.[68]

5. Kur'an'da yaşanmamış bir olayın yer almayacağı yönündeki genel kabulden hareketle Zülkarneyn'e tarihte bir yer bulmaya çalışan geçmiş dönem âlimleri, bu yeri mitolojik rivayetlerde ararken, aslında onun tarihsel bir şahsiyet olmadığını zımnen kabullendiklerinin farkına varmamışlardır. Oysa bu ayetlerin inişini önceleyen sebep göz önüne alındığında, Kur'an'ın Zülkarneyn'i anlatmadaki amacının, onun tarihsel bir şahsiyet olup olmadığı sorunuyla bir ilgisinin bulunmadığı, dolayısıyla ona tarihte yer aramanın boş bir uğraş olduğu hususu kendiliğinden anlaşılmaktadır.[69]

b. Kıssaların Kaynağının İlahi Olduğunu Kabul Etmeyenler ve Delilleri

Bir kısım Müsteşriklere göre, peygamberliğini kabul etmedikleri Hz. Muhammet bilhassa Medine döneminde, Kur'an'ı yazarken Kitab-ı Mukaddese dayanmıştır. Kur'an kıssalarından Âd ve Semûd gibi bazı kıssaların kaynağı ise eski

---

[66] Bk. Mansur Ali Nâsıf, **el-Câmiu'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl**, Kahire: 1962, C.3, s.302.
[67] Furat, A. Suphi, "Zülkarneyn", **İA**, İstanbul: M.E.B. Yay., 1993, C.8, s.652.
[68]Öztürk, http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt1/sayi1/M_Ozturk_Zulkarneyn.htm, Erişim 28.04.2003.
[69] Öztürk, a.g. web sitesi.

arap kıssalarıdır.[70] Müsteşrikler, Kur'an kıssalarında anlatılan bilgilerin orijinal olmadığını iddia etmişlerdir. Mesela Macar müsteşrik İgnaz Goldziher, bu kıssaları Peygamberin, evvelki kitaplardan öğrendiğini ve bazen de kendisinin ilavelerde bulunduğunu[71] iddia etmiştir.[72] Yine Arthur Jeffery de peygamberin kıssaların birçoğunu Ehl-i Kitaptan öğrendiğini ancak bu bilgileri sistematik bir eğitimle değil kulaktan dolma şifahi bilgilerle öğrendiğini dolayısıyla birçok kıssada bilgi yanlışı yaptığını iddia eder.[73] Hatta kıssaların Peygamber tarafından maksatlı olarak uydurulduğu bile iddia edilmiştir.[74]

III. DEĞERLENDİRME

Kur'an kıssalarının anlatım sebebi, dînî davettir. Kur'an kıssalarında gözler önüne serilen renkli tasvirler ve canlandırılan sahneler dini gaye ile edebi gayeyi

[70] 'Mesela müsteşrik Rudi Paret, şunları söylemiştir: 'Peygamber asrında Mekke'de insanların, Hristiyanlığa dair bilgileri eksik ve sınırlıydı. Hristiyan Araplar, itikatlarında doğru istikamette yürümüyorlardı. Bu yüzden orada sapık görüşlerin ortaya çıkma zemini vardı. Şayet böyle olmasaydı, Hz. Muhmmed, Hz. İsâ'nın çarmıha gerilmesini inkâr eden, hristiyan teslisinin Baba-oğul ve Ruhu'l-Kudüs değil de Allah, Îsâ ve Meryem olduğu gibi görüşleri bilemeyecekti. Her ne olursa olsun Hz. Muhammed'in, Mesih'in hayatı ve eserleri ile ilgili olarak toplayabildiği mâlûmât az ve sınırlı idi. Bunun aksi olsaydı, Hz. Muhammed, Hz. Îsâ'nın doğumu ve annesi Meryem hakkında birçok şey bilecekti." Hamdi Zakzuk**, Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı**, Abdulaziz Hatip Hatip, (çev.), İzmir: Işık Yay., 1993, s.77-83.

[71] Zakzûk, s. 75-89.

[72] Kur'an bu düşünceyi açık bir şekilde reddetmiştir:
(وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ)
"Andolsun ki biz onların, 'Kur'an'ı ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. İma ettikleri kimsenin dili yabancıdır. Bu Kur'an ise gayet açık bir Arapçadır." (16)Nahl, 103. Bir başka ayet ise şöyle buyurmaktadır:
(وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلاَّ إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاؤُوا ظُلْمًا وَزُورًا. وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلا.)
"İnkar edenler, 'Bu (ayetler Muhammed'in) onun uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Bir başka grup da bunda ona yardım etmiştir.' dediler. Böylece onlar katiyyetle haksızlık ve iftira ettiler. Yine onlar dediler ki: '(Bu 'ayetler) onunbaşkasına yazdırıp da kendisine sabah-akşam okunmakta olan, öncekilere ait masallardır." (25)Furkan, 4-5.

[73]Mesut Okumuş, "Arthur Jeffery ve Kur'an Çalışmaları Üzerine" **AÜİFD,** C.XLIII, sayı 2, (s.121-150), Ankara: 2002, s.135.

[74] Örneğin İlhan Arsel bu konuda şöyle der: "Kur'an'da Ye'cûc ve Me'cûc adıyla anılan "bozguncu bir takım halkların", Zülkarneyn tarafından zararsız hâle getirildiklerine dair ayetler vardır ki Arap'ın tarihî "Türk düşmanlığının" ana kaynağını oluşturur... Ye'cûc ve Me'cûc deyimlerinin Türkler şeklindeki tanımı, doğrudan doğruya Muhammed'den gelir. Kur'an'a yerleştirdiği ayetler doğrultusunda olmak üzere Ye'cûc ve Me'cûc adınaki bu milleti tiksinti verici yaratılışta, "basık burunlu, yayvan suratlı, küçük gözlü..." bir millet şeklinde tanımlar ve bu milletin Türkler olduğunu ve Türklere karşı savaşılmadıkça "kıyamet gününün gelmeyeceğini bildirmiştir."
Bk**.** "XXXIII Arap'taki Tarihî Türk Düsmanlığı Duygularının (ve Arap'ı yüceltici ve Türk'ü küçültücü hükümlerin) Kaynağı Olarak Ye'cuc-Me'cuc Masali" (18)Kehf, 84-98; . (18)Kehf, 84-98; (21)Enbiya Suıresi, 95-97 ayetlerinin izahı), http://www.ilhanarsel.org/kıssalarl/M33.html, Erişim 22.04.2003.

birleştirir. Sanatın zirveye çıkarıldığı bu anlatım tarzı, insanın düşünce sistemini tesiri altına alır ve kendisine verilen mesajı idrak eder hale getirir. Sanat yüksek olunca alım gücünün de yüksek olması tabiidir.

Kur'an kıssaları, insanlar arasında yaygın olan tarih anlayışından farklı birer tarih anlayışı sergilemektedir. Bu tarihe, ana hatlarıyla ve özetle insanlığın tarihî de demek mümkündür. Bu tarihî malzemenin gerçekliğinde şüphe yoktur. Çünkü Kur'an, kıssalar üslubuyla anlattığı tarihi yeterli bulmayarak insanların yeryüzünde gezip dolaşarak tarihî kalıntılardan ders ve ibret almalarını, hakka ulaşmalarını 13 ayrı ayet ile teşvik ve tavsiye etmektedir.[75]

Kur'an kıssaları insanların aklına birçok soru getirmektedir: Bu kıssalarda niçin bir kronolojik anlatım gözetilmemiştir? Kıssalar bir bütün hâlinde neden anlatılmamıştır? Tekrarlara niçin bu kadar çok yer verilmiştir? Anlatımda niçin olağanüstülük ve gizemliliklere yer verilmiştir? Bütün bu ve benzeri soruların cevabı; Kur'an'ın sözlü metin olmasındandır. Kur'an'ın nüzulünün sözlü metin olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir. Çünkü sözlü metin, yazılı metinden farklılıklar arz edecektir. Bunları şöyle sıralayabiliriz.

1. Sözlü metinde, (mütekellim ile muhatap gerektiğinden) "Sen, siz, ey... vb. hitap sözleri kullanılır."
2. Mütekellim'in amacı, muhatabı yönlendirmek olup bu salt bilgi verme olabileceği gibi, sorma, bildirme, betimleme ve emretme de olabilir. Hatta muhatabını müjdeleme, teselli etme veya sinirlendirmeye yönelik de olabilir.[76]
3. Mütekellim, konuşma dilinde, önemine göre veya zikredilen hakikatlerin zihinlere iyice yerleşmesi için sözü tekrarlayabilir yahut aynı manaya gelecek şekilde sözü başka türlü formüle edebilir.

---

[75] Şengül, "Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", s.137.
Konu ile ilgili ayetler şunlardır: (3)Âl-i İmrân, 137, 196; (6)Enfal, 11; (12)Yûsuf, 109; (16)İsrâ, 36; (22)Hacc, 46. (27)Neml, 69; (29)Ankebut, 20; (30)Rum, 9, 42; (35)Fâtır, 44; (40)Mü'min, 21,82; (47)Muhammed, 10.

[76] Ömer Özsoy, "Çeviri Kuramı Açısından Kur'an Çevirisi Sorunu", **II. Kur'an Sempozyumu Tebliği,** Bilgi Vakfı, (Metin Yayınlanmadı); JR. Searle, "Söz Eylem Nedir", **Dilbilim Seçkisi**, Oya Gödekli (çev.), Ankara, 1982, s.187.

4. Mütekellim, bir hususu anlatırken, muhatabın bildiklerine binaen karşı tez üretir. Muhatabının bildiği konuları çoğu zaman ona sunmaz. Kur'an'da da yer yer bahsedilen konulardan muhatabın haberdar olduğu varsayılarak hitap edilir.

5. Kıssaların bu kadar özlü olmasının bir başka sebebi de zihni gereksiz teferruatlarla meşgul etmeden, dikkati dağıtmadan, mesajı (dine davet edilen toplumların inkârlarının helak ile neticeleneceği, iyiliklerin ödüllendirileceği mesajını) özetle sunmak ve böylece okuyucuyu daha çok tesir altında bırakmaktır.

Kur'an'ın bir konuşma metni olduğu kabul edilirse, hitap dilini kullanmasından daha doğal bir şey olamaz. Yazı dilinde metini oluşturan konu, bir plan dâhilinde ve bütünlük arz edecek şekilde aktarılır. Ama konuşma dilinde tekrarlar yapılabilir, konudan konuya geçilebilir, muhatabın bildiği konulara değinmeden üstüne bilgi bina edilebilir. Bundan dolayı Kur'an kıssaları, nüzul sebebine binaen cevaplar, tekrarlar, metnin tamamında bir mantık bütünlüğü, kronolojik tertip, içindekilerin sunumunda bir plan ve iç bütünlüğe sahip değildir. Yine ayetlerden teşekkül eden surelerde de bir bütünlük yoktur. Esbâb-ı nüzul ve tedrîcilik, Kur'an'ın sözlü metin olduğunun en güzel ispatıdır.

Kur'an kıssalarının tarihî bir gerçekliğinin olup-olmadığını pozitif tarih ilminin verileri ile kritiğini yapabilir miyiz? Bu soruya verilecek evet cevabı, tarih ilminin verilerine göre Kur'an metninin gerçekliğini değerlendirip her bir kıssa için vakıadır veya efsanedir iddiasını ortaya çıkaracaktır. Çok açık bir gerçek olarak bilmek gerekir ki, Kur'an'ı Kerim, tarih yoluyla kritik edilemez veya incelenmeye tabi tutulamaz. Bunun iki açık sebebi vardır.

1. Tarih insanlığın varoluşu ile başlar. Elimizde bulunan Tarih ilmi verileri ise yeni doğmuştur. Beşeriyet tarihinde sayılamayacak kadar çok hadiseler vardır ki, tarih ilmi onlardan bahsetmez.[77]

2. Tarih, her ne kadar bazı olayları kaydetse de nihayet beşer elinin mahsulüdür. Ve onda doğal olarak tahrifat bulunabilir. Kur'an'ı Kerim'in zikrettiği kıssaların mahiyetini tarihe sormak, normal insan aklının kabul ettiği ilmi prensiplere

---

[77] Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.16, s.2289-2290.

aykırı düşer. Bunun ötesinde itikadî olarak Kur'an'ın belirttiği hususların kesin ve kati söz olduğuna inanmak gerektiği hususunu bir kenara bırakıyoruz. Kur'an'da mevzu bahis edilen olayların doğruluğunu tarihe teyit ettirme hassasiyeti, Kur'an'a inanan ve bunun yanı sıra ilmi inceleme metotlarını benimseyen her insanın düşünce platformunda yer veremeyeceği boş ve anlamsız bir iddiadır.[78]

Kur'an-ı Kerim, bir tarih kitabı değildir ki kıssaları yer ve zamanıyla ayrıntılı olarak anlatsın. Yani o, tarihî bilgiler verme amacı gütmez.[79] Ancak tarihte cereyan etmiş olayları, ibret vermesi için edebî bir üslûp içerisinde yer ve tarih belirtmeksizin insanların istifadesine sunar. Bir kıssanın başkahramanının kim olduğu, olayların nerede ve hangi tarihte cereyan ettiği Allah'ın ilminden uzak değildir. Ancak bunları da belirtmemesinin bir hikmeti vardır. Kısacası vakıadan belli kesitler alınmış teferruat terk edilmiştir. Zaten kasas denmesi de bundandır. Tekrar vurgulamak gerekirse Kur'an'daki kıssalar, insanların merakını gidermek veya eğlendirmek maksadıyla anlatılmamıştır. Gaye, Kur'an genelinde insanlığa anlatılmak istenen prensiplerin, ilahî mesajların, tarihî gerçeklik içinde, daha çarpıcı, etkili ve inandırıcı bir üslûpla Kur'an muhataplarına anlatılmasıdır.[80]

---

[78] Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.16, s.2289-2290.
[79] Muhammed Celâluddîn Kâsımî, **Tefsîr-ü Kâsımî**, (Muhâsini't-Te'vîl), Muhammed Fuad Abdulbâkî (thk.), İsâ el-Bâbî el-Meclis ve'ş-Şirkeh, 1970, C.11, s.4104.
[80] Şengül, "Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", s.136-137.

İKİNCİ BÖLÜM

ZÜLKARNEYN'İN İSMİ

VE TARİHSEL KİMLİĞİ.

I. ZÜLKARNEYN KISSASININ NÜZUL SEBEBİ

" وَيَسْأَلُونَكَ عَن ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْراً "

"Sana Zülkarneyn'den (bilgi) soruyorlar."

Bazılarına göre, Mekke döneminde Kureyşli müşrikler, Medine'de yaşayan Yahudilere bir heyet göndererek Allah Rasûlü'nün durumunu öğrenmek istemişlerdi.[81]

"*Yahudiler de kitap ehli idiler ve peygamberler tarihiyle ilgili bilgileri vardı. Oysa Kureyş müşriklerinin bu türden hiçbir bilgi birikimleri yoktu. Heyet, Muhammed (s.a.s) hakkında bilgi alabilmek için Medine'ye gittiğinde Yahudi din adamlarıyla görüştü. Onlara son Peygamberin özelliklerini ve söylediklerini ileterek şöyle dediler: 'Sizler Tevrat ehlisiniz. Bizde ortaya çıkan bir adam hakkında bilgi vermeniz için geldik.' Yahudi din adamları da şöyle dediler: 'Ona üç mesele sorun; cevaplarını size söyleyeceğimiz bu üç meseleyi bilirse gönderilmiş bir peygamberdir. Eğer bilemezse yalancının biridir. Ona karşı uygun gördüğünüz şekilde davranabilirsiniz. Öncelikle geçmiş zamanlarda yurtlarından ayrılıp giden gençlerin durumunu sorun Onların durumu ne olmuştur? İlginç sözleri olmuş mudur? İkinci olarak yeryüzünü sürekli dolaşan, doğulara ve batılara giden adamın durumunu sorun. Üçüncü olarak da Ruh'u sorun, -Ruh nedir?- deyin. Eğer bu sorulara doğru cevaplar verirse, kendisi hak peygamberdir ve ona uymanız gerekir. Eğer veremezse yalancıdır, dilediğinizi yapın"*[82]

---

[81] Nasûriddîn Ömer el-Beydâvî(ö.510/1117), **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl** (Tefsîrü'l-Beydâvî**),** Abdulkadir Arafat & el-Aşâ Hasûne (thk.), 2. Basım, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996, C.3, s.519.

[82] İbn-i Hişâm(ö.218/833), **Sîret-ü İbn-i Hişâm**, C.2, Beyrut, ts., s.39; Ebû Câ`fer Muhammed b. Cerîr, et-Taberi(ö.310/922), **Tefsîru't-Taberî (Câmiul-Beyân àn Te'vîli Âyi'l-Kur'ân),** Beyrut: Dârul-Fikr, 1405h, c.16, s.7; Kurtubî(ö.671/1273), **el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Thk. Ahmed Abdulalîm el-Berdûnî, 3.Baskı, Kahire, 1372h, C.11, s.47; Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsi(ö.1270/1854), **Rûhu'l-Me`ânî (**Rûhu'l-Me`ânî fî Tefsiri1-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb`ül-Mesânî). Beyrut: Dâru Ihyâi't-Türâsi'l-Arâbî, ts., C.16, s.24; M. İzzet Derveze(ö.1984), **et-Tefsîru'l-Hadîs Tertîbu's-Suveri Hasebi'n-Nüzûl,** 3.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmi, 2000, C.5, s.92.

Seyyid Kutub ise bu kavli İbn İshak'tan nakletmiştir ve rivayetin başında 'Bana Mısırlı bir ihtiyar anlattı, bundan kırk küsur sene önce gelmişti. Ona İkrime anlatmış ona da İbn Abbâs nakletmiş ve demiş ki: 'Kureyşliler, Hâris b. Nadr'ı ve Ebû Muayt b. Ukbe'yi Medine'deki Yahudi hahamlarına gönderdiler ve dediler ki: 'Onlara Hz. Muhammed'in durumunu ve niteliklerini anlatın, söylediklerini bildirin ve nasıl hareket edeceğimizi sorun'." fazlalığı vardır. Bk. **Tefsîru't-Taberî**, C.16, s.8; Kutub**, Fî Zilâli'l-Kur'ân,** C.16, s.2289.

Kureyş heyeti, bu bilgiyle Mekke'ye dönmüş ve şehrin ileri gelenleriyle görüştükten sonra söz konusu meseleleri Allah Rasûlü'ne sormuşlardı.[83] Bunlara cevap niteliğinde Kehf suresi indirilmiştir.

Bazılarına göre, bu sorular Yahudiler tarafından Medine'de Allah Rasûlü'nü sınamak için sorulmuştu. Ancak bu görüş fazla kabul görmemiştir. Çünkü surenin Mekke'de inişi üzerinde ihtilaf söz konusu değildir.[84] Üslûbu da Medine dönemine ait olmaktan çok Mekke dönemine aittir.[85]

Sahabeden Ukbe b. Âmir'den gelen sıhhati tespit edilememiş olan bir rivayet de şöyledir:

"*Ehl-i kitaptan bir grup Yahudi, ellerinde bazı sayfalar olduğu halde geldiler ve bana şöyle dediler: 'Yanına girmemiz için Rasûlullah'tan izin iste!' Rasûlullah (SAS)'ın yanına girdim ve kendisiyle görüşmek üzere geldiklerini ve kapıda beklediklerini haber verdim. O, 'Bilmediğim bir şeyi bana sual ettiklerinde ne cevap vereceğim?' buyurdular. Sonra abdest almak için su istediler, abdest alıp evlerinde namaz kıldıkları yere çekilip iki rekât namaz kıldılar. Oradan çıkıp bana doğru geldiklerinde, mübarek yüzlerinde bir tebessüm gözüküyordu. 'Git, onları ve kapıda ashabımdan kim varsa hepsini içeri al' buyurdular. Ben onları içeri aldığımda onlara: 'Dilerseniz bana sorduğunuz şeyin cevabını söyleyeyim, isterseniz başka şeyler sorun, dilediğinizi yapın!' buyurdular. Ukbe b. Âmir'in bu anlattıklarına göre Zülkarneyn'le*

[83] "Bunun üzerine Kureyşliler toplu olarak Hz. Muhammed'in yanına gelerek dediler ki. 'Ya Muhammed, şu sorduğumuz soruların cevabını bize bildir!' Sonra da Yahudilerin öğrettiği soruları sordular. Hz. Peygamber şöyle buyurdu; 'Sorduğunuz soruların cevabını size yarın bildireceğim' ama 'Allah dilerse (inşallah)" demeyi unuttu. Kureyşliler bunun üzerine çekilip gittiler. Tam 15 gece Hz. Muhammed vahyin gelmesini bekledi. Ama vahiyden eser yoktu. Cibril (AS) hiç yanına uğramadı. Bunun üzerine müşrikler işi azıtıp söylenmeye başladılar. 'Muhammed bize yarın dediği halde 15 gündür sesi çıkmıyor'. Bunun üzerine Rasulullah (SAV) çok üzüldü. Hem vahyin gelmemesine hem de müşriklerin ileri geri konuşmalarına canı çok sıkıldı. Bilahare Cibril, Kehf suresini getirdi. Bu surede Hz. Peygamber'i ikaz ifadeleriyle beraber Ashab-ı kehf ve Zülkarneyn kıssası yer alıyordu. Ayrıca "*Sana ruhtan sorarlar*" ayeti de bu sırada nazil oldu. " Bk. Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.16, s.2289.

[84] Selmân Âbid en-Nedvî, **Teemmülâtü fî Şahsiyeti Zilkarneyn**, -Dirâsetün Tahliliyyetün bi Kalemi'l-Üstâz İmtiyâz Ali Arşî fî Dav`i mâ Ketebehu el-Allâme Ebu'l-Kelâm Âzâd, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1988, s.12.

[85] Derveze**,** C.5, s.92.

ilgili ayeti kerimeler Yahudilerin (veya onların akıl vermeleriyle Kureyş müşriklerinin) ruhu sormalarından önce, bu olay üzerine nazil olmuştur.[86]

Bu hadis daha teferruatlı bir şekilde Taberî'de şöyle geçmektedir:

"Ukbe b. Âmir dedi ki. 'Rasûlullah (SAS)'e hizmet ettiğim bir gün, huzurundan çıktım. Kitap ehlinden bir grup bana rastlayıp: 'Biz Rasûlullâh'a soru sormak istiyoruz, izin ister misin?' dediler. Ben de girdim ve Rasûlullah'a durumu haber verdim: Peygamber (SAS): 'Onların benimle ne işleri var? Ben Allah'ın bildirdiğinden başkasını bilmem' buyurdular. Sonra benden abdest suyu dökmemi istediler, abdest alıp namaz kıldılar. Namaz kıldığında yüzünde bir sevinç gördüm. Sonra Rasûlullah (SAS): 'Onları ve Ashabımdan kimi görürsen içeri al!' buyurdular. Onlar da içeri girdiler, Rasûlullah'ın huzuruna çıktılar, Rasûlullah buyurdu ki: 'İsterseniz kitabınızda yazılı bulduğunuz şeylerden sorun cevap vereyim! İsterseniz, doğrudan ben bilgi vereyim' buyurdular. Bunun üzerine onlar da : 'Sen doğrudan bilgi ver' dediler: Rasûlullah: 'O, bir Rum genciydi, Gelip Mısır'da İskenderiye şehini inşa etti. Bina tamamlanınca bir melek onu göğe yükseltti ve ona dedi ki: 'Ne görüyorsun?' O da : 'bir şehir görüyorum' dedi. Sonra melek onu tekrar yükseltti ve: 'Ne görüyorsun?' dedi. O da: 'Yeryüzünü' dedi. Melek dedi ki: 'Bu deniz, dünyayı kaplamıştır, Allah beni sana gönderdi ki, cahile öğretesin, âlime sebat ettiresin. Sonra melek onu sedde götürdü. O sed orta büyüklükte iki dağdan ibaretti. Onun üzerinde bulunan her şey kaygandı. Sonra onu Ye'cûc ve Me'cûc'ü geçinceye kadar götürdü. Daha sonra yüzleri köpek yüzüne benzeyen kavimle savaşan başka bir grubun yanına götürdü."[87]

---

[86] Taberi, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.7; Âlûsi, C.16, s.24.

[87] Ebû Küreyb, Zeyd b. Hubâb'tan o da İbn Lehî`a'dan o da Abdurrahman b. Ziyâd b. En`am'dan o da Necip'li iki Şeyh'ten onlar da Ukbe b. Âmir'den rivayet etmiştir. Bk. Taberî, **age.,** C.16, s.8; Kurtubî, C.11, s.47; Abdurrahmân b. el-Kemâl Celâluddîn es-Suyûti (ö.911/1505), **ed-Dürru'l-Mensûr bi't-Te'vîli'l-Me'sûr**, Dârü'l-Fikr: Beyrut, 1993, C.5, s.438.

Ancak İbn Kesîr[88], bu rivayetin merfu bir rivayet olmadığını ve isrâilî bir rivayet olduğunu belirtmiştir. Ebû Zur`a er-Râzî'nin,[89] bu rivayeti "**Delâilü'n-Nübüvve**" adlı eserinde nakletmesini yadırgamıştır.[90]

Katâde:[91] "Yahudilerin, Zülkarneyn'i sormasından sonra Allah'ın bu ayeti indirdiğini söylemiştir.[92] Hıfzurrahmân'a göre, bu rivayetler kısaltılarak aktarılmıştır.[93] Sorular Yahudilerce seçilmiş olmakla birlikte, Kureyşliler tarafından sorulmuştur.[94]

Bu ve benzeri rivayetlerden şu sonucu çıkarabiliriz: Rasûlullâh'a üç soru sorulmuştur. Bu sorulara cevaben Kehf suresi indirilmiştir. Ancak, Ruh ile ilgili ayet, İsrâ suresinde geçmektedir ve Mekkîdir. Eğer olay rivayette anlatıldığı gibi cereyan etseydi "ruh" meselesinin de aynı surede zikredilmesi gerekirdi. Bu sonuç, söz konusu rivayetin zayıflığına dikkat çekerken, yöneltilen soruların tek bir anda sorulmadığı kanaatini de desteklemektedir.[95]Bu ayetin nüzul sebebindeki ihtilafların ortak noktası ise Zülkarneyn kıssasının Peygamber'e sorulmuş olmasıdır.

Neden 'sana sordular' değil de 'soruyorlar' şeklinde ki soruya farklı cevaplar verilmiştir. Bazı müfessirler "geniş zaman kipinin kullanılması, onların bu sorularında ısrar etmeleri sebebiyledir" demişlerdir. Bazı tefsirciler de, bu ifadenin soru sorulmadan önce ayetin nazil olduğunu gösterir demişlerdir.[96]

---

[88]Abdullah b. Kesîr; hicrî 45 tarihinde doğmuştur. Müfessir, nahivci ve kurradır. Mekke'de hicrî 120 (m.738) yılında vefat etmiştir. Bk. Hayruddîn ez-Ziriklî, **el-A`lâm li Eşhüri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Müstagribîne ve'l-Müsteşrikîn**, 3.Baskı, Beyrut, 1969, C.4, s.255.

[89] Ebû Zür'â er-Râzî; hadis hâfızı ve münekkididir. Hicrî 194 yılında doğmuştur. Ebû Zür`â kendisi bizzat, 200.000 rivayeti ihlâs suresi gibi ezbere bildiğini, 300.000 rivayeti ise hadisleri müzakere ederken okuyabileceğini söylemiş, ayrıca asılsız haberleri ve mevzu hadisleri tanımak maksadıyla ezberinde 10.000 uydurma rivayet bulunduğunu ifade etmiştir. Müslim, 250 yılında **el-Câmi`us-Sahîh**'ini tamamladıktan sonra Ebû Zür`â'nın tetkikine sunmuş ve onun uygun görmediği rivayetleri kitabına almamıştır. Bk. Yaşar Kandemir, "Ebû Zür`a er-Râzî ", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** C.10, s.273-276.

[90] Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr(ö.1373), **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**,Beyrut: Dâru'l-İhyâ, ts., C.3, s.100.

[91] Katâde b. Diâme, Müfessir Tâbiîdir. Hasan Basri'nin yanında 12 yıl kıraat, tefsir ve hadis dersi almıştır. Evzâî, Ebân b. Yezid, Şu'be b.Haccac gibi bazı âlimler kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Sika yani güvenilir bir ravidir. Ali b. Medînî, büyük şehirlerdeki isnat zincirlerinin isimleri üzerinde kesiştiği altı kişiden birinin Katâde olduğunu söylemiştir. Bk. Abdülhamit Birışık, "*Katâde b. Dâime*", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.25, s.22-23.

[92] Ebu'l-Hasan el-Vâhidî(ö.468/1076), **Esbâbü'n-Nüzûl**, Beyrut, ts.,. s.210.

[93] Suyûtî, C.5, s.435.

[94] Hıfzurrahmân Siyuharvi, **Kasasu'l-Kur'ân**, 3. Baskı, Lahor : Mektebetu Medeniyye, ts., C.3, s.113

[95] Nedvî, s.14.

[96] Âlûsi, C.16, s23-24.

Kur'an'ın hitap dili olduğu düşünüldüğünde, burada geniş zaman çekim eki olan (يَسْأَلُونَكَ) ile sorunun "*sana sordular*" değil de "*sana soruyorlar*" tarzında ifade edilmesi, geçmişteki bir olayın bugün okuyan muhatapların gözü önünde hâlihazırda cereyan ediyormuş gibi canlandırılmış olması da düşünülebilir.

Konuyla ilgili ayetlere "يَسْأَلُونَكَ " (sana soruyorlar) diye başlanması, bu ayetlerin inişinin bir arka-plana bağlı olduğunu göstermektedir. Yani bu ayetler Hz. Peygamber'e birileri tarafından sorulan bir sorunun ardından inmiştir. Bütün rivayetler, bu soruyu soranların Yahudiler ya da Mekke müşrikleri olduğunu ifade etmektedir. Kehf suresinin Mekke'de indiği hatırlanacak olursa, soruyu soranların müşrikler olduğu ihtimali daha da kuvvetlenmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu sorular her ne kadar müşrikler tarafından sorulmuş olsa bile, soruların kaynağında Medine Yahudileri bulunmaktadır.[97]

Bu ve benzeri rivayetlerle ilgili olarak Hıfzurrahmân(ö.1962) **Kasasu'l-Kur'ân** adlı eserinde şunları söylemiştir. "Bu görüş, hadisçilerden değişik kanallardan aktarılmış ve bu nakiller 'hasen'[98] derecesinde görülmüştür. Ancak bunların hiçbiri belli bir kaynak belirtmemiştir. Bu nedenledir ki rivayetin mesnediyle ilgili araştırma yapmak hayli güçtür. Bunun tek istisnası, bizzat kıssayı aktaran İbn Abbâs'ın

---

[97] Ancak gelen bu ve benzeri rivayetlerin şu noktada zayıflıkları söz konusudur:
1.Bu konudaki rivayetlerin tamamı ya senet bakımından ya da metin bakımından zayıftır. (Meselâ Kelbi ve Süddî, metrukturlar, Ebû Sâlih, İbn Abbas'a yetişememiştir yani senet kopuktur, adı bilinmeyen şeyhten gelen rivayet meçhuldür, Beyhakî, İbn Münzir ve Ebû Nuaym'dan gelen rivayetler ise senetsizdir.)
2.Sure, Mekke'de nazil olmuştur, bu suali Medineli Yahudilerin sorması uygun değildir.
3.Üç sorudan birinin "ruh" olması, üç sorunun cevabının da aynı surede yer almasını gerektirirdi. Oysa "ruh" ile ilgili ayet İsrâ suresinde yer almaktadır.
4.Sorularından birincisi olan "Ashab-ı Kehf" de Yahudilerin sormalarını gerektirecek bir konumda değildir. Çünkü müfessirler, Ashab-ı Kehf'in İsevî olduğuna müttefiktirler. Yahudiler, Hristiyanlığı din olarak kabul etmediğine göre, Tevrat ve Sifirlerinde geçmeyen bu kimseleri sormaları yersizdir.
5.Sorularından ikincisi olan Zülkarneyn de Tevrat'ta geçmemektedir. Tevrat'da geçen yalnızca Danyal'ın rüyasında gördüğü iki boynuzlu koçtan ibarettir.
6.Yahudilerin müşriklere telkin ettiği, eğer üç suali bilirse o rasuldür, diyerek peygamberliğini onayacak olsalardı kendilerini de katarak müşriklere: "birlikte iman edelim!" demeleri gerekirdi.
7."Tevrat'ta adı geçmeyen bir nebi istemelerine gelince, Yahudiler, Zülkarneyn'in nebi olduğunu zaten kabul etmemektedirler. Çünkü onlar yalnız Yahudi milletinden nebileri kabul ederler. Danyal'ın rüyası da nebi değil, Fars kralı olarak yorumlanan iki boynuzlu koçtur. Bk. Nedvî, s.11-18.

[98] Hasen Hadis, sahih hadis ile zayıf hadis arasında yer alan, fakat sahih hadise daha yakın olan bir hadis çeşididir.

rivayetidir ki o da İbn Hişâm tarafından nakledilmiştir.[99] Burada da senet kısmına yer verilmemiştir.[100]

Taberî'nin(ö.310/923) rivayetinde senet vardır: "Ebû Kureyb[101] bize nakletti ki: Yunus b. Bükeyr [102] bize Muhammed b İshâk'tan nakletti ki: 43 küsur yıl önce gelmiş Mısırlı bir Şeyh bana İkrime vasıtasıyla İbn Abbâs'tan nakletti ki:" İbn İshâk'ın bahsettiği bu şeyh meçhul bir şahsiyettir. Bu da göstermektedir ki Yunus b. Bükeyr, görüştüğü bu şeyhi hatırlayamamıştır. Râvîsinde meçhul bir şahıs vardır.[103]

Suyûtî, söz konusu rivayetin İbn el-Münzir, Ebû Nuaym[104] ve Beyhakî[105] tarafından da nakledildiğini belirtmiş, ama senet zincirine yer vermemiştir.[106] Suyûtî, Ebû Nuaym'ın "**ed-Delâil**" adlı kitabından matbu nüshasında mevcut olmayan bu rivayeti kısmen naklederek şöyle demiştir: "es-Süddî es-Sağîr kanalıyla[107] o da İbn Abbâs'tan nakletti ki..."[108]

---

[99] İbn Hişâm, C.3, s.321.

[100] Hıfzurrahmân, C.3, s.112-113.

[101] Ebû Kureyb; Ruşdi b. Kureyb Medineli olup İbni Abbas'ın azatlı kölesidir. Zayıf bir muhaddis olarak kabul edilmiştir. Takiyüddin Ahmet b. Ali el- Makrizi (ö.845/1441), **Muhtasarü'l-Kâmil fi'd-Duafâi ve İleli'l-Hadîs**, Eymen b. Arif ed-Dımaşkî (thk.), Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1994, s.336.

[102] Yunus b. Bükeyir Ebû Bekr eş-Şeybânî için hadis münekkitleri sika ve güvenilir olduğu söylenmiştir. Bk. Makrizi, s.807.

[103] Nedvî, s.12-13.

[104] Ebû Nuaym el-Isfahânî; hicrî 336(m.1441) yılında Isfahanda doğmuştur. Hadis, kelam, tasavvuf alanında âlim olup aynı zamanda tarihçidir. 20 küsur eser yazmış ve bu yazmış olduğu eserlerinden bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. 800 kadar âlimin hayatını anlatan "**Hilyetü'l-Evliyâ**" ve Rasullullah'ın risaletini ispat babında kaleme alınan "**Delâilü'n-Nübüvve**", eserlerinin en meşhurlarındandır. Osman Türer, "*Ebû Nuaym*", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** C.10, s.20-203.

[105] Beyhakî; Ebû Ca`fer el-Beyhakî, Nahivci ve müfessirdir. Hicrî 470 de doğmuştur. Namaz hariçlerinde evden çıkmadığı, öğrencileri ile ilimle uğraştığı söylenir. Hicrî, 544 yılında vefat etmiştir. Bk. Şemsettin Muhammed Ali, **Tabakâtu'l-Müfessirîn**, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, C.1, s.26.

[106] Nedvî, s.13.

[107] Ebû Sâlih es-Semmân, Hicrî 634 yılında doğmuştur. İbn Abbas, Hz. Âişe, ve Abdullah b. Ömer gibi bir çok sahabeden daha çok rivayet etmiştir. Kendisinden 1000 kadar hadisi Âmeş rivayet etmiştir. Ahmet b. Hanbel, Ebû Zûr`a er-Râzî ve Yahyâ b. Ma`în gibi otoriteler, onu sika olarak değerlendirmiştir. Hicrî 101 (m. 719) yılında vefat etmiştir. Bk. Talat Sakallı, "*Ebû Sâlih es-Semmân*", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.10, s. 226.

[108] Suyûti, C.4, s.210.

Ebû Hâtim[109], bu senet zincirinde yer alan es-Süddî'nin aşırı Şiîlerden, el-Kelbî[110]'nin ise, hadisçiler nezdinde metruk (rivayeti kabul görmeyen) bir kişi olduğunu; İbn Hibbân' ise Kelbî'yi Sebâilikle suçlayarak, onun, Hz. Ali'nin hayatta olduğuna, dünyaya tekrar gelerek hilafeti tekrar kuracağına inandığını söylemiştir. Ebu Salih kanalıyla İbn Abbâs'tan nakil yaptığı halde Ebû Salih'ten tek bir rivayet dinlememiştir. İbn Abbâs'ın oğlu Ebû Sâlih'i de hiç görmemiştir."[111]

Bize ulaşan bu rivayetler zayıf olsalar da birbirlerini destekler mahiyette olmaları soruyu soranların Yahudi oldukları kanaatini pekiştirir mahiyettedir.

II. "ZÜLKARNEYN" İSMİ

" وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ "

"*Sana Zülkarneyn hakkında sorarlar...*"

1. Etimolojisi

"Zülkarneyn" ismi Arapça olup "ذو " (zü) ve "الْقَرْنَيْن" (el-karneyn) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. "Zü", (bir şeyin) sahibi demektir. "Karn" ise, boynuz, perçem, zaman, tepe, güneş gibi anlamlara gelir. "Karneyn", "karn" tekilinin çifti (tesniyesi) yani iki tanesi demektir. Buna göre Zülkarneyn kelimesi iki boynuz sahibi şeklinde tercüme edilir.[112] Zülkarneyn tabiri, "zü'l-yedeyn"

---

[109] Ebû Hâtim, Muhammed b. İdris er-Râzî(ö.277/890), Hadis hâfızı ve münekkididir. Hadis râvîleri hakkındaki bazı görüşleri Berzâî tarafından, onun eserlerinden derlenerek bir araya getirilmiştir. İbrahim Canan, "*Ebû Hâtim er-Râzî* ", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.10, s.150.

[110] el-Kelbî; Asıl adı Ebü'n-Nadr Muhammed b. Sâib b. Bişr el- Kelbî el-Kûfî'dir. Ebû Sâlih Bazen ve Âmir eş-Şa`bi gibi âlimlerden hadis rivayet eden Kelbî Kûfe'de tefsir ve tarih dersleri vermiştir. Oğlu Hîşam, Hammad b. Seleme, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne ve Ebû Bekir b. Ayyaş kendisinden rivayette bulunanlar arasındadır. Sebeiyye'ye mensup olduğu söylenmiştir. Hadis otoriteleri onu rivayetlerinde güvenilir bulmamışlardır. Hicrî 146 (m.763) yılında vefat etmiştir. Bk. Cerrahoğlu, "Kelbî, Muhammed b. Sâib", **TDV İslâm Ansiklopedisi***,* C.25, s.22-23.

[111] Nedvî, s.13. (İbn Hibbân, **Hatime-i Tefsir-i Süfyân es-Sevrî,** İ. Ali Arşî (thk.), s.430'dan alıntılamıştır.)

[112] Firûzâbâdî, **Kâmûsu'l-Muhît,** Kahire 1332, c.4, s.257.

(iki elli) ve “zü’l-cenaheyn” (İki kanatlı[113]) gibi teşbihi benzetmelerle, bazı özellikleri öne çıkan meşhur insanlara verilen bir lakaptır.

2. Anlamı

“Karn” kelimesi boynuz, asır, aynı yüzyılda yaşamış topluluk manalarına geldiği gibi, yine hayvanda boynuzun yeri olan, insanın şakaklarına (erkeklerin perçemi, kadınların zülüfleri), ve bir toplumun başında olan idareciye vb. ıtlak olunur. O halde Zülkarneyn (iki karn sahibi) lakabı ile bu manalardan hangisi kast edilmiştir? İleride göreceğimiz üzere müfessirler bunlardan birini tercih noktasında ihtilaf etmişler ve “karn” kelimesinin çeşitli anlamlarından her biri için farklı yorumlar ve çeşitli kaviller beyan etmişlerdir.[114]

Hakiki manayı esas alanlar, “karn” kelimesinin somut anlamını ele alarak maddi boynuza benzeyen şeyleri veya boynuzun simge ettiği manevi anlamları düşünerek yorum yapmışlardır.

Boynuzlu bir insan yaratmak muhakkak ki Allah’ın gücü dışında değildir; ancak tabiat kanunlarına, yani sünneti ilahiyeye aykırıdır. Nitekim Kur’an’da “Gerçekten biz insanı en güzel biçimde yarattık”[115] ayeti ile yaratılışı özetlenen insan “normal insan” dır ve Allah, en sevgili kulu Hz. Muhammed’i dahi vücutça normal insanlardan farklı yaratmamıştır. Buna göre Zülkarneyn’in -hayvanların bir kısmında olduğu gibi- boynuzlu olduğunu düşünmek, Kur’an mantığına da insan mantığına da uygun düşmemektedir.[116]

Vehb b. Münebbih’e[117] göre; hükümdar olan Zülkarneyn’in bu adı almasının sebebi, başının iki tarafında bakır bulunmasından dolayı[118] kendisine bu lakap

---

[113] “İbn Ömer, İbn Ca`fer’e selam vereceği zaman ‘Esselâmü aleyke ya İbn Zi’l-Cenâheyn’ diyerek (Ca`fer’i Tayyar’ın şehit edildiğinde meleklerin ona iki kanat takmasını ima ederdi.)” Bk. Buhârî: Meğazî 3931.

[114] Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, İstanbul: Matbaai Ebu’z-Ziyâ, 1936, C.4, s.3275-3279; M. İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîi ve’t-Tenvîr**, Tunus: Daru’t-Tunus, C.16, s.18.

[115] (95)Tîn Suresi, 4.

[116] Sargon Erdem,“*Zülkarneyn*”, **Zafer**, sayı 113(Mayıs 1986) İstanbul: İhlas Matbaacılık, s.4.

[117] Vehb b. Münebbih; aslen İranlı’dır. Hicrî 34 yılında Medine’de doğmuştur. Birçok eseri vardır. Bunlar arasında **“Kitâbu’l-İsrâiliyyât**” adlı eseri dikkat çekicidir. Vehb b. Münebbih sayesinde fazla sayıda İsrâiliyât tefsire girmiştir. İsrâilî rivayetlerin en mühim kaynaklarından biri kabul edilen bu zât

verilmiştir.[119] Tacının iki boynuzu olduğu söylendiği gibi[120] bazıları da onun başında boynuza benzer iki şeyin olduğunu iddia etmişlerdir. Bu sebeple "iki boynuzlu" anlamında "Zülkarneyn" adı verilmiştir.[121] Katâde ve Yûnus b. Ubeyd es-Sâmin'den gelen rivayetlere göre iki saç örgüsünden dolayı ona bu isim verilmiştir.[122] Bu görüşünü es-Sa`âlibî, "örüklerin başın kıyıları olduğunu" dile getiren şairin şiirine dayandırmıştır:

فلثمت فاها آخذا بقرونها شرب النزيف ببرد ماء الحشرج[123]

Yine alındaki boynuz yerlerinin kast edildiği görüşü Hz. Ali'ye[124] de dayandırılmaktadır. Süfyân es-Sevrî, Habîb b. Ebî Sâbit'ten[125], Ebû Tufeyl'in[126] şöyle

---

90 yaşında hicrî 110 yılında vefat etmiştir. Bk. Abdullah Aydemir, **Tefsirde İsrâîliyyât**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1992, s.99-100.

[118] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, C.3, s.100; **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, yrs. 1980, C.2, s.103-104.

[119] Fahruddîn er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.,. C.21, s.164. Bu rivayeti Vehb b. Münebbih'e dayandırır. Bk. Âlûsi, C.16, s.24.

[120] Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.8-9; Râzî, C.21, s.164; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, **Fethü'l-Kadîr el-Câmî Beyne Fenni'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeh**, Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî Matbaası, ts.,C.3, s.307.

[121] Râzî, C.21, s.164; Beydâvî, C.3, s.519; Şevkânî, C.3, s.307. (Bu görüş Vehb b. Münebbeh'e ait olduğu da söylenmiştir. Bk. Ebu'l-Ferac Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî(ö.1272), **el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Thk. Ahmed Abdulalîm el-Berdûnî, 3.Baskı, Kahire, 1372/1953, C.3, s.47.

Ayrıca Ubeyd b. Ya`lâ'dan da rivayet edilmiştir. Bu sebeple ilk başlık giyen kimsenin o olduğu da belirtilmiştir. Bk. Âlûsi, C.16, s.24.

Vehb b. Münebbeh bunu halkın dilden dile dolaştıracağı kıssa hâline getirmiştir. Özetle kıssa şöyledir: "Bir gün Zülkarneyn hamamda yıkanırken boynuzlarını gizlediği başlığını çıkarıp yıkanırken onu kâtibi görür. Zülkarneyn bunu sır olarak saklamasını aksi takdirde onu öldüreceğini söyler. Adam çöle gider ağzını yere dayayıp melikin boynuzlu olduğunu söyler. Ancak Allah orada yerden kamış bitirir; iki çoban da bunu keser ve mizmar yapar. Mizmar da: "dinleyin, melikin iki boynuzu var!" diye ses verir. Bu hadise şehirde yayılınca, Zülkarneyn kâtibine adam gönderip durumu soruşturur. O da olan biteni anlatınca Zülkarneyn: 'Demek ki Allah bilinmesini murat etti.' der ve başlığını çıkarır. Suyûtî, C.5, s.436. Hâfız İbn Hacer bu rivayetin münker olduğunu söylemiştir. Bk. İbn Hacer, **Fethü'l-Bâri bi Şerhi Sahîhi'l-İmâm el-Buhârî**, Kahire 1978, C.6, s.24.

Bu hikâye Yunan efsanelerinde yer alan gizli bir şey kalmayacağına dair olan olayı hatırlatmaktadır. Eski bir Yunan söylentisine göre, Frigya kralı Midas, Pan ve Apollon arasındaki bir müzik yarışmasında hâkimlik yapar. Midas ödülü Pan'a verir. Buna çok içerleyen Apollon, kralın kulaklarını eşekkulağına çevirir. Midas eşekkulaklarını bir başlığın altından gizlediğinden bu sırrı berberi dışında hiç kimse bilmez. Sonunda sırrı daha fazla saklamaya dayanamayan berber, toprağa bir delik kazar ve sırrı eğilerek içine fısıldar. O anda deliğin çevresinde büyüyen sazlar rüzgâr estikçe, "Midas'ın kulakları, eşekkulakları" diye dile gelerek Midas'ın sırrını bütün dünyaya duyururlar. Bk. "*Midas*", **Temel Britannica**, C.12, s.203.

[122] Ebû Ca`fer en-Nehhâs(ö.338/952), **Me`ani'l-Kur'âni'l-Kerîm,** Thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1409/1989, C.4, s.284; Abdurrahman b. Muhammed es-Se`âlibî(ö.427/1036), el-**Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân** (Tefsîru's-Se`âlibî), Beyrut: Müessetü'l-Alemiyyi'l-Matbûat, t.y. C.2, s.393; Râzî, C.21, s.164; Kurtubî, C.11, s.47; Şevkânî, C.3, s.307; Âlûsi, C.16, s.24.

[123] Kurtubî, C.11, s.47.

dediğini nakleder: Hz. Ali'ye Zülkarneyn sorulduğunda dedi ki: 'O, kendisini Allah'a (C.C.) adayan bir kuldu. Kavmini Allah'a davet etti, onu alnından vurdular da öldü. Sonra onu Allah, diriltti. O da yine kavmini Allah'a davet etti, yine alnından vurdular da öldü. Bunun için ona Zülkarneyn adı verildi."[127]

Manevi açıdan iki boynuzdan kinaye ile kendisine büyük bir gücün verildiği de düşünülmüştür. Boynuzlu olmanın; güç, nüfuz ve saltanat sahibi olmayı ifade eden bir kullanım olduğuna delil olarak da Tevrat gösterilmiştir. Çünkü Yahudilerde "boynuz" güç ve saltanatı ifade eder ki bu kıssayı soranlar da zaten Yahudilerdir. Danyal (AS)'ın sözü buna delildir.[128] Yani cesur olduğu için iki boynuzlu anlamına gelen Zülkarneyn adını almıştır.[129] Nitekim cesur insanlara, Türk kültüründe de "koç" gibi denilmektedir, böyle biri emsallerini boynuzlayarak yenmiş[130] kişi olarak değerlendirilir.

Müfessirler arasında, "karn"ın güç, kuvvet, saltanat ve hâkimiyet anlamı ağırlıklı görüşü oluşturmuş ve iki önemli yerin hâkimiyeti boynuzla simgelendiği kabul edilmiştir. Vehb b. Münebbih: "Bazı Ehl-i Kitap bilginlerinin söylediğine göre, ona Zülkarneyn lakabının verilmesinin sebebi, Bizans (Rum) ve İran'a (Fars krallığına) hâkim olmasıdır." demiştir. Birçok müfessirler de aynı kanaati taşımaktadır.[131]

---

[124] Hz. Ali; Hz. Peygamberin damadı ve Hulefâ-i Râşidin'in dördüncüsüdür. Kur'an ve sünneti en iyi bilen sahabelerdendir. Sika yani rivayetlerinde güvenilirdir. Kendisinden çokça hadis rivayet edilmiştir. Bk. Ethem Ruhi Fığlalı, "*Ali*", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** C.2, s.371-374.

[125] Habib b. Ebî Sâbit hadis rivayet eden zatlardandır. Münekkit İbni Muin, onun sika ve güvenilir olduğunu söylemiştir. Bk. Makrizi, s.287.

[126] Ebû Tufeyl Âmir b. Vâsıle, en son vefat eden sahâbedir. Hicrî 3 yılında doğmuş, 100 (m.718) yılında vefat etmiştir. Takribi 25 kadar hadis rivayet etmiştir ki bunlar bilhassa Hz. Ali'nin çeşitli söz ve haberleridir. Bk. Ali Osman Koçkuzu, "*Ebû Tufeyl*", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** C.10, s.346.

[127] Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.8.
Ebû Tufeyl, İbn el-Kevâ'nın Hz. Ali'ye bu sorunun sorulduğunu zikreder. Ebû Ca`fer bu rivayetin senedini güzel bulur. Nehhâs, C.4, s.283; Suyûtî, C.5, s.436.

[128] Kâsımî C.11, s.4109.

[129] Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebu's-Suûd(ö.951), **İrşâdü Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm** (Tefsîr-ü Ebi's-Suûd), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, C.5, s.241; Âlûsi, C.16, s.24.

[130] Râzî, C.21, s.165; Beydâvî, C.3, s.519; Kâsımî, C.11, s.4108.

[131] Taberî, **age.,** C.16, s.8-9; Kurtubî, C.11, s.47; Ebu's-Suûd, C.5, s.240; Şevkânî, C.3, s.308; Kâsımî, C.11, s.4107.

Güneşin doğduğu ve battığı yere ulaşmış olması da Zülkarneyn'e boynuzlu unvanının verilme sebebi olarak düşünülmüştür.[132] "*Doğrusu biz, onu yeryüzünde büyük bir kudret sahibi kılmıştık.*" Yani ona yeryüzünde büyük bir kudret ve imkân vermiştik. Bütün hükümdarlara verilmiş olan güç, asker, harp aletleri gibi şeylerin hepsi kendisine verilmiş, bu sebeple yeryüzünün doğusuna ve batısına hâkim olmuştur. Kısaca hükümranlığı güneşin doğuş ve batış noktasına ulaştığı için Zülkarneyn adını almıştır.[133]

ez-Zübeyr b. Bekâr, Süleymân b. Üseyd yoluyla İbn Şihâb'tan rivâyet etmiştir ki: "Zülkarneyn diye isimlendirilmesi güneşin doğu ve batı olmak üzere iki ucuna ulaşmasından dolayıdır."[134]

Bu kanaatte olan müfessir Râzî de, Zülkarneyn'in İskender olduğunu beyan ettikten sonra bu lakabın veriliş sebebini şöyle izah etmiştir: "Tıpkı, Erdeşir b. Behmen'in[135] nüfuzunun istediği her yerde geçmesinden dolayı "Tavîlü'l-Yedeyn" (iki eli uzun) lakabını alması gibi, bu da 'Güneşin iki karnına yani doğusuna ve batısına ulaştığı için "İki karn sahibi" (Zülkarneyn) diye lakaplandırılmıştır."[136] Rivayete göre bu zat rüyasında göğe çıktığını, güneşin iki tarafına asıldığını görmüş, bu sebeple de Zülkarneyn adını almıştır.[137]

Yine iki boynuz ile "iki ayrı manevi güç"ün verildiği de düşünülmüş ve Allah Teâlâ'nın, ışık ve karanlığı ona musahhar kıldığı söylenmiştir. Yürüdüğü zaman ışık, önünü aydınlatırken, karanlığın arkasını örttüğü bu sebeple gece ile gündüz arasında

---

[132] Nehhâs, C.4, s.284; Beğavî, C.3, s.178; Kurtubî, C.11, s.47.
Zeccâc ve el-Ezherî de bu görüştedir. Bk. Şevkânî, C.3, s.307; Âlûsi, C.16, s.24.

[133] Râzî, C.21, s.164; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, C.3, s.101; Ebu's-Suûd, C.5, s.240.

[134] Zemahşeri bunu merfu olarak rivâyet eder. Bk. Zemahşerî, **Keşşâf**, C.1, s.578, Matbaatü'ş-Şeriyye: Mısır 1307. (İbn Münzir'in Kitâbü'l-Hâmiş'i ile birlikte basılmıştır.); İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî**, C.6, s.272.

[135] Erdeşir b. Behmen; Tübba hükümdarlarındandır. Etrafındaki memleketlerden hangisine elini uzatmışsa orasını eline geçirmiş olduğundan ona "kulacı uzun Erdeşir" lakabı verilmiştir. Bk. Taberî, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi,** çev. Zakir Kadiri Ugan & Ahmet Temir, Ankara: Maarif Basımevi, 1955, C.1, s.868.

[136] Râzî, C.21, s.163; Beydâvî, C.3, s.519; Kâsımî, C.11, s.4108.

[137] Kurtubî, C.11, s.47; Ebu's-Suûd, C.5, s.241; Âlûsi, C.16, s.24.
Zülkarneyn, rüyasında güneşe çok yaklaştığını hatta doğusu ve batısını yani iki ucunu tuttuğunu görmüş sabah bu rüyayı anlattığında bunu duyan halkının ona bu lakabı taktığı nakledilmiştir. Bk. Abdurrahmân b. Ali el-Cevzî(597/1202), **Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr**, 2.Baskı, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1404/1984, C.5, s.183; İsmail Hakkı Bursevî (1725), **Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, İstanbul: Dersaâdet, 1331/1913, C.2, s.512.

onun için bir fark olmadığı ifade edilmiştir.[138] Yine nur ve zulmete girdiği için bu adı aldığı da görüşler arasındadır.[139]

Müfessirlerden bir kısmı, burada geçen "karn" kelimesinin "çağ" anlamında kullanıldığını söylemişlerdir. Bu anlam esas alındığında, hükümranlık döneminin uzunluğu ve fetih faaliyetlerinin iki asra yayılması sebebiyle bu lakabın kendisine verildiği söylenmiştir.[140]

Yine; "karn" kelimesinin bir anlamı da "yok olan iki oba" demektir.[141] Bu anlamı esas alan müfessirler; Zülkarneyn'in hükümranlığı döneminde iki nesil insan yok olduğu için ona bu ismin verildiğini[142] söylemişlerdir. Yani Zülkarneyn'e Allah öyle uzun bir ömür vermiştir ki onun hayatında, iki nesil gelip geçmiştir.[143]

Bütün manaları göz önüne alındığında, Kur'an'da "İki boynuz sahibi" anlamındaki isimle anılan zâtın boynuzları hakkında üç ihtimal ileri sürülebilir.[144]

1. Boynuzlu miğfer giymiş ve esas adı unutulacak kadar bu miğferle ün yapmıştır. Tarihte pek çok örneği bulunan ve adına Latince "corniculum" denilen boynuzlu miğfer, özellikle sonraki devirlerde Galyalıların ve Vikinglerin sembolü hâline gelmiştir.[145]
2. Hakkında söylenegelen her hangi bir efsane sebebiyle başında boynuz olduğu inancı halk arasında yerleşmiştir. Bunun meşhur örneği Büyük İskender'dir. İskender Mısır'ı fethettiği zaman, halkın sevgi ve saygısını kazanabilmek için, baş tanrı Amon'un oğlu olduğunu iddia etmiş ve böylece, zaten binlerce yıldan beri firavunlarının tanrılığına inanmış olan Mısır halkına, kendisinde de ilâhî güç bulunduğunu kolaylıkla kabul ettirmiştir. Tanrı Amon'un koçbaşlı[146] olduğuna

---

[138] Beğavî, C.3, s.178; Râzî, C.21, s.164; Kurtubî, C.11, s.47; Âlûsi, C.16, s.24.
[139] Râzî, C.21, s.165; Şevkânî, C.3, s.307.
[140] Râzî, C.21, s.165; Şevkânî, C.3, s.307.
[141] Râzî, C.21, s.164.
[142] Râzî, C.21, s.164; Kurtubî, C.11, s.47.
[143] Râzî, C.21, s.164.
[144] Erdem, "Zülkarneyn", **Zafer**, sayı 113(Mayıs 1986), s.5.
[145] Erdem, "agm.", s.5.
[146] Mitolojide Teb tanrısı, çok geçmeden güneş tanrısı Re olmuş ve Amon-Re adını almıştır. Nübye'de inananlara koç olarak göründüğüne inanılmıştır. Mısır XII. Sülale zamanında bu tanrıya bir tapınak yapılmış, bu tapınak daha sonra büyütülmüş ve bugün Karnak'ta muazzam harabeleri görülen bir bütün hâline gelmiştir. Bu tapınağa, her iki yanında sıra sıra koçlar bulunan bir ana yoldan

inanıldığı ve heykelleri boynuzlu yapıldığı için, İskender de manen boynuzlu farz edilmiş ve ölümünden sonra adına kesilen sikkelerde koç boynuzlarıyla resmedilmiştir.[147]

3. Arapça karn kelimesi, diğer manası olan "çağ, zaman" ile tercüme edilebilir. "İki çağ sahibi" (bir çağı kapayıp yeni bir çağı açan)". Pek çok müfessirin kabul etmesine rağmen, bu çok uzak bir ihtimaldir. Çünkü ne Araplarda ne de Arap kültürünün tesiri altında kalan İslâm dünyasında, bir manası da boynuz olan çağ(karn) kelimesinden yapılan sıfatlar, sevilen insanlara lakap veya unvan olarak verilmemiştir. Eğer böyle bir lakap verilecek olursa, derhal "boynuzluya çevrilecek ve Şeytan'da boynuzlu kabul edildiği için, lakap sahibinin itibarı zedelenecektir. Boynuzun itibar vesilesi olduğu dönemler ise, Kur'an'ın nazil olduğu yıllardan asırlarca öncedir[148]...

Bu görüşlerin her biri bir veya birkaç rivayete dayanmaktadır. Bunlardan bir tek "dünyanın doğusunu ve batısını gezdiği için kendisine bu ad tesmiye edilmiştir" kavli merfu bir hadisle varit olmuştur. Bunlar arasında sahih sayılacak başka bir rivayet yok denilebilir.

Bu görüşlerin en meşhûru Kur'an'ın beyanından da anlaşılacağı üzere arzın doğusuna ve batısına sahip olması demektir. İlimlerden zahir ve batına sahip manası da Kur'an'ın özüne münasip görüşlerdendir.[149]

---

girilmektedir. Amon ve Teb'de koç kutsal kabul edilmiş ve Tanrının canlı bir timsali sayılan bir koç daimi olarak beslenmiştir. Amon'un timsali güneşin sembolü olan bir kurs, boynuzlar ve iki tüydür. Amon bazen bir koçbaşı, bazen de kulakların üstünden çıkan boynuzlu bir insan yüzü ile temsil edilmiştir. Bazen bu başın üstünde bir kurs ile iki uzun tüy bulunduğu da olur. Yunanlılar, Mısır'lıların tanrısı Amon'da kendi Zeus'larını görmüşlerdir. Bk. *"Amon",* **Meydan Larousse**, İstanbul: Meydan Yay. 1969, C.1, s.465.

[147] Erdem, "Zülkarneyn", **Zafer**, sayı 113(Mayıs 1986), s.5. Ayrıca bk. Ömer et-Tîbî, *"Zülkarneyn fî'l-Kur'ân ve't-Târîh",* **Mecelletü'l-Ezher**, C.31, sayı 4-5, Kahire 1959, s.443.

Boynuz, özellikle boğa boynuzu, tarihin ilk günlerinden beri güç-kuvvet sembolü olarak kabul edilmiş ve bu sebeple eski medeniyetlerin hemen hepsinde tanrı ve mukaddes yaratık tasvirleri boynuzlu yapılmıştır. Boynuzun güç sembolü olarak İslâm kültürüne de girdiği görülmekte ve nitekim Mevlana'da "**Mesnevî**"de, Hz. Mûsâ'nın ağzından Firavun'a hitaben "sivri, keskin boynuzların nice ciğerler deldi, işte şu asam da senin küstah boynuzunu kırdı." demektedir. (C.IV, b.2440; keza b.2426) Aynı şekilde boynuz eski islâmi rüya tabirnamelerinde de "güç, kuvvet ve iftihar edilecek şey" şeklinde yorumlanmaktadır. Bk. Erdem, "agm.", s.5.

[148] Erdem, "agm.", s.5.

[149] Kurtubî, C.11, s.47; Şevkânî, C.3, s.307; Yazır, C.4, s.3275-3279.

III. AYET VE HADİSLERE GÖRE ZÜLKARNEYN'İN VASIFLARI

" قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا "

"*De ki, ondan bahseden bir kısım ayetler size okuyacağım.*"

Yani onunla ilgili haberi sizlere anlatacağım.[150]

Allah Teâlâ sorulan soruya, Rasûlulâh'ın cevap vermesini isteyerek ona: *"De ki:"* buyuruyor. Ancak bundan sonra ki sözlerinin vahiy niteliğinde olduğunu beyan için *"ondan bahseden (ayetleri) size okuyacağım"* buyurarak istenilen bilginin vahyî olduğunu da teyit etmiştir.

Kur'an kıssaları içerisinde, anlaşılması en zor ve en karmaşık olan kıssa Zülkarneyn kıssasıdır. Bu kıssanın karmaşıklığı daha ziyade Zülkarneyn olarak zikredilen kişinin kimliğinde yatmaktadır. Kim olduğu, nereli olduğu ve Peygamber olup olmadığı belirtilmeyen bu şahsın ilginç seferleri ve oralarda karşılaştığı kavimler de kıssanın karmaşıklığını daha da artırmaktadır.

Zülkarneyn, dünyanın çeşitli uçlarına seferler yapmış ve orada olağan dışı kavimlerle karşılaşmıştır. Acaba bu seferlerinde, dünyayı ve çevresini bütünüyle mi dolaşmış ve fethetmiştir? Buna cevap vermek çok zordur. Çünkü bu durum çok eski tarihle de alakalıdır. Bilinen tarih ise MÖ 5. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Daha ötesine ait bilgiler ise yok denecek kadar azdır.

Bilinen tarih, bize bazı kralların ismini dünya fatihi olarak zikretmiştir. İlginç olan, tarihî verilere göre, tam anlamıyla bir yeryüzü hâkimiyetinin şimdiye dek hiçbir ülkenin yedine geçmemiş olmasıdır. Ancak, elimizde "dünya hâkimiyetini" ifade eden hadisler de mevcuttur, şimdi bu rivayetleri değerlendirelim:

Ebû İshâk es-Sebi`i, Amr b. Abdullah el-Vadi`i'den naklen şöyle nakletmiştir: "Muâviye'nin şöyle dediğini işittim: 'Yeryüzünün kralları dörttür:

[150] Ahmed b. Yûsuf es-Semîn(ö.756/1355), **ed-Dürru'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn**, Thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1991, C.6, s.540.

Süleyman bin Dâvud (A.S.), Zülkarneyn, Hülvan[151] milletinden bir adam ve bir başka adam.' Onun Hızır olup-olmadığı sorulduğunda ise 'hayır' demiştir."[152]

ez-Zübeyr b. Bekar ise şöyle rivayet etmiştir: "Bana İbrahim b. el Münzir, Muhammed b. ed-Dahhâk[153] 'tan o da babasından, o da Süfyân es-Sevrî'den nakletti ki o şöyle demiş: "Bana bütün yeryüzünün krallarının dört olduğu söylendi. (ikisi mümindir, ikisi kâfirdir) Süleyman (AS), Zülkarneyn, Nemrut ve bir de Buhtun-Nasr'dır."[154]

Veki`i tefsirinde el-Âla b. Abdülkerim'den şöyle rivayet etmiştir: "Mücâhid'i şöyle derken işittim: 'Yeryüzünün kralları dörttür diyerek isimlerini saymıştır."[155]

İbn İshâk da şöyle demiştir: "Yeryüzünün tamamına, üç kralın haricinde kimse hükümran olamamıştır. Bunlar, Nemrut, Zülkarneyn ve Süleyman (A.S)'dır."[156] Nesefi'nin[157] "**el-Medârik"** adlı kitabında Şeddad b. Add[158] içinde dünya kralı denmiştir.[159] Beydâvî'nin **"Envârü't-Tenzîl"** adlı eserinde ise "Melikü'l-Mâmûre"

---

151 Irakta bir yerdir. Yâkut el-Hamevî, **Mucemü'l-Büldân**, t.y. yrs. C.2, s.290.

152 Suyûtî, C.5, s.448.

153 Dahhâk b. Osman el-Kureşî, hadis râvîsi ve aynı zamanda tarihçidir. Bilhassa Arap Tarihine vâkıftır. Daha ziyade, Mâlik b. Enes'ten ve Musa b. İbrâhim'den rivayette bulunmuştur. Hicrî 180 (m.797) yılında vefat etmiştir. Bk. Mustafa Fayda, "*Dahhâk b. Osman*", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.8, s. 411.

154 Ebu'l-Leys Semerkandî(ö.373/983), **Tefsîru's-Semerkandî**, Beyrut, t.y. C.2, s.310; Ebû Hayyân el-Endelûsî(ö.745/1344), **el-Bahru'l-Muhît**, Mısır, 1328, C.6, s.157.

Buhtun-Nasr, Bâbil krallarından Nabubu-Nasr'ın oğludur. Miladi 605 senesinde vefat etmiştir. Buhtu'n-Nasr, Musul'dan İsrail'e hücum etmiş, Kudüs'ü ve Hz. Süleyman'ın mabedini yakıp-yıkmıştır. Yahudileri de Suriye'ye sürgün etmiştir. Filistin, o dönemlerde, Mısır'a cizye ödediğinden, Mısır savaşmaksızın Filistin'i Bâbil'e rızasıyla vermiştir. Yahuda'yı, Bâbil'e idareci olarak atamıştır. Bk. Ömer Fâruk Harman, "*Buhtunnasır*", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** C.6, s.380-381. Taberî, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi,** C.1, s.873.

155 Kurtubî, C.11, s.47;İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî,** C.6, s.273.

156 Hüseyin b. Muhammed el-Hasan ed-Diyarbekiri, **Târihü'l-Hamîs fi Ahvâli Enfüsi Nefisi**, yrs. t.y. C.1, s.100.

157 Nesefi, Asıl adı Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmet b. Mahmud'tur. Hanefi fıkıh ve kelam âlimidir. Yirminin üzerinde eseri vardır. 1310 yılında vefat etmiştir. Bk. Bedreddin Çetiner, "*Nesefî*", **Şâmil İslâm Ansiklopedisi,** C.5,s.87-88.

158 Himyer Krallarından birisidir. Onun hakkında Vehb b. Münebbih demiştir ki; o, Şeddad b. Âd b.Mültâd b. Ceşm b.Abdüşşems b. Vâil b. Himyer b. Yeşceb b. Yâreb b. Kahtân'dır. Kişilikli ve azimli olan Melik, yönetimi ele aldığı zaman askerini hazırlayıp yeryüzünün çeşitli yerlerine seferler düzenlemiştir. Büyük Ermeniya'ya, sonra Fırat'ın doğu kıyılarına ulaşmıştır. Önünde hiçbir güç duramamış ta Semerkant sahiline oradan da Tibet'e geçmiştir. Tibet üzerinden Ermeniya'ya oradan Şam'a ve Okyanus kıyılarına ulaşmıştır. Ele geçirdiği yerlerde birçok kentler kurmuştur. Bk. Vehb b. Münebbih, **Kitâbüt-Tîcan fi Mülûki Himyer**, Haydarabat, 1347/1928, s.6.

159 Nesefî, C.2, s.22.

şeklinde geçmiştir.[160] Suyûtî ise bu konuda, " لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ " nazmı gereğince, bu ümmetten de Allah Teâlâ'nın kavli gereğince melik çıkacağını iddia etmiştir ki, el-Kurtubî[161] bunun "Mehdi" olduğunu söylemiştir.[162]

Bütün bu rivayetleri de göz önüne alarak, "dünya hâkimiyetini eline geçirmeyi" güç ve nüfuzundan dolayı, yeryüzünün tamamını olmasa da, "büyük bölümünü eline geçirme" anlamında mülâhaza etmek zannederim daha iyi olacaktır.

Yukarıda meâli sunulan ayetlere göre Zülkarneyn, üstün yeteneklere, geniş kudret ve imkânlara sahip; bilgili, kültürlü, dünya coğrafyasının önemli bir kısmını bilen ve ilâhî yardıma mazhar olan bir kişidir. O, ahiret gününe kesin bir şekilde imân etmiş, zalimleri cezalandırdığı gibi iyi ahlaklı ve dindar toplumları da himâye etmiştir.[163] Zülkarneyn lakabıyla zikredilen şahsiyetin, Kur'an'da bildirilen özelliklerini maddeleyecek olursak:

1. "Zülkarneyn" lakabı taşımaktadır ki, bu lakap, Kur'an'ın nüzulünden önce, soru sahiplerince bilinen, muhtemelen muasırlarınca da maruf bir isimdir. Zira, Kur'an da "Sana Zülkarneyn'i soruyorlar" (وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ) denilmesi, soru sahiplerinin bu ismi ya da lakabı daha evvel kullandıklarını gösterir. Ayette geçen "*Ey Zülkarneyn dedik!"* (قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ) ve "*Ey Zülkarneyn! dediler*" (قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ) lafızları da buna işaret etmektedir.[164]

2. İman sahibi olduğu kesindir.[165]

3. Peygamberliği şüpheli ise de diğer insanlara nispetle ayrıcalıklı bir yere sahiptir.[166]

---

[160] Diyarbekiri, C.1 s.100. "Âdemin oğullarından Kâbil'in oğlu Cemşâz b. Yûni Cihan" gibi farklı görüşler de bu eserde zikredilmiştir.

[161] Ebû Abdillah Muhammed b.Ahmed el-Kurtubî, fıkıh ve tefsir ilminde şöhret bulmuştur. **el-Câmiuli Ahkâmi'l-Kur'ân** adlı eseri meşhurdur. Hicrî 671 (m.1273) yılında vefat etmiştir. Bk. Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi II,** C.2, s.103-104.

[162] Kurtubî, C.11, s.48.

[163] Bk. Nureddin Turgay, www.rahmet.com/peygamberler/zulkarneyn.html - 9k, Erişim 24.04.2004.

[164] "*Bu Rabbimden bir rahmettir. Rabbimin vaadi gelince onu yerle bir edecektir. Rabbimin vaadi haktır ve Zulmedenlere gelince, onlara azap edeceğiz, sonra Rabbine döndürülür de görülmemiş bir azapla onlara azap eder..."* ayetleri buna işaret eder. Bk. Seyyid Muhammed Hüseyn Tabatabâî(ö.1981), **el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, 2.Baskı, Haliç: Müessetü's-Sahafi, 1972, C.13, s.378.

[165] Tabatabâî, C.13, s.378.

4. Kendisine, hükümranlık verilmiş ve muzaffer bir komutan kılınmıştır, Askeri alanda bilgi birikimi üst düzeyde olup; doğuya, batıya ve dağlık bir araziye olmak üzere üç büyük sefer yapmıştır.

5. Adil bir komutandır.

6. Batıya yaptığı seferde, orada güneşin âdeta bir gözeye battığını seyretmiş, Doğuya yaptığı seferde, güneşe karşı aralarında bir hâilin bulunmadığı bir toplumla karşılaşmış ve üçüncü seferinde de, Ye'cûc ve Me'cûc adı verilen azgın bir kavimle mücadele etmiştir.

7. Yaptığı seferlerde, mal kaygısı gözetmemiştir.[167]

Şimdi de günümüze değin Zülkarneyn'in kim olduğu konusunda yapılmış tespitleri delilleriyle, tarihin ışığında ve mukayeseli olarak inceleyeceğiz. Ancak bu konuya başlamadan evvel isrâilîyyâtın bilgi değeri hakkında gerekli bir malumatın verilmesinin yerinde olacağı kanaatindeyim.

Genellikle büyük kumandanlar hakkında masallar, hurafeler ve isrâilî bilgiler kitaplara çokça girmiştir. Hakikat dışı birçok faydasız vakıalara yer verilmiştir. Bu tezimizde hedefimiz, mümkün mertebe hafızalara kazınmış bu bilgileri tetkik ederek Zülkarneyn'i anlatmaktır.

İsrâiliyyât adı verilmesinin sebebi, Yahudiler tarafından dine katılan görüş ve nakillerin Hıristiyanlardan giren rivayetlerden daha fazla olması(tağlîb) sebebiyledir.[168] İsrâiliyyâtı üçe ayırabiliriz: Birincisi, İslâmı tasdik eden ona muvafık nakillerdir. Bu rivayetlerden istifade caizdir. İkincisi ise İslâmın getirdiği şeylere muhalif bilgilerdir ki, bu bilgilere itikat etmek ve dayanmak caiz değildir. Üçüncüsü ise, İslâmın hakkında dolaylı da olsa olumlu veya olumsuz bir bilgi sunmadığı (meskûtun-anh) konularda getirmiş olduğu bilgilerdir ki bu bilgilerden yararlanılması

---

[166] *"Dedik ki: 'Ey Zülkarneyn, onlara ister azap edersin, ister hoş davranırsın!"* ayeti onun vahiyle veya ilhamla desteklendiğini gösterir. O, Allah tarafından, ya nebi olarak veya da salih bir kul olarak tebliğ ile görevlendirilmiştir. Bk. Tabatabâî, C.13, s.378.

[167] Nedvî, s.24; Nûrul-Hak Tenvîr, "*Zülkarneyn fî'l-Kur'ân ve't-Târîh", **Mecelletü'l-Ezher**,* C.31, sayı 2, Kahire, 1959, s.173-180.

[168] M. Hüseyin ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Dâru'l-Kütübü'l-Hadîse:1396, s.165.

hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. İstifade etmeden evvel iyice gözden geçirmek gerekir. Zira Kur'an, Ehl-i Kitabın kendi elleriyle ayetleri değiştirecek kadar ileri gittiklerini, zanla konuştuklarını ve yalan söylediklerini beyan etmiştir.[169]

İbn Hacer şöyle der: "Peygamber (AS), vahiy gelmeyen hususlarda Aşure ile ilgili rivayetlerde olduğu gibi bilhassa müşriklere muhalefet eden hususlarda Ehl-i Kitaba muvafakat etmeyi severdi. Ne zaman ki Mekke fethedildi, İslâm dini her yerde şöhret ve üstünlük elde etti, derhal Ehl-i Kitaba muhalefeti ilan etti. Önce "Biz, Hz. Mûsa'ya sizden daha layık ve ehakkız" diyerek Aşure günü oruç tutmuş, daha sonra onlara muhalefet ederek Aşure'ye birgün önceden veya bir gün sonradan ilave yapılmasını emretmiştir".[170]

Rasûllullah, emir gelmeyen hususlarda, Ehl-i Kitaba muvafakatı severdi. Örneğin, Ehl-i Kitab gibi o da saçını alnı üzerine serbest bırakmıştır.[171] Bu ve benzeri rivayetlerden çıkan sonuç, risâletin başlangıcında, Ehl-i Kitabı kazanma ümidini taşıdığıdır ki el-Kurtubi bu kanaattedir. İbn Hacer(ö.852/1449) de, putperestlere nispetle Ehl-i Kitabın şeriat sahibi kimseler olduğunu, vahiy gelmeyen hususlarda Peygamber'in, müşriklere muhalefeten, Ehl-i Kitaba uymayı tercih ettiğini söylemiştir.[172]

Meselâ, Kâ`b'ın "ilk çekirge balığın burun deliğinden çıkmıştır' diye rivayet ettiğinde Hz. Ömer onu ne tasdik ne de tekzib etmiştir. Çünkü Hz. Ömer, bunun Tevrat bilgisi olabileceğini düşünmüş ve Hz. Peygamber (SAS)'in Ehl-i Kitabın rivayet ettiği şeyler hususundaki sünnetine uymuştur. Yani "ne tasdik ne de tekzib etmemek", böylece rivayet ettikleri şey haksa reddedilmemiş, ecdadları tarafından uydurulmuş veya tahrif edilmiş bir şey ise tasdik edilmemiş olur.[173]

İbn Abbâs (RA) şöyle hitap etmiştir: "Ey müslümanlar! Peygamberiniz (SAS)'e indirilen Kitap, Allah'ın en yeni Kitabı ve içine hiçbir şey karışmamış olduğu

---

169 (2)Bakara, 75, 78, 79; (3)Âl-i İmrân, 78.
170 İbrahim Cânan, **Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi;** Ankara: Akçağ, 1988, C.9, s.461. Hadis için bk. Buhârî, Savm 69, Enbiya 22; Fedâilu'l-Ashâb 52, Tefsir Yûnus 1; Müslim, Sıyam 127; Ebu Dâvud, Savm 64.
171 Buhârî, Libas 70; Müslim, Fedâil 90; Ebû Dâvud, Tereccül 10, Nesâî, Zînet 62.
172 Cânan, C.7, s.508-509.
173 Canan, C.5, s.367.

halde, onu okuyup durduğunuz halde, nasıl olur da Ehl-i Kitaba bir şey sormaktasınız? Hâlbuki Allah Teâlâ, Ehl-i Kitab'ın Allah'ın Kitabını değiştirip elleriyle yeni bir kitap yazdıklarını, sonra da az bir menfaatı satın almak için: 'Bu Allah katındandır!' dediklerini haber vermektedir. Bilesiniz, size gelen ilim, onlara soru sormanızı men etmektedir. Hayır! Vallahi onlardan bir kişinin bile size inen Kitaptan sizlere bir şey sorduğunu görmüyoruz."[174] Aslında bu manada Rasûlullâh'ın tavsiyeleri bulunmaktadır. Rasûlullâh Ehl-i Kitab'a dini hususlarda başvurmayı yasaklamıştır. Buhârî'nin(ö.256/870) kısmen bab başlığı olarak Sahîh'ine aldığı hadis şöyledir: "Hz. Ömer bir gün, Ehl-i Kitap'tan ele geçirdiği bir kitapla Rasûlullâh'a geldi ve içerisinden bir yer okudu. Rasûlullah (SAS) öfkelendi ve 'Ben size Kitab'ı saf ve temiz olarak getirdim. Onlara hiçbir şey sormayın. Ola ki doğru söylerler, siz yalanlarsınız, (hata etmiş olursunuz) yahut bir batıl getirirler, tasdik etmiş olursunuz. Nefsimi elinde tutan Zat'a yemin olsun, eğer Hz. Mûsa (AS) şimdi yaşasaydı onun bana uyması gerekirdi.' dedi." Şârihler, bu yasağın, hakkında nass bulunmayan fıkhî konularla ilgili olduğunu söylemişlerdir. Nassı tasdik eden bilgilerin *"Senden önceki Kitabı okuyanlara sor!"* ayetine binaen, bu yasak dışında olduğu söylenmiştir.[175]

Bu genel bilgilendirmeden Zülkarneyn olduğu iddia edilen şahısları yaygınlık derecesine göre ele alıp günümüze değin yapılmış yorumlara geçebiliriz.

IV. ZÜLKARNEYN OLDUĞU İDDİA EDİLENLER

1. Makedonyalı Büyük İskender

Müslüman tefsirci ve tarihçilerin büyük bölümü, Zülkarneyn'in, Makedonyalı Büyük İskender olduğunu iddia etmişlerdir. Se`âlibî, Râzî, Nesefî, Ebû Hayyân, Ebu's-Suud, Âlûsî, Kâsımî, gibi meşhur müfessirler bunlar arasındadır.[176]

---

[174] Buhârî, İ`tisâm 25; Sehâdât 29, Tevhid 42.

[175] (9)Yûnus, 94. Burada geçen "*Sorun*!" emri, Ehl-i kitaptan iman edenlerle ilgili iken, "*sormayın*" yasağı da Ehl-i kitabın inanmayanlarına sormakla ilgilidir. Ancak, yasağın "tevhid" ve "peygamberlik" gibi meseleler üzerine olduğu unutulmamalıdır.

[176] Abdurrahman b. Muhammed es-Se`âlibî, **el-Cevâhirü'l-Hısân fî Tefsîri'l-Kur'ân** (Tefsîru's-Se`âlibî), Beyrut: Müessesetü'l-Âlemiyyi'l-Matbûât, t.y. C.2, s.393; Râzî, C.21, s.164; Nesefî, C.2, s.21; Ebû Hayyân el-Endülûsî, C.6, s.157; Mehmet Ebu's-Suud Efendi, İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyi'l-Kitâbi'l-Kerîm, Dâru'l-Fikr, ts, C.3, s.244; Âlûsû, C.16, s.25; Kâsımî, C.11, s.4102.

Zülkarneyn'in Büyük İskender olduğu iddiası bilhassa Müfessir Razi'nin güçlü etkisiyle tefsirlerde yer alan en yaygın görüştür.[177] Onun etkisi günümüzdeki, üstad Abbas Akkâd ve üstad el-Gazzâlî'yi de etkilemiş onlar da müffessirlerin ekserisine tâbi olarak Zülkarneyn'in, Makedonyalı İskender olduğunu söylemişlerdir.[178] Bu görüş sahiplerinin dayandığı delilleri şöyle sıralayabiliriz:

1. İskender'in iki boynuzlu resminin olduğu gümüş sikkeler ve tabak süslemeleri onun halk nezdinde boynuzlu olarak maruf olduğunu gösterir.[179] Bu da Kur'an'da "Zülkarneyn" lakabının kendisine verildiğini destekler. Ancak İskender'e "iki boynuzlu" lakabının neden takıldığı konusunda ihtilaf edilmiştir.

Resim 1. İskender'in, (ZAmon'un boynuzlu tacıyla) portresi olan gümüş sikke.[180]

a. Bu görüşü savunanlardan bir kısmı İskender'in güneşin doğduğu ve battığı yerlere seferler yapması sebebi ile bu lakabın verildiğini söylemişlerdir.[181] Çünkü güneşin doğduğu ve battığı yerlere "karneyni'ş-şems" denir. Nitekim İran İmparatoru Behmen'in oğlu Erdeşir'e; istediği yerde emrini yürütebildiği için, iki kolu uzun anlamında "tavîlu'l-yedeyn" denilmiştir.[182]

b. İkinci görüş ise Zülkarneyn'in Yunan ve İran gibi iki büyük ırktan dünyaya gelmesi sebebi ile bu lakabı aldığı yönündedir. Bu görüş daha ziyade Farslılara aittir. İddiaya göre Büyük Keykubat, Philuppus'un kızıyla evlenmiş, fakat gerdeğe girince

---

[177] es-Se`âlibî, C.2, s.393; Beydâvî, C.3, s.519; Ebu's-Suûd, C.5, s.239; İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1725), **Tefsîru Rûhu'l-Beyân**, İstanbul: Dersaâdet, 1331, C.5, s.291; Kâsımî, C.11, s.4102; .Mehmet Vehbi Efendi, **Hülâsat'ül-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, 4.Baskı, İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1968, C.7, s.3165.

[178] Nûrulhak et-Tenvîr, "*Zülkarneyn fi'l–Kur'ân ve't-Târih*", **Mecelletü'l-Ezher**, sayı:2, Kahire, 1959, C.31, s.173.

[179] İskender'in koç boynuzlu resimleri için bk. Ek 16, s,209.

[180] R. Lane Fox, **Alexander The Great**, Fature Publications Limited: London 1973, s.285.

[181] İskender'in kurmuş olduğu İmparatorluk için bk. Ek 5, s.201.

[182] Râzî, C.21, s.163-165.

onda kötü bir koku duymuş, bunun üzerine kızı babası Phillupus'a geri göndermiş. Philuppus'un kızı, Keykûbat'tan hamile kalmış ve babasına döndükten sonra İskender'i dünyaya getirmiştir. Aslında Büyük Keykûbât'ın oğlu olmasına rağmen, Philluppus, bu çocuğun kendisine ait olduğunu yaymıştır. Bu iddia da bulunanlar delil olarak şunu söylemişlerdir. İskender, Büyük Keykûbât'a vardığında henüz ölmemişti. Onun başını kucağına koymuş ve Keykûbât'a şöyle demiştir: "Babacığım! Bu adamın sana ne yaptığını söyle de senin intikamını ondan alayım". Bundan dolayı İranlılar, İskender'in soyunun bir yanını Yunanlılar bir yanını da Farslılar teşkil ettiği için, boynuzlu anlamına gelen "Zülkarneyn" lakabını aldığını söylemişlerdir.[183]

Ancak bu görüş eleştirilmiş ve Farslıların, kendi kralları dışında böyle bir kralı hazmedemediklerinden ve ancak onların soyundan gelen birinin, güçlü olacağını iddia ettiklerinden dolayı dillendirildiği, İskender'in, Keykûbât'a: "Babacığım!" diye hitap etmesinin, ona olan tevazu ve saygısından olabileceği söylenmiştir.[184] İskender Zülkarneyn eşleştirmesi ilk defa Firdevsî(ö.1025) tarafından Şehnâme'de yapılmıştır.[185] Bu birleştirmenin gerçek sebebinin psikolojik olması muhtemeldir. Yani Farslıların, ordularını hezimete uğratan, devletlerini yıkan şahsın olağanüstü büyüklüğüne ve peygamberliğine kendilerini inandırmak suretiyle, kırılan millî gururlarını onarma psikolojisi olabilir.[186] Çünkü tarih kitaplarına baktığımızda Büyük İskender(Alexandros) MÖ 356 yılında Makedonya'nın, Pella kasabasında Kral II. Philippos ile Epiros prensesi (İlliryalı)Olympias'tan dünyaya gelmiştir.[187]

---

183 Râzî, C.21, s.164. Bir başka varyantta ise, İskender Büyük Dârâ'nın oğludur ve II. Dârâ'yı mağlup ettiğinde, son nefesini vermek üzereyken ona yetişti. Başını kollarına bırakarak 'Ey kardeşim, bana seni bu hâle kimin getirdiğini söyle ki intikamını ondan alayım.' dedi. Fakat bu iddia batıl ve asılsızdır. Böyle bir hadise olsa bile 'Ey kardeşim' sözü bir hükümdarın diğer bir hükümdara ikramı kabilindendir. Bk. Âlûsû, C.16, s.25.

Soyu hakkındaki bu bilgiler, eski İran'ın rencide olan millî gururunu tatmin amacıyla menkıbeleştirilmiştir. Bk. Mahmut Kaya, "*İskender*", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.12, s.555-556. Ayrıca Yunan tarihi onun Dâra'nın kızıyla evlendiğini söylemiştir. Yani Dâra onun kayınbabasıdır, babası değildir. A.W.F. Bulunt, **Batı Uygarlığının Temelleri**, çev. Phil. Müzehher Erim, 2. Baskı, İstanbul: İst. Ü Edebiyat Fak. Yayınları, 1979; s.45; Kaya, C.12, s.555-556.

184 Râzî, C.21, s.164.

185 Stephan Gero, "*The Legehd of Alexander the Great in The Christian Orient*", **Bulletin of the John Rylands Universty Library of Manchester,** Volume: 75/1(Spring 1993), Manchester, s.3-9. Erdem, "*Zülkarneyn*", **Zafer**, sayı 113(Mayıs 1986), s.6.

186 Erdem, "agm.", s.6. Muk. edz. Firdevsî, **Şehnâme**, C.4, Bölüm 18-19 vd. Tahran, 1314.

187 Bulunt, s.14-15, Kaya, C.12, s.555-556; Fox, s.43; Arif Müfit Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, 3.baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara 1971, s.433.

2. Suali soranların Yahudi olması, Zülkarneyn'in onların tarihlerinde büyük bir yerinin olduğunu gösterir.[188] Zira âyet "sana Zülkarneyn'i soruyorlar" diyerek soru üzerine bu ayetin indiğini belirtmiştir. Soruyu soranların Yahudi olması ise, Zülkarneyn'in Yahudilerce bilindiğini ve Mekkeli olan Peygamber tarafından bilinmediğini gösterir. İskender'in de Yahudilerde ayrı bir yeri ve önemi vardır. Rivayete göre, Zülkarneyn imparatorluk sınırlarını genişleterek Beyt-i Makdis'e kadar ulaşmıştır. Beyt-i Makdis'in başkanı onu karşılamaya çıkmış ve ona itaatlerini sunmuştur. İskender şehre girmiş, Tevrat'ı dinlemiş, onu beğenmiş ve Yahudilere iyi davranmıştır.[189] Hatta onun Beyt-i Makdis'te kurban kestiği bile rivayet edilmiştir.[190]

3. Ayete göre Zülkarneyn önce batıya sefer düzenlemiştir. İskender'in hayatına baktığımızda onun, babasının öldürülmesinden sonra, ilk iş olarak şehirler hâlinde olan Rum krallıklarını emri altında bir araya topladığını(MÖ 336) ve akabinde batıya yöneldiğini görürüz. [191] Batıda Trakya ve Tuna'ya doğru ilk seferlerini düzenlemiş, Tuna nehrini geçip batıda Makedonya'yı istila etmiş olan İlliryalıları yenmiş ve İyonya körfezinde yaşayan Keltler (Galliler)'e elçiler göndermiştir. Keltler, orta Avrupa'da yaşıyan ve Yunanlıların o sıralar dünyanın batı ucunda yaşadıklarını düşündükleri bir kavimdir. MÖ 335 yılında Keltlerle dostluk anlaşması yapmıştır.[192]

4. Ayet Zülkarneyn'in batı seferinde güneşi balçığa batar gibi gördüğünü söylemiştir. İskender de batı seferinde Tuna nehrine ulaşmış ve orada güneşin batışını adeta bir gözeye batar gibi görmüş olabilir.[193]

5. Ayet batıya yaptığı seferlerden sonra doğuya yöneldiğini beyan buyurmuştur. İskender'in seferlerine baktığımızda, onun batıyı güvence altına aldıktan sonra doğuya yönelmiş olduğunu görürüz. İskender MÖ 334' de Batı Anadolu'dan başlayarak İran'a oradan Mısır'a uzanan doğu seferine başlamıştır.[194]

---

[188] Nûrulhak et-Tenvîr, s.173-180.
[189] Kâsımî, C.11, s.4110.
[190] Râzî, C.21, s.164.
[191] Arrianos, çev. Meriç Mete, İskender'in Seferleri, İdea Yay.:İstanbul 2006, s.85-86.
[192] Mete, s.85-86.
[193] Tuna nehrinde güneşin batışını gösteren fotoğraf için bk. Ek 18, s.211.
[194] Bulunt, s.41.

6. Ayette geçtiği şekli ile Zülkarneyn'in üçüncü seferi farklı bir yöne olmuştur. İskender de son olarak kuzeye doğru yönelmiştir. MÖ 331 yılında Bâbil'i ele geçiren İskender MÖ 328'de Afganistan içlerine doğru ilerlemiş ve MÖ 327 yılında 35 bin kişilik çoğu yabancılardan oluşan yeni bir ordu ile Hindistan üzerine yürümüştür.[195]

7. Ayete göre Zülkarneyn güneşin doğusu ve batısı gibi geniş bir coğrafi alana hâkim olmuştur. Makedonyalı İskender olduğunu iddia edenler de, büyük bir coğrafyaya yayılan egemenliğini esas alarak onu Zülkarneyn olmaya en yakın isim bulmuşlardır.[196] Razi bu düşüncesini açıkça şöyle ifade etmiştir: "Zülkarneyn bütün bir doğuya yahut dünyanın tamamına yakın kısmına sahip olmuş, bir kral olduğu Kur'an'da sabit olduğuna ve tarih ilmine göre de bu vasıftaki kral İskender olduğuna göre ayette, Zülkarneyn diye bahsedilen bu şahıs ile Yunanlı Filip'in oğlu İskender'in kastedildiğini söylemek gerekir."[197] "Tarih kitaplarında Kral İskender'den başka iktidarı bu sınırlara ulaşan her hangi bir kimseye rastlanmamıştır."[198]

8. Ayette Zülkarneyn'in askeri alandaki başarılarından bahsedilmiştir. İskender'in askeri başarısı bütün tarihçiler nezdinde bilinmektedir. Zira İskender Anadoluyu ele geçirmiş sonra da Pers İmparatorluğuna yönelmiş ve askeri dehasıyla Pers ordusunu yenmiştir. Pers kralı komutan III. Dâra, Bâbil'e kaçmak suretiyle canını zor kurtarmıştır. Galibiyete doymayan İskender, MÖ 332 yılında Perslerin elindeki Mısır'ı da ele geçirmiştir.[199]

---

195 J. M. Cook, **The Greeks in İonia and The East,** London: Thames and Hudson, 1962, s.159; Mansel, s.447-451; Kaya, C.12, s.555-556; Râzî, C.21, s.163.

196 Nedvî, s.27.

197 Râzî, C.21, s.163-164.

198 Râzî, C.21, s.163-164; Âlûsi, C.16, s.26.
"Kur'an Zülkarneyn adındaki cihangirin memleketinin, batının en uç noktasına kadar uzandığını göstermektedir... Onun saltanatı Kuzeyde de en uzak bir yere kadar Türk kavimlerinden bir topluluk olan Ye'cûc ve Me'cûc'ün bulunduğu bölgeye kadar uzanıyordu. Yine tarih kitaplarında, Kur'an'da bahsedilen demir sed, Kuzey'in en uzak yerinde yapılmıştır. Kur'an'da Zülkarneyn diye bahsedilen bu insanın ününün doğu-batı ve kuzeyin en uç noktalarına kadar uzandığına, ayetler delalet etmektedir. Yeryüzünde mamur olan ve meskûn olan bütün yerler, bundan ibarettir. Böyle bir mülke sahip olan bir kralın adının, gizli kalması, bilinmemesi imkânsızdır. Tarih kitaplarında mülkü böyle olarak şöhret bulmuş hükümdar ise, sadece İskender'dir." Bk. Râzî, C.21, s.163-164.

199 James M. Cook, **The Greeks in İonia and The East**, London: Thames and Hudson, 1962, s.158; Boeschoten, Von Hendrik. "*Iskandar-Dhulqarnain in Den Qısas-ı Rabğuzi*", **Utrecht** Turcological Series Utrechtse Türkologiuche Reeks. Volume:3, Netherlands, 1992, s.50-52.

9. Ayette belirtilen Zülkarneyn'in farklı kavimlerle mücadelesi, ülkelerin kendisinden vergi mukabili yardım istemesi ve onun da vergi almaksızın yardım elini uzatması onun dış siyaset alanındaki zekâsını gösterir. Büyük İskender de bilim ve sanata karşı düşkünlüğü ile maruftur. İyi bir eğitim görmüştür, hatta ünlü düşünür Aristotales ona öğretmenlik ve danışmanlık yapmıştır.[200] Toplumlara nasıl yaklaşması gerektiğini iyi bilen İskender'in dini değerlere saygılı davranması sebebiyle Mısırlıların kalplerini fethetmiş ve uzun zamandan beri Pers egemenliği altında bulunan Firavunlar ülkesini hiçbir mukavemet görmeksizin teslim almıştır. Hatta Mısır'da ona, başrahip tarafından "Amon'un oğlu" ünvanı bile verilmiştir.[201] İskender, Doğu üzerinde büyük bir etki bırakmıştır.[202] Fetihlerinin altında, "Doğuyla Batıyı uzlaştırma, dinamik bir ırk ve kozmopolit bir kültür meydana getirme siyasetine daha çok ağırlık vermiş bu gaye ile buyruğu altındaki Yunanlı subayları İranlı prenseslerle evlenmeye teşvik etmiş, kendisi de Dara'nın kızıyla evlenmiştir. [203]

10. Ayette Zülkarneyn'in demir set yapması ve bakırı kullanması onun askeri dehasının imar ve inşa alanındaki dehası ile birleştirdiğini gösterir. İskender'in hayatına baktığımızda onun düzenlediği asya seferine; mimar, mühendis, tarihçi ve ilim adamlarından oluşan danışmanlar grubunu da birlikte götürdüğünü böylece yalnızca bir yıl içerisinde Anadolu'yu bu yolla ele geçirdiğini görürüz.[204] Gittiği her yerde Yunan tipi kentler kurmuş, Yunanlıları yerleştirmeye çalışmıştır. Bu tip 70 şehir kurduğu söylenir.[205] Bunlardan en önemlisi ise Mısır'da "İskenderiye" şehrini yapması ve ona kendi adını vermesidir.[206] İskender, MÖ 323 yılında Bâbil'de yeni şehirler inşa

---

[200] Bulunt, s.40.

[201] Kaya, C.12, s.555-556. Yine, MÖ 331 yılı başlangıcında Makedonya Kralı, İran Kralı Dara'ya karşı ikinci bir muharebeye tutuşmadan önce kâhinden geleceği öğrenmek ve elverişli bir cevap almakla yaptığı sefere dini bir karakter vermek istemiştir. Bk. Mansel, s.445.

[202] İskender'in gayretleri sonunda, bütün dünya tarihi değişmiştir. Yunan dili ve uygarlığı doğuya doğru onun sayesinde akmıştır. İskender kendisi de Doğu medeniyetini benimsemeye böylelikle –özellikle Doğu törelerini kabulde bir tanrı gibi kendisine ibadet edilmesini isteyecek kadar ileri gidince- askerlerini ve Hellesli Yunanlıları kızdırmaya başlamıştır. Hindistan'a kadar olan Asya uygarlığı yüzlerce yıl, tâ Arapların gelişine kadar Yunan uygarlığı biçimini korumuştur. Romalılar bile Asya'yı ele geçirdikten sonra bu durumu değiştirememişlerdir. Doğudaki Roma İmparatorluğu ana çizgileri bakımından daima Yunanlı kalmıştır. Bk. Bulunt, s.45.

[203] Bulunt, s.45; Kaya, C.12, s.555-556.

[204] Kaya, C.12, s.555-556; Bulunt, s.43; Mansel, s.434, 458.

[205] Bulunt, s.45.

[206] Râzî, C.21, s.164; Alauddîn Ali b. Muhammed el-Hazîn(ö.741/1341), **Tefsîru'l-Hazîn**, Beyrut: Verdü'l-Mârife, t.y. C.3, s.209.

etme, yeni deniz seferleri düzenleme ve sulama kanalları açtırma planları üzerinde çalıştığı sırada ateşli bir hastalığa tutulmuş ve on gün sonra Bâbil'de ölmüştür.[207]

İskender'in Zülkarneyn olduğuna dair getirilen bu delililere çeşitli itirazlar yapılmıştır. Bu itirazları maddeler hâlinde şöyle özetleyebiliriz:

1. İskender tarihte meşhur ve malum olduğundan, bunu peygambere sormak, soranların maksadına uygun değildir. Hakkında vahiyden başka bir şekilde bilgi alınması mümkün olan bir suali, nübüvvetini imtihan etmek için sormaları, soranların maksatlarına uymaz. Öyleyse bu sual, eski tarihin karanlıklarına kadar uzanan bir mevzu olmasını gerektirir.[208]

2. Nübüvvet makamına haiz görülen birisinin tarihî şayiaları olan İskender olması mümkün değildir. Kur'an'da zikrolunan büyük zatların nübüvvet makamına haiz olması durumunda İskender'in bu derece yükseltilmesi doğru değildir.[209]

3. Tarihi verilere göre İskender'in hem kendi, hem halkı ve hatta akıl hocası olan Aristotales'in putperest olduğu belirtilmiştir. Hâlbuki Kur'an'ın söz ettiği şahıs, Allah'a ve Ahiret gününe ve öldükten sonra dirilmeye iman etmektedir. [210] Çok tanrılı Grek dinine ve hocası Aristo gibi hükema felsefesine bağlı olan İskender'in ülkesine geri dönmek üzere yola çıkmadan önce Hindistan'da, Olympos'un büyük tanrıları için on iki ayrı sunak (kurban kesilen mukaddes yer) yaptırdığı ve her tanrıya ayrı ayrı kurbanlar kestirdiği tarihen sabittir.[211] Ayrıca Doğu ile Batıyı birleştirmeyi yeni bir etnik kültür oluşturmayı düşünen İskender'in bizzat kendisi de, giderek Pers İmparatorluğunun gelenek ve göreneklerini benimsemeye başlamıştır. Şahlar gibi taç giyinmiş, hatta huzurunda herkesin yere kapanarak kendisini selamlamalarını istemiştir. Daha da ilerisi, Mısır'ın kendisine verdiği unvan sebebiyle bir ara kendini

---

[207]Kaya, C.12, s.555-556; Mansel, s.454.
[208] Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.16, s.2289; İskender Pala, *"İskender mi Zülkarneyn mi?"*, **İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, İstanbul, 1993, C.26, s.128.
[209] Kutub, **age.**, C.16, s.2289; Nûrulhak et-Tenvîr, s.175
[210] Ebu's-Suûd, C.5, s.241; Kâsımî, C.11, s.4107; Kutub**, age.**, C.16, s.2289; Tabatabâî, C.13, s.383.
[211] Erdem, "Zülkarneyn", **Zafer**, sayı 113(Mayıs 1986), s.6.

tanrılaştırma düşüncesine kapılmışsa da Makedonyalılar ve Yunanlılarca alaya alınınca bundan vazgeçtiği de söylenmiştir.[212]

4. Büyük İskender'in fetih faaliyetleri, Doğuya ve Batıya yapılan fetihler olarak düşünmek zorlamadır. Ayrıca, karşılaştığı kavimlere karşı tutumu sert olmuş şefkat ve adaletle davranmamıştır. Bütün hayatı yazıya dökülen bu Makedonyalı'nın vasıfları ile Zülkarneyn'in vasıfları arasında ahlaki açıdan en ufak bir benzerlik yoktur. Ayrıca Zülkarneyn olarak nitelenmesini gerektirecek bir özelliği de olmamıştır. Makedonyalı İskender, tarihî verilere göre, başına buyuruk, tamahkar, diktatör, inatçı kan döken bir karaktere sahiptir. O, çocukları boğazlamış, gençleri esir etmiş, ordusu için kadınları gasp etmiştir.[213] Bizzat kendi tanrılığını ilan etmiş, şerefine şarap tanrısı Dionysos'unkilere benzer âyinler (işret törenleri ki seks partisi niteliğindedir) tertip ettirmiş ve önünde, başkaları gibi secde etmeyen iki generalini öldürtmüştür [214]

5. Tarihin en ünlü homoseksüellerinden biri olarak bilinmektedir.[215]

6. İskender'in bir set yaptığı tarihen bilinmemektedir.[216]

7. Bu konuda gelen rivayetler ise mevzudur. Taberî'nin zikrettiğine göre Rasûllullah'tan gelen "Zülkarneyn, Rumlardan bir gençtir"[217] kavli senedi zayıf bir sözdür. Kaldı ki, pek çok İslâm âliminin Zülkarneyn olarak telakki ettikleri İskender-i Zülkarneyn aslında bir efsanedir. Bu büyük efsane, İslâm mitolojisine daha eski çağlardan itibaren intikal etmiştir. Geniş bir coğrafyaya yayılmış birçok devleti on iki

---

[212] Kaya, C.12, s.555-556. İskender'in tanrı olarak kabul edildiği de iddia edilmiştir ki bu hususu İskender'in 324 yılında Yunanistan'a gösterdiği iki buyrultudan çıkarmak mümkündür. Birinci buyrultuda, "Korint birliğine giren tüm Yunan devletlerinin, İskender'i bir tanrı olarak tanımasını" istemiştir. Aslında bu, Yunanlılar için çok da olağanüstü bir durum değildir. Çünkü Yunanlılar öteden beri tanrılarını idealleşmiş insanlar olarak saymışlardır. Mısır'da tanrı oğlu olarak selamlanan İskender'in, doğuda kazandığı parlak zaferlerden sonra tanrı olmak istemesi, yine de Yunanistan'da bir takım tartışmalara yol açmıştır. Nihayet MÖ 323 yılında Bâbil'e gelen bir heyet tarafından kabul edildiği İskender'e resmen bildirilmiştir. Bk. Mansel, s.452.

[213] Recep el-Beyvemî, **Kadâya'l-İslâmiyye Münâkaşatü ve Rudûd,** Dâru'l-Vefa: Mansûra 1985, C.1, s. 189-191; Pala, s.128, (Cara de Vaux, **İslâm Ansiklopedisi,** C.3, s.4807den alıntılamıştır.); Nedvî, s.27.

[214] Erdem, "Zülkarneyn", **Zafer**, sayı 113(Mayıs 1986), s.6.
("Kallisthenes ve Philotas" **Meydan Larousse Ansiklopedisi**'nden alıntılamıştır.): "Büyük İskender" **Temel Britannica**, C.4, s.86.

[215] Erdem, "agm.", s.6. (Prof. Dr. Rasim Adasal, **Aşk, Cinsiyet, Evlilik**, Ankara: Tarhan Kitabevi, 1963, s.261'den alıntılamıştır.)

[216] Tabatabâî, C.13, s.383; Pala, s.128.

[217] Konu ile ilgili diğer bir rivâyet için bk. s.31.

yıl gibi kısa bir sürede ortadan kaldırarak buralarda büyük bir imparatorluk kuran İskender'in göz kamaştıran zaferleri, hakkında destanlar yazılmasına konu olmuştur. Hatta bu cephedeki zaferlerin ancak manevi bir güçle ve ilahi bir destekle mümkün olacağını düşünenler giderek artmış ve ona ruhani bir kişilik izafe etmişlerdir.[218] Büyük İskender'in adı etrafında teşekkül eden bu efsane, yayıldığı yerlerde pek çok mahalli unsuru da alarak zenginleşmiştir.[219] Milattan önceki dönemde teşekkül etmeye başlayan ve anonim "**Pseudokalisthenes"** kitabına geçen Grekçe bu karmaşık efsanenin, Milattan sonra üç yüz yılları civarında tamamlandığı belirtilmiştir. Efsâne süryanice'ye de aktarılmış, süryanice metinde İskender'e "İki boynuzlu" lakabı da eklenmiştir. Süryanice versiyonun en geniş sürüm olduğu bilinmektedir. İşte böylece efsane gerek Orta Doğu'daki gayri müslim halklar arasında, gerekse onlar aracılığıyla müslüman halklar arasında benimsenip yazıya geçirilmiştir. IX. yüzyıldan itibaren tefsir yazarları ellerinin altında böyle bir şifâhî ve yazılı malzemeyi hazır bulmuşlar ve bunu geniş ölçüde kullanmışlardır.[220] Bir kısım İslâm tarihçileri de, gece odun toplayan gibidirler. Çoğu zaman eleştirmeden öylece alırlar. İhtilaf ve tenakuzlarına rağmen İskender hakkında varit olan kaviller de bu kabildendir.[221]

8. Nasihat türü kitaplarda, Zülkarneyn hakkında birçok kıssa, insanlara öğüt vermek maksadıyla bilhassa dünya nimetlerinin geçiciliğini zihinlere perçinleştirmek için, çokça uydurulmuştur.[222]

---

[218] Kaya, C.11, s.556.
Makedonyalı komutanın başarıları ve serüvenleri geniş yankılar uyandırmış ve hemen birçok dilde eserlerin kaleme alınmasına sebep olmuştur. İslâm edebiyatında İskender ilk defa İran'da ele alınmış ve Firdevsî'nin "*Şehnâme'*sinde kendini göstermiştir. İran Edebiyatı ile İslam Edebiyatının başlıca kaynakları arasında "*Şehnâme"* önemli bir yer tuttuğundan, İskender Zülkarneyn yakıştırması hızla şüyu bulmuş ve hâfızalara yerleşmiştir. Muk. edz. Pala, s.12132-138.

[219] Baydemir, Hüseyin, "Özbekistan'da İskender, Zülkarneyn, Lokman Hekim Ve Hatem Tay ile İlgili Halk Anlatıları", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Derg.,** Sayı 41 Erzurum: 2009, s.109-130.

[220] http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt1/sayi1/M_Ozturk_Zulkarneyn.htm, Erişim 28.04.2004. (Ahmet Yaşar Ocak, **İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü**, Ankara, 1990, s. 55-56'dan alıntılanmıştır.)

[221] Vedîa Tâhâ en-Necm, "Şahsiyyetü Zilkarneyn", **Mecelletü'l-Lüğati'l-Arabiyyeti bi Dımaşk**, C.2, sayı:43, Dımaşk, 1968, s.393.

[222] Zülkarneyn'in krallardan almış olduğu nasihatler buna örnektir. Rivayet edilir ki, Zülkarneyn bir kralla karşılaşmış ve ona şöyle demiş. "Bana imanımı ve yakinimi artıracak ilim öğret" Hikmet sahibi olan o Kral da: 'Sakın kızma! Çünkü Şeytan âdemoğluna kızgın olduğu zaman daha fazla gücü yeter. Kızgınlığını sükûnetle yutkun. Acele etmekten de sakın. Çünkü acele ettiğin zaman daha fazla hata edersin. Yakınlarına da uzaklarına da yumuşak ve rahat kimse ol, Sakın zorba ve inatçı olma." demiş. Bk. Ebû Hamîd Muhammed Gazzâlî (ö.505/1112.), **İhya Ulumiddin**, Beyrut, 1989, C.3, s.165.

Özetle İskender'in putperest olması, Allah'a ve ölümden sonra dirilmeye inanmayışı ve ahlaki karakterinin salih bir insan olmaya elvermemesi nedeniyle günümüzde, kısmen geçerliliğini yitirmiştir. İskender'in Zülkarneyn olmadığını iddia edenler daha ziyade onun dini tutumunu esas almışlardır.[223] Tarih boyunca benzer birçok kişilik için bu tür tespitler yapılmışsa da hiçbiri tam anlamıyla tatmin edici olamamıştır.[224]

2. İskender-i Evvel

İskender er-Rûmî, Yunanlı olan İskenderden evvel yaşamış, ona Ekber ismi de verilmiştir. İsminin Merzuban b. Merdûbe olduğu ve Yâfes b. Nûh'un soyundan geldiği hatta siyâhi olduğu bile söylenmiştir.[225]

İshâk b. Beşr, Saîd b. Beşr'den o da Katâde'den rivayet etmiştir ki: "Zülkarneyn, İskender'dir ki, onun babası ilk kayserdir. Sâm b. Nûh'un soyundandır.

---

[223] "Gerçi, İskender'in gizli iman etmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Seferlerine hocasını da beraberinde götürmüştür. Neysâbûrî'nin dediği gibi filozofların sözlerinin hepsi batıl değildir. Aristo'nun tevhide inandığı, çok tanrılı inancı kabul etmediği herkesin bildiği bir şeydir. Eflatun'un hocası Sokrat da Allah'ın birliğine inandığından dolayı mahkûm edilmiştir. Öyle ise İskender de hocası Aristo gibi tevhîde inanmış ama karışıklık olmasın diye bu inancını halktan gizlemiş veya ilanına gerek görmemiş olabilir. Genellikle saraylardaki düşünce, kültür, yaşam, halkın yaşamından farklıdır." Bk. Süleyman Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri**, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989, C.5, s.324. (Ancak, Ateş, Ebu'l-Kelâm Âzâd'ın iddia ettiği gibi Kuruş'un da Zülkarneyn olabileceğini söylemiştir. Bk. **age.** C.5, s.326.) Benzeri ifadeler için Bk. Abdullah b. İbrâhîm el-Asker, *"Zülkarneyn Beyne'l-Haberi'l-Kur'âni ve'l-Vâkıi't-Târihî"*, **ed-Dâre**, Riyad, 1978, C.4, s.23.

*"***Eimmetü't-Tarih***"* adlı eserde ise İskenderiye şehrinin bânisi, Filips'in oğlu İskender'i Ekber'in Hicretten önce 954 senesinde, MÖ 332 senesinde İskenderiye'yi bina ettiğini yazmışlardır. Coğrafya kitaplarında böyle geçer. Onun putlara tapan müşrik yani gayrı müslim olduğu meselesine gelince zira onun kavmi putperestti ve o, Aristotales'in öğrencisiydi. Onun hayatına baktığımızda (**Tabakâtü'l-Etbâ' ve Terâcimü'l-Felsefe** adlı eserde ve diğerlerinde) o dönemde halk putlara tapmadır ki bu sebeple zaten onun da putperest olduğu söylenmektedir. Ancak o bunu saltanata çıkmada kullanmış olabilir. Meselâ, Sokrates, ahalinin müptela olduğu bu şirkten nefret etmiş, onları putlara ibadet etmeye muhalefete çağırmış, delil ve hüccetle ibadetlerinin batıllığını ispata yönelmiştir. Ancak, halk ona karşı ayaklanmış ve katli için baskı uygulamışlardır. Halkın lincinden korumak için hapse konmuş, ama müşrikler onun öldürülmesinden başka bir şeye razı olmadığı için, aralarında geçen uzun münazaralardan sonra (halkın)onların ona zarar vermesinden korkarak ona zehir içirmişlerdir. Yani Habeş Kralı Necaşi gibi Zülkarneyn'in de imanını gizlemesi mümkündür. Bk. Kâsımî, C.11, s.4107. Ayrıca Muk. edz. Derveze, C.5, s.97-98.

[224] Derveze C.5, s.98; Nedvî, s.7.

[225] Âlûsi, C.16, s.27.

Yûnân b. Yâfes b. Nûh'un oğlu olduğu da söylenmiştir. İsmi için Merzuban b. Mısrî de demişlerdir. Yaşadığı dönemi ise Hz. İbrahim'e kadar çıkartmışlardır.[226]

Bu konuda bize ulaşan rivayetler arasında Muhammed b. İshâk(ö.150/767) şöyle demiştir: Kendisine miras kalan bir kimse bana tahdis etti ki; Zülkarneyn Mısır ehlinden bir adammış. İsmi (مرزبان بن مرذبه اليناني) Yunanlı Merzübân b. Merzube'dir. Yunan b. Yâfes b. Nuh'un soyundandır.[227]

Dârekutnî ve İbn Mâkûlâ, isminin Hermes(هرمس) olduğunu söylemişlerdir.[228] (هرويس بن قيطون بن لنطي بن كشلوخين بن يونان) Hervîs b. Kîtûn b. Lentî b. Keşlûhîn b. Yûnân denilmiştir.[229] İbn Hişâm onun isminin "İskender" olduğunu beyan etmiştir.[230]

Rivayet edildiğine göre, o yürüyerek hac yapmıştır.[231] İbrahim (AS) onun geldiğini işitince onu karşılamış, ona dua etmiş ve çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. İskender'e binmesi için bir at da getirdiği söylenmiştir. Ama İskender: 'İçinde Halîl'in bulunduğu beldede ata binemem!' demiş; onun bu mütevazılığı sebebiyle, bir "bulut" ve hatta "sebepler" onun emrine verilmiş, İbrahim (AS) bunu ona kendisi müjdelemiştir. Artık, İskender bir savaşa gidecek olduğunda; bulut onu, askerlerini ve araçlarını taşırmış.[232] es-Süheylî(ö.581/1185) de; Tarih ilminin verilerine göre iki İskender olduğunu, ilkinin İbrahim (AS) döneminde yaşadığını iddia etmiştir. Yine denilmiştir ki, Şam'da 7 kuyu hakkında muhakemeleştikleri zaman İbrahim (AS) lehine hüküm veren kişi I. İskender'dir ve II. İskender'den asırlar önce yaşamıştır.[233]

---

226 Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Nîsâbûrî es-Se`âlibî (ö.437), **Kısasü'l-Enbiyâ Arâisu'l-Mecâlis,** 4.Baskı, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985, s.359.

227 Kurtubî, C.11, s.45. Ebu's-Suûd, C.5, s.239; Yazır, C.4, s.3275-3276.

İbn Hamîd, Seleme'den o da Muhammed b. İshâk'tan rivayet etmiştir. O demiştir ki, bana kitap ehlinin müslüman olan ve Zülkarneyn ile ilgili eski bilgilere sahip olan zatlar söylemişlerdir ki: Zülkarneyn Mısır ahalisinden bir adamdır. Adı Yunanlı Merzubân b. Merdube'dir. (مرزبا بن مردبة اليوناني) Yunân b. Yâfes b. Nûh'un oğludur. Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.17.

Muhammed b. İshâk, yabancı literatüre sahip bir bilginden rivayet etmiştir. Muhakkak Zülkarneyn Mısırlı bir kimsedir. İsmi Merzuban b. Merdube' el-Yunânî'dir. İbn Hîşâm dedi ki: "İsmi İskender'dir. İskenderiye şehrini o kurduğundan şehir ona nispet edilmiştir. Ebû Ca`fer en-Nehhâs, C.4, s.284; Beğavî, C.3, s.178.

228 Kurtubî, C.11, s.46.

229 İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, C.2, s.105.

230 Kurtubî, C.11, s.45.

231 Suyûtî, C.5, s. 439.

232 Ebu's-Suûd, C.5, s.240; Âlûsi, C.16, s.27.

233 Kurtubî, C.11, s.47.

Rivayete göre Zülkarneyn bütün işlerini yaparken veziri olan Hızır'a danışırmış.[234] İskender ölünce o da artık Hz. Musa'ya kadar ortadan kaybolmuştur.[235]

Kur'an'dan önce halkın dilinde dolaşan Ab-ı Hayat Efsanesi de İskender'in Hz. Musa'dan önce yaşadığını düşündürmekte, dolayısıyla Hz. İsa'ya yakın olan İkinci İskender ile karıştırılmış olabileceği akla gelmektedir. Öğüt ağırlıklı kitaplarda, Zülkarneyn'in karanlığa girmesi ve ölümsüzlük şarabını araması ile ilgili malumatlar geniş yer tutar. Bu kıssaya göre, Zülkarneyn, "Rafâil" adlı bir melekle arkadaşlık kurmuş. Zülkarneyn bir gün ona meleklerin ibadetinden sorduğunda, o da oturmaksızın ayakta ibadet edenler, başını kaldırmadan secde edenler, hiç doğrulmadan daima ruku eden meleklerin olduğunu söylemiş. Zülkarneyn bunun üzerine kendi ibadetini azımsayarak, daha fazla ibadet etmek için uzun bir ömür dilemiş. Melek de ona daha uzun yaşaması ve böylece daha fazla ibadet yapabilmesi için ölümsüzlük şarabından bahsetmiş. Kıssanın devamında bu suyun bulunması için

---

234 Hızır'ın Zülkarneyn'e şöyle vasiyet ettiği söylenir: "Muhakkak ki Allah Teâlâ sana yeryüzünde sağlam bir iktidar verdi. Her bir şeyin sebebinden sana verdi. Allah'ın öğrettiğinden gayrı hiçbir şey bilemezsin. Başına gelecek şeylere engel olamayız. Ey Zülkarneyn! Sana öyle bir yük yüklenmiştir ki, eğer bu görev semaya verilse idi, sema parçalanırdı. Dağlara verilse idi dağlar yerle bir olurdu. Yeryüzüne verilse idi, yer yarılırdı. Sana sabır verildi, sana zafer verildi. Bir kavim göreceksin, bütün yeryüzü halkını onlara kul olmuş görürsün. Onlar Allah'ın yaratmış olduğu şeylerde Allah'a ortaktırlar. Onlar Ye'cûc ve Me'cûc'tur. Allah'a yemin olsun ki, azimli kimseden, kaçan kurtulmaz, kimse yenemez, Sonuç, güçten sonra gelir; Savunmak saldırmadan öncedir. Kızgınlık, rızanın altındadır. Vefa ahitten sonradır. Ey Zülkarneyn! Zarar veren tatlıdan, yarar veren acı daha hayırlıdır. Al ve koy. Sana gereken faydalı şeyleri, al; lüzumsuz şeyleri bırak. Ey Zülkarneyn! Belki elinin erişemediklerini gözün görecek, yine amelinin ulaşamadığı şeye emelin ulaşacak, Bunun ötesi ecelindir. Ey Zülkarneyn! Ölmeyecek işler yap, zayi olacak işleri terk et! Yaşantında kanaatkâr ol, Ey Zülkarneyn, Elini dünyada gözünü Ahirette kıl. Gidişatında uyanık ol! Acele etme, ihmalkâr da davranma! Eğer gafil davranırsan, helak olursun. Acele işte pişmanlık vardır. İhmalkârlıkta felaket vardır, iki hâl arasında ol. Engeller içerisinde doğru yol vardır. Hakikat yol göstericidir. Onu rehber edersen, doğruyu bulursun. Zenginlik, eğlence ve helak edicidir. Ey Zülkarneyn! Kim dünyaya boş gözlerle bakarsa ona doğru bakışla bakmış olur. Onun nasibi başarı olur ve onu eşsiz bir şerefe onu gark eder; her kim de ona da hırslı gözlerle bakarsa, onun nasibi de yalancı emeller olur ve kazancı bir hiç olur ve pişmanlık ona eklenir. Ey Zülkarneyn, Hayat yalan, ölüm hakikattir! Zaman, yalan ve aldanmadan ibarettir. Ebediyet, fena bulmaz. Kanaatkâr olmak, boyun eğmektir; Ölüler diyarında ölüm, ilmi öne almaktır ve eceli tecil etmektir ki gerçek ölmeyen diri budur. Ey Zülkarneyn! İnsanlar dünyanın kuludur. Kim nefsini uslandırırsa, kendini azat etmiştir. Kim de dünyaya kapılırsa, kölelik süresini uzatmış demektir. Sana azim ve sebat verilmiştir. Sabır ilken, hakikat düsturun olsun. Allah'tan korkmak kalkanın olsun ki yaptığın işler seni temizlesin ve ölüm korkusundan emin olasın. Eline Allah'ın kılıcını al, çünkü ona karşı koyacak hiçbir güç yoktur, onun zaferine engel olacak hiçbir mani yoktur. Allah'ın yardımcı olması sana yeter. Bk. Vehb b. Münebbeh, **Kitâbu't-Tîcân** fî Mulûki Himyer, San`a: Merkezü'd-Dirâseti ve'l-Ehâdîsi'l-Yemeniyye, 1348, s.93-94.

235 İbn Sa`d el-Endülûsî, **Neşveti't-Tarb fî Târihi'l-Cahiliyyeti'l-Arab,** Thk. Nusret Abdurrahmân Aksâ, Umman, 1982, C.1, s.118.

çekilen çilelerden bahsedilmiştir. Nihayetinde bu hayat suyunu iskender içememiş, ancak birlikte bu suyu aramaya çıktıkları Hızır içebilmiştir...[236]

Bu rivayeti, İbn Âsâkir, Zeynelabidin'den uzun bir haber olarak rivayet etmiştir.[237] Gerçi bu efsane, kısmen Gılgamış destanına da benzemektedir.[238] Hatta bu

---

[236] Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nevîrî (ö.733/1333), **Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb,** Kahire, el-Müessetü'l-Mısriyye, s.309-312. Yahudi ve Süryani kaynaklarına göre, İskender Zülkarneyn, insana ebedi hayat bahşeden bir çeşme olduğunu âlimlerden öğrenir. Bunu aramak için ordusu ile yola çıkar. Yollarda başına gelen çeşitli olaylar sebebiyle, askerlerini ve ordusunu kaybeder. Yanında yalnız aşçısı kalır. Karınlarını doyurup, biraz da istirahat etmeleri için bir çeşme kenarında konaklarlar. Aşçı beraberinde getirdiği yiyecekleri hazırlamak için çeşmenin başına gider, orada azıkları olan tuzlu kuru balığı yıkamak ister. Fakat balık suya değer değmez canlanır ve suya atlayıp kaybolur. Aşçı bu suyun aranan hayat çeşmesi olduğunu anlayıp bir miktar su içer ve geri döner. Başına gelenleri Zülkarneyn'e anlatır. Zülkarneyn de aynı çeşmeden su içmek için kalktığında, çeşmeyi yerinde bulamaz. İslâmi kaynaklardaki mevcut metinler ise şöyle özetlenebilir: Nuh Peygamber'in torunu Yuha'nın soyundan gelen İskender'i Zülkarneyn ebedi hayat veren, olağanüstü güç kazandıran, bir hayat çeşmesinden bahsedildiğini duyar ve bunu aramaya karar verir. Rivayetlere göre Allah bunu Sam'ın soyundan birine nasip edecektir. Zülkarneyn halasının oğlu olan, Hızır diye anılan İlyas ile beraber askerlerinin refakatında yolculuğa başlar. Bir müddet hayli meşakkatten sonra, duydukları hayat çeşmesinin yeri olan karanlıklar diyarına gelirler. Çeşmenin yerini aramak için, Zülkarneyn bir tarafa, Hızır bir tarafa gider. Bu zaman içerisinde, uzun maceralar ve tehlikeler yaşanır, günlerce yol alınır. Bir gün Hızır ilahi bir ses duyar ve bir "nur" görür. Bunların kendini çektiği yere gidince de, orada Hayat Çeşmesi'ni görür. Suyundan içer ve yıkanır. Böylece hem ebedi hayata kavuşur, hem de insanüstü güç ve kabiliyetler kazanır. Sonra Zülkarneyn ile karşılaşır ve durumu ona anlatır. Çeşmeyi arasalar da bulamazlar. Zülkarneyn kaderine razı olur ve bir zaman sonra ölür. Bk. Ahad Emirçupani, "Farsça Deyim ve Atasözlerinde Âb-ı Hayât ve Türk Edebiyatına Yansımaları", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 37, Erzurum 2008, s.201-202.

Bir başka efsaneye göre; Alnında boynuz sertliğinde iki yumru çıkan İskender Zülkarneyn, derdine çare aramak üzere yollara düşmüş. O sırada ölümsüzlük sırrını arayan Hızır İlyas Aleyhisselam'la buluşarak bir kolunun Cennet'ten doğduğuna inanılan Dicle'nin kaynağını ararken günümüzde Lice ile Genç arasında bulunan Bırklin mağaralarına gelmişler. Her biri bir mağaraya girmiş. Hızır İlyas Aleyhisselam, girdiği mağarada abıhayat'ı bulup içmiş. Ama İskender-i Zülkarneyn yolunu kaybetmiş ve bir daha mağaradan çıkamamış. Halk arasındaki söylentilere göre bu mağaralardan biri Kaf Dağı'na çıkıyormuş. İskender-i Zülkarneyn de bu mağaraya girerek kaybolmuş. Asur döneminden kalma çivi yazılı kitabe ve motiflerle dolu Bırklin mağaralarından birine yöre halkı İskender Mağarası, yakınındaki kaleye de "Kale-i İskender" adını verir.
Bk. Ahad Emirçupani, s.201-203; www.dicle.net/efsaneler.html - 8k, Erişim 22,02,2002.

[237] Bu rivayeti, İbn Âsâkir, Veki` tarikiyle onun babasından o da Mu`temir b. Süleymân'dan o da Ebû Câfer el-Bâkır'dan(ö.117/735) o da babası Zeynelabidin'den uzun bir haber olarak rivayet etmiştir Bk. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, C.2, s.107. Ancak bu ve benzeri kıssalar gerçek dışı uydurma hikâyelerdir. Kıssanın bütünü üzerine düşünüldüğünde, bu anlatılanların hayalî ve uydurma olduğu açıktır. Ancak ne yazık ki, edebi eserler dışında bu tür masallar dini kisveye bürünüp, dini kitaplarda da hakikatmişçesine yer almıştır.

[238] Bk. http://www.ilkayet.net/mitoloji%20.htm, Erişim 22.06.2004. Ayrıca ilgili tableti okumak için bk. www.f27.parsimony.net/forum67052/-20k, Erişim 22.06.2004.

Bu destan Nipur'da Asurbanipal'ın kütüphanesinde ve Eti'lerin başkenti Boğazköy'de bulunmuştur. "Fakat ben semavi Şamaş'a itaat ediyorum. Benim için tayin edilen yoldan yürüdüm." Sözü Salih bir kulu andırır. Yine başının iki yanında iki tutam saçının olması Zülkarneyn lakabı ile anılmasını, "Enkidu" ab-ı hayat-ı arayan Hızır tiplemesini, "uruk'un etrafına sur yaptırdı" ifadesi de Zülkarneyn seddini anımsatmaktadır. Ancak bunu yazan şairin çok tanrılı bir dine mensup olduğunu da unutmamak gerekir. Muk. edz. Pala, s.143.

sebeple bu kıssanın Gılgamış destanından etkilenilerek İskender'e yakıştırıldığı da söylenmiştir.[239]

İbn Kesîr ve onun düşüncesinde olanlara göre, Rum olan Makedonyalı Filip'in oğlu İskender İkinci İskender'dir ve Rumlar tarihlerini bununla başlatırlar. Birinci İskender ise, el-Ezraki'ye ve başka âlimlerin de zikrettiğine göre; İbrahim (AS) Kâbe'yi yaptığı sırada beraberinde Hızır olduğu halde, Allah'ın evini tavaf etmiş ve ona inanıp tabi olmuştur. İkinci İskender'in veziri meşhur filozof Aristotales'tir. Hz. İsâ'dan yaklaşık 300 sene önce yaşamıştır. Kur'an'da zikredilen Zülkarneyn, Birinci İskender'dir.[240] 1600 yaşında vefat ettiği, hatta 3000 sene yaşadığı da söylenmiştir.[241]

Yunan tarihinin ilk verilerini bize yine Yunanlı yazarlar vermektedir. Bunlardan ilki Homeros'tur. Ancak Yunanlıların dahi bilmediği İskender-i Evvel'i, İbn Kesir'in nereden bildiği sorulması gereken ciddi bir sorudur.[242] Kendisinden istifade edebildiğimiz tarih kitapları, es-Süheylî'nin, el-Ezrâkî'nin ve İbn Kesîr'in ve diğerlerinin iddia ettiği gibi tarihte iki İskender olduğunu bildirmemiştir.[243] İbn Kesîr, II. İskender iddiasıyla Razi'ye muhalefet etmiştir. Ancak, kendisi daha büyük bir yanlışa düşmüştür. Hem ilk Kayser sayılmış, hem de sınırlarını Doğuya ve Batıya

---

[239] Nöldeke, bu kıssanın aslının eski İran kıssalarında araştırmak gerektiği kanaatindedir. Farankil, bu kıssanın Suriyeli Hristiyan kaynaklı olduğunu ve muhtemelen Farsça'ya da çevrildiğini düşünmüştür. Bk. '*İskender Name*", **Dâiratü'l-Meârifi'l-İslâmiyye (Ans.***)*, C.8, s.347.

[240] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, C.3*,* s.101; Ebu'l-Velîd Muhammed el-Ezrakî, **Ahbâru Mekke,** Beyrut 1963, s.93.

Mehmet Vehbi Efendi de, Makedonyalı İskender'in Aristo'nun talebesi olduğunu Kur'an'ın bu İskender'i değil, Hz. İbrahim zamanında, Yemen'de Himyer kabilesinden salih bir kimse olduğunu iddia eder. Mehmet Vehbi Efendi, **Hulâsetü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân***,* 4.Baskı, İstanbul, Üç Dal Neşriyat, 1968, C.8, s.3165.

[241] Âlûsi, C.16, s.25; Ebu's-Suûd, C.5, s.241.

[242] Çünkü en eski Yunan tarihine baktığımızda, Yunanlıların, imparatorluk hâline daha evvel hiç gelmediğini görürüz: "Makedonya ülkesi aynı adı taşıyan daha geniş tarihsel bir bölgenin parçasıdır. İlk Makedon kabileleri etnisite, dil ve kültür açısından Slavlardan çok antik Yunanlılarla ilişkilendirilebilir. Antik Makedonya, MÖ 8. yüzyıldan Roma imparatorluğunun çöküşüne kadar varlığını sürdürdü. Antik Makedonya devleti tarihi ülkeyi MÖ 808-778 yılları arasında yöneten kral Karan'ın zamanında başladı. MÖ 6. yüzyılda, Pella ve Aigai başkentleri kuruldu. MÖ 359-336 yılları arasında, II. Philip hükümdarlığı döneminde Makedonya devleti doruk noktasına erişti. Philip idaresinde Makedonya krallığı kuzey Yunanistan, Bulgaristan ve şu an ki Yugoslavya topraklarının büyük bölümünü kapsamaktaydı. Philip'in oğlu büyük İskender zamanında krallık tarihinin zirvesine çıktı. MÖ 336-323 tarihleri arasında İskender (Alexander) krallığı genişleterek Mısır'dan Kuzey Hindistan'a kadar uzanan büyük Makedonya imparatorluğunu yarattı. İskender'in ölümünden sonra imparatorluk çok sayıda Hellen (Yunan) krallıklarına ayrıştı." Kaya, C.12, s.555-556; Mansel, s.434, 458.

243 Şevkânî, C.3, s.307.

doğru genişletmiş ne İskender adında ne de bir başka ad altında veziri Hızır olan ve Hz. İbrahim döneminde yaşamış olan bir kraldan hiçbir tarihî veri bahsetmemiştir.[244]

İslâm âlimlerinin yeni bir İskender icat etmelerinin sebebi, Zülkarneyn'in İskender olduğu iddiasından sonra Aristo'nun öğrencisi müşrik Makedonyalı İskender olamaması gerektiği düşüncesidir. Böylece Zülkarneyn'in salih bir kul ve Hızır'ın da kendisine vezirlik yaptığı bir kral olduğunu belirtmek suretiyle onun kimliğini Kur'an'daki nitelemelere uygun hale getirmeye çalışmışlardır.[245]

3. Pers Kralı Keykûbât (Feridun)

Bazıları bunun İbrahim (AS) zamanına rastlayan Fars krallarının beşincisi (افريدون بن اثفيان بن جمشيد) Afridun (Feridun) b. Esfiyan b Cemşîd olduğunu söylemişlerdir.[246] İran Pişdadiyan sülalesinden olduğu, adalet ve güzel ahlaka sahip hatta Allah'a itaatkâr olduğu söylenmiştir.[247]

Feridun efsanesine başta Firdevsî'nin Şâhnâme'si olmak üzere birçok eserde geniş yer verilmiştir.[248] Ferîdun, Selem (Selm), Tûr(Tor) ve İrec(Ayraç) adlı üç oğlunu Yemen şahının kızları ile evlendirmiş ve ülkesini bu üç oğlu arasında bölüştürmüştür. İran'ı Taht sahibi kıldığı İrec'e (Irak, Hindistan, Hicaz'ı ve tacı ona vermiştir), Tûran'ı(Çin'i, Türk diyarını ve Doğuyu) Tur'a, Rûm'u (Mısır ve Mağrib'i) da Selm'e vermiştir. Her biririsi için hükmedebileceği birer kanun koyup onlara (o üç kanuna)

---

244 Tabatabâî, C.13, s.384.

[245] Öztürk,http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt1/sayi1/M_Ozturk_Zulkarneyn.htm, Erişim 28.04.2004.

[246] Kurtubî, C.11, s.47; Âlûsi, C.16, s.25.

[247] Âlûsi, C.16, s.25.

[248] İran'ın destanî hükümdarlarından Cemşid'in soyundan gelen Atbin'in oğludur. Efsaneye göre annesi Ferânek, Ferîdun'u doğurduğu sırada Permâye adlı inek de doğum yapar. Zulmü ile tanınan hükümdar Dahhâk, saltanatı için tehlikeli gördüğü Ferîdun'u öldürmeye karar verir. Önce babası Atbin'i öldürtür, beynini de omuzlarında yaşayan yılanlara yedirir. Durumu öğrenen Ferîdun'un annesi ineğin bakıcısına giderek Ferîdun'u ineğin sütüyle beslemesi için onun yanına bırakır. Üç yıl sonra Dahhâk bunu haber alınca da annesi çocuğunu geri alır ve Elbruz dağına götürür, orada dindar bir kişiye teslim eder. Ferîdun 16 yaşına girince annesinden Dahhâk'ın babasını öldürdüğünü öğrenir ve intikam için kendini hazırlamaya başlar. Bu sırada Kâve, Dahhâk'a karşı ayaklanır ve Ferîdun'un yanına gelip onu padişah olarak ilan eder. Kâve ile birlikte Dahhâk'ın üzerine yürüyen Feridun askerini Dicle nehrinden gemilerle geçirmek ister, ancak kendisine gemi verilmez. O da atını suya sürer, askerler de kendini takip eder. Sonunda Dahhâk'ın yaşadığı Gengdej Buht Kalesi'ne gelen Ferîdun onun köşküne girer ve Cemşid'in kız kardeşleri olan Şehnaz ve Ernevaz adlı hanımlarını kurtararak onlarla evlenir. Bu sırada Hindistan'da bulunan Dahhâk durumu öğrenince gelip gizlice kaledeki köşküne girer ve Feridun'u Şahnaz'la birlikte öldürmek ister. Ancak Feridun kafasına vurarak onu yere yıkar ve Denâvend dağında bir mağarada zincire vurur. Bk. Tahsin Yazıcı, "*Ferîdun*", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** C.9, s.396.

"*siyaset"* ismini takmıştır.[249] Tûr ve Selm kıskançlıklarından kardeşleri İrec'i öldürmüşlerdir. Ferîdun, İrec'in intikamını almayı torunu Minûçihr'e bırakmış, o da büyüyünce amcalarını öldürmüş ve İran'ın padişahı olmuştur.[250]

Ebû Zeyd el-Belhî[251] "**Suveru'l-Ekâlîm**" isimli eserinde Afridun'un vahy ile müeyyed olduğunu ve tarihin de onun büyük bir cihangir kabul ettiğini nakletmişlerdir.[252] Afrîdûn'un , İbrahim Peygamber (AS) döneminde veya ondan da evvel yaşamış olan, azgın bir kral Beyûrasıb b. Arundâsıb'ı (بيوراسب بن اروندااسب) öldürdüğü de rivayetler arasındadır.[253]

Zülkarneyn denmesinin sebebi, dünyanın iki tarafını mülküne geçirmesi veya saltanatının uzun sürmesi sebebiyle olduğu, yine şecaat ve kahramanlığı ile diğer kralları mağlup ettiği için, bunun nişanesi olarak kendisine bu ismin verildiği de söylenmiştir.[254]

Tarih, bu söylenenlerin çoğunu teyit etmemektedir.[255] Âlûsi[256] de, tarihçilere göre, Afridun'un şark ve garba sefer yapmadığını, ancak bütün memleketleri kendi hakimiyeti altına alanın Kâvah el-Isfahânî el-Haddâd adlı kimse olduğunu ve ed-Dahhâk saltanatını onun yıktığını ve ölümüne kadar ordunun başında kaldığını söylemiştir.[257]

Taberî, Yahudi âlimlerin çoğuna göre, Hızır'ın ve Feridun'un, el-Melik ed-Dahhâk zamanında yaşadığını, bunu Mûsa b. İmrân'ın da söylediğini iddia

---

[249] Âlûsi, C.16, s.25; Yazıcı, s.396.
[250]Tahsin Yazıcı, "*Ferîdun*", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** C.9, s.396.
[251] Ebû Zeyd el-Belhî; Hicrî 236 yılında Horasan'ın Belh şehrinde doğmuştur. Filozof, ahlakçı, tabip ve coğrafyacıdır. Tıp ve ahlak bilgileri içeren "**Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfüs**" ve "**Suveru'l-Ekâlîm**" adlı eserleri meşhurdur. Bk. İlhan Kutluer, "*Ebû Zeyd el-Belhî",* **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 5, s.413.
[252] Âlûsi, C.16, s.24-25; Yazır, C.4, s.3277-3278.
[253] Kurtubî, C.11, s.47
[254] Âlûsi, C.16, s.25.
[255] Tabatabâî, C.13, s.382.
[256] Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el - Hüseynî el – Âlûsî (ö. 1270/1854) Alûsî ailesinden müfessir, fakih, edip ve şair. 1217'de (1802) Bağdat'ta doğdu. Tahsil hayatına reîsülmüderrisîn olan babasının yanında başlayarak ondan Arap dili, Hanefî ve Şâfiî fıkhı İle hadis okudu. Ayrıca devrin meşhur âlimlerinden de ders aldı. Rûhu'l-Me`ânî fî Tefsiri1-Kur'âni'l-`Azim ve's-seb`i'l-mesânî. Âlûsi'nin en değerli eseri sayılan meşhur tefsiridir. Otuz dört yaşında iken yazmaya başladığı bu eseri on altı yılda tamamlamıştır. Muhammed Eroğlu, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 'Âlûsî, Şehâbeddin' Mahmûd' C.2, s.550-551.
[257] Âlûsi, C.16, s.25.

etmişlerdir.[258] Bu görüşün tam aksini, İbni Mürdeveyh, İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. ez-Zübeyr '**Kitâbü'n-Neseb'** adlı kitabında İbn Abbâs'tan şöyle tahriç etmiştir ki. "Zülkarneyn, Abdullah b. ed-Dahhâk b. Ma`d'dır."[259]

4. Pers Kralı Kuruş (Keyhüsrev)

Bu ismin savunucusu, Ebu'l-Kelâm Âzad'a göre MÖ 6. asırda yaşamış Fars krallarından Kûruş Kur'an'da geçen bu vasıflara uymaktadır.[260] Bu Kral I. Dâra'dan evvel krallık yapmış, Bâbil diyarını yıkmış Babil ülkesinden sürülen Yahudilerin Filistin'e dönmelerine ve Beytü'l-Makdis Ma'bedinin yeniden inşa edilmesine izin vermiştir (MÖ 538). İnşa edilen set ise Derbent seddi olmayıp, Viladi Kuyuköz ve Tiflis şehirleri arasında yer alan Kafkas dağlarından birisinin iki tarafında, adlarından birisi olan Kuruş Boğazı ismiyle tanınan yerdeki seddir.

Persler'in tarihine baktığımızda, onların Hint-Avrupa soyundan bir halk olduğunu görüyoruz. MÖ 2000 yıllarına doğru Güney Rusya ve Kafkasya'dan bugün bulundukları yerlere gelmişlerdir. Buralarda kendileriyle aynı soydan olan Medler ile Sâmî oldukları kabul edilen Elamlılar vardır. Persler önceleri Elamlılar'ın daha sonra da Medler'in yönetiminde yaşamışlardır.[261]

İran geleneklerinde Kiyaniyân denilen hanedanın ilk hükümdarı bilinen Kuruş II (Keyhüsrev), MÖ 559 tarihinde küçük Pers krallığının başına geçmiştir.[262] Kuruş, tahta oturur oturmaz, İonyalı bir kadından doğan kardeşi ile uzun zaman uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu gaileden kurtulmak sonra da kendisini sevdirmek için

---

[258] Kurtubî, C.11, s.45; Ebû's-Suûd, C.5, s.239; Yazır, C.4, s.3277; Tabatabâî, C.13, s.386.

[259] Bu rivayeti, İbrahim el-Münzir'den o da Abdülazîz b. İmrân'dan[259] o da İbrâhim b. İsmâil b. Ebî Habîbe'den o da Dâvud b. Husayn'dan o da İkrime'den o da İbn Abbâs'tan tahriç etmiştir Hadis münekkitlerinden İbn Hacer şöyle demiştir: "İsnadı Abdülaziz ve hocasından dolayı, gerçekten zayıftır. İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî,** C.6, s.272. Abdurrahman b. Ali el-Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr**, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1404/1984, C.5, s.183. Bu söz aynı şekilde Hz. Ali'ye isnat edilmiştir. Bk. Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, **Umdetü'l-Kâri Şerhi Sahîhi Buhârî**, Beyrut: İdâretü't-Tabâğatü'l-Münîrî–Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y. C.15, s.233; Ebû Hayyân el-Endelûsî, C.6, s.157. İmam es-Se`âlibî, bunların metruk rivayetler olduğunu ve akıllı olanların bunlara iltifat etmemesi gerektiğini söylemiştir. Bk. Se`âlibî, **Tefsîru's-Se`âlibî,** C.2, s.394.

[260] Nûrul-Hak Tenvîr, s.173.

[261] *"Persler",* **Meydan Larousse,** Sabah, t.y. C.16, s.10

[262] M. Şemseddin Günaltay, **İran Tarihi,** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948, C.1, s.131; *"İran",* **Hayat Ansiklopedisi**, İstanbul, 1934, C.5, s.2200.

Yunanistan'daki tapınaklara kıymetli hediyeler göndermeye başlamıştır.[263] Yunanlılar, kendilerine yapılan bol ihsanlar tesiriyle Kuruş'u semalara yükseltmiş, ona ölmez şöhret kazandırmışlardır.[264]

İmparatorluğunun geniş sınırlarına[265] ve hoşgörüsüne istinaden, müfessirlerden bazıları, Zülkarneyn ile kastedilen şahsın, Pers İmparatorluğunun kurucusu olan "Keyhüsrev"(Kuruş) olduğunu düşünmüşlerdir. Zira onlara göre; Kur'an ayetlerini bir bakıma teyit eden Tevrat ayetleri de,[266] bu şahsın "Keyhüsrev" olduğunu göstermektedir.[267]

Bu görüşün tarihî seyrine baktığımızda, Hint âlimlerinden Mevlânâ Hakîm Muhammed Hasan en-Nakvî'nin (ö.1223/1808), "**Meâlimâtü'l-Esrâr**" adlı Farsça eserinde Zülkarneyn'in "Kuruş" olduğunu, Danyal ve Yuşa sifirlerine dayanarak iddia etmiştir. Daha sonra el-Hakîm Nureddîn Kadıyânî, kitabı "**Tasdîku Berâhini Ahmediyye**'de bu görüşü daha ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bu konuda, Mevlânâ Abdulhak ed-Dihlevî, "**İzâletü'r-Rayn an Kıssati Zilkarneyn**" adlı bir risale yazmış ve Ebu'l-Kelâm Âzat'ın çalışmalarıyla, zirveye oturmuştur.[268]

Zülkarneyn'in Kuruş olduğunu iddia edenlerin delillerini şöyle maddeleyebiliriz:

1. Zülkarneyn kıssasının nüzul sebebi ile ilgili birçok rivayette, soruyu soranların Yahudi olması, Zülkarneyn'in Tevrat'ta zikredildiğini düşündürmektedir.

---

[263] Günaltay, C.1, s.131.
[264] Günaltay, C.1, s.132.
[265] İmparatorluğun ulaştığı sınırlar için bk. Ek 4, s.200.
[266] Tevrat ayetleri yani Ehl-i kitabın sözlerinin bağlayıcılığı hususunda Rasûlullah (SAV): "*Bir ayet de olsa, benden alınız. Ehl-i kitabın bilgilerini soruşturmanızda da bir beis yoktur. Her kim bana kasti iftira ederse, cehennemdeki yerini hazırlasın*" buyurmuştur. Buhârî, *Enbiya*, 50; Müslim, *Zühd*, 72; Ebû Dâvud, *İlim*, 11; Tirmizî, *İlim*, 13; İbn Mâce, *Mukaddime*, 5; Ahmed b Hanbel, *Müsned*, II, 159, 202, 214, 474, III, 13, 39, 46.
Bu sebeple kitap ehlinin bilgilerine dayanmak, İslâm'a zıt düşmedikçe, kabul veya ret noktasında muhayyer bırakılmıştır. Bu konuda daha fazla mâlûmât için mür. edz. s.46-48.
[267] Mevlânâ Hâkim Muhammed Hasan en-Nakvî, **Meâlimâtü'l-Esrâr,** C.1, s.23. Tabatabâî de "Kuruş" u "Zülkarneyn olmaya en yakın isim olarak görür. Bk. Tabatabâî, C.13, s.396.
[268] Nedvî, s.19-20.

Tevrat'ın ilgili ayetlerinde söz edilen "iki boynuzlu koç" ise Pers krallarından biridir.[269]

2. Soruyu soranların Yahudi olması, sordukları şahsın Yahudi tarihinde önemli bir yerinin olması gerektiğini ortaya koymaktadır.[270] O halde Zülkarneyn, MÖ 536 tarihinde, Babil'i fetheden Pers Kralı Kuruş'tur. Zira o, yönetime geldikten 22 yıl sonra Bâbil'i fethetmiş ve İsrailoğullarını zillet ve esaretten, Bâbil kralı Buhtunnassar'ın kendilerine uyguladığı baskıdan kurtarmıştır. Ayrıca Kudüs'ü tekrar imar etmelerine müsaade etmiştir.[271] Böylece o yahudilerin kurtarıcısı olmuştur. Bu sebeple ondan övgü ile söz etmeye, ondan birbirlerine haberlerini sormaya koyulmuşlardır.[272]

3. Kur'an'da zikredildiği gibi Kuruş II, önce batıya düzenlediği sefer ile MÖ 553 yılında, Medleri yenilgiye uğratarak Med İmparatorluğu'nun yerine Pers İmparatorluğu'nu kurmuştur ve ardından Küçük Asya'yı zaptetmiştir.[273]

4. Kur'an'da batıya düzenlediği seferde güneşi bir balçık içine batıyor gibi gördüğünü söylemiştir. Kuruş da batıya yaptığı savaşta Küçük Asya'nın uzak batısına kadar gitmiş, başkenti Sardis olan Lidya devletini fethetmiş ve denize kadar ulaşmıştır. O zaman için savaş gemilerinin bulunmaması sebebiyle orada durmuştur. Ege denizi sahillerinde Simirna (İzmir) yakınlarına kadar varmış ve akşam güneş batınca, ona şehrin sahillerinde meydana gelmiş bir bataklıkta batıyor gibi görmüş olabilir. İşte Kur'an'ı Kerimin : "*Onu kara çamurlu bir pınarda batıyor gördü*" diye tasvir ettiği yer İzmir'dir.[274]

---

[269] Ebu'l-Kelâm Âzâd, *"Şahsıyyetü Zilkarneyn el-Mezkûr fi'l-Kur'ân",* **"`Sekâfetü'l-Hind",** C.1, sayı 1, s.67.

[270] Nûrulhak et-Tenvîr, s.173.

[271] Mevlevî el-Mükerrem el-Abbâsî el-Ceryâkûtî, **el-Hikmetü'l-Bâliğa,** Haydarabat: Nizâmiye Maârif Dairesi, 1332 s.89; Mevlana Hıfzurrahmân, C.3, s.113-114.

[272] Nedvî, s.62-63.

[273] Günaltay, C.1, s.1140-142; *"İran",* **Hayat Ansiklopedisi***,* C.5, s.2200.

[274] Nedvî, s.68.

Mevdûdî de aynı kanaattedir: "Eğer Zülkarneyn kisra idiyse, burası Anadolu'nun Batı sınırıdır ve kara balçık (kara su) ise Ege denizidir. Bu tefsir Kur'an'ın (deniz) yerine "ayn" (su kaynağı, pınar) kelimesinin kullanılması ile desteklenmektedir. Bk. Mevdûdî, **Tefhîmü'l-Kur'ân,** C.3, s.195.

et-Tenvîr ise, Kuruş'un Batıya yaptığı seferde gördüğü denizin Karadeniz olduğunu söylemiştir. Bk. Nûrulhak et-Tenvîr, s,177-179.

İzmir'de güneşin batışı görseli için bk Ek 18, s.211.

5. Ardından doğu seferi ile (546-539) Seyhun boylarına kadar ilerlemiştir.[275] On iki sene içerisinde Karadeniz'den Bectria'ya kadar olan bütün ülke ve devletler ona boyun eğmiştir. Mukrân ve Belh'e kadar varmıştır. Şehirden uzaklıkları sebebiyle güneşe karşı kendilerini koruyacak bir şeyleri bulunmayan vahşi kabilelere boyun eğdirmiştir. "*Onun, güneşe karşı kendilerine hiçbir örtü yapmadığımız bir kavmin üzerine doğduğunu gördü."* ayeti bunu ifade etmektedir.[276]

6. Kuruş üçüncü olarak Sakalara(İskitlere) yönünü çevirerek kuzeye dönmüştür. Yunan kaynakları onun son zamanlarına kadar Türk illerine savaş açtığını ve ölümünün de buralarda olduğu yolunda rivayetler naklederler.[277] "O, Hazar denizini sağına alarak Kafkas dağlarına ulaşıncaya kadar yol almıştır. Bu dağlar arasında Ye'cûc ile Me'cûc'ün girdiği ve ülkede fesat çıkartmak için gidip geldikleri bir açıklık bulmuş ve seddini de buraya yapmıştır.[278] Derbent adlı set Kazvin denizi sahilindeki Dağıstandadır. Siythien kabilesi denizle bu bent arasında kalarak başkalarına zarar verememişlerdir.[279] Bir diğer görüşe göre ise yaptığı set, Kafkasya'da Viladi Kiyokuz ile Tiflis kentleri arasında bulunan kafkas dağlarından iki dağın arasındaki seddir. Bu seddin bir adı da Kuruş boğazı'dır. Burada hâlâ demir, bakır karışımı kalıntılar vardır.[280]

7. Kuruş'un, Kur'an'da geçen Zülkarneyn özelliklerine uygun olarak saltanatı çok geniş sınırlara ulaşmıştır. Ön Asya tarihinde yeni bir devir açmaya namzet Kuruş, umulmayan ve hayret veren fetihleriyle Çanakkale'den Hindistan sınırlarına, (Amuderya) Ceyhun ötelerine kadar uzanan, o zamana kadar misli görülmemiş bir imparatorluk kurmuştur. İki yüz elli yıl sonra ancak İskender gibi müstesna bir askerin yıkabileceği kadar sağlam temelli bir devlet bırakmıştır.[281] Böylece, MÖ 538 yılında

---

[275] Günaltay, C.1, s.1140-142; *"İran",* **Hayat Ansiklopedisi***,* C.5, s.2200.

[276] Nedvî, s.69.

et-Tenvîr ise Doğuya yaptığı seferde Buhara, Semerkant ve Afganistan'a dayandığını hatta çöl olan Buluhistan'a vardığını söylemiştir. "*Güneşe karşı engel kılmadığımız*" cümlesini ise, "giysisi olmayan toplum" yerine, burasında ekim alanı ve orman gibi herhangi bir şey olmamasına yorumlamıştır. Bu görüşünü de Hezekiel sifrine dayandırmıştır. Islah 38 fıkra 2. Nûrulhak et-Tenvîr, s,177-179.

[277] Günaltay, C.1, s.146.

[278] Nedvî, s.70.

[279] Nûrulhak et-Tenvîr, s.177-179.

[280] Nedvî, s.70-71.

[281] Günaltay, C.1, s.133.

Küçük Asya'yı Hindistan'a kadar bütün İran'ı, Lidya'yı, Mezapotamya'yı ve Akdeniz'e kadar da Yeni Bâbil İmparatorluğu adı verilen bölgeyi sınırları içine katmıştır.[282]

8. Ayette Zülkarneyn'e "Dedik ki Ey Zülkarneyn" kelimesi ile onun vahye mazhar olduğu ifade edilmiştir. İlhamla müeyyet olduğu da Tevrat'da İşaya, ıshah 45/1-5 de mevcuttur. Burada Allah tarafından açıkça Mesih olarak nitelendirilmiştir. Sonra verilen saltanat ve hükümranlıkta Kur'an'da geçen vasıflarla uygunluk göstermektedir.[283] Çünkü Allah Teâlâ onu seçmiş, mükerrem kılmış, birçok şehirleri onun emrine vermiş, Nabukadnezar zamanında esir edilen Yahudileri kurtaracağını ve Yeruşalim'e döneceklerine müsaade edeceğini ilham etmiştir.[284] Kur'an'daki özelliklerini bilhassa vahiy desteği ile ilgili vasıf Fars krallarından Kuruş'a uymaktadır.[285]

9. Kuruş, Zerdüşt dinine tabidir. Dinler içerisinde İslâm'a en yakın olan din, ba`s, ahirete iman, kıyamet günü konularında yakın bir özellik gösterir.[286]

10. Kuruş, tarih kitaplarında eşitlik, mazluma ve zayıfa yardım edip adaleti gerçekleştirmek özelliği ile tanınmıştır.[287] Kuruş, tarihî verilere göre o kadar adil ve müşfikti ki, bir beldeye sefere çıksa o belde kapılarını sonuna kadar açmıştır. Çünkü o girdiği her yere adalet ve güzellik getirmiştir.[288] O dinlere de hoşgörülü yaklaşmıştır. MÖ 538 yılında Babil kralı Marduk'u evvelde olduğu üzere Babil Tanrısı ilan etmiş, bu suretle hem kendi halkına hem de diğer halka dinlerinde özgür olduklarını hissettirmiştir. Ayrıca Babil'e zorla getirilen Ur, Uruk ve Eridu sitelerinin putlarını da yerlerine iade etmiş, oranın halkını da sevindirmiştir. Sürgün Yahudilerin ellerinden alınan hazineleri de onlara iade etmek suretiyle ülkelerine göndermiştir.[289]

---

[282] "İran", **Meydan Larousse,** C.16, s.10, Sabah t.y.
[283] Nûrulhak et-Tenvîr, s.174.
[284] **age,** s.176.
[285] **age,** s.173.
[286] **age,** s.175.
[287] **age,** s.71-77.
[288] Nûrulhak et-Tenvîr, s.175.
[289] Günaltay, C.1, s.144,145.

11. 1838 yılında İstahr şehri enkazı arasında mermerden MÖ 529 yılına ait, üzerinde kabartma olarak uzun kanatlı insan tasviri bulunan bir stel bulunmuştur. Tasvirin başı üzerinde Mısır hükümdarlarının alameti mahsusası, bunun üstünde de "Ben krallar kralı Kuruş'um" ibaresi bulunmaktadır. Bu heykelin başında tıpkı koçun boynuzlarını andıran iki boynuz vardır.[290] Zülkarneyn isminin verilmesine sebep olan bu iki boynuz Kuruş'un birleştirdiği Medya ve Pers ülkelerini temsil etmektedir.[291]

Resim 2. Kuruş Kabartması. [292]

12. Danyal peygamberin rüyasında gördüğü kişi, Pers krallarından biri olup, Yahudiler arasında Zülkarneyn olarak tanınmış olmalıdır. Bunun dayanağı da Danyal'ın sahifesinin sekizinci babında yer almaktadır.[293] Danyal'ın rüyasında Yahudiler'e müjde vardır. Bu müjde, Babildeki esaretlerinin sona ermesi ve yeni bir

[290] Kuruş'un renkli kabartması için bk. Ek 15, s.208.
[291] Nedvî, s.41-43.
[292] Günaltay, C.1, Ekler, Resim 21. *; "İran",* **Hayat Ansiklopedisi,** C.5, s.2202.
[293] Abdulhak ed-Dihlevî, **İzâletü'r-Rayn `an Kıssati Zi'l-Karneyn,** Kahire, s.14; Abdurrahmân el-İmâdî, s.104; Nûrulhak et-Tenvîr, s.174.

var oluşun başlangıcıdır. Ancak bu müjdenin dayanağı iki boynuzlunun kral olmasına dayanmaktadır. Med ve Pers Krallıklarını birleştiren bir kral, Babil Krallığına saldıracak ve onu yenerek Yahudilerin esaretine son verecektir. Bu, Allah'ın Yahudilere yardım için seçtiği bir kraldır. Böylece Kudüs mabedi yeniden inşa edilecek ve dağılmış halk yeniden toplanacaktır.[294]

Ahd-i Atik'te Danyal peygambere isnat edilen bir Sifr bulunmaktadır. Bu Sifr'de kendisinin yaptığı bir takım işlerden ve Babil'deki esaret yıllarında gördüğü bir rüyadan bahsedilmektedir. İşte bu esaret dönemi, Yahudiler için zorlu bir imtihan olmuştur. Toprakları işgal edilmiş, kavimleri ezilmiş ve kutsal mabetleri yıkılmıştır. Bu sebeple Yahudi Milleti bir ümitsizliğe, hüzne gömülmüştür. Danyal Peygamber bu sıkıntılı dönemde ortaya çıkmış ilginç kehanetleri ve felsefi yönü ile Babil Krallarına yakınlaşmıştır. Danyal Peygamber, Kral Belşazar'ın tahta geçmesinden üç yıl sonra gelecekle ilgili bir rüya görmüştür.[295] Bu rüyası şöyledir:

"Belşazar'ın tahta geçmesinin üçüncü yılında Ablam vilayetinin şehirlerinden biri olan Sûs şehrinde Ulaf Nehrinin kıyısında idim. Orada rüyayı ikinci kez gördüm. Nehrin kıyısında yüksek iki boynuzu olan bir koç gördüm. Boynuzlardan biri sırta doğru meyilli idi. Koçun boynuzlarını Doğuya, Batıya ve Güneye doğru salladığını gördüm. Hiçbir hayvan önünde duramıyordu. Dilediğini yapıyordu. Sonunda çok büyüdü. Koçu izlerken Batı tarafından bütün yeryüzünü kaplayan bir tekenin geldiğini gördüm. Tekenin gözlerinin arasında çok tuhaf bir boynuz vardı. Teke iki boynuzlu koça yaklaştı ve ondan huylandı. Sonra hırsla üzerine yürüyerek boynuzlarını kırdı ve onu yenerek üzerine çıktı. Çift boynuzlu koç ona karşı koyamaz hale geldi. İmdadına koşacak her hangi bir yardımcıdan mahrumdu."[296]

Ahd-i Atik, Danyal Peygamberin bu yorumunu Cebrail'den şöyle nakletmiştir: "İki boynuzlu koç, iki krallığın -Med ve Pers- birleşmesini temsil eder. Her ikisini çok güçlü ve hiçbir devletin karşı koyamadığı bir kral yönetecektir. Tek

[294] Nedvî, s.30.
[295] Âzâd, "Şahsiyyetü Zilkarneyn el-Mezkûr fi'l-Kur'ân", **Sekâfetü'l-Hind,** C.1, sayı:1, s.56.
[296] Âzâd, "agm.", s.56. (Sifr-i Danyal 8/1'den nakletmiştir.)

boynuzlu tekeye gelince ondan kasıt Yunan kralıdır. Tekenin gözleri arasından çıkan tek boynuz, Yunanlılardan çıkacak ilk kralı temsil eder"[297]

Bu rüyada, Med ve Pers krallıkları koçun boynuzlarına benzetilmiştir. Bu iki krallık birleşerek tek bir krallığa dönüşecektir. Daha sonra ortaya çıkacak olan tek boynuzlu bir teke bu koçu öldürecek ve yeryüzüne hâkim olacaktır. Bu teke de Makedonyalı İskenderdir. Nitekim İskender, Ahemeni kralı Dara'yı yenerek Ahemeniler-Akamanışlar devletini ortadan kaldırmıştır. Burada belirtilmesi gereken

---

[297] Âzâd, "*Şahsiyyetü Zilkarneyn el-Mezkûr fi'l-Kur'ân*", **Sekâfetü'l-Hind,** C.1, sayı:1, s.56. (Sifr-i Danyal 8/15'den özetle nakletmiştir.)

Bu kıssanın bütünü Tevrat ta şöyle geçer: "Başlangıçta bana görünen rüyetten sonra, kral Belşatsar'ın krallığının üçüncü yılında, bana Daniel'e, bir rüyet göründü. (2)Ve Rüyette gördüm ve vaki oldu ki, ben gördüğüm zaman Elam vilâyetindeki Şuşan sarayında idim. Ve rüyette gördüm ve ben Ulay ırmağı yanında idim. (3)Ve gözlerimi kaldırıp baktım ve işte, ırmağın önünde bir koç durmakta idi ve iki boynuzu vardı ve bu iki boynuz yüksektiler; ancak biri ötekinden daha yüksekti. Ve yüksek olanı sonradan çıktı. (4)Koçu Batıya ve kuzeye ve güneye doğru tos vurmakta gördüm ve onun önünde hiçbir hayvan duramadı ve onun elinden kurtulan yoktu ve dilediği gibi yaptı ve kendini büyüttü. (5)Ve ben düşünmekte iken, işte bütün yeryüzü üzerine batıdan bir ergeç (teke) geldi. Ve ayağı yere dokunmuyordu. Ve ergecin gözleri arasında göze çarpan bir boynuzu vardı. (6) Ve ırmağın önünde durmakta olduğunu gördüğüm, iki boynuzu olan koçun yanına geldi. Ve onun üzerine bütün kuvvetiyle seğirtti. (7)Ve koçun yanına yaklaşmakta olduğunu gördüm ve ona karşı kudurdu ve koçu vurup iki boynuzunu kırdı, ve koçta ona karşı durmaya kuvvet yoktu, Ve onu yere çaldı, ve onu çiğnedi; ve onun elinden koçu kurtaran yoktu. (8)Ve ergeç kendini pek çok büyüttü ve zorlu olunca, büyük boynuz kırıldı ve onun yerine göklerin dört yeline doğru, göze çarpan dört boynuz çıktı. (9)Ve onların birinden küçük bir boynuz çıktı, ve güneye doğru ve doğuya doğru ve güzel diyara doğru çok büyüdü. (10)Göklerin ordusuna kadar da büyüdü ve bu ordudan ve yıldızlardan bazılarını yere düşürdü ve onları çiğnedi. (11)Ve o ordunun başbuğuna kadar kendisini büyüttü ve daima yakılan takdimeyi ondan çekip aldı, ve makdisinin yeri yıkıldı. 812)Ve ordu ile daima yakılan takdime, günah yüzünden onun eline verildi ve hakikati yere çaldı ve istediğini yaptı ve işi iyi gitti.(13) Ve söylemekte olan bir mukaddesi işittim ve o söz söyleyene başka bir mukaddes dedi. Makdisi de orduyu da ayakaltında çiğnemeye vermek üzere, daimi yakılan takdime ve harap edici günah için olan bu rüyet ne vakte kadar? (14)Ve bana dedi ki iki bin üç yüz akşamla sabah oluncaya kadar; makdis o zaman tahir olacak. (15) Ve vaki oldu ki; ben Daniel bu rüyeti görünce, onu anlayayım diye araştırdım ve işte karşımda biri durdu, sanki bir insan görünüşü. Ve Ulay ırmağı orasında bir adam sesi işittim ve çağırıp dedi: Ey Cebrail bana rüyayı anlat. (17)Ve durduğum yere yakın geldi; ve o gelince ben bayıldım ve yüzüstü düştüm; ve bana dedi: Anla ey âdemoğlu, çünkü bu rüya, sonun vaktinden ötürüdür. (18)Ve benimle söyleşirken, yüzüm yerde olarak derin uykuya daldım ve bana dokunup beni ayakta durdurdu. Ve dedi ki: İşte gazabın son vaktinde ne olacağını ben sana bildireyim; çünkü sonun muayyen vakti içindir. (20)Gördüğün iki boynuzu olan koç Medya ve Fars krallarıdır. (21) ve o kıllı ergeç Yunan ili kralıdır. (22)ve gözleri arasında olan büyük boynuz birinci kraldır. (22)Ve kırılmış ve yerine dört boynuz çıkmış olana gelince, o milletten dört krallık çıkacak, fakat onun kuvvetinde olmayacaklardır. Ve onların krallığının son vaktinde günahkarlar ölçülerini doldurunca, sert yüzlü ve bilmeceler anlayan bir kral çıkacak (24) ve onun kuvveti büyük olacak, fakat kendi kuvveti ile değil ve şaşılacak surette harap edecek ve işi iyi gidecek ve istediğini yapacak; ve zorlu adamları, ve mukaddes kavmi helak edecek (25)ve siyaseti ile elinde hileyi semereli kılacak ve kendisini yüreğinde büyütecek, ve emniyet içinde olan bir çok adamları helak edecek; ve reisler reisine karşı ayaklanacak; fakat kendisine el dokunmadan kırılacak (26)ve söylenmiş olan bu akşam ve sabah rüya gerçektir. Fakat sen rüyayı sakla; çünkü çok günler içindir. (27)Ve ben Daniel, bayıldım ve günlerce hasta oldum; sonra kalkıp kralın işlerini yaptım; bu rüyaya şaştım, fakat anlayan yoktu. Daniel 8/1-27.

bir diğer husus, boynuz kelimesinin ortak olarak kullanılmasıdır. Koç, Danyal Sifrinin İbranice nüshasında "Lokarnaim" yani "lehu karnan" iki boynuzu olan şeklinde zikredilmiştir ki, bunun karşılığı da Zülkarneyn'dir.[298]

Bu kehanet, yıllar sonra Yunanlıların, Sairirs, Yahudilerin (Khoros) diye adlandırdıkları, Med-Pers kralı "Kuruş" tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu Kral iki krallığı birleştirerek büyük bir krallık tesis etmiş, ardından Babil'e hücum ederek ele geçirmiştir. Danyal Peygamber, rüyasında iki boynozlu koçun, doğu, batı ve güney istikametlerine doğru boynuz salladığını görmüştü ki, bunun açıklaması, üç yönde, büyük zaferler kazanacağına işarettir. Kuruş'un gerçek hayatında da böyle olmuş ve ilk büyük zaferini Batıda, ikinci zaferini doğuda ve üçüncüsünü de Güneyde yani Babil'de kazanmıştır. Yahudilerin esaretten kurtuluşlarını ifade eden kehanette ortaya çıkmıştır. Kuruş, Babili ele geçirdikten sonra, onlara özgürlük vermiş ve Filistin'e dönerek Kutsal Mabet'lerini yeniden inşa etmelerine müsaade etmiştir. Kuruş, Yahudiler hakkında atalarının izlediği yolu takip ederek, ilgi ve himayesini onlardan esirgememiştir.[299]

Tevrat'ta konumuzla ilgili diğer kehanetler de Yuşa ve Yeremya Peygamberlere mahsus sifrlerde geçmektedir. Yahudiler Yuşa sifrinin Kuruş'tan 160 yıl, Yeremya sifrinin ise 60 yıl önce yazıldığına inanmaktadırlar. Ezra'nın kitabında konuyla ilgili bütün ayrıntıları görmekteyiz.

Ezra, Danyal Peygamberin kehanetlerinin Bâbil'i fetheden Kuruş'un kulağına gittiğini kaydetmektedir. Kral bu kehanetlerden çok etkilenmiş ve Yahudileri himaye etme yolunu seçmiş onları tamamen serbest bırakarak Kutsal Mabedin yeniden inşa edilmesini emretmiştir.[300]

Yuşa'nın Kitabı, önce Kudüs'ün Babilliler tarafından yıkılmasını haber vermekte, sonra da şehrin yeniden imar edileceği müjdesini vererek, Kral Kuruş'un şöyle söylediğini beyan etmektedir: *"Kurtarıcı Mevla şöyle der: 'Kudüs'ü yeniden*

---

[298] Nedvî, s.29.
[299] **age,** s.30.
[300] **age**, s.31.

imar edin, yıkılan Yahuda şehirlerini yeniden kurun. Onların yıkılmış evlerini yeniden bina edeceğim."[301] Bir başkası ise şöyledir:

"Kuruş hakkında derim ki: 'O benim için bir çobandır. O bütün hoşnutluklarımı tamamlayacaktır... Rab, mesihi Kuruş hakkında şöyle buyurur. 'Onun sağ elini aldım ve mülkü onun avucuna koydum. Kralların ellerindeki güçleri çekip aldım. Ona ardarda kapılar açtım. Evet, ben senin önünde yürür, yolundaki pürüzleri giderir, bronz kapıları yıkarım. Sana gömülü hazineleri verir, kayıp evlerde gizlenen servetleri bahşederim. Bütün bunları Rab olarak Beni bilmen için yaparım. Ben ki İsrailin ilahıyım. Sana açıkça adınla hitap ettim. Seçilmiş halkı İsrail için!"[302]

Kuruş, bir başka yerde, Doğu'nun Kartalı olarak lakaplandırılmıştır:

"İşte, bakın! Ben Doğudan bir kartal çağırıyorum. Çok uzak bir diyardan gelerek rızamı tamama erdirecek adamı çağırıyorum."[303]

Yeremya'nın Kitabında ise şöyle ifadesini bulmuştur:

":"Uluslara duyurun, haberi bildirn! Sancak dikip duyurun. Hiçbir şey gizlemeyin! 'Babil alındı!'deyin! Babil'in putları Baal utandırılacak, ilahları Marduk paramparça olacak! Putları utandırılacak! Totemleri paramparça olacak. Çünkü Güneyden gelen bir millet Babil'e yürümektedir. Orayı yıkacak ve üzerinde tek bir insan dahi görünmeyecektir." [304]

Kutsal metinler, düşman toplumlara karşı Yahudilerin önce yenilerek esir edileceklerini, sonra da Kudüs'ün yeniden imar edileceği müjdesini vermektedir:

"Babil'deki esaret yılları 70' e ulaşınca Rab şöyle der: "Size geleceğim. Bana dua ettiğinizde size icabet edeceğim dilediğinizde beni bulacaksınız. Zincirlerinizi çözeceğim ve sizi vatanınıza geri döndüreceğim." [305]

---

[301] **Ahd-i Atik** 44/34
[302] **age,** 45/1
[303] **age**, 46/11
[304] **age**, 50/1
[305] **age**, 39/1

Kuruş, Zülkarneyn eşleştirmesini değerlendiren günümüz müellifleri, çeşitli eleştiriler öne sürmüşlerdir. Bu tenkitleri şöyle maddeler halinde sıralayabiliriz:

1. Kuruş, Zerdüşt olup, ilâhî bir dine tabi değildir.[306] Her ne kadar Üstad Âzât tarafından, Zerdüşt dininde, Allah'ın birliğine ve âhiretin varlığına inanıldığını ve hayrın emredildiğini ispat etmeye çalışılmışsa da; sözleri ikna edici değildir. Söyledikleri genellikle yorum, tahmin ve uzlaştırma türündendir.[307]

2. Kur'an kıssalarının açıklığa kavuşmasında yardımcı olacak kaynaklardan biri de diğer kutsal metinlerdir. Tevrat, tahrif edilmeyip de uydurma şeyler eklenmeseydi, bu hadiselerin çoğunda güvenilebilecek bir kaynak olabilirdi. Ne var ki Tevrat, yığınlarca hurafelerle doludur. Ayrıca, Allah tarafından vahy edilen asıl Tevrat'a uydurma rivayetler konulmuştur. Bu yüzden tarihî kıssalar konusunda Tevrat güvenilir bir kaynak olamaz.[308]

3. Ebu'l-Kelâm Âzâd ve Nurulhak et-Tenvîr'in delil getirdikleri Kuruş'ta bulunan boynuz tipi, Tevrat'ta geçen koçboynuzu değildir. Aksine koçboynuzları, Büyük İskender'dedir. Bu sebeple Tevrat verilerini de iyi değerlendirmek gerekir.[309]

4. Onun savaşları daha ziyade batı, güney ve kuzey olarak görülebilir. Ancak kuzey cihetinden ülkesine toprak katamamıştır. Kuzeyde Sakalarla mücadeleye girmiş ve fakat yenilmiştir. Tarih onun Sakalarla mücadelesinde Kraliçe Tomris Hatunun oğlunu hile ile (içkili, seks partili bir eğlenceli çadır kurarak)öldürttüğünü Tomris Hatun'un da ondan intikam aldığını kaydeder.[310]

---

306 Ömer et-Tîbî, Ebu'l-Kelâm Âzâd'ın da neredeyse bunu semâvi din gibi gösterdiğini söyleyerek görüşlerini sağlamlaştırmak için delilsiz iddialarda bulunduklarını söyler. Muk. edz. Ömer et-Tîbî, s.444.

307 Derveze, C.5, s.101.

308 Kutub**, Fî Zilâli'l-Kur'ân,** C.16, s.2294.

309 Ömer et-Tîbî, s.447. Boynuzların mukayesesi için bk. Ek 16, s.208 ve Ek 17, s.209.

310 Tomris Hatun çok sevdiği oğlunun ölümüne üzülür. Yemin ederek şöyle söyler : "Kana susamış kurus….Sen oğlumu mertlikle değil o içtikçe zıvanadan çıktığın şarapla öldürdün. Ama Güneşe yemin ederim ki seni kanla doyuracağım." Ertesi gün yapılan savaşı Sakalar kazanır. Şöyle ki ok atmakta usta olan ve savaş arabalarını büyük ustalıkla kullanan Sakalar, savaş köpeklerine rağmen Persleri bozguna uğratır. Ölenler arasında Pers kralı Büyük Kiros da vardır. Tomris Hatun sözünde durur ve Büyük Kiros'un kesik başını kan dolu bir fıçının içine atar ve"Hayatında kan içmeye doymamıştın, şimdi seni, kanla doyuruyorum!" der. Bk. Harry C. Avery, Herodotus' Picture of Cyrus, The American Journal of Philology, Vol. 93, No. 4. (Oct., 1972), pp. 530.

5. Tarih, onun savaşlarda acımasız, savaş sonrası ise adil ve hoşgörülü olduğunu söyler.[311] Adil ve hoşgörülü olması kendi saltanatını teminat altına alma amacına yöneliktir.

6. Ayette geçtiği şekli ile Zülkarneyn mağdur bir kavmi korumak için bir set yapmıştır. Eğer Zülkarneyn Kuruş ise yardım ettiği mağdur kavim kimdir? Aksine İskitlerin o boğazdan inerek Medleri yağmaladıkları bilinmektedir.

7. Tevrat, verileri Danyal'ın gördüğü rüyada koç boynuzlu kralın boynuzlarını sıra ile batı, kuzey ve güneye salladığını söylemektedir. Oysa Kur'an Zülkarneyn'in seferlerini batı, doğu ve farklı bir yön olarak zikreder.[312]

8. Tevrat, İsrail oğullarına müjde verirken Babil'in alındığını ve totemlerinin paramparça olduğu müjdesini verir. O halde bu şahıs Kuruş olamaz. Çünkü Kuruş, totemlerini parçalamamış, aksine onlardan alınan putları iade etmiştir.[313]

9. Kuruş'un Zülkarneyn olduğu kanaati, daha ziyade Yahudi kaynaklarının verilerine dayanmaktadır. Dikkat edilirse deliller içerisinde en güçlü delil Kitâb-ı Mukaddes verileridir. Öyle ise bu verilerin bilgi değerine bakmak zorunluluk arz etmektedir.[314]

---

311 Neil Grant, **Oxford Dünya Tarihi,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul 2005, s.19.

312 Muk edz. (18)Kehf 86-93; **Ahd-i Atik**, Daniel 8/1-27.

313 Günaltay, C.1, s.144,145. Oysa Yeremya sifr'inde şöyle geçmektedir*: "Uluslara duyurun, haberi bildirn! Sancak dikip duyurun. Hiçbir şey gizlemeyin! 'Babil alındı!'deyin! Babil'in putları Baal utandırılacak, ilahları Marduk paramparça olacak! Putları utandırılacak! Totemleri paramparça olacak. Çünkü Güneyden gelen bir millet Babil'e yürümektedir. Orayı yıkacak ve üzerinde tek bir insan dahi görünmeyecektir."* **Ahd-i Atik**, 50/1

314 Delil olarak kullanılan Kitâb-ı Mukaddes'in verilerine ne derece güvenebiliriz? Bu konuyu, Maurice Bucaille kitabından konumuzu alakadar eden kısa bir özetle aktaralım:

MÖ 3. yüzyılda üç türlü İbranice Kitâb-ı Mukaddes metni var olduğu iddia edilmiş, ancak MS birinci yüzyıla kadar hiçbir metne rastlanamamıştır. Hz. Îsâ'ya yakın olan Hıristiyanlık öncesi bir devirden kalma, Kurman mağarasındaki tomarlar, MS 2. Yüzyıla ait olan ve klasik metinle farklılık arz eden "on emir"i ihtiva eden bir papirüs ve MS 5. yüzyıla ait bazı parçalar dışında, Kitâb-ı Mukaddes'in bilinen en eski İbrânice nüshası MS 9. asırdadır. Tespit edildiği kadarıyla, Eski Ahit, MÖ 10-1. yüzyıl arasında kaleme alınmış, tamamlanmış ve gözden geçirilmiştir. Mesela son büyük peygamber ve sürgün devresi peygamberi olan Hezekiel'in kitabı, şimdiki durumuyla, ancak onun ölümünden sonra, kendisinin manevi vârisleri olan kâtipler tarafından kaleme alınacaktır. Yine Kuruş'un emri üzerine, MÖ 538 yılında Bâbil sürgünü son erdiğinde, Yahudiler Filistin'e dönmüş ve mabetlerini yeniden inşa etmişlerdir ki Haggay, Zekerya, üçüncü İşaya, Malaki ve Danyal kitapları bu dönemin mahsulüdür. Bu yüzyıl aynı zamanda I. ve II. Tarihler, Ezra ve Yeremya kitaplarının ortaya çıktığı zamandır. İlgili tarihî bilgiler daha sonra yapılmış olan düzenlemelere bağlı olarak verilmiştir.

Yuşa Peygambere isnat edilen kitabın, konuları, dili ve içeriğiyle birlikte değerlendirildiğinde üç ayrı müellife ait olduğu ortaya çıkmıştır. Bu üç müellif ayrı ayrı zamanlarda kitabı kaleme almışlardır. Kitabın birinci babından dokuzuncu baba kadar olan bapları ile otuzuncu bapları bir müellife aittir. Kırkıncı baptan elli beşinci babın on üçüncü ayetine kadar ikinci bir müellife aittir. Bunların dışında kalan diğer bap ve ayetler de bir diğer müellife aittir. Araştırmacılar, kitabın incelenmesini kolaylaştırmak için I. Yuşa, II. Yuşa ve III. Yuşa diye bir tasnifte bulunmuşlardır. Tercih edilen görüşe göre, I. Yuşa Yahudilerin rivayet ettikleri dönemde yaşamış olan kişiliktir. Kuruş'un çıkışını müjdeleyen II. Yuşa Babil'deki esaret döneminde yaşamış olan kişiliktir. Yaşadığı şartların I. Yuşa'nın şartlarından çok farklı olduğu sözlerinden de anlaşılmaktadır. III. Yuşa'nın sözlerine bakıldığı zaman, ikinciden sonra yaşadığı anlaşılmaktadır. Onun yaşadığı ortam ve şartlar kendisinden önce yaşayan diğer ikisinden oldukça farklıdır. Buhtünnâsır'ın saldırısı, Yahudileri Babil'de esir etmesi ve Kuruş'un ortaya çıkışı gibi kehanetleri II. Yuşa'nın sözleri arasında görmekteyiz. Gerçekten de bu şahıs aynı dönemde yaşamış biridir. Dolayısıyla onun söylediklerini I. Yuşa'ya isnat etmek yerinde olmayacaktır. II. Yuşa zamanında yaşadığı olayları ve kendisinden önce yaşanmış olayları kendi üslubuyla yazıya dökerek I. Yuşa'ya nispet etmiştir. Böylece söylediklerini, yüz altmış yıl öncesine aitmiş gibi göstermeye çalışmıştır. Araştırmacılara göre, söz konusu kitabın yazarlarının farklı şahsiyetler oluşunun en büyük delili kitapta görülen fikri çelişkiler ve düşünüş biçiminde görülen farklılıklardır. Yahudiler başlangıçta Allah hakkında kabileci bir ilah tasavvuruna sahip olmuşlardır. Varsayımlarına göre Onun mabedi de kabileci bir mabet olmalıydı. Yehova ise İsrailoğulları için hem halktan hem de kabileden bir ilahtı. Onlara göre bu ilahın, diğer halklarla en ufak bir ilişkisi yoktu. Oysa I. Yuşa'nın kitabında farklı bir ilah düşüncesiyle karşılaşmaktayız. Orada aktarılan ilah düşüncesi, bütün insanlığı kapsayan bir ilah sistemi üzerinde yoğunlaşıyordu. Buna göre Kudüs'te bulunan İsrail

---

Bk. Maurice Bucaille, **Kitâb-ı Mukaddes Kur'an ve Bilim** (La Bible le Coran, et la Science), 3.Baskı, çev. Suat Yıldırım, s.26-27.] Din adamlarının metinleri, Kuruş'un onları Filistin'e dönmelerine müsaadesinden sonra ki zamana aittir. Bundan dolayı dini meselelere, sırf siyasi olan meseleler karıştırılmış olmaktadır. (Bk. **age.**., s.34.) Ayrıca Elie ve İşaya kitaplarında tarihî olaylar ve efsanevi özellikler birbirine karışır. Fakat M.P.A. Lefevre gibi başka tefsircilere göre 'bu kitapların tarihî değeri bir esasa dayanmaktadır.' (Bk. **age.,** s.38.) Ezra ve Yeremya kitapları ise fazlasıyla tenkide maruz kalmıştır. Bu kitapların karanlık tarafları bulunmakla birlikte Kitâb-ı Mukaddes dışındaki malzemelerin bulunmayışından dolayı, hakkında pek bilgi olmayan MÖ 4. yüzyıla rastlamaktadır. (Bk. **age**., s.39.)

Mabedi de bütün insanlığın ortak mabedi niteliğindeydi. Oysa bu, özellikle III. Yuşa'nın düşüncesidir. Çünkü bu düşünceyi doğuran şartlar, I. Yuşa zamanında mevcut olmayan şartlardı.[315]

Yeremya'nın sifr'inde de benzer kehanetler görmekteyiz. Bu kehanetler arasında, Babil'deki esaretin sona ermesi, Mabedin yeniden inşa edilmesi gibi hususlar yer almaktadır. Ancak araştırmacılar bu kehanetlerin de altmış yıl öncesine ait olmadığı görüşündedirler. Onlara göre bu kehanetler de, Yahudilerin esaretinin son bulmasından ve Mabedin inşasına başlanmasından sonra yazılarak kitaba eklenmiştir. Danyal Peygambere isnat edilen kitaba gelince, orada da başka bir rüyadan söz edilmektedir. Bu rüya Babil kralı tarafından görülmüş ve Danyal peygamber tarafından tabir edilmiştir. Danyal'ın tabiri, Büyük İskender'in ortaya çıkışı ve Roma İmparatorluğu'nun zirveye ulaştığı bir dönemde yazılmıştır. Sadece bu kadar da değildir. Araştırmacılar, Danyal Peygamberin bizzat, varlığı hakkında da kuşkuya düşmüşlerdir. Bazılarına göre böyle bir Peygamber hiç var olmamıştır. Bazıları ise onun Babil'deki esaret yıllarında ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Ancak bu görüştekiler de isnat edilen sözlerin ona ait olmadığını ifade etmişlerdir. Onlara göre bu iddialar, Yahudi emellerini destelemek üzere sonradan uydurulmuş kehanetlerdir. Söz konusu kitabın yazım tarihi, MÖ I. asırdan daha geriye gitmediğini araştırmacılar ifade etmişlerdir. Prof. Mices Louire, Danyal'ın Kitabı'nı MÖ 164 yılında yazılan Ahd-i Kadim'in muhtevası arasında kaydetmiştir.[316]

Ahd-i Atik'te yer alan rivayetler ve Yunan tarihçilerinin yazdıkları, Babil halkının krallarının zulmünden bezdikleri noktasında birleşmektedir. Halk Babil kralı Belşazar'ın baskıcı yönetiminden bıkmıştı. İşte bu nedenle Pers kralı Kuruş'u ülkeyi fethetmeye çağırmışlardı. Çünkü Kral Kuruş'un mağlup ettiği Lidya halkına nasıl iyi davrandığını öğrenmiş ve kendilerine de aynı şekilde davranılmasını ümit etmişlerdir. Yunanlı tarihçiler, Babil krallığının görevlilerinden Gaub Reyas'ın Kuruş'un sarayına sığındığını ve Babil seferinde ona refakat ettiğini söylemiştir. Yunan Tarihçisi Heradot da Babil'in fethinin bu görevlinin planları sayesinde olduğunu söylemiştir. Nitekim araştırmacılar II. Yuşa'nın kehanetlerini incelediklerinde olaylar içinde gayet mantıklı

[315] Nedvî, s.32-34.
[316] Nedvî, s.34.

sonuçlara ulaşmışlardır. II. Yuşa'nın sözlerinin Babil'in fethinin hemen öncesine, ya da sonrasına ait olması kuvvetle muhtemeldir. İlkinin doğruluğunu var saydığımızda, II. Yuşa'nın Babil'in fethini sağlayan tertibin içinde bulunduğunu ifade etmemiz gerekir. En azından yaşadığı dönemin siyasal şartlarına tam anlamıyla muttali olduğunu belirtmemiz gerekir. İşte bu ortam ve şartlar, Yahudilerin sifr'lerini yazan kimseleri, söz konusu olayları kehanetler şeklinde yazmaya ve bunları I. Yuşa'ya dayandırmaya çalışmışlardır. II. Yuşa'nın sözlerinin fetihten sonrasına ait olduğunu varsaydığımızda, iş daha da kolaylaşmaktadır. Buna göre müellif, yaşanan olayları kehanet biçiminde I. Yuşa'ya dayandırarak aktarmıştır.[317]

5. Dareious (I. Dârâ)

Çağdaş Hint bilginlerinden Şiblî en-Nu`mânî, Zülkarneyn'in MÖ 5. yy.'da yaşamış olan Fars kralı "Dâra" olduğu kanaatindedir. Çağdaş müelliflerden, Ömer Rıza Doğrul'da bu kanaati taşımaktadır. Buna göre, Ye'cûc ve Me'cûc, Kafkas dağlarının doğusunda yaşayan Tatar-İskit kabilelerindendir. Seferlerinden Batıya yaptığı sefer, sınırlarının en ücra köşesi olan Karadeniz, Doğuya yaptığı sefer, Hazar Denizi ve yaptığı set ise, Hazar Denizinin batısında bulunan Derbent kentinin güneyinde 50 mil uzunluğunda, on kadem genişliğinde, 19 kadem yüksekliğinde demirden kapısı ve çeşitli gözetleme kuleleri olan ve Demirkapı geçidini kapatan Kafkas duvarı yani Derbent Seddidir.[318]Danyal Peygamberin rüyasında gördüğü şahsın I. Dâra "Dareios" (MÖ 549-485) olduğu söylenmiştir.[319] Dâra, Zerdüştün tabiilerinden biri olup, büyük bir düşünürdür.

Günümüz tarih kitaplarına baktığımızda, Birinci Dâra'nın, Akamanış İmparatorluğunu en geniş sınırlarına ulaştırdığını görürüz. Asya'daki Yunan sitelerini kontrol altına almış, İstanbul Boğazını geçerek Trakya üstünde hâkimiyet kurmuştur. Doğuda ise İndus Irmağı imparatorluğunun doğu sınırı olmuştur. Birinci Dâra, Yunanlılara karşı sefere çıkmış ve Marathon'da bozguna uğratmıştır. Pers

[317] Nedvî, s.33.
[318] Ömer Rıza Doğrul(1952), **Tanrı Buyruğu**, İstanbul, 1980, s.360-364; Derveze, C.5, s.102; Ateş, C.5, s.325.
[319] Muhammed Ali el-Lâhorî, The Holly Quran, arabic Text with Englih Translation Commentrary and Comprehensive, 2002 Edition, s.606.

İmparatorluğu MÖ 486-465 yıllarında duraklama dönemine girmiş ve Büyük İskender'in, Akamanışlar'ın son kralı Üçüncü Dârayı, Gaugamela'da yenmesiyle MÖ 331 yılında sona ermiştir. Makedonyalı İskender, Üçüncü Dâra'nın kızıyla evlenerek kendisini Pers İmparatorluğunun mirasçısı ilan etmiştir. Yunan-Makedonya hâkimiyeti, Persler üzerinde kısa sürmekle birlikte, kültür bakımından derin etkisi olmuştur. Akamanışlar aslında, ilk çağın en parlak medeniyetini kurmuşlardır. [320]

Ancak MÖ 5. asırda yaşamış, Fars (İran) kralı olan Dâra el-Kebîr'in imparatorluk sınırlarını genişletmiş olması Zülkarneyn olarak tesmiye edilmesi için yeterli değildir. Onun Zerdüşt dinine tabi olması sebebiyle hakkında yazılanlar ikna edici bulunmamıştır. Yazılanlar genellikle yorum, tahmin ve uzlaştırma türündendir.[321]

Gerek Kuruş gerekse I. Dâra'nın[322] Zülkarneyn olduğu iddiasının temelleri, Esk-i Ahit'e dayandırılmıştır.[323] Danyal Peygamber, Bâbil Kralı Nabukat Nezar'ın Beytü'l-Makdis'e saldırıp mabediyle birlikte onu yıkmasına, İsrailoğullarını da kendisiyle birlikte Babil'e esir olarak götürülmesine şahit olmuştur. İşte bu Peygamber, rüyasında iki boynuzlu bir koçun , batıya, kuzeye ve güneye doğru başını salladığını ve önünde hiçbir hayvanın duramadığını görmüştür. Aniden batıdan gelen, iki gözü arasında bir boynuzu olan bir tekenin, koça doğru yaklaştığını ve ona vurarak iki boynuzunu da kırdığını görmüştür. Cebrail onun bu rüyasındaki koçu, Fars kralı, tekeyi ise Yunan kralı olarak yorumlamıştır. Ancak bu cüzün Danyal'ın vefatından bir müddet sonra yazılmış olduğu, bazı ziyade ve noksanlıklarla tahrif edilmiş olduğu, ihtimalden uzak değildi.[324]

---

[320] *"İran",* **Meydan Larousse**, C.16, s.10, Sabah t.y.; *"İran",* **Hayat Ansiklopedisi***,* C.5, s.2201.

[321] Derveze, C.5, s.101.

[322] Kuruş, Dâra ve İskender'in tarihî seyrini şöyle toparlamak mümkündür: Doğuda İran Devleti, MÖ 559 yılında idareyi ele alan Kuruş'un yönetiminde Asur, Bâbil, Lidya ülkelerini ele geçirmiş ve Basra körfezinin Kuzeydoğusundaki Elam'dan Asya'nın batı sınırlarına kadar uzanan kocaman bir imparatorluk olmuştur. Dünyanın o zamana kadar gördüğü sanat ve bilimin, servet ve lüksün hemen hepsi bu imparatorluk içindeki ülkelerde gelişmiştir. İran'la karşılaştırılınca Yunanistan, henüz tarihte hiçbir büyük iş yapmamış, zayıf ve önemsiz, kavgacı bir takım ufak devletler topluluğundan başka bir şey değildir. MÖ 500 I. Dâra, yıllarında Asya'daki Yunan şehirleri İranlı egemenlerine karşı ayaklanınca Atinalılar onlara yardım gönderdiler. İsyan bastırıldı. Ama Atinalıların bu işe karışması Dâra'yı çok öfkelendirdi. Hellas'ı özellikle Atina'yı cezalandırmak üzere MÖ 490 yılında büyük bir sefer yapar ancak birbirlerini destekleyen Yunan şehirleri karşısında başarısız olur. Bk. Bulunt, s.14-15.

[323] Doğrul, s.360-363.

[324] Derveze, C.5, s.100-101.

6. Teba el-Himyerî

Bir kısım tarihçiler, Zülkarneyn'i tespit için "zü" lakabını çokca kullanan Yemen Hükümdarlarına yönelmişlerdir. Himyer krallarına verilen, Zü'l-Menâr, Zü'l-Azar gibi lakaplardan yola çıkmışlar ve Zülkarneyn'in de bir Yemen kralı olabileceğini söylemişlerdir.[325] Ebû Reyhân el-Birûnî(ö.453/1061), bu konuda şöyle der: "Bu görüş doğruya yakın görünüyor. Çünkü başında "zü" bulunan isimleri Yemenliler kullanır. Yemenli hükümdarların isimleri hep "zü" lüdür. Zü'n-Nâdî, Zü Nüvâs, Zü'n-Nûn gibi."[326] el-Evzâî, el-Esmâî ve İbn Hîşâm(ö.213/828) ve el-Bîrûnî bu kanaati taşıyanlandandır.

Ancak ismi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Mûsâ b. Abdullah, tebâbilerin ilki olan Sa`b b. zi'l-Merâid, ikinci Teba olan el-Akran el-Hasân ve Şemr Yeraş gibi birçok isim öne sürülmüştür.[327] Şimdi Yemen tarihine kısaca göz atalım:

Himyerîler'in atası, Kahtânî Araplar'ından Himyer b. Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân'dır. Rivayete göre asıl adı Zeyd olup Himyer lakabıdır. İslâmiyetten önce Güney Arabistan'da kurulan devletlerin en güçlülerinden biri de Himyerîler olmuştur. Bölge, öteden beri Çin, Hint ve Roma-Bizans arasındaki ticaret yollarının üzerinde bulunduğundan çeşitli kültürlerin tesirine açık bir yerdir. Bu durum zaman zaman ünlü hükümdarların çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Himyerîler'in birinci hâkimiyet dönemi IV. yüzyılın başına kadar devam eden feodalite dönemi olup ikinci hâkimiyet dönemi IV. yüzyılın başından 525 yılına kadar devam etmiş ve hükümdarlara "tübba" denilmesinden dolayı "tebâbia devri" adıyla anılan dönem olmuştur. Rivayete göre ancak Hadramut'a sahip oldukları takdirde bu ünvanı alabilen tübba'ların sayısı yalnızca dokuzdur.[328] Mihlâf sahiplerine "kayl" (çoğulu akyâl), mahfed sahiplerine ise "zû" denilmiştir. Himyerîler esasta aya, güneşe ve yıldızlara tapmışlardır. Bununla beraber bu dönemde Güney Arabistan'a Yahudiliğin, daha az nispette de Hristiyanlığın girdiği bilinmektedir. Tebâbia döneminin son hükümdarı

---

[325] Ebû Reyhân el-Birûnî, **el-Âsâru'l-Bâkiye ani'l-Kurûni'l-Hâliye**, Leibzig 1923, s.40; Beydâvî, C.3, s.519.

[326] Râzî, C.21, s.164.

[327] Tabatabâî, C.13, s.385.

[328] **Kâmûsu'l-Muhît;** Muhammed Abdülhay Kettânî, **Nizamü'l-Hükümeti'n –Nebeviye (et-Terâtibü'l-İdâriyye),** Beyrut, C.2, s.185.

olan “Zûnüvâs” Yahudiliği kabul etmiş, “Yosef” adını alarak, herkesi bu dine girmeye zorlamıştır. Himyerîler hakkında Ubeyd b. Şeriyye, Emevî halifesi Muâviye’nin(ö.60/680) isteği üzerine “**Kitâbu’l-Mülûki’l-Mütevvece min Himyer ve Ahbârihim ve Kısasihim ve Kubûrihim ve Eş`ârihim**” adlı bir kitap yazmıştır. İbn Halîkân, Vehb b. Münebbih’in bu eserini bizzat gördüğünü söyler.[329]

Ebû Reyhân el-Birûnî[330] “**el-Âsârü’l-Bâkiye Ani’l-Kurûni’l-Haliye**” isimli eserinde Zülkarneyn’in, Ebû Kerb Semiy b. Ubeyd b. Efrikış el-Himyerî olduğunu söyler. “Bunun mülkü yeryüzünün doğularına ve batılarına ulaşmıştır” demiştir.[331] Himyer şairlerinden birisi, şöyle diyerek övmüştür.

“Zülkarneyn, benden önce yeryüzünde kınanmayan hüküm sürmüş, müslüman bir kraldı, (غير مفندي = kınanmayan veya beni de yalanlamazdı) Kerim (şerefli) bir kişiden hâkimiyet vesilelerini elde etmek arzusuyla, doğulara ve batılara gitti, Güneşin kara-balçık çamurlu bir gözede battığını gördü.”[332]

Bunun asıl adı, Efrikış oğlu Ebû Bekir’dir. Ordularıyla beraber Akdeniz kıyılarına, Tunus ve Merakeş’e varmış ve orada “İfrikiya” adlı şehri kurmuştur. Bu yüzden kıtaya onun adına nispeten “Afrika” kıtası denmiştir. Zülkarneyn ünvanının verilmesindeki sebep ise, güneşin iki ucuna yani doğuya ve batıya ulaşmış olması nedeniyledir.[333] Elmalılı Hamdi(ö.1361/1942), Birûni’nin de desteklediği bu görüşü, tarihin desteklemediğini söyleyerek bu ismin Zülkarneyn olamayacağını belirtir.[334]

---

[329] Hüseyin Algül, *“Himyer”,* **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.10, s.62-62.
[330] Ebu’r-Reyhân el-Birûnî, Astronomi, matematik, fizik, tıp, coğrafya, tarih ve dinler tarihi başta olmak üzere çeşitli alanlarda önemli eserler veren, Türk-İslâm ve dünya tarihinin en tanınmış ilim adamlarından biridir. 973 yılında doğmuş ve 1048 yılında vefat etmiştir. **“el-Âsârü’l-Bâkiye ani’l-Kurûni’l-Hâliyye”** ve “**Tahdîdü Nihâyeti’l-Emâkîn**” eserlerinden önemlileridir. Bk. Günay Tümer, *“Ebu’r-Reyhân el-Birûnî”,* **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.6, s.206-215.
[331] Birûnî, s.37-42; Hazîn, C.3, s.209; Ebu’s-Suûd, C.5, s.239; Yazır, C.4, s.3278.
[332] Râzî, C.21, s.164.

قد كان ذوالقرنين قبلي مسلما — ملكا علا في الارض غير مفند
بلغ المشارق والمغارب يبتغي — انساب ملك من كريم سيد
فراي ماب الشمس عند غروبها — في عين ذي خلب و ثاط حرمد

[333] Ebu’l-Leys Semerkandî, C.2, s.310; Kutub, **Fî Zilâli’l-Kur’ân,** C.16, s.2289.
[334] Afrika kıtasının namına nispetle tanınmış olan Afrikış, “Zü’l-Menâr” unvanıyla Himyer krallarının en bilinenlerindendir. Ancak bunun torunu olduğu söylenen Ebû Kerb Semiy veya Şems b. Umeyr namında birisi tarihçe tespit olunamamıştır dolayısıyla, Ebû Reyhân el-Bîrûni’nin nakline itirazla bunun Şemmeryaraş lafzından muharref olması ihtimali ileri sürülmüştür. Bir rivayete göre Şemmer, Efrikiş’in oğlu olup Irak ve Çin’e doğru hareket ederek vardığı yerlerde kitabeler diktirdiği ve

Bazıları Melik Şemmer'in başında iki saç örgüsü olduğundan dolayı Zülkarneyn olarak tesmiye edildiğini nakletmiş ise de tercihe şayan olan rivayette Şemmer'in, Efrikiş'in değil Naşirünniam'ın oğlu olduğu gibi, Süleyman (AS) zamanındaki Belkız'dan sonra gelmiş olması hasebiyle Kur'an'da zikredilen Zülkarneyn'in daha evvel yaşamış olması gerektiği belirtilmiştir. Nitekim Ebu'l-Fidâ tarihinde der ki: "Zülkarneyn Rayiş'in oğlu Sa`b'dır. Babası Rayiş I. Tübba, küçük Sebe'nin oğlu Sayfi'nin oğlu Kavs'ın oğlu denilmişse de Lokman'ın biraderi Züsü`ded'in oğlu Haris Rayiş'tir. İbn Sa`îd b. Abbâs Hazretleri ise, Kur'an'da zikrolunan Zülkarneyn'den kendisine sorulduğunda, o: "Himyer'den, (Vail b. Himyer'in oğlu) Sa`b b. Yezn olduğunu açıklamıştır.[335] el-Hemedânî ise, "**Kitâbü'l-Ensâb**" adlı eserinde es-Sa`b b. Mâlik b. Hâris el-Âla b. Rabia b. el-Hayyar b. Mâlik künyeli olan zatın, Zülkarneyn olduğunu iddia eder.[336]

Bazıları, Himyer meliklerinden, es-Sa`b b. zî Merâid b. el-Hâris er-Râiş'tir[337] derken bazıları da Mus`ab b. Abdullah b. Feynân b. Mansûr b. Abdullah b. Âzer b. Avn b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' b. Ya`rub b. Kahtân demişlerdir.[338] Bunun benzeri bir başka söz de Hz. Ali'den rivayet edilmiştir.[339]

Bu görüş sahiplerine göre, Zülkarneyn ile kasd edilen şahıs, Tebâ el-Himyerîdir. Zülkarneyn'in inşa ettiği set ise Urallar'ın arasına inşa edilmiş bir seddir. Bu görüşün delilleri ise şöyledir:

1. Kur'an kıssaları genellikle, Arap ve Yahudi toplumlarını konu almaktadır. Bu iki millet arasında güçlü bağlar vardır.[340]

2. Zülkarneyn, Arap kökenlidir,

Semerkant kalesini kurduğu ve hatta Semerkant "Şemmer'in kopardığı" yani Şemmerkend yahut Şemmer şehri demek olduğu zikredilmiştir. Bazı rivayetlerde ise Şemmer, İfrikiş'in oğlu değil, Nuşirunniam'ın oğludur ve Belkıs'dan sonra gelmiş olduğundan, Kur'an'da zikredilen Zülkarneyn olamayacağı söylemiştir. Bk. Yazır, C.4, s.3278.

335 Kurtubî, C.11, s.47; Yazır, C.4, s.3278.

336 Tabatabâî, C.13,s.388.

337 Tabatabâî, C.13, s.386.

338 Kurtubî, C.11, s.45; Ebû's-Suûd, C.5, s.239; Yazır, C.4, s.3279.

339 Kurtubî, C.11, s.45.

340 Abdurrahmân el-İmâdî, s.105-106.

3. Bütün Araplar tarafından bilinen bir kimliktir,

4. Ezvâ hanedanına mensup krallar "zû" sıfatıyla anılmaktadırlar[341],

5. Kadim dönem Arapları set ve duvar inşa etmede mahirdiler, Zülkarneyn'de bununla maruftur.

Bütün bu görüşlerin bilhassa, Ebû Kerb Şemr b. Afrikeş el-Himyerî'nin, Büyük İskender'e tepki sonucu alternatif olarak ileri sürüldüğü iddia edilmiştir. Hakkında herhangi bir belge bulunmayan, ad ve künyesi hemen her müfessir tarafından başka türlü verilen efsanevi bir kişi olduğu kabul edilmiştir. Güney Arabistan'da hüküm süren ve adları "zû" ile başlayan Himyerî krallarından biri olabileceği düşüncesinden hareketle çeşitli efsanelere başvurulmuştur. Bu efsaneye göre, Atlas Okyanusu sahillerine kadar Kuzey Afrika'yı fethetmiş ve bu kıtaya onun adı verilmiştir. Bilinen husus ise Himyerî'lerin en eski MÖ 8. yüzyıla kadar gidebildikleri ve Afrika'da ancak Kızıldenizin batı sahillerinde Habeşistan'a kadar yayılabildikleridir. Ayrıca adı "zü" ile başlayan hükümdarların yaşadıkları dönem de, Habeşistan'a geçişten sonra yani milattan sonradır. Dolayısıyla İslâmiyet'in doğuşuna bu kadar yakın devirde yaşamış olan herhangi bir şahsın hayatı hakkında, Hz. Muhammed'e peygamberlik imtihanı sorusu yöneltilmiş olması, söz konusu dahi edilemez. Himyerîlerin en büyük kralı olan Zû-Nuvâs ise bir musevidir ve Hristiyanlara yaptığı zulümle ünlüdür. 526 yılında Aksûm kralı, Kaleb el-Ashaba tarafından mağlup edilerek öldürülmüştür.[342]

Ebu'l-Kelâm Âzad da Yemenli Himyer kralı olduğu şeklindeki bu görüşe iki yönden eleştiri getirmiştir. Birinci olarak Zülkarneyn'i soranların Yahudi veya Kureyşli olmaları, onların Yemenli bir hükümdarla ilgilenmelerini yersiz kılacağını belirtir. Arapların bir bilgiye sahip olmaları durumunda mitolojide veya yazıtlarda bu bilgilerin bulunması icap ederdi. İkinci olarak, Araplarca bilinen bir kıssanın imtihan

---

[341] Ebu's-Suûd, C.5, s.239; Tabatabâî, C.13, s.386.
[342] Erdem, "*Zülkarneyn*", **Zafer,** sayı 113(Mayıs 1986), s.6.

maksadıyla bir Arap peygambere sorulması ise - Onun da duyma veya bilme ihtimali sebebiyle- abes olurdu.[343]

Görüldüğü kadarıyla Zülkarneyn lakabı birçok Himyer kralına verilmiştir. Tarihe baktığımızda Zülkarneyn olduğu düşünülen Himyer kralları arasında hem fetih ve hem de seddi ile bilinen birisi mevcut değildir. Eğer mevcut sedlerden Yemen'deki Mağrib seddi düşünülecek olursa, Mağrib seddi ve Yemen'de yapılan diğer sedler, içme ve sulama gayesiyle suyu toplamak maksadıyla yapılmış sedlerdir. Ayrıca bu sedlerde demir ve bakır madenleri de kullanılmamıştır. Orada yeryüzünü kargaşaya veren bir kavim de olası değildir. Çünkü çevresindeki toplumlar medeni toplumlardır. Asurlar, Kildâniler ve Kıptiler gibi.[344]

7. Bir Melek

Bu görüşe göre Zülkarneyn meleklerden bir melektir. Bu hususta Hz. Ömer'den rivayete göre, Ömer (RA) bir gün, adamın birinin bir başkasına; "Ey Zülkarneyn!" diye seslendiğini işitince şöyle demiş: "Peygamberlerin adlarını koymakla razı olup yetinmediniz de meleklerin adlarını da takar oldunuz."[345] Bu duruma göre Zülkarneyn bir melek adı demektir.

İbn İshâk, bu sözü Rasûlullah (SAV) söyleyip söylemediğini bilemediğimizi[346] yani Hz. Ömer (RA)'ın bunu peygamberden mi yoksa bir başkasından mı duyduğunu tesbit edemediğini söylemiştir.[347]

---

[343] Âzâd, "*Şahsiyyetü Zilkarneyn el-Mezkûr fi'l-Kur'ân,* **Sekâfetü'l-Hind,** C.1, sayı: 1, s.54.
[344] Tabatabâî, C.13, s.388.
[345] Râzî, C.21, s.165; Kurtubî, C.11, s.46; Şevkânî, C.3, 310. İbn Abdulhakîm, İbn Münzîr, İbn Ebî Hâtim ve İbn el-Enbûrî, "**Kitâbu'l-Ezdâd"** adlı eserinde Ömer b. Hattâb'tan rivayet etmişlerdir. Bk. Âlûsi, C.16, s.24; Suyûtî, C.5, s.436.
[346] Kurtubî, C.11, s.46.
[347] Hz. Ömer'in bu görüşü ilginçtir. Zira Rasûlullah (SAV) doğrudan peygamber adı olan 'İbrâhîm' i kendi oğluna vermiş ve 'üç erkek çocuğu olanın da hiç olmazsa birine 'Muhammed' adı verilmesini tavsiye etmiştir. Peygamber adlarının verilmesinin, Hz. Ömer'in hoşuna gitmemesi kendi tercihi kanaati olabilir. Zülkarneyn ismine gelince, Hz. Ömer'in onu melek ismi diye tesmiye etmesi, aynı zamanda onun bir meleğin adı da olabileceğine işarettir. Melek ismi olan Zülkarneyn'in daha sonra bir peygambere verilmesi o dönemki şeriatlarda caiz olabilir. Zaten günümüzde de melek isimlerinin insanlara konulması hususunda bağlayıcı nas kabul edilmemekle birlikte Hz. Ömer'in bu kavlinden dolayı melek isimlerinin verilmesi hoş görülmemiştir.

Cübeyr b. Mufeyr'den gelen rivayette denilmiştir ki: "O, Allah Teâlâ tarafından yeryüzüne gönderilen ve her şeyde kendisine bilgi verilen (her sebebin kendisine verildiği) bir melektir.[348]

Dârakutnî, "**Kitâbü'l-Ahbâr**" adlı eserinde, Zülkarneyn'in "Rabâkîl" isminde bir melek olduğunu zikretmiştir. Bu melek dünyaya Zülkarneyn olarak (insan görünümünde) inmiştir ve kıyamet günü yeryüzünü düren ve yıkan melektir.[349]

Bu görüşler tefsir kitaplarında yer almakla birlikte, müfessirlerin şahsi olarak kendilerinin benimsemedikleri bilgi kabilinden malumatlardır.

8. Oğuz Kağan

Oğuz Kağan[350] bir peygamber hükümdar olarak nitelendirildiği gibi kendisini Kehf süresindeki bir kıssa olan Zülkarneyn ile özdeşleştirenler de olmuştur

17. yüzyılda yaşamış olan Vanî Mehmet Efendi "**Arâisü'l-Kur'ân ve Nefâisü'l- Furkân"** isimli Kur'an tefsirini kaleme alan, Türk ve Oğuz kelimelerini sıkça kullanan bir Türk milliyetçisidir. Vanî Mehmet Efendi, Arap medresesine intikal eden ve muhtelif ırklardan mürekkep Osmanlı uleması tarafından körüklenen Arap hayranlığı ve Türk düşmanlığı cereyanına sırf ilmî sebeplerle isyan etmiş, Arap tefsircilerinin Ye'cûc ve Me'cûc'ü Türkleştirmelerine mukabil, o da Kur'an'da bahsi geçen Zülkarneyn'in Oğuz Kağan olduğunu söylemiş, hatta "bu hususta tereddütü mucip olacak bir nokta yoktur" ifadesiyle kanaatini belirtmiştir. Böylece, Ye'cûc ve Me'cûc'e karşı demir ve bakırdan bir set yaptıran Zülkarneyn'i Türkleştirmiştir.

---

[348]Bu, Cübeyr b. Nefîr'den rivayet edilmiştir. Ayrıca Hz. Ömer'den gelen rivayeti de delil olarak göstermiştir. Âlûsi, C.16, s.24.

[349] Kurtubî, C.11, s.46; Suyûtî, C.5, s,43; Şevkânî, C.3, 310.

[350] Oğuz Kağan destanında şöyle bir metin geçmektedir: "Oğuz, yeryüzünde bütün kağanları hükmü altına almak için sefere çıktı. Kırk günden sonra buz dağına gelmişlerdi. Oğuz orada çadır kurup geceledi. Tan yeri ağarırken çadırına bir ışık indi. Işığın içinden gök tüylü, gök yeleli, kızıl ağızlı bir erkek kurt çıktı. Kurt Oğuza dönerek 'Ey Oğuz Kağan sana yol göstereceğim. Ben nereye gidersem, sen de oraya gideceksin' dedi. ...Oğuz Kağan'ın bir veziri vardı. Adına Uluğ Türk derlerdi. Aksakallı çok akıllı, çok bilgili bir koca kişiydi. Bir gece bir rüya gördü. Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar uzanan bir altın yay ve onun üzerinde kuzeye doğru yönelmiş üç gümüş ok görmüştü. Bunun hayırlı bir rüya olduğunu ve Oğuz'a büyük bir devlet nasip olacağını düşündü ve gidip Kağan'a durumu anlattı.' Ey Kağanım! dedi, Tanrı sana uluğ devlet bağışlayacak, yürü var git. Senin önünde diz çökmeyecek Kağan, boyun eğmeyecek ülke yoktur. Oğuz bu öğütleri iyice dinledi. Tanrı'nın kendisine hep yardımcı olduğunu biliyordu." Erol Güngör, **Tarihte Türkler**, 3.Baskı, İstanbul 1992, s.19.

Oğuz Kağan'ın dini tutumu, seferleri Kur'anda geçtiği şekli ile kıssaya uymamaktadır. Onun yaptığı bir set tarih kitaplarında geçmemektedir.

9. Asur Kralı

Bazıları, Zülkarneyn'in, Asur krallarından biri olduğunu iddia etmişlerdir.[351] MÖ 7. asırda, Siyenpi kavimleri, Kafkas geçidinden, Ermenistan'a, sonra İran'a hücum etmişler ve sonra muhtemelen Asur memleketine ulaşmışlardır. Asur'un başkenti Ninova idi. Şehri kuşattılar, halkı öldürdüler ve esir ettiler. Bunun üzerine, Asur kralı, (Muhtemelen Asurbanipal)bu saldırıları engellemek için bir set yapmıştır. Bu set ile kastedilen Bâbü'l-Ebvâb olabilir. Daha sonra bu seddin tamir ve onarımını Fars krallarından Kisra Ânuşirvan yapmıştır.[352]

Tarihe baktığımızda Asur Krallığının en geniş sınırları Anadolunun ortasına kadar uzanmaktadır. İç ve Batı Anadolu'yu ele geçirememişlerdir. Oysa ayette, Zülkarneyn'in güneşin doğduğu ve battığı yere gittiği ifade edilmiştir. Bu tâbir, Zülkarneyn'in dünya yüzünde ulaşabildiği en son sınırlara kadar fetihlerde bulunduğu anlamına gelmektedir. Kimmerler, Frigya ve Lidya Krallığı, Asurların bitişiğinde olup bu yerler Asur tarihinin hiçbir döneminde fethedilememiştir.

10. Hz. Süleyman

"Zülkarneyn" isminin, mevcut peygamberlerden birine verilen bir lakap olma ihtimalinden yola çıkılarak onun Süleyman Peygamber olabileceği tartışılmıştır. Bu görüş sahipleri, Kur'anı Kur'an'la tefsir etmeye yönelmiş ve Zülkarneyn'e en yakın isim olarak Süleyman Peygamberi düşünmüşlerdir. Zira her iki peygamberde de savaşçılık ruhu, merhamet, adalet, insana minnet etmeme[353], nimeti idrak[354] vasıfları

---

[351] Asur İmparatorluğu (MÖ 1170-612): Mezapotamya'nın kuzeyinde yaşayan Asurlular, Kral Tukulti-Ninurta(MÖ 1235-1198) döneminde, topraklarını Bâbil'den aldıkları yeni yerlerle genişletmeye başladılar. Tiglat-Pleser zamanında (MÖ 1116-1090) Asur hâkimiyeti Suriye'ye ve Anadolu'nun içlerine kadar yayılmıştır. En büyük Fetihler II. Aşurnazirpal ve III. Şalmanezer döneminde (MÖ 883-824) döneminde gerçekleşti. Asur İmparatorluğu artık Mezapotamya'nın yanı sıra Suriye, Filistin ve Ermeni topraklarına hâkim olmuştur. Asurlularla Bâbilliler arasındaki bitmek bilmez rekabet bu dönemde Asur lehine işlemiştir. Ancak bir süre sonra Kral Asurbanipal (MÖ 668-626) döneminden sonra giderek gerilemeye başlayan Asur imparatorluğu, Yeni Bâbil İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı ile yıkılmıştır. Bk. "Bâbil ve Asur Uygarlıkıları", **Temel Britannica**, C.2, s.250-253.

[352] Tabatabâî, C.13, s.382.

[353] (27)Neml, 35-36; (18)Kehf, 94-95.

vardır.[355]Ayrıca her ikisine de dünyada kimseye bahşedilmeyen farklı bir nimet ve muhataplarına karşı, geniş insiyatif [356] verilmiştir:

" *(Süleyman) 'Rabbim! Beni affet! Bana hiçkimseye vermediğin bir mülk (ve hükümdarlık) ver! Çünkü sen, çok lutfedensin.'* " [357]

Kur'an'daki birçok ayetten, Yüce Allah'ın, cinleri, şeytanları, kuşları, karıncaları ve rüzgârı, Hz. Süleyman'ın emrine vererek, *"her şeyden bir pay verdiği"* yani duasını kabul ettiği[358] görülmektedir. Bu görüşe göre Kur'an'da, kendisine "*her şeyden bir nasip verilmiş*", çok güçlü bir peygamber olduğu anlaşılan Zülkarneyn, Süleyman Peygamberin yalnızca bir lakabından ibaretir.[359] " *(Ey Muhammed) Sana Zülkarneyn'den soruyorlar. De ki: 'Size ondan bir hadise okuyacağım. Biz onu yeryüzünde güçlü kıldık ve ona HER ŞEYDEN BİR SEBEP (istediği her şeye ulaşmanın yolunu, aracını) verdik.*"[360]

Gerçekten de her iki peygambere de verilen nimetler ve karakteristik özellikleri zihinlerde benzer bir çağrışım uyandırsa da Süleyman peygamberin fethettiği yerler Kur'an'da anlatılan Zülkarneyn kıssasına uygun düşmediği gibi Yecüc ve Mecüc'le mücadele etmediği de Tevrat'dan anlaşılmaktadır. Bu sebeple Zülkarneyn'in, Hz. Süleyman olması mümkün görünmemektedir.

11. Şhin Huvankti

Bazı yorumcular, Zülkarneyn'in Çin sedddini inşa eden "Şhin Huvankti" olduğunu iddia etmişlerdir. Azgın bir toplumun saldırılarını engellemek için yapılan Zülkarneyn seddinin, Moğol-Çin dünyasını birbirinden ayıran Çin seddi olduğu düşünülmüştür. Ayrıca Çinlilerin saçlarını örmek suretiyle iki yana salmaları da Zülkarneyn lakabının verilme sebebi olarak yorumlanmıştır. Çin'in çok eski bir

---

[354] (18)Kehf, 98; (27)Neml, 40.
[355] www.yeniyorumlar.com/turkce/trmenu.htm - 15k, Erişim 23.04.2004.
[356] (18)Kehf, 86; (38)Sâd, 39.
[357] (38)Sâd, 15. Hz. Süleyman'ın yaptığı bu dua'yı Allah Teâlâ kabul etmiş ve şöyle karşılık vermiştir: **'***Süleyman Davut'a mirasçı oldu ve dedi ki: 'Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi ve bize her şeyden bir pay verildi. İşte bu açık bir lütuftur***.'** (27)Neml,16.
[358] İlgili ayetleri muk. edz.. (21)Enbiya, 78-81; (27)Neml, 15-44; (34)Sebe, 10-12; (38)Sâd, 30-39.
[359]www.yeniyorumlar.com, a.g.web sitesi
[360] (18)Kehf, 83-84.

medeniyet olması ve idarecilerinin de adil olarak bilinmesi yine Zülkarneyn'in Çin hükümdarlarından biri olduğu iddialarını güçlendirmiştir.[361]

Ne yazık ki, Çin seddinin tamamı bir hükümdar döneminde tamamlanmadığı gibi yapılan bu set de aşılmış ve geçilmiştir.[362] Yine Ye'cûc ve Me'cûc Çin seddi içerisinde hapis kalan bir millet konumunda değildir. Ayrıca Çin seddi iki dağ arasını düzleyen bir boğaz olmadığı gibi yapımında demir ve bakır da kullanılmamıştır.[363]

12. Naram-Sin

Günümüz araştırmacılarından Sargon Erdem, 4000 yıllık bir çivi yazılı tablet ile 20. yy.da gün ışığına kavuşturulmuş Naram-Sin'e ait tarihî bilgilerin, Kur'an'da ki Zülkarneyn kıssası ile örtüştüğünü düşünmüştür. İsrâîl peygamberlerinden farklı olarak Tevrat ve İncil'de yer almayan Zülkarneyn, yalnız Kur'an'da görülmektedir. Arap ve Süryânî efsanelerinde ise "Zülkarneyn'in Kafdağı ile konuşması" gibi Kur'an ayetleriyle her hangi bir benzerliği olmayan masallar mevcuttur.[364] Naram-Sin ise, dünyanın ilk defa, imparatorluğunu en geniş hudutlarına kavuşturan ve "dört iklim hükümranı" unvanını taşıyan kimsedir.[365]

Sargon Erdem'e göre, adı bilinen en eski Sâmî kavim Akkad'lardır. MÖ 3000 yıllarında, kafileler hâlinde Güney Arabistan'dan Mezapotamya'ya göç etmiş ve orada bulunan Sümerler ile birlikte yaşamaya başlamışlardır. Akkad'ların Sümer çivi yazısı ile yazdıkları Akkadca, bütün Sâmî dillerin anası durumundadır. Kelimelerin hemen hepsini arapça'da bulmak mümkündür ve gramer kaidelerinin tamamı arapça'nınkiler gibidir. Meselâ, "karnu", arapça "karn" gibi "boynuzlu" manasındadır. MÖ 2350 yıllarında, Sargon'un oğlu veya torunu olan, Naram-Sin'in önderliğinde Sümer devletini yıkarak Akkad İmparatorluğunu kurmuşlardır. Naram-Sin, Tarihçilere göre MÖ 2230-2174 veya 2254-2218 tarihleri arasında hükümranlık yapmıştır. Hükümranlığı süresinde, Mezapotamya, İran'ın batı kısımları(Kuzistan), Arabistan'ın kuzey yarısı (veya tamamı), Mısır, Filistin, Lübnan, Suriye ve Ortadoğuya kadar

---

[361] Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîri ve't-Tenvîr**, C.16, Tunus t.y. s.22vd.
[362] Lev Nikolayeviç Gumilev, **Hunlar**, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yay. 2002, s.70.
[363] Tabatabâî, C.13, s.382.
364 Sargon Erdem, "Zülkarneyn", **Zafer**, sayı 113, Mayıs 1986, s.3.
[365] Erdem, "agm.", s.5

Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Kıbrıs ve Bahreyn adalarını fethetmiştir.[366]

Ölümünden sonra yazılan tablette onun boynuzlu olduğuna inanıldığı gözükmektedir. (...yeryüzü... Naram-Sin yoluna gitti Ve memleketin Tanrısı da onunla birlikte gitti… Önü sıra iki ilahi kılavuz gitti, (savaş tanrısı) Zabada'nın arkasında, Anuniti ve Şilaba'nın âlameti sivri bir çift boynuz, çift çift sağda ve solda, boynuz boynuza (yan yana)…[367] Bu tablet onun ölümünden sonra çok tanrılı inanışa döndüklerinde yazılmıştır. Naram-Sin adı akkadca "Habibullah" yani "tanrının sevgilisi" demek olduğundan kısmen Hz. Ali'nin "Zülkarneyn salih bir kul idi ki o Allah'ı sever, Allah da onu severdi" sözü ile benzeşmektedir.[368]

Sargon Erdem, Batıya seferinin, pek çok müfessirin kabul ettiği Atlas Okyanusu değil Mısır olduğunu iddia etmiştir. Ona göre sisli denizin uzaktan çamur gölüne benzediği düşünülse bile 'sıcak ve pis kokulu çamura' benzetilmesi mümkün değildir. Çünkü sıcak ve pis kokulu olmak, gözle görülen değil dokunma ve koku duyularıyla hissedilen özellikler olduğundan, burada 'ayn hamie' ile öyle görünen değil öyle olan bir yer kast edilmiş olması lazımdır ki bu yer, toprağı kara, yumuşak, sıcak ve pis kokulu ve takribi 23.000 km^2 olan gerçek bir çamur deryası[369] hâlinde bulunan Nil deltası ve taşkın zamanlarında Nil vadisinin tamamı olması gerektir. Ayrıca Erdem, bazı rivayetlerde geçen "kapıları çok ve kalabalık bir ülke" ile kasdedilen şehrin Atlas Okyanusunun kıyısında değil, Mısır gibi büyük bir ülkede olacağını düşünmüştür.[370]

Erdem'e göre, Sâmi Mezapotamya dünyasının gidilebilen en son batı ucu Mısır, yâni Nil'in ve deltasının doğu sahilidir. Dolayısıyla daha yakın çağlarda Fas, Tunus ve Cezayir'e verilen Mağrib adı, tarihin ilk devirlerinde, batıda gidilebilen en

---

366 Erdem, "Zülkarneyn", Zafer, sayı 113, Mayıs 1986, s.6. Akkad Krallığını Gösteren Harita için bk. Ek 2, s.198.
367 Erdem, "agm.", s.8. Naram-Sin Kabartması için bk. Ek 14, s.208.
368 Erdem, "agm.", s.9.
369 Heredot da Mısır için "Menes zamanında Mısır'ın Thebes'ten başka her tarafı bataklıktı." demekte, taşkınlıkları ve deltanın durumun anlattıktan sonra da, Mısır arazisini kara yumuşak toprak şeklinde vasıflandırmaktadır. Bk. Erdem, "Zülkarneyn", **Zafer**, sayı 114, Haziran 1986, s.4.
370 Erdem, "agm.", s.1-2.

son topraklara, yani Mısır'a verilmiş, ancak çok uzun yıllar sonra Nil'in öbür tarafı da tanındıkça Mağrib adı daha batıya, Atlas okyanusu sahillerine kadar kaymıştır.[371]

Erdem, Zülkarneyn'in doğu tarafında gitiği son ülkenin, dağları ve vadileri bulunmayan, fakat buna mukabil çöller gibi ıssız olmayıp üzerinde insanlar yaşayan düz bir yer olması gerektiğini düşünmüştür: "Bir yere güneşin doğduğu ülke denilmesi için, bu yerin kara parçasından ayrı ve gidilemeyen bir yer olması gerekir ki Bahreyn adası da Sümer-Akkad ülkesinin güneyindedir. Yakın doğu insanları, Arap yarımadasının doğusunda sahilden 24 km. mesafede bulunan, gözle görülen ve yeşilliği dahi farkedilebilen Bahreyn adasından güneşin doğuşuna şahit olunca, gidemedikleri bu yere "güneşin doğduğu yer" adını vermişlerdir. Yaklaşık 50 km. uzunluğu ve 17 km. genişliği olan Bahreyn adası, suya düşmüş yaprak gibidir. En yüksek yeri adanın tam ortasında bulunan sadece 134 m. yüksekliğindeki Duhan tepesidir."[372] Bahreyn adasında 150.000 adet tümülüs denen mezar binası bulunmaktadır. MÖ 2800-1800 yılları arasında yapıldıkları tahmin edilen bu mezar evlerdeki iskeletlerin büyük kısmı Bahreynliler'e ait değildir. % 20'si ise hiç mezar olarak kullanılmamıştır. İskeletler üzerinde yapılan araştırmalarda, bu insanların pek çoğunun cemiyet içerisinde yaşayamayacak derecede sakat ve hastalıklı olduklarını, ayrıca hemen hepsinin dişlerinin, fazla miktarda ağır tatlı yemeleri sonucunda tamamen çürümüş olduğunu ortaya koymuştur.[373] Arkeologlar, ölülerin cennet adası diye bilinmesinden ötürü adaya dışarıdan getirildiğini düşünmüşlerdir. Erdem'in kanaati, Gazzâlî'nin naklettiği Zülkarneyn kıssasına uygun olarak, bu adanın âdeta cüzzamlılar vadisi gibi bir yer olduğu ve cemiyetlerinde tiksinilen, istenmeyen insanların oraya gönderildikleri şeklindedir.[374] Erdem'e göre, Naram-Sin ile mezarlarda yaşanmaya son verilmiştir.[375]

---

[371] Erdem, "Zülkarneyn", **Zafer**, sayı 114, Haziran 1986, s.1-2.
[372] Erdem, "Zülkarneyn", **Zafer**, sayı 115, Temmuz 1986, s.3-4.
[373] Erdem, "agm.", s.3-5. (ARAMCO World Magazine, Vol. 35, No:4, July 1984'ten alıntılamıştır.)
[374] Erdem, "agm.", s.4-9. Kıssa şöyledir: "Zülkarneyn seyahatlerinden birinde bir memlekete uğradı. Halkın elinde dünya serveti namına hiçbir şey yoktu. Geçimlerini sebze ile temin ediyorlardı. Sebzelerini, canlı malı korur gibi koruyorlardı. Kendilerine mezarlar kazmışlar, her gün mezarlarını temizler ve ibadetlerini burada yaparlardı. Zülkarneyn, bunların hükümdarlarını çağırttı. Hükümdar: 'Ben kimseyi istemiyorum, beni isteyen yanıma gelir!' dedi. Zülkarneyn bu sözü uygun buldu ve hükümdarın yanına giderek: 'Ben seni davet ettim niye gelmedin?' diye sordu. Hükümdar: 'Sana bir ihtiyacım olsa gelirdim!' dedi. Bunun üzerine Zülkarneyn: 'Bu hâliniz nedir, sizdeki bu hâli kimsede

Tarihî verilere baktığımızda, Akad Krallığının toprakları Asur Krallığı gibi sınırlıdır. Dolayısıyla Zülkarneyn'in seferlerini gerçekleştirdiği, varılabilecek en son iki uç bölgeyi kapsayan fetihleri Naramsin de bulamamaktayız. Ayrıca Zülkarneyn'in büyük bir mücadele verdiği Ye'cûc ve Me'cûc konusu da bu görüş doğrultusunda açıklığa kavuşturulamamıştır.

V. DEĞERLENDİRME

Üçüncü bölümde değindiğimiz tarihi verilere göre Hz. Ali'nin Zülkarneyn'in salih bir kişi olduğu ifadelerinin Zülkarneyn'in kişiliği konusunda tarafımca tercihe şayan bir kanaat oluşturduğunu belirtmek isterim. Zülkarneyn'in hangi tarihi şahsiyet olduğu hususunda kafa yoran tüm müelliflerin, Zülkarneyn'in niteliklerine göre tanımladıkları şahsiyetlerde az-çok Zülkarneyn olduklarına dair emareler bulunmasına rağmen, birkaç noktada bu isimlerin Zülkarneyn'in kişiliği ile örtüşmediği ortaya çıkmaktadır. Örneğin Makedonyalı İskender'in hakkında ağızdan ağza dolaşan efsaneler, onu Zülkarneyn'e en yakın isim yapmaktadır. Ancak ona nispet edilen şirk

---

görmedim?' deyince hükümdar: 'Evet biz altın ve gümüşe kıymet vermiyoruz. Çünkü baktık ki, bunlardan bir miktar bir kimsenin eline geçerse, bu sefer daha fazlasını isteyecek ve huzuru bozulacak. Onun için dünyalık peşinde değiliz' dedi. Zülkarneyn: 'Bu mezarlar nedir? Neden bunları kazıyor ve ibadetlerinizi burada yapıyorsunuz? ' diye sordu. Hükümdar: 'Dünyalık peşinde koşmamak için bunu böyle yaptık. Mezarları görüp de buraya gireceğimizi hatırlayınca her şeyden vazgeçeriz.' dedi Zülkarneyn 'Niçin sebzelerden başka yiyeceğiniz yoktur, hayvan yetiştirseniz, sütünden etinden istifade etseniz olmaz mı?' dedi. Hükümdar: 'Önce, midelerimizin canlı hayvanlara mezar olmasını istemedik. Sonra bitkilerle geçimimizi sağlıyoruz. Zaten boğazdan aşağı geçtikten sonra, hiçbirisinin tadını alamayız.' dedi. Sonra hükümdar Zülkarneyn'in önüne kuru bir kelle getirdi ve 'Bu kellenin kim olduğunu biliyor musun?' dedi. Zülkarneyn: 'Bilmiyorum, anlat bakalım kimdir?' dedi. 'Bu adam zalim bir kral idi. Allah Teâlâ ona saltanat ve hükümranlık verdi. O da alabildiğine zulmetti. Allah Teâlâ onu öldürdü, taş gibi oldu. Kıyamette amelinin cezasını bulacaktır.' Sonra bir kelle daha getirdi. Ve: 'Bu da adil ve dindar bir hükümdarın kellesidir. Bu da öldü. Kıyamet günü amelinin mükâfatını görecektir!' dedi. Sonra Zülkarneyn'in kellesini göstererek: 'İşte bu kellede bunlardan biridir. Bak bakalım hangi yoldasın?' dedi. Bütün bunları dinleyen Zülkarneyn 'Benimle gelir misin? Seni kendime vezir ederim, servetime ortak olursun?' dedi. Hükümdar: 'Hayır, ikimiz bir arada olamayız' dedi. Zülkarneyn bunun sebebini sorunca 'Çünkü herkes senin düşmanın, benim ise dostumdur.'dedi. Bunun sebebini soran Zülkarneyn'e: 'Senin varlığından ve servetinden dolayı herkes sana husumet eder, fakat benim yokluk ve fakirliğimden ötürü ise, bana kimse husumet etmez.' dedi. Bütün bunları dinleyen Zülkarneyn, bu muhavereden ders alarak hem de hayranlık içinde yanından ayrıldı." Bk. Gazzâlî, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, C.3, s.599 vd. Beyrut, 1989. Erdem, Zülkarneyn", **Zafer**, sayı 115, Temmuz 1986, s.8,9 dan alıntılanmıştır.

İhyaü Ulumiddin'de zikredilen bu hikâye sahih değildir. Belki uydurulmuştur. Çünkü helalinden mal kazanmak emredilmiştir. Güzel emel sahibi olmak ta yerilecek şey değildir. Bitkisel gıdalara gelince Allah sadece bu tür nimetleri emrimize vermemiştir. Bu tür kıssalardaki maksatlar başka anlamlar taşımaktadır. Bu kıssanın zayıf olduğu ortadadır. Bk. M. Hayr Ramazan Yusuf, **Zülkarneyn el-Kâidü'l--Fatih ve'l Hâkimü's-Salih**, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1986, s.32.

[375] Erdem, **Zafer**, "Zülkarneyn", sayı 115, Temmuz 1986, s.9.

ve homoseksüellik gibi şayialar Zülkarneyn gibi salih bir kul olmasını engellemektedir. Yine Kuruş, I.Dara ve Naramsin gibi fetihleri ön planda olan şahsiyetlerin de savaşlardaki acımasızlıkları ve halk nazarında onlara destansı bir kutsiyet verilmemesi Zülkarneyn olmalarını güçleştirmektedir. Burada bahsi geçen isimler içerisinde en uygun isim Hz. Süleymandır. Ancak o zaten Kur'an'da kıssası anlatılan bir peygamber olduğu için onun Peygamber Efendimize sorulmasının mantığı bulunmamaktadır.

Bu nedenle Zülkarneyn'in mutlaka yerine konulması gereken somut bir tarihi şahsiyet olmasından ziyade insanlara çeşitli konular ve alanlarda bazen yol gösterici bazen oluşmuş olan vakıalarda hareket tarzı belirleyici rehber niteliğindeki özellikleri Allah'ın bir model olarak kendisi üzerinde dizayn ettiği bir karakter olarak algılamak yerinde olacaktır. Fakat bu Zülkarneyn'in hayal ürünü bir şahsiyet olduğu anlamına gelmemelidir. Zira Kur'an'da anlatılan her kıssanın somut bir gerçekliği olduğunun kabulü ile Zülkarneyn adı altında mutlaka tarihe damgasını vuran bir şahsiyetin olduğu konusunda beni şüpheye düşürecek hiçbir somut delil bulunmamaktadır. Yalnızca benim için Zülkarneyn olduğu iddia edilen şahsiyetlerin hiç birisinin Zülkarneyn olmadığı düşüncesi hâkimdir. Şimdi olmasa bile gelecekte Zülkarneyn'in kim olduğuna dair daha sağlıklı ve belirleyici tespitlerin olabileceğine de inanmaktayım. Bu inancımı temellendiren sebepler ise her geçen gün artan arkeolojik kazıların olması ve ele geçirilen tabletlerin bulundukları zamandaki tarihi bilgileri gün ışığına çıkaracak şekilde deşifre edilmesidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZÜLKARNEYN'İN PEYGAMBERLİĞİ MESELESİ, SEFERLERİ, YE'CÛC VE ME'CÛC İLE MÜCADELESİ

A. ZÜLKARNEYN'E VERİLEN İMKANLAR VE PEYGAMBERLİĞİ

1. Zülkarneyn'e Verilen Nimetler

" إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ "

"*Doğrusu biz ona yeryüzünde büyük bir iktidar (üstünlük ve imkan)vermiştik.*"

(مكن) fiili "temkîn" kökünden gelir. Bunun manası kudret vermek, sebepleri hazırlamak demektir. Bu takdirde ayetin manası "*Biz Zülkarneyn'e yeryüzünde tasarruf etmesi için imkân ve kudret verdik*" demek olur. Yani yeryüzünde hakkıyla tassarruf edecek akıl ve fikir kendisine verildiği gibi bunu kullanabilmek için ihtiyaç duyduğu askerleri ve harp malzemeleri de yedine verilmiş, hatta dost ve düşmanını etkileyici heybet ve vakar sahibi kılınmıştır,[376] manasına gelir.

İbn Kesir, imkândan kasıt ile ona büyük bir krallık verildiğini, dolayısıyla krallar için, iktidar vesilesi olan; asker, savaş aletleri, sur ve hisarlar gibi güç timsali unsurlara sahip olduğunun kastedildiğini söylemiştir. Böylece o, yeryüzünün doğusuna ve batısına sahip olmuş, ülkeler ona boyun eğmiş, ülke kralları ona teslim olmuş, birçok toplum onun boyunduruğuna girmiştir.[377]

Ona yeryüzünde dilediği gibi tasarrufta bulunabilsin diye, sünnetullah' a uygun her çeşit imkân, tedbir, uzak görüşlülük ve sonuca vardıracak sebep ve vasıtalar verildiği gibi olağanüstü güçler olarak da bulutlar, nur ve karanlık üzerinde tasarruf imkânı kendisine sunulmuştur. Rivayetlere göre bulut onu üstünde taşımış, nur ona amade kılınmıştır. Böylece geceler de gündüz gibi olup, onun hızlı ilerleyişini daha kolaylaştırmış ve bütün yollar ona boyun eğmiştir.[378] Bu hususta gelen rivayetleri, Âlûsi, zikretmişse de bu rivayetleri sahih saymamıştır.[379]

---

[376] el-Âlûsi, C.16, s.30.
[377] Kurtubî, C.11, s.45.
[378] Hazîn, C.3, s.209; Ebu's-Suûd, C.5, s.242; Şevkânî, C.3, s.308.
[379] Âlûsi, C.16, s.30.

Bir başka rivayette, bir adam Ali'ye 'Zülkarneyn, Doğuya ve Batıya nasıl ulaştı' diye sorunca (Hz. Ali): "Bulutları Allah onun emrine verdi, sebepleri ona verdi, nuru ona yaydı, daha söyleyeyim mi? dedi. Adam da (Hz) Ali de sustular. Bk. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** C.2, s.106. Ubeyd b.

Bazıları "temkinin" manasının, peygamberlik ve onun elinden mucizeleri icra etmek olduğunu söylemişlerdir.[380] Ancak İbn Abdu'l-Hakemin, İbn Merdûveyh'ten yaptığı rivayette Hz. Ali'nin kendisine sorulan bir soru üzerine, "Zülkarneyn aslında peygamber değildi, kral veya diktatör de değildi. Fakat salih bir kuldu. Allah onu sevdi, Allah için nasihatta bulundu. Cenâb-ı Hak da onu muvaffak kıldı." şeklindeki cevabı onun peygamber olduğuna dair ileri sürülen delillere tenakuz teşkil etmektedir.[381]

"وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا" "*Ve ona her şeyin yolunu öğretmiştik*"

Sebep", vesile demektir ki, bir şeyi belli bir sonuca ulaştıran her etkene sebep denir, genel olarak ip manasındadır.[382] Burada ise sebep kelimesi, kendisi vasıtasıyla maksada ulaşılan şeylerin tamamının adıdır.[383]

Sebep kelimesinin bir manası da "yol" dur. Bu anlam öne alındığında "istediği yere ulaştıracak yollara tabi oldu." demek olur.[384]

Umeyr, oğlu Abdullah ve başkaları Zülkarneyn ile ilgili olarak şöyle söylemişlerdir: "Muhakkak ki Allah, bulutları Zülkarneyn'e musahhar kıldı ki istediği yere onu taşırdı." Bk. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** C.2, s.103.

Doğrusu, rüzgârı Süleymân (AS)'ın emrine veren Allah Teâlâ'nın, bulutları da Zülkarneyn'e vermesi yadırganacak şey değildir. Ancak, bulutların onu ve ordusunu taşıması kısmı abartı veya isrâilî bilgi olabilir. Çünkü Allah Teâlâ, doğa olaylarını sebep-sonuç ilişkisi dâhilinde yaratmıştır. İnsanın muvazenesini zorlayan bu tür haberlere iltifat etmemek gerekir. Fakat her gelen haberi kitaplarına derç eden âlimlerimiz bir çok nakillerin kritiğini yapmamışlardır. Doğrulanması veya yalanlanması imana zarar vermeyen bu tür zayıf görüşleri iyi değerlendirmek gerekir. Gece ve gündüzün, nur ve karanlığın onun emrine verilmesi, aklı hayali zorlayan, inandırıcılıktan uzak kıssacıların abartılarından ibarettir. Allah elbette her şeye kadirdir. Ancak onun bütün vergilerinde bir hikmeti ilahi ve bir ölçü vardır. Süleyman (AS)'a verdiği nimetlerde bile bir sınırlılık ve nimet/külfet dengesi vardır. Peygamberlerin elinden mucize de gösterilir. Bu dahi her daim değil, Peygamberlerin sıkıntıya düştüğü ve peygamberliklerini ispat noktasında, zaman zaman vuku bulur.

380 Âlûsi, C.16, s.30.

381 Âlûsi, C.16, s.30. İbn Hacer, bu hadisin senedinde geçen, Abdülazîz'in zayıf bir râvî olduğunu söylemiştir. Ancak Ebû Tufeyl'den gelen rivayetler birkaç kolla gelerek güçlenmiştir. Mesela bu hadis, İbn Ebî Hüseyin'den de gelmiştir. Bunun senedi sahihtir. Fakat yine de Hz. Ömer'in "melek isimleri mi koymaya başladınız!" hadisi ile tenakuz teşkil etmektedir. Hadis müşkildir. Muk. edz. İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî,** C.6, s.271.

382 Ahmed b. Muhammed el-Hâim el-Mısrî (Şihâbüddîn) (ö.815), *et-***Tıbyân fî Tefsîri Ğarîbi'l-Kur'ân,** Thk: Fethi Enver Dâbûlî, Dâru's-Sahâbe li't-Türâs: Kahire 1992, s.279; Kurtubî, C.11, s.47.

383 Beydâvî, C.3, s.519; Saîd Havvâ, C.6, s.3224,3228.

İbn Abbâs ise: "her bir şeyden ilim verilmiştir öyle ki bu vesilelerle istediği her şeye ulaşmıştır." demiştir. Bk: Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.8-9; Se`âlibî, **Tefsîru's-Se`âlibî,** C.2, s.393; Kurtubî, C.11, s.47; Suyûtî, C.5, s.449;

384 Şevkânî, C.3, s.308.

İbn Abbâs, Mücahid, Said b. Cübeyr, İkrime[385], Süddi, Katâde, Dahhak gibi güçlü müfessirler, bu yolun "ilim" anlamına geldiğini söylemişlerdir.[386]

Abdurrezzâk, İbn el-Münzir ve İbn Ebî Hâtim[387] Katâde'den yaptıkları rivayette: "*Ve ona her şeyin yolunu öğretmiştik...*" ayetinin "ona yeryüzünün konaklarını ve işaretlerini öğretmiştik", anlamında yani coğrafi bilgi alanında Allah'ın onu üstün bilgi ile donattığını söylemişlerdir. [388]

Abdurrahman b. Zeyd Eslem[389] ise, "bu dil öğrenimi demektir. Çünkü Zülkarneyn kiminle savaşırsa, o milletin diliyle konuşurdu."[390] demek suretiyle, fetih faaliyetlerinde dil bilimin önemli yerine işaret etmiştir.

Hafız Ziyâeddin el-Makdisî'nin(ö.355/966) **"el-Muhkâre fi'l-Hadîs"** isimli eserinde Kuteybe[391] kanalıyla... Habîb b. Hammâz'dan nakledilir ki, o şöyle demiş: "Ben Hz. Ali'nin yanındaydım. Bir adam ona Zülkarneyn'in doğuya ve batıya nasıl ulaştığını sormuştu. O da 'Sübhânellâh! Ona bulutlar musahhar kılınmış, yollar sağlanmış, eller onun için açılmıştır!' diye cevap vermiştir."[392]

---

385 İkrime; Tâbiînin en büyük fıkıh âlimlerindendir. Abdullah bin Abbas'ın kölesi ve aynı zamanda öğrencisidir. Birçok hadis rivayet etmiştir. Münker rivayetlerinin bulunması sebebiyle o, bazı otoritelerce zayıf diye nitelendirilmiştir. Hicrî 107 yılında Medine'de vefat etmiştir. Bk. Tayyar Altıkulaç, *"İkrime el-Berberi",* **TDV İslâm Ansiklopedisi***,* C.22, s. 40-42; Faruk Meyan, "*İkrime*", **İslam Meşhurları Ansiklopedisi,** C.1, s.384.

386 Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.9; Kadı Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Atiye el-Endülûsî (ö.546/1151), **el-Muharriru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,** C.10, Fas 1987, s.442; Kurtubî, C.11, s.47; Suyûtî, C.5, s.450.

387 İbn Ebî Hâtim, Abdurrahmân b. Ebî Hâtim b. İdris et-Temîmî er-Râzî, Hicrî 240 senesinde doğmuştur. Müfessir ve muhaddistir. Mesleme b. el-Kâsım onun için "sika ve hâfızdı" demiştir. Yazmış olduğu tefsir rivayet tefsîri özelliği gösterir. Hicrî 327 (938) senesinde Rey'de vefat etmiştir. Bk. Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi II,** C.2, s.142-144.

388 Suyûtî, C.5, s.450.

389 Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem; Medineli olup Hz. Ömer'in azatlı kölesidir. Hadis münekkitleri onun zayıf bir râvî olduğunu söylemişlerdir. Bk. Makrizi, s.486.

390 İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,** C.3*,* s.101; Suyûtî, C.5, s.450.

391 Kuteybe'nin asıl adı Ebû Abdullah Muhammed b. Müslim'dir. (828-889 m.) Büyük bir âlimdir. **"Kitâbu'l-İmâme ve's-Siyâse", "Kitâbu Edebi'l-Kâtib", "Kitâbu'l-Mesâil ve'l-Cevâbât", "Kitâbu Müşkili'l-Kur'ân", "Kitâbu Uyûni'l-Ahbâr", "Kitâbu'r-Rahl ve'l-Menzil***"* kitapları meşhurdur. Bk. "*İbn Kesîr",* **Büyük Larousse**, C. 11, Milliyet: İstanbul, 1986, s.5525.

392 İbn Kesîr, **age.,** C.3*,* s.101. "*Ona imkân verdik*" yani 'ona yürüyüşünü kolay kıldık' demektir. Ali (RA): 'O Allah'a itaat etti ve Allah'ta ona bulutları musahhar kıldı, onu taşıdı. Sebepleri ona yaydı. Nur'u da onun emrine verdi. Gündüz ile gece aynı idi.' demiştir. Bk. Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr**, C.5, s.185.

Yine sebep kelimesi tevil edilirken bunun “nur ve karanlıkların emrine amade olması”nın kast edildiği de söylenmiştir. eş-Şevkânî, “Ona, yeryüzünde saltanat verdik, orada yürüyüşünü kolay kıldık, istediği yere istediği gibi gitmesi için yolları ona boyun eğdirdik, aydınlıkta gece ile gündüzü ona bir kıldık, ona (ihtiyacı olan) her şeyden verdik.”[393] diye yorumlamıştır.

İbn Ebî Lahîa der ki: “Bana Sâlim b. Gaylân, Sa`îd b. Ebî Hilal’den nakletti ki; Ebû Süfyan’ın oğlu Muâviye, Kâ`b el-Ahbâr’a[394] şöyle demiş: “Zülkarneyn’in atını Süreyya yıldızına bağladığını söyleyen sen misin? Kâb ona demiş ki: “Ben bunu söylemişsem ne var? Onun hakkında Allah Teâlâ “*Ve ona her şeyin yolunu öğretmiştik*” demiyor mu?” demek suretiyle ona verilen nimetler hususunda biraz fazla abartıda bulunmuştur.[395]

Allah Teâlâ, Zülkarneyn için *"... Ona her şeyden bir yol (sebep) verdik"* şeklinde buyurmaktadır. Burada Zülkarneyn’in gelecekte dünyanın her yerine hâkim, büyük bir güce sahip olacağına açık bir işaret vardır.

İbn İshâk bu konuda şöyle demiştir: “Başkalarına verilmeyen nimetler Zülkarneyn’e verildi. Sebepler onun emrine sunuldu, ayak basılmadık yer bırakmadı. Hatta ilerisinde canlıların bulunmadığı doğu ve batı sınırına ulaştı.”[396]

---

[393] Şevkânî, C.3, s.308.

[394] Ka`b el-Ahbâr; Aslen Yemen Yahudilerinden olan Ka`b’ın künyesi Ebû İshâk’tır. Hz. Ebû Bekir döneminde müslüman olmuştur. Hicrî 32 yılında 104 yaşında iken vefat etmiştir. Sahabe tarafından yalancılık, hainlik gibi ağır ithamlara maruz kalmasıyla birlikte, tefsire pek çok isrâîliyyât ve efsane girmesine sebep olmuştur. Bilhassa kendisinden gelen mevkuf haberler hususunda titiz davranmak gerekir. Bk. Aydemir, s.97-98.

[395] Suyûtî, C.5, s.450.

“Muâviye’nin Kâ`b el-Ahbâr’a karşı çıkması doğrudur ve burada Muâviye haklıdır. Çünkü Muâviye Ka`b hakkında şöyle demiştir: “Biz onun naklettiklerinde yalan söylediğini düşünüyorduk”. Ancak, Muâviye’nin burada kastı, onun kendi sayfasında (Tevrat ve Tora’larda) bulunmayanı kasıtlı olarak naklettiği anlamında değildir. Sadece kendi sayfasında bulunanların çoğunluğunun uydurma, muharref ve israiliyat hurafelerinden aktardığını kastetmiştir. Şüphesiz ki akla ve nakle muhalif bir konuda bizim İsrâili bilgilere hiçbir ihtiyacımız yoktur. Zira İsrâili bilgilerle, insanların arasına pek çok kötülük ve fitne girmiştir. Ka`b el-Ahbâr’ın, Zülkarneyn’e verilen “sebeb” kelimesini tevil ederken, -atını Süreyya yıldızına bağlaması- olarak aktardığı bilgiler uydurmadır. Nitekim Hak Teâlâ, Belkıs hakkında “*Ve ona her şeyden verilmişti*[395]” buyurmuş, yani hükümdarlara verilen şeylerin aynısının ona da verildiğini beyan etmiştir. Allah Teâlâ, Zülkarneyn’e çeşitli ülke ve milletleri egemenliği altına alma metotlarını sağlamış, düşmanlarını kırıp geçirmesine imkân vermiştir. Bu sebeple hükümdarların muhtaç olduğu şeylerden pek çoğu ona ihsan edilmiştir.” Muk. edz. İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm,** C.3, s.101.

[396] Kurtubî, C.11, s.45.

Allah ona sebepleri yani yolları kolaylaştırmış, çeşitli ülke, toprak, kasaba ve yerlerin fetih yollarını, düşmanı yenmeyi, yeryüzü krallarını nüfuzu altına almayı, müşrikleri zelil kılmayı ve bunun yollarını göstermiştir. Kısacası (fetih için) gerek duyacağı her şeyin sebebi ona verilmiştir.[397]

O, iyi bir siyasetçi zeki bir komutan olmakla birlikte dini ve dünyevi ilimlerde kuvvetli bir âlim statüsündedir. Allah ayette geçen, *"ona her şeyden bir yol (sebep) verdik"* ifadesiyle Zülkarneyn'e her şeye çözüm ve çare bulma yeteneği verdiğini de ima etmiştir. Hz. Zülkarneyn çok akıllı, ferasetli ve basiret sahibi bir mümin olup kendisine verilen bu yeteneği doğru yerde Allah yolunda kullanmış ve Allah'ın verdiği bu üstün özellikler sayesinde karmaşık gibi gözüken her türlü soruna hemen çözüm bulmuş ve aksaklıkları gidermiştir.

Özetle dil bilim, coğrafi bilim, savaş hünerleri, güç, zekâ, orduyu idare etme yeteneği vb. bütün yetenekler ona Allah tarafından verilmek suretiyle fetih için gerekli olan bütün vasıflara sahip kılınmıştır diyebiliriz. Yaratılmışların ihtiyaç duyduğu her şey ona verilmiştir.[398]

2. Zülkarneyn'in Tasarruflarında Muhayyer Bırakılması

(قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ وَإِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا)

"*...Dedik ki: 'Ey Zülkarneyn, (istiyorsan onları) ya azaba uğratırsın veya içlerinde güzelliği (geçerli ilke) edinirsin."*

Ayet-i kerime, Zülkarneyn'in peygamber olup olmamasına göre iki farklı anlamda yorumlanmıştır. Peygamber olması durumunda bu muhayyerlik peygamberlerin zelle hariç hata işlememeleri gerektiğinden, topluma azap etme serbestîsinin verilmesi, toplumun bu cezayı hak ettiği anlamında yorumlanmıştır. "*...'Zülkarneyn'e onlara azap da edebilirsin, iyi muamelede de bulunabilirsin'*

[397] Kurtubî, C.11, s.47.
[398] **age.,**, s.47.

dedik...” Yani Allah Teâlâ onlara karşı Zülkarneyn’i üzerlerine hâkim kıldı ve onu hükmünde serbest bıraktı. İsterse onları öldürüp esir alabilir, isterse fidye alıp serbest bırakabilir, demektir.[399] Bu durum, Rasulullah (SAS)’a tanınan serbestîye benzer: Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Eğer sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver istersen yüz çevir*.”[400]

Peygamber olmaması durumunda ise; ayetten çıkarılan mana, bu muhayyerliğin “imtihan” olduğudur. Yani bu güç sana verilmiştir. Bu gücünü iyiye de kullanabilirsin, kötüye de kullanabilirsin, demektir. Zülkarneyn de, iyiyi tercih ederek iman kuvvetini ispat etmiştir. Mevdudi, bu anlamda şu yorumu yapmıştır: “Bu, Zülkarneyn’in bir ülkeyi fatih olarak ele geçirdiği ve ele geçirilen ülkelerin halklarının tamamen onun merhametine kaldığı bir dönemle ilgilidir. İşte o zaman Allah, onun vicdanına zımnen şöyle bir soru yöneltmiştir. “İşte şimdi senin sınanma zamanın. Bu insanlar tamamen senin merhametine kalmış, ister onlara adaletsizce davranırsın, ister iyi ve cömertce davranırsın.”[401]

(قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَى رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءً الْحُسْنَى)

“Dedi ki: ‘Kim zulmederse ona azap edeceğiz.’ Sonra Rabbine döndürülür ve Rabbi ona görülmemiş bir azapla azap eder.”

Zülkarneyn’in, adalet timsali olarak Kur’an’da “*Kim zulmederse ona azap edeceğiz*” dediği bildirilmektedir. Kim küfre ve Rabbine şirk koşmaya devam ederse ona azap edeceğiz.[402] Azabın ne tür bir işkence olduğu tartışılmış, Katâde “öldürmekle azap edeceğiz” görüşünü savunmuş, Süddi ise, “onlar için bakırdan bir kazan koyuyor

---

[399] Kurtubî, C.11, s.50; Beydâvî, C.3, s.520.
el-Hasen b. Yahyâ, Abdurrezzâk’tan o da Ma`mer’den o da Katâde’den rivayet etmiştir ki, Katâde “*Zulmedenlere gelince onlara azap edeceğiz”* sözü için bu “öldürmedir” demiştir. Bk. Taberî, **Tefsîru’t-Taberî**, C.16, s.12.
[400] Ebû Ca`fer en-Nehhâs, C.4, s.288; Kurtubî, C.11, s.42.
Bahsi geçen ayet: (5)Mâide, 42 . (قان جاؤك فاحكم بينهم او اعرض عنهم...)
[401] Mevdûdî, C.3, s.195.
[402] Suyûtî, C.5, s.453.

ve ısıtıyor, sonra onlar eriyinceye kadar içine atıyordu"[403] demiştir. Vehb b. Münebbih bu azabın "ağızlarına, evlerine giren ve her taraftan onları kuşatan bir karanlığın üzerlerine gönderilmesi,"[404] şeklinde olduğunu iddia etmiştir. Dünyadaki azabın yanısıra asıl azap ise ahirettedir. Orada görülmemiş bir azap ile azap edileceklerdir. Yani ateşle, "cehennem ateşi" her çeşit azaptan daha kötüdür.[405]

İman ettikleri takdirde ise, Zülkarneyn'in onlara karşı güzel davranıp ikramda bulunacağını, anlıyoruz.[406] "Azap" ile bazen öldürmek kastedilebilir; "güzel davranmak" ile de esir almak kast edilebilir. Çünkü esir almak öldürmeye kıyasla bir iyiliktir.[407]

"Sonra Rabbine döndürülür ve Rabbi onu görülmemiş şiddette bir azaba uğratır." Bu ayette öldükten sonra dirilmenin ve ceza görmenin ispatı vardır.[408] Zulmeden kimseler Allah'a döndürüldüklerinde cehennem azabı ile cezalandırılırlar, iman eden ve iyilik yapanlara gelince iman ve itaatı sebebiyle onlara da cennet vardır.[409] Her kim de iman eder, Allah'a inanır, eşi ve benzeri bulunmayan Allah'a ibadet ederse ve salih ameller işlerse, ona mükâfat olarak güzel şeyler vardır.[410]

"وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا" *" Emrimizden kolay olanı da söyleyeceğiz."*

Biz, dünyada Allah'a yaklaştıran şeylerden öğrenimi kolay olan şeyleri ve sözün yumuşak olanını biliyoruz demektir. Mücâhid de maruf (uygun) olan diyerek

---

403 İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, C.3, s.102; Ebu's-Suûd, C.5, s.243.
Bir başka rivayette, el-Hasen demiştir ki: "Onları kazanda pişiriyorlardı." Bk. Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr,** C.5, s.184; Suyûtî, C.5, s.453
Bu tür insanlık dışı öldürmeler, vahşet olup; önder vasıf taşıyan kumandan ve fatihler için kabul edilemez vasıflardır. Her felsefi sistemde, öldürürken dahi işkence etmemek insanlık ve erdem gereğidir. Hele merhamet sahibi Allah'ın indirmiş olduğu hiçbir şeriat, insanlara güzel davranmaktan gayrı bir şeyi öğütleyemez. Bu tür rivayetler akılla ve nakille çeliştiğinden kabulü mümkün değildir. Zira Kur'an: "Muhakkak ki, Allah adaleti ve iyiliği ve yakınları gözetmeyi emreder. Çirkinlikten, kötülükten ve fenalıktan sakındırır. Umulur ki düşünür, ibret alırsınız." buyurmuştur. (16)Nahl, 90.
404 İbn Kesîr, **age.,** C.3, s.101; Ebu's-Suûd, C.5, s.243.
Ma`mer, Katâde'den zikretmiştir ki, azaptan kasıt öldürmektir. Ebû Ca`fer en-Nehhâs, C.4, s.289; Suyûtî, C.5, s.453
405 Beğavî, C.3, s.179.
406 Râzî, C.21, s.165; Beydâvî, C.3, s.520; Ebu's-Suûd, C.5, s.242.
407 Beydâvî, C.3, s.520; Saîd Havvâ, C.6, s.3225.
408 İbn Kesîr, **age.**, C.3, s.102.
409 Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.13.
410 Suyûtî, C.5, s.453.

bunu tefsir etmiştir.[411] Tebası altına girenlere zor ve ağır gelecek şeyleri değil, kolay şeyleri emredeceğini söylemiştir. Bu durum, onun Allah'a ve Ahiret gününe iman ettiğine delalet ettiği gibi, adaletine de delalet eder. Ayrıca sahip olduğu gücün Zülkarneyn'i azdırmadığına da bir delildir. Bütün gücünü ve kuvvetini Allah'ın hizmetinde kullanmıştır. Onun bu şekilde davranması, yönetimi altında bulunanlara merhamet ve şefkat gösterdiğinin açık bir işaretidir.[412]

Zülkarneyn ayette tarif edilen bölgeye ulaştığında orada bir toplulukla karşılaşır. O topluluğa karşı nasıl davranması gerektiğini ise Allah ona bildirir. Zülkarneyn'in vereceği karşılık hukuki bir karşılıktır. Güzellikle ve iyilikle davranana, güzel karşılık verilirken, kötülüğü, zulmü ve isyanı yol edinenlere de ona göre bir karşılık verilecektir. Bu karşılığın nasıl olacağı ise hâkimin yetkisindedir. Bu ifadeden Zülkarneyn'in, devlet başkanlığı görevinin yanı sıra hâkimlik yetkisine de sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zülkarneyn, o dönemde mevcut olan ceza hukukuna göre bir hüküm uygulamaktadır. Zülkarneyn, karşılaştığı topluluğu öncelikle Allah'a imana, samimiyete ve Kuran'da bildirilen salih amelleri-ibadetleri yerine getirmeye davet etmektedir. Bu kişileri teşvik etmek için dünya ve ahiret hayatındaki karşılığa dikkat çekmekte, böylece onları hidayete çağırmaktadır.

Bu ayette Allah, Zülkarneyn'i soranlara, Zülkarneyn'in işlerini anlatmakla beraber kullarına irade hürriyetini de bahşettiğini ve bundan sorumlu tutulduklarını da hatırlatmıştır. Çünkü kullar işleri ile itaatkâr veya isyankar olurlar.[413] Allah insanı melekler gibi emir kulu kılmamış, onlara cüzi irade vererek, yaptıkları şeyden sorumlu tutmuştur.[414]

Rasulullah 'Hepiniz çobansınız ve hepiniz elinizin altındakilerden sorumlusunuz'[415] buyurmuştur. Zulkarneyn de hem yönettiği ülkenin ve hem de gittiği ülkelerin çobanlığı gibi büyük bir tebadan sorumludur. Bu sorumluluk sebebi ile

---

[411] Muhammed b. Amr, Ebû Âsım'dan o da Îsâ'dan diğer bir varyanttan el-Hasen, Verkâ'dan hepsi İbn Ebî Nüceym'den o da Mücâhid'ten rivayet etmiştir. Ayrıca el-Kâsım, el-Hüseyn'den o da Haccâc'tan o da İbn Cüreyc'ten o da Mücâhid'ten benzerini rivayet etmiştir. Bk. Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.13; Beğavî, C.3, s.179.

[412] Saîd Havvâ, C.6, s.3225.

[413] (4)Nisa 13,14.

[414] Muhammed el-Humeyyis, **Tahavi Şerhi Gençler İçin Akaid Dersleri**, Şerh: İbn Ebi'l-İzz ed-Dımeşkî el-Hanefî, Çev. M. Beşir Eryarsoy, 2.bs.,Guraba Yay., ts., C.2, s.168.

[415] Ebu Davud 2928, Müslüm 1828,Tirmizi 1757,

tebasına zulm ve iyilikle muamele arasında serbest bir fiil kendisine her kul gibi verilmiştir. “Kulna” kelimesi ona yapılan teklif/mükellefiyet serbestîsidir. Yani biz ona iki yol gösterdik ayetinde olduğu gibi kul doğru veya yanlışı seçme hürriyetine sahiptir. Bu özgürlüğü ile de imtihana tabi olan bir varlık olmuştur. Eğer bu imtihanı hakkı ile yerine getirse melekten üstün konuma gelebilirken, yanlışı seçer ise cehennem ile cezalandırılacak bir akıbetin sahibi olacaktır. Zor bir emaneti üstlenen[416] insanoğlunun imtihanı Hz. Adem ile başlamış[417] ve kıyamete kadar da devam edecektir. Kur’an’da bahsi geçen Zülkarneyn de bu imtihanda yerini almış ve örnek olma konumuna gelmiş bir şahsiyettir. O kendisine sunulan iki teklifi doğru algılayıp ve ne yapacağı hususunda çok doğru bir karar vermiştir. Allah Teâlâ’da onun bu karararını beğenmiş ve kullarına örnek olarak sunmuştur.

“*Dedi ki, her kim zulm ederse biz de ona azap edeceğiz, sonra Rabbine döndürülür, O da ona görülmemiş bir azap ile azap eder. İman edip ve iyi işler yapanlara gelince ona da emirlerimizden kolay olanını sunacağız.”*

İnsanlara muamelede hak ettiği karşılığı vermek de çıkarılacak mesajlar arasındadır. Bir toplumun te’dibe ihtiyacı var ise onu suç-ceza orantısı dahilinde cezalandırmak adil olmanın da bir gerekliliğidir.

Zülkarneyn’in insanlara iyi muamele etmeyi ve kolaylık göstermeyi, yani “kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz!”[418] hadisini hayatında düstur edindiğini gösterir.

3. Zülkarneyn’in Peygamber Olup-Olmadığı Meselesi

a. Peygamber Olarak Kabul Edenler ve Delilleri

Abdullah b. Amr ve ed-Dahhâk b. Mezâhim Zülkarneyn’in nebi olduğu kanaatindedirler.[419] Konu ile ilgili zayıf bir rivayet Zülkarneyn’in peygamber olduğu yönündedir.[420]

---

416 (33)Ahzap, 72.
417 (2)Bakara, 35.
418 Müslim, Cihat 1732.
419 Cevzî, **Zâdü’l-Mesîr,** C.5, s.184.

İbn Ebî Hâtim, es-Süddî'den naklederek şöyle demiştir: "Yahudiler Allah Rasûlüne şöyle dediler: 'Ey Muhammed! Sadece İbrâhim, Musa, İsâ ve diğer peygamberlerden söz ediyorsun. Onların isimlerini bizden duymuş olabilirsin. Bize Tevrat'ta adı geçmeyen bir peygamber söyle! Böyle bir Peygamber vardır. O kimdir?' Allah Rasûlü de şöyle buyurdu: 'Zülkarneyn'dir! Onun hakkında bana da hiçbir bilgi ulaşmadı.' Bunun üzerine Yahudiler neşe içerisinde oradan ayrıldılar. Kendilerini galip görüyorlardı. Mescidin kapısına ulaşmamışlardı ki, Cebrail (AS) söz konusu ayetleri getirdi.[421]

Peygamberdir diyenlerin delilleri özetle şunlardır:

1. Allah Teâlâ, "*Doğrusu biz ona yeryüzünde imkân verdik*" buyurmuştur. Bu imkânın din hususunda verilmesi daha evladır. Dinde en geniş imkân verme ise "peygamberliktir."[422]

2. Allah Teâlâ, "*Ona her şeyin sebebini verdik"* buyurmuştur. Her şey içerisine peygamberlik de girer. Bu söz, Allah'ın peygamberlikle vesile (imkân) vermiş olmasını gerektirir.[423]

3. Allah Teâlanın, *"İster onlara azap edersin, istersen onlara güzel davranırsın*, *dedik*" buyurması, Allah'ın onunla konuştuğu anlamına gelir ki bu bir vahiydir ve vahiy peygamberlere gelir.[424]

4. Savaşla emrolunmuş olması da onun nübüvvetini ispat edici bir başka delildir. Rasûlullah (SAS) *"La ilahe illallah deyinceye kadar, insanlarla savaşmakla*

İmam el-Kurtubî, onun Allah tarafından gönderilmiş bir nebi olduğunu ve onun eliyle yeryüzünün fethedildiğini söylemiştir. Bk. Kurtubî, C.11, s.46. Mukâtil ve Dahhâk da nebi olduğuna kaildirler. Bk. Âlûsi, C.16, s.30.

[420] İbn Ebî Hâtim ve İbn Mürdeveyh, İbn Amr'dan rivayet etmişlerdir ki o şöyle demiştir: "Zülkarneyn, nebidir." Bk. Şevkânî, C.3, s.310. Zülkarneyn'in nebi olduğunu, Vekî, İsrâîl'den o da Câbir'den o da Mücâhid'den o da Abdullah b. Amr'dan rivayet etmiştir. Bk. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** C.2, s.103.

Ebû Zeyd el-Belhî de **Suveru'l-Ekâlîm** adlı eserinde onun vahiyle teyit edildiğini söylemiştir. Bk. Âlûsi, C.16, s.25. İbn Hacer el-Askalânî de Kur'an'ın zahir lafzının bunu desteklediğini söylemiştir. Bk. İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî,** C.6, s.217.

[421] Suyûti, C.5, s.435; Şevkânî, C.3, s.309; Âlûsi, C.16, s.29.

[422] Râzî, C.21, s.165; Ebu's-Suûd, C.5, s.240.

[423] Râzî, C.21, s.165;Ebu's-Suûd, C.5, s.240.

[424] Râzî, C.21, s.165; Ebu's-Suûd, C.5, s.240.

emrolundum" buyurmuştur. Aynı şey ile emrolunması sebebiyle bu da Zülkarneyn'in nebi olduğunu destekler.[425]

Zülkarneyn'in Peygamber olduğunu kabul etmeyenler "imkânın", mülk vermek olduğunu, nübüvvet olmadığını söylemişlerdir. Yine, her şeyin sebebi ile kastedilenin 'Biz ona mülkünü ıslah etme ve geliştirme konusunda ihtiyaç duyulacak her şeyin yolunu öğrettik' anlamında olduğunu söylemişlerdir. Fakat bu fikre karşı da, "Umumi olan bir ifadeyi, delil olmaksızın tahsis etmek zahirin hilafınadır" denilebilir. Müfessir Râzi, verilen bu imkânın yeryüzünün doğusuna ve batısına sahip olma yani saltanat anlamına gelebileceği gibi nübüvvet anlamına da gelebileceğini söylemiş ve şöyle demiştir: "Nübüvvet, saltanattan daha fazla bir imkân olduğuna göre Kur'an'ı en kâmil manaya tahmil etmek daha faziletlidir."[426]

Zülkarneyn'in peygamberliğini savunanlar, muhayyerlik ayetini delil olarak göstermektedirler. Peygamber değildir diyenler ise bu hitap doğrudan Zülkarneyn'e değil, belki o asırda yaşayan bir peygamber'e yapılmıştır. Veya "bu vahy yoluyla değil ilhamla Zülkarneyn'e verilmiştir" derler. Bu iki durum da o dönemdeki peygamberin şeriatına uygundur. Fakat insanların ölümünü gerektirecek böyle bir durumda o günkü şeriata uysa bile, ilham ile amel etmek ne derece doğrudur![427]

"İlham ile amel edilir' diyenler, Hz. İbrahim'in rüyasında oğlu İsmâil'i kurban ettiğini görmesi hadisesini delil olarak ileri sürmüşlerdir. Onlar 'rüya, ilhamdan daha aşağı bir derecededir. Onunla amel edildiğine göre ilhamla da edilir fikrini savunmuşlardır. Fakat Peygamberlerin rüya ve ilhamları vahy iledir.[428]

Ali b. Îsâ, ayette; "Ey Muhammed Zülkarneyn ile beraber olan askerler bu sözü söylediler" şeklinde bir takdirin olduğunu söylemiştir.[429] Bazıları da "Bu sözü söyleyen onunla beraber olan âlimlerdir. İçtihat ve istişare ederek böyle söylemişlerdir. Ve bu söz mecazen Allah'a isnat edilmiştir' demişlerdir. Doğrusu

---

[425] İ. Hakkı Bursevî**,** C.2, s.514.
[426] Râzî, C.21, s.165.
[427] Âlûsi, C.16, s.34.
[428] **age.**, s.34.
[429] **age**., s.34.

şudur ki bu ayet onun peygamberliğine açıkça delalet etmektedir.[430] Her halde bu ayetin zahirinden kaymasına, onun peygamber olmadığını savunan delil ve haberler sebep olmaktadır.

b. Peygamber Olmadığını İddia Edenler ve Delilleri

"قُلْنَا" "*Dedik ki...*" Zülkarneyn'e yönelik olan bu söz, bir vahiy olması durumunda, o bir Peygamber demektir. Eğer ilham ise o takdirde bir veli olur. Yok, eğer beraberinde bulunan bir peygamber vasıtasıyla ona ulaştırılmış bir vahiy ise bu durum da -sıddık- olur.[431] Bu konuda karar verebilmek için mevcut rivayetlere bir göz atalım:

Rasûlullah'tan gelen bir hadiste, "*Tübba[432] lâin mi; Zülkarneyn peygamber mi; hudûd cezası, sahibini günahtan temizler mi bilemediğini*"[433] ifade etmiştir. Rasulullah (SAV) bu üç bilmediği meseleden ikisini daha sonra vuzuha kavuşturmuştur. Cenâb-ı Hakk, Peygamberine "*Hudûdun keffaret olduğunu, Tübba`ın müslüman olduğunu*" bildirmiştir.[434]

Oysa Ebû Hureyre'den gelen aynı anlamdaki diğer hadiste ise Zülkarneyn yerine Üzeyir ismi geçmektedir: "Rasûlullah (SAS) buyurdular ki: 'Tübba`, mel'un mudur bilemiyorum! Keza Üzeyir peygamber midir onu da bilemiyorum!"[435]

Zülkarneyn adının geçtiği bu hadiste; râvîler, ismi belirtilen kimsede (Zülkarneyn'de) ihtilaf etmiş, bir kısmı "Zülkarneyn" yerine "Üzeyir[436]" ismini

---

[430] Âlûsi, C.16, s.34.
[431] Kurtubî, C.11, s.52; Beydâvî, C.3, s.520; Saîd Havvâ, C.6, s.3225.
[432] Tübba` Himyer'li bir kraldır, büyük orduları olmuştur. Tübba` denilmesi tebâiyyetinin çokluğundandır. Kurân-ı Kerimde iki yerde ondan bahsedilir. Bk. (44)Duhân, 37; (50)Kâf, 14. Rasûlullah (SAV), Tübba`hakkında, vahye mazhar olmazdan önce böyle söylemiştir. Ancak daha sonra: "*Tübba`a sövmeyin, çünkü o, müslüman olmuştur.*" diyecektir. Bk. Canan, C.14, s.59.
[433] Ebû Dâvud, Sünnet 14 (4674); Suyûtî, C.5, s.435; Âlûsi, C.16, s.31.
[434] Canan, C.14, s.260.
[435] Ebû Dâvud, Sünnet 14 (4674)
[436] Üzeyir; Tevrat'ta "Azra" diye bilinen bir peygamberdir. Kur'an-ı Kerim'de Üzeyir olarak geçer. Ancak peygamber olup olmadığı şüphelidir. Kur'an'da, Tevbe 30. ayette "*Yahudiler Üzeyir Allah'ın oğludur dediler…*" Bk. Nureddin Turgay, "*Üzeyr (A.S)",* **Şâmil İslâm Ansiklopedisi,** C.6, s.279-280.

zikrederek hadiste karışıklık oluşturmuş bunun sonucunda hangi rivayetin daha güçlü olduğunda da ihtilaf meydana gelmiştir.[437]

Hz. Ali (RA), Zülkarneyn'in salih bir kul olduğu kanaatindedir.[438] "Hz. Ali'ye Zülkarneyn sorulduğunda dedi ki: 'O, kendisini Allah'a (C.C.) adayan bir kuldu. Kavmini Allah'a davet etti, onu alnından vurdular da öldü. Sonra onu Allah, tekrar diriltti. O da yine kavmini Allah'a davet etti, yine alnından vurdular ve öldü. Bunun için ona Zülkarneyn adı verildi."[439] Aynı manayı Şu`be el-Kâsım b. Ebî Beze'de Ebû Tufeyl'den nakleder ki, o da Hz. Ali'nin böyle dediğini işitmiştir.[440] İbn el-Kevvâ, Hz. Ali'ye (RA), Zülkarneyn'in kim olduğunu, bir kral mı, yoksa bir peygamber mi olduğunu sorduğunda, Hz. Ali: 'O, ne bir kral, ne de bir peygamber idi. O sağ karnından (alnının sağ tarafından), Allah'a itaat yolunda vurulmuş ve böylece ölmüş, daha sonra Allah Teâlâ onu yeniden diriltmiş, bu sefer de sol karnından (yani alnının sol tarafından vurularak öldürülmüştür. Derken Allah onu tekrar diriltmiştir. O, böyle salih bir kuldur. İşte bu sebeple ona Zülkarneyn demişlerdir." şeklinde beyanda bulunmuştur.[441]

---

[437] Canan, C.14, s.260. Ebû Hureyre (RA) anlatıyor: "Rasûlullah (SAV) buyurdular ki: '*Tübba mel'un mudur bilemiyorum. Keza Üzeyir Peygamber midir onu da bilemiyorum*." Bk. Ebû Dâvud, Sünnet 14 (4674)

[438] Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr,** C.5, s.184.

[439]Taberî, **Tefsîru't-Taberî**, C.16, s.8; Ebû Tufeyl, İbn el-Kevâ'nın Hz. Ali'ye bu sorunun sorulduğunu zikreder. Ebû Ca`fer bu rivayetin senedini güzel bulur. Ebû Ca`fer en-Nehhâs, C.4, s.283; Suyûtî, C.5, s.436.

[440] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, C.3, s.101; **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, C.2, s.103-104. Râzî şöyle der. "İbn el-Kevâ' (ابن الكواء) Hz. Ali'ye (RA) "Zülkarneyn bir kral mı yoksa bir peygamber mi diye sorunca; Hz. Ali şu cevabı vermiştir. O, ne bir kraldır ne de bir peygamberdir. O salih bir kuldur. Allah yolunda savaşırken başının sağ tarafına vurulmuş ve ölmüştür. Sonra Allah Teâlâ onu tekrar diriltmiş, daha sonra başının sol tarafına vurulmuş ve ölmüştür. Allah Teâlâ onu tekrar diriltmiştir. Bunun üzerine, kendisine başın iki tarafı anlamına da gelen "Zülkarneyn" adı verilmiş ve anlatılan saltanata sahip olmuştur. Bk. Râzî, C.21, s.164.

[441] Beğavî, C.3, s.178; Râzî, C.21, s.164; Kurtubî, C.11, s.46; Ebu's-Suûd, C.5, s.240.
es-Sevrî, Habîb b. Ebî Sâbit'ten o da Ebû Tufeyl'den o da Ali b. Ebî Tâlib'ten rivayet etmiştir. Bir başka senette; Şûbe el-Kâsım b. Ebî Beze, Ebî Tufeyl'den o da Ali'den rivayet etmiştir. Bk.İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, C.2, s.103-104. İmam Taberî de Hz. Ali'den gelen bu rivayetin benzerini İbn Hamîd, Muhammed b. Beşşâr kanalıyla rivayet etmiştir. Bk. Taberî, **age.,** C.16, s.8. Yine bu hadisi, İbn Abdulhakem, İbn Münzir, İbn Ebî Hâtim, İbn el-Enbârî, İbn Ebî Âsım ve İbn Mürdeveyh Ebu'l-Fadl tarikiyle, İbn Kevâ'dan rivayet etmişlerdir. Bazı rivayetler ise Ebû Tufeyl tarikiyledir. İbrâhim b. Münzir tarikiyle gelen senet şöyledir: İbrâhîm b. Münzir, Abdülazîz b. Ümrân'dan o da Hâşim b. Sağd'dan o da Sağîd b. Ebî Hilâl'dan o da el-Kâsım b. Ebî Beze'den o da Ebû Tufeyl'den rivayet etmiştir. Bk. İbn Kesîr**, el-Bidâye ve'n-Nihâye**, C.2, s.104; Âlûsi, C.16, s.24; Şevkânî, C.3, s.309.

İbn Hacer, Abdulazîz'in zayıf bir râvî olduğunu söylemiştir. Ancak Ebû Tufeyl'den gelen rivayetler farklı kollarla güçlenmiştir. Mesela bu hadis, İbn Ebî Hüseyin'den de gelmiştir. Bunun

İbn Ebî Hâtim, Ebû Zeyd'den şöyle rivayet etmiştir: "Zülkarneyn doğu va batı arasındaki yerlere gitti. İki boynuz sahibidir ve iki dağ arasına gitti. Kendisi uyarıcı idi. Fakat ben, bihakkın onun peygamber olduğunu işitmedim."[442] demiştir.

"*Dedik ki*" ifadesi ise Allah'ın muhatab aldığı varlığın peygamber olmasını gerektirmez, dolayısıyla Allah'ın direkt olarak bu sözleri vahyettiği ve Zülkarneyn'in bir Peygamber olduğu anlamına gelmez.[443] Yani ona ilham yoluyla dedik, demektir.[444] Bu, Yüce Allah'ın ona verdiği nimetlerden (imkân vermesinden) kinayedir. Şifahi bir konuşma olsaydı o, yapacağı işlerde muhayyer bırakılmazdı. Bir başka ictihatla bu çürütülemez. Çünkü 'aslolan, hakikate ıtlak etmektir, aksine bir delil yoksa mana geneldir, tahsis edilemez.' 'Kur'an'ın uslubu kendine hastır' şeklinde itiraz edilebilir. Burada kastedilen nübüvveti ise, o ilham alıyor demektir. Umumi manadan yola çıkarak onun ilham alması gerektiğini söylememiz gerekir.[445] Nübüvvetin ispatı kat'i delil olmaksızın mümkün değildir.[446]

---

senedi sahihtir. Fakat yine de Hz. Ömer'in "melek isimleri mi koymaya başladınız!"rivayeti ile anlamca tenakuz teşkil ettiğinden dolayı hadis müşkildir. Bk. İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî,** C.6, s.271.

Ebû Tufeyl'den gelen rivayetin ayrıntılı şekli şöyledir: Duydum ki, Hz. Ali hutbede şöyle diyordu. 'Beni kaybetmeden evvel bana soracaklarınızı sorunuz.' İbn Kevâ' ona doğru ilerledi ve dedi ki: "وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا" ne demektir?', (Hz. Ali): 'Rüzgâr' dedi. O: "فَالْحَامِلاتِ وِقْرًا." ne demektir?' dedi. (Hz. Ali): 'Gemiler' dedi. O: "فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا" nedir?' dedi. (Hz. Ali):'Bulutlar' dedi. O: "فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْرًا" nedir?" dedi. Hz. Ali, 'melekler' dedi. O: "الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْراً" dedi. (Hz. Ali):'Kureyş fâcirleri' dedi. O, 'Zülkarneyn ne idi, nebi mi yoksa kral mı?' dedi. (Hz. Ali): Mü'min bir kuldu, -ya da salih bir kuldu dedi- O, Allah'ı sevdi, Allah da onu sevdi. Sağ alın ucuna bir darbe aldı ve öldü sonra (Allah tarafından) yeniden diriltildi bu kez de sol alın cephesine bir darbe aldı ve öldü. Sizin içinizde de böyleleri vardır.' Bk. Ebû Ferec el-Isfahâni, **el-Eğânî***,* Beyrut: Dâru's-Sa`b, Beyrut t.y. C.3, s.147

Bu sözlerin kaynağı haricî midir bilemeyiz fakat benzerini Hristiyan tarihinde bulmaktayız. Hristiyan tarihinde, Circis adlı aziz, kavmi tarafından 70 kere öldürülüp tekrar dirilmiştir. Hristiyanlarca Saint George diye tanınan ve MS 3. asırda Filistin veya Kapadokya'da dünyaya geldiği bilinen Circis'in hayatı Hızır ile karışmıştır. Hristiyanlarca 5 Mayısta adına yortu düzenlenmesi de bu yüzdendir. Bk. Pala, s.139. (Mustafa Nihat Özön, **Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü**, s.51'den alıntılamıştır.)

[442] Âlûsi, C.16, s.30.

[443] Beğavî*,* C.3, s.179; Mevdûdî, C.3, s.195.

[444] Merâğî, C.16, s.16.

Buna itiraz edilmiştir. Çünkü Zülkarneyn'in bir beşer olarak kavimlere karşı muhayyer bırakılması ve halkı cezalandırma yetkisinin verilmesi ilham vasıtasıyla olması caiz olmaz. İlham ile toplumlar cezalandırılamaz, İbrahim (AS)'ın İsmâil'i rüyasında kestiğini görmesi de tenakuz teşkil etmez. Çünkü Peygamberlerin rüyalarının da bir vahiy olduğu gerçeğini unutmamak gerekir. Gerçek olan ayetin zahirinin onun nübüvvetini desteklediğidir. Bk. Âlûsi, C.16, s.34.

[445] Kâsımî*,* C.11, s.4110.

[446] Âlûsi**,** C.2, s.514.

Cumhurun kanaati de Zülkarneyn'in peygamber olmadığı doğrultusundadır.[447] Bazı kimseler 'ne peygamberdi ne değildi' demişlerdir.[448] Âlûsi, bu bilmezliğin Rasullulah'ın vefat anına kadar devam edemeyeceğini çünkü belirli bir zamana kadar peygamberin bilgisiz kalmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Bu bakımdan Rasulullah'a bilahare Zülkarneyn'in peygamber olmadığının bildirilmiş olacağı görüşündedir.[449]

4. Değerlendirme

Allah Teâlâ, nimetini kullar arasında yaymış, bir kısmını bir kısmına üstün tutmuş ve istediğine hesapsız mal ve saltanat vermiştir.[450] İhsan edilen bu nimetleri, kiminden alarak kimine de vererek imtihan etmiştir. Kulların imtihanı, elinden alınan nimetlerle olabileceği gibi kendilerine nimet verilmek suretiyle de olur. Hatta verilen nimetin imtihanının alınan nimetten daha zor olduğu da söylenmiştir. İnsanın gerçek kişiliği de ona makam ve mevki verildiğinde bellli olur. Elinde yetkisi olan kimse ağır bir sorumluluk altına da girmiş demektir. İşte Dâvud (AS) ve Süleyman (AS) gibi[451] Zülkarneyn (AS) da yetki alanının genişliği ile yani saltanatla imtihan[452] olmuştur.

Verilen imkanları(nimetleri) hakkıyla değerlendirebilmek için o imkanlara götürecek sebeplere sarılmak gerekir. Yani nimetler kişinin önüne altın tepsi ile konularak gelmez, kişi kendisine sunulan bu nimetleri elde etmek için cehdetmek

[447] Âlûsi, C.16, s.30.

Vehb b. Münebbih'ten nakledilir ki, o, âlimlerin birçoğunun bir araya gelmiş, Lokman, Hızır, Zülkarneyn ve Danyal'ın peygamber olup-olmadığını tartıştıklarını ve çoğunun kanaatinin ise bunların salih kimseler olduğu yönünde olduğunu söylemiştir. Bk. Hemedânî, **el-İklîl,** C.8, s.184. Yine rivayet edilir ki, bir ilim sahibi rahip Hişâm b. Abdulmelik'in huzuruna girdiğinde, Hişâm b. Abdulmelik ona şunu sordu: "Zülkarneyn nebi midir? Ne dersin?" Rahib dedi ki: 'Hayır, Ama ona verilmiş olan dört haslet vardır. Hükmettiğinde bağışlayıcı, söz verdiğinde, tutar, konuştuğu zaman doğru söyler ve bugünün işini yarına bırakmazdı." Bk. Kuşeyrî*,* **er-Risâle fî İlmi't-Tasavvuf,** s.161.

[448] Âlûsi, C.16, s.31.

[449] Âlûsi, C.16, s.31. Nitekim, uygulanan hadlerin keffaret olduğu daha sonraki hadislerde açıklanmıştır.

[450] Kâsımî, C.11, s.4104.

[451] (27)Neml, 40. *"Yanında kitap'tan bir ilim bulunan kimse de: 'sen gözünü kırpmadan ben onu sana getirebilirim' dedi. (Süleyman tahtı yanında görünce dedi ki. 'Bu Rabbimin bir lutfudur. Şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınıyor.*(ليبلرني ءاشكر ام اكفر)

[452] *"Dedik ki: 'Ey Zülkarneyn onlara azap da edebilirsin veya kendilerin güzel de davranabilirsin."* ayeti bir bakıma onu yetki muhayyerliğiyle imtihan etmektedir.

zorundadır. Bu da "İnsan için ancak çalıştığının karşılığı vardır[453]" ilahi kanununun tecellisidir.

Ayrıca bu ayetlerde kolaycılığa değil, zorluklarla mücadele etmeye, rahatlığın insana getireceği gevşeklikten nasıl kurtulacağına ve azmedilirse istenilen hedeflere nasıl ulaşılacağına yer verilmiştir. Büyük zorluk ve sıkıntılar, büyük rahatlıkları beraberinde getirir. Yani her zorlukla beraber bir kolaylığın olduğu, her zorluğu aşmanın bir yolunun var olduğu belirtilmiştir. İnsan kendisini zorlarsa, olması imkânsız gözüken şeyler dahi onun için mümkün hale gelir.[454] Bugün, havada uçan tonlarca ağırlıktaki çelik uçaklar ve suda yüzen dev gemiler bunun en güzel misalidir. İletişimde gelinen yer ise akla hayale gelmez bir boyuta ulaşmıştır.

Müslümanlar esbab âlemi çerçevesi içerisinde İslâmı hâkim kılmakla yükümlüdürler. Yüce Allah dilerse, onlara bir takım olağanüstü olaylarla yardımcı olabilir. Ancak mükellefiyet, sebep-sonuç esasına göredir. Bu ise müslümanların Allah'ın adının en yüksek olmasını sağlamakla mükellef olduklarına işarettir. Her hangi bir zaman veya mekânda müslümanlara bir şey farz olacak olursa, onların gerekli çalışmayı yapmaları ve bunu gerçekleştirmek için lazım olan bütün sebepleri oluşturmaları görevleridir.[455]

Zülkarneyn kıssasında hedefe ulaşmaya kilitlenen bir kişiliğin kendisine sunulan her türlü imkânı en verimli şekilde kullanarak azim ve kararlılıkla nasıl sonuca ulaştığını Zülkarneyn'in şahsında Yüce Allah Kur'an'da bir model olarak göstermiştir. Bu azim ve kararlılığın önceden öngörülemeyen zorluklarla mücadele etmekte direnç zafiyeti göstermemek gibi güçlü bir iradeyi de içermesi gerekmektedir. Amaca ulaşmanın en kilit noktası kullanılacak araç ve uygulanacak yöntemleri mevcut şartlara göre çok iyi belirlemek ve sonradan ortaya çıkabilecek sürprizlere karşı alternatif çözümleri oluşturabilme becerisini gösterebilmektir. Bu anlayışı bünyesinde barındırabilmiş kişi ve toplulukların amaçlarını elde etmede muvaffak oldukları, bu donanıma sahip olmayan kişi ve toplulukların ise başarısız oldukları tarih boyunca gözlemlenmiştir.

---

[453] (53)Necm, 39.
[454] Kâsımî, C.11, s.4104.
[455] Saîd Havvâ, C.6, s.3226.

Zülkarneyn'in peygamberliği ile ilgili görüşleri harmanladığımızda ise vahyin Allah ile peygamberleri arasındaki bir iletişim aracı olduğunun kabulü ile birlikte Allah ve Zülkarneyn arasındaki dialoğu vahiy olarak değerlendirmenin isabetli olmadığı kanaatindeyim. Bu diyalog Kur'an'da geçen "Musa'nın annesine vahyettik…"[456] ve yine bir başka ayetinde "Biz arıya vahyettik…"[457] şeklindeki ifadelerde lafzi olarak vahy kelimesi geçmiş olmasına rağmen bu ifadelerin muhatabını peygamber olarak kabul edemeyeceğimiz açık iken Kur'an'ın bir çok yerinde bir çok varlık için kullanılan "Biz dedik ki.." kelimesine dayanarak bu hitabın muhatabını peygamber olarak addetmek bir çelişki doğuracaktır. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın Zülkarneyn'e olan hitapları Hz. Musa'nın annesine yapması gerekenleri yönlendiren bir ilhamdan fazlası olmadığı söylenebilir. Ayrıca Peygamberimizin Zülkarneyn'in peygamberliği ile ilgili olarak kendisine sorulan soruda bilgisinin olmayışı en azından hadis alanında da Zülkarneynin peygamber olduğuna dair işareti barındırmamaktadır.

---

[456] (27)Kasas, 7. "Musa'nın anasına: Onu emzir, kendisine zarar geleceğinden endişelendiğinde onu denize (Nil nehrine) bırakıver, hiç korkup kaygılanma, çünkü biz onu sana geri vereceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız, diye bildirdik." Ayrıca (20)Taha, 38. Ayette aynı anlamdadır: "Bir zaman, vahyedilecek şeyi annene (şöyle) vahyetmiştik:"

[456] (16)Nahl 68. "Rabbin eri vereceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız, diye bildirdik." (20) Taha, 38. "Bir zaman, vahyedilecek şeyi annene (şöyle) vahyetmiştik:"

[457] (16)Nahl 68. "Rabbin bal arısına: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin."

B. ZÜLKARNEYN’İN SEFERLERİ VE YE’CÛC VE ME’CÛC İLE MÜCADELESİ

I. ZÜLKARNEYN’İN SEFERLERİ

" فَأَتْبَعَ سَبَبًا " “*O da bir yol takip etti.*” Yani esbab âleminde yol aldı.

(فاتبع) kelimesinin okunuşunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Basralılar ve Medine kurralarının büyük çoğunluğu Nâfî, İbn Kesîr ve Ebû Amr; bu kelimeyi, süluk etti, yürüdü, arkasından takip etti anlamında “hemze”nin vaslı ve “ta” nın teşdidi ile “فاتّبع” şeklinde okumuşlardır. Kufe kurralarının çoğunluğu da (İbn Âmir, Âsım, Hamzâ ve el-Kısâî) kavuştu anlamında, elifi maktu ile ve “ta” nın sukunu ile (tahfifi ile) “ فَأَتْبَعَ ” şeklinde okumuşlardır.[458] El-Ahfeş mana açısından, her ikisinin de aynı anlama geldiğini söylemiştir. El-Esmâî de bir yere ulaşıldığında “اتبع” nın kullanıldığını, henüz ulaşılmayan bir yere gitmeyi ifade için de "تبع " nın kullanıldığını söylemiştir. Ebû Ubeyd ise “فَأَتْبَعُوهُم مُّشْرِقِينَ” ayetini delil getirerek bu ayırımı reddetmiştir.[459] İbn Kemâl bu konuda: “ikinci birinciye ulaşmak istediği zaman, “ تبعه اتباعا” kelimesinin; ona uğrayıp da onu da geçip gitmek istediği zaman ise “ تبعه تبعا ” kullanıldığını söylemiştir.[460] Ebû Ubeyde[461] Kufe ehlinin kıraatını tercih etmiş, Taberî ise her iki kıraattan daha isabetli olanının elifin tahfifi ile olduğunu söylemiştir.[462] Yine her iki okuyuşun da aynı manaya geldiği ve bir mef’ul alan müteaddi fiil olduğu

---

458 Semîn, C.6, s.540.

459 Kurtubî, C.11, s.47.

Kıraat âlimlerinden en-Nehhâs dedi ki: Ebû Ubeyde, Mekke ehlinin kraatını tercih etti. Çünkü bu yürüyüşü ifade eder. Bir başka haberde ise o, ve el-Esma`î’nin “tebe`a”nın, “kavuşma olmaksızın yürümeyi” ifade ettiğini “etbe`a’nın ise “nihayetine varıldığını” ifade ettiğini söylemişlerdir. Ebû Ubeyde de benzerini söylemiştir. Bu görüşüne (فَأَتْبَعُوهُم مُّشْرِقِينَ) “*tan yeri ağarırken onlara yetiştiler*” ayetini delil getirmiştir. en-Nehhâs bu görüşe itiraz etmiş ve “el-Esma`î’nin bu görüşü bir delil veya bilgi gerektirir. Zikri geçen ayette Firavun onlara kavuştu demek değildir. Çünkü Musâ ve kavmi denizden çıktıkları zaman daha Firavun ve ordusu denizdeydiler ve deniz daha yetişemeden onları içine aldı. Doğrusu ‘tebe`a’ ve ‘etbe`a’nın aynı anlamda iki ayrı ifade olduklarıdır. Yani yürüyüş demektir. Bk. Şevkânî, C.3, s.308.

460 İsmail Hakkı Bursevî, C.5, s.291.

461 Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, meşhur Arap dili ve Edebiyatı, fıkıh, hadis ve aynı zamanda bir kırat âlimidir. Hicrî 154 yılında Herat’da doğduğu tahmin edilmektedir. Hicrî 224 (m.838) yılında vefat etmiştir. Bk. Mehmet Özdemir, “Ebû Ubeyd” **TDV İslâm Ansiklopedisi,** C.10, s.244.

462 Taberî, **Tefsîru’t-Taberî**, C.16, s.10.

söylendiği gibi kat'i hemze ile olanın iki meful aldığı ve takdirinin (فاتبع سببا سببا) şeklinde olduğu da söylenmiştir.[463]

İbn Ebî Hâtim, İbn Zeyd'den bunun 'yol' anlamına geldiğini söylemiştir. Bu görüşüne şu ayeti delil getirmiştir:

" إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُواْ مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُواْ وَرَأَوُاْ الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الأَسْبَابُ"

"*İşte uyulanlar (kendilerine) uyanlardan uzak durdular, azabı gördüler, aralarındaki bağlar kesildi*."[464]

Kur'an'da esbab kelimesi başka yerlerde de geçmektedir:

" مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لِيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ "

"Kim Allah'ın dünyada ve âhirette kendisine yardım etmiyeceğini sanıyorsa öfkesini gidermek için göğe bir sebeple (iple) uzansın, sonra (ayaklarını) yerden kessin baksın, bu çaresi öfkelendiği şeyi giderebilecek mi?"[465]

" أَمْ لَهُم مُّلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَسْبَابِ"

'*Yoksa göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların mülkü onların mı? Öyleyse sebepler (vesileler) içinde yükselsinler."*[466]

" وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ.أسباب السماوات فأطلع إلي إله موسي وإني لأظنه كاذبا"

" Fir`avn dedi ki. Ey Hâmân bana yüksek bir kule yap da o sebeplere (göğe ulaştıran yollara) ulaşayım. (Yani) göklerin yollarına (sebeblerine). Ki Musâ'nın Tanrısına çıkıp bakabileyim. Çünkü ben onu yalancı sanıyorum."[467]

---

463 Semîn, C.6, s.540; Ukburî, C.2, s.107; Beydâvî, C.3, s.519.
464 (2)Bakara, 166.
465 (22)Hacc, 15.
466 (34)Sâd, 10.
467 (40)Mü'mîn, 36-37.

Ayette geçen " *...Bir yol...* " kelimesi için İbn Abbâs bunun "menzil" anlamına geldiğini söylemiştir.[468] Mücâhid ise; doğu ile batı arasında "bir konak" diye, tefsir etmiştir.[469] Dahhâk da buradaki yolun, "konaklar" anlamına geldiğini belirtmiştir. Mücâhid'den gelen bir diğer rivayette ise, "yeryüzünde bir yol" diye yorumlandığı söylenmiştir.[470] Katâde, Zülkarneyn'in yeryüzünün "konaklarını ve işaret yerlerini" izlediğini söylemiştir.[471]. Matar da "kendisinden önce bulunan "işaret ve izler" anlamına geldiğini söyler.[472] Saîd b. Cübeyr ise, bunun bilgi anlamına geldiğini söyler. İkrime, Ubeyd b. Yâla ve Süddi de aynı şekilde yorumlar.

Görüşleri özetleyecek olursak, "فَأَتْبَعَ سَبَبًا "" Kelimesinin anlamı "kendisini (batıya götürecek) yolları izledi" demektir. Batıya ulaşmak için gerekli yolları, yeryüzünde bulunan yerleşim yerleri ile ilgili verileri, harita ve yol bilgisi ile derleyip toparlayarak izlemiştir.[473]

Ez-Zeccâc; "kendisine bahşedilen sebeplerden birisine tabi oldu ki her şeyin sebebi ona verilmiştir. Bu sebeplerden birisi de kendisini mağribe götüren şeydir" demiştir. Yine, "istediği şeye onu ulaştıran ilme tabi oldu" da denilmiştir. Umumi anlamda "yaratılmışların ihtiyaç duyacağı şeylerin tamamına tabi olduğu" söylendiği gibi; hususi anlamda "şehirlerin fethinde, düşmanları alt etmede kralların ihtiyaç duyacağı şeye tabi olduğu" da söylenmiştir.[474]

---

[468] Muhammed b. Sa`d babasından o da amcasından o da babasından o da babasından o da İbn Abbâs'tan nakletmiştir. Bk. Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.10; Suyûtî, C.5, s.450.

[469] Ebû Ca`fer en-Nehhâs, C.4, s.285. Muhammed b. Amr, Ebû Âsım'dan o da Îsa'dan yine el-Haris, Hasan'dan o da Verkâ'dan her iki varyantta İbn Ebî Nüceym'den o da Mücâhid'den rivayet etmiştir. Yine bu rivayetin benzerini, el-Kâsım, el-Hüseyn'den o da Haccâc'tan o da İbn Cüreyc'ten o da Mücâhid'den rivayet etmiştir. Muk. edz. Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.10; Suyûtî, C.5, s.450.

[470] Muhammed b. Ammâre el-Esedî, Ubeydullah b. Mûsa İsrâil'den o da Ebû Yahyâ'dan o da Mücâhid'den rivayet etmiştir. Taberî, **age.,** C.16, s.10.

[471] Bişr, Yezid'den o da Sa`îd'den o da Katâde'den rivayet etmiştir. Yine el-Hasen b. Yahyâ, Abdurrezzâk'tan o da Ma`mer'den o da Katâde'den benzerini rivayet etmiştir. el-Hüseyn, Ebû Muaz'dan o da Ubeyd'den o da ed-Dahhâk'tan bu görüşün benzerini rivayet etmiştir. Bk. Taberî, **age.,** C.16, s.10.

[472] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,** C.3, s.102.

[473] Saîd Havvâ, C.6, s.3224.

[474] Hazîn, C.3, s.210; Şevkânî, C.3, s.308.

*“Ona her şeyin sebebini verdik o da bir yol tuttu.”*ifadesinde ona verilen bütün iktidarın ve bütün işlerin, esbab âleminde cereyan ettiğine ve harikulade türden şeyler olmadığına işaret vardır.[475]

1. Batıya Yaptığı Sefer

a. ‘Güneşin Battığı Yer’ ile İlgili Yorumlar

" حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا... "

“...Sonunda güneşin battığı yere kadar ulaştı ve onu çamurlu bir gözede batmakta buldu, yanında da bir kavim gördü...”

Ayette geçen *“عين حمئة”* terkibinin iki türlü okuyuşu vardır. İlkine göre “حمئة” güneşi orada kara “çamurlu” bir göze pınara batar buldu demektir. İkinci okunuşa göre güneşi (حامية) “kızgın” bir kaynağa batar buldu demektir.[476] İbn Âsım, Âmir, Hamzâ ve el-Kısâî, bu kelimeyi “حامية أى حارة” yani “sıcak” şeklinde okumuşlar, diğerleri ise “حمئة” yani “ كثيرة الحمأة ” “kara balçık” şeklinde okumuşlardır.[477] Ebû Ubeyd, sahabeden büyük çoğunluğunun okuyuşu olduğunu iddia ederek “حامية” şeklindeki okuyuşu tercih etmiştir.[478]

Ebû Davud et-Tayâlîsi... Ubey b. Kâb’dan nakleder ki: Hz. Peygamber kendisine bu ayeti hamie “حمئة” şeklinde okumuştur.[479] Ali b. Ebî Talhâ, Abdullah b.

---

475 Saîd Havvâ, C.6, s.3224.

476 İbn Hazm, **el-Fasl fi’l-Milel ve’l Ehvâi ve’n-Nihâl**, Bağdat: Mektebetü’l-Müsennâ, 1903, C.1, s.120; Ebu’s-Suûd, C.5, s.242; Kâsımî, C.11, s.4111; Emiroğlu, s.346.
Abdullah b. Mes`ûd ve İbn ez-Zübeyr “حامية ” şeklinde okumuşlardır. İbn Abbâs, “حمئة” şeklinde okumuştur. Ebû Ca`fer, İbrâhim b. Muhammed b. Arfe’den o da Muhammed b. Abdulmelik’ten o da Yezîd b. Hârûn’dan o da Amr b. Meymûn’dan o da Ebû Hadır’dan rivayet etmiştir: “İbn Abbâs: ‘Ben Muâviye’nin yanında bulunduğum bir sırada, (Muâviye ayeti) “فى عين حامية ” şeklinde okuyunca: ‘ onu “حمئة”şeklinde oku’ dedim. O da: ‘Abdullah b. Amr’a dönüp onu sen nasıl okuyorsun? dedi. O da ‘Ey Emîra’l-mü’minîn senin okuduğun gibi’ dedi. Ben de dedim ki, ‘Ey Emîra’l-mü’minîn, bu ayet benim evimde nazil oldu.’ Bunun üzerine Muâviye Ka`b’a haber saldı. Ona ‘Güneşi Tevrat’ta nerede batıyor buluyorsun’ dedi. (Kâ`b) : ‘Arapça’yı siz benden daha iyi bilirsiniz. Ben bunu Tevrat’ta suya ve çamura batıyor buluyorum.’ dedi ve batı cihetine işaret etti. Bunun üzerine ben de İbn Abbâs’a (İbn Abbas’tan rivayet yapan Ebû Hadr): ‘keşke senin yanında olsaydım da seni destekleseydim!’ dedim.” Ebû Ca`fer en-Nehhâs, C.4, s.287; Semîn, C.6, s.541

477 Kurtubî, C.11, s.49; Şevkânî, C.3, s.308.

478 Semîn, C.6, s.541

479 Suyûtî, C.5, s. 451-452.

Abbâs'tan nakleder ki, o bu ayeti "حامية" hemze hafifletilerek "ya"ya dönüştürülüp "hâmiye" şeklinde okumuştur ve sıcak bir suda diye mana vermiştir.[480]

Ayette geçen ve kara su anlamına gelen "حمئة " kelimesi, iki kıraatan birine göre çamurdan alınmıştır. Nitekim aynı kelimeyi Allah teâlâ Hicr suresinde şöyle ifade etmektedir. *"And olsun ki, Biz insanı balçıktan, işlenebilen kara bir topraktan yarattık.* Aynı ayetin devamında şöyle buyurur: *"Ben balçıktan işlenebilen kara topraktan bir insan yaratacağım"*[481]

"حامية", İbn Mes`ûd[482], Talha ve İbn Âmir'in kıraatidir. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi, "حمئة " şeklinde okumuşlardır. Bu da İbn Abbâs'ın kıraatidir.

" حمئة " içinde su bulunan şey demektir. Nitekim Arapçada " حماة سوداء" 'siyah balçık' denilir. Ancak " حمئة " (balçık) ile " حامية" (sıcak) arasında bir zıtlık yoktur. O gözenin bu iki özelliği de taşıyan bir göze olması da mümkündür.[483] Hasan el-Basri de böyle der. Taberî der ki: "Doğru olan bu iki kıraatin de meşhur oluşudur. Okuyucu hangi kıraate göre okursa doğruyu tutturmuş olur. Her ikisinin anlamı arasında bir çelişki yoktur.[484]

Said b. Cübeyr der ki: "Biz İbn Abbâs'ın yanında bulunuyorduk. O, Kehf suresini okuyordu. Nihayet en sonunda güneşin battığı yere varınca, "çamurlu gözede batıyor" ayetini okudu. Bunun üzerine Ka`b dedi ki: 'Kâb'ın nefsi, kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, İbn Abbâs'tan başka kimsenin bu ayeti Tevrat'ta indirilmiş olduğu gibi okuduğunu duymadım. Çünkü biz, Tevrat'ta, güneşin siyah bir balçıkta battığını okuyoruz." dedi. [485]

"*Güneşin battığı yer*", ifadesi zahiri anlamda güneşin 'içine dalıp battığı bir yerin var olduğu' anlamına gelmez. Kıssa ve eskilerin haberlerini anlatanların, Zülkarneyn'in yeryüzünde bir müddet gittiğini ve nihayet güneşin battığı mekâna

---

480 Suyûtî, C.5, s.450,451, 452.
481 (15)Hicr, 28.
482 İbn Mes`ûd Abdullah b. Gafil el-Habib, sahabedir. 652 de vefat etmiştir. Halkın tepkisine karşı Mekke'de Kur'an'ı ilk kez açıktan okuyan sahabedir. Kufe'ye öğretici olarak gönderildi. Bk. "*İbn Mesûd"* **Büyük Larousse**, C. 11, s.5525-6, Milliyet: İst 1986.
483 Beğavî, C.3, s.179; Râzî, C.21, s.166; Suyûtî, C.5, s.451; Ebu's-Suûd, C.5, s.242.
484 Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.12; Kurtubî, C.11, s.49; Beydâvî, C.3, s.519.
485 Taberî, **age.,,** C.16, s.12.

vardığı, şeklindeki haberlere gelince, İbn Kesîr, bunların hakikatle ilgisi olmadığını, çoğunluğunun kitap ehlinin hurafeleri, yalancı ve zındıkların uydurmaları olduğunu söylemiştir.[486]

"وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ" "*Onu balçıklı gözede batıyor gördü.*"

Bağdat âlimlerinden bazılarının iddiasına göre ayetin metnindeki "في" kelimesi, "عند" kelimesi manasındadır. Yani siyah çamurlu veya sıcak bir gözenin kenarında durup batıyordu.[487]

Bu ifadedeki " عين " kelimesi "göz, pınar, çeşme, kaynak" anlamlarına gelmektedir.[488] Bu siyah çamurlu gözeden maksat ya denizin içinde bulunan bir gözedir veya denizin ta kendisi olduğu da söylenmiştir. Denize 'göze' demekte her hangi bir beis olmadığı, zira Allah'ın azametine nispetle, denizin bir katre su kaldığı fakat bizim gözümüzde büyük[489] olmasıyla bu kanaat, izah edilmeye çalışılmıştır.

Konu ile ilgili Taberî der ki: 'Rasûlullah (SAS), battığı zaman güneşe baktı ve dedi ki: 'Allah'ın kızgın ateşi, eğer Allah'ın emri ile engellenmeseydi, o yeryüzünde bulunan her şeyi yakardı.'[490] Bu hadisi Ahmed b. Hanbel, Yezid b. Harun kanalıyla nakletmiştir. Ancak bu hadisin peygambere dayandırılması konusunda şüphe vardır. Bu söz, Abdullah b. Amr'a ait olabilir. Çünkü bu malumatın kaynağı, Yermuk günü bulmuş olduğu iki yük eşyanın içinden çıkmış (Tevrat bilgileri) olabilir."[491]

Yine İbn Cüreyc[492]'den gelen diğer rivayette aynı kanaati destekleyen şu rivayete rastlıyoruz: "O şehrin 12 bin kapısı vardır. Oradaki halkın gürültüsü olmasaydı çamura gömülmekte olan güneşin sürtünme sesini duyarlardı."[493]

---

[486] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,** C.3, s.102.
[487] Âlûsi, C.16, s.32.
[488] Beğavî, C.3, s.179; Âlûsi, C.16, s.31.
[489] Âlûsi, C.16, s.32.
[490] Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.12; Kurtubî, C.11, s.49; Suyûtî, C.5, s. 452.
[491] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,** C.3, s.102.
[492] İbn Cüreyc'in asıl adı Ebu'l-Velîd Abdülmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc el-Kureşî'dir. Tefsir, hadis ve fıkıh alanında âlimdir. Sika ve güvenilir olarak kabul edilmiştir. İbn Ebû Hâtim, şeyh adı söylemeksizin yaptığı rivayetlerin sağlam olmadığını söylemiştir. 1000 kadar merfû hadisi bulunmaktadır. Bk. Cerrahoğlu, "*İbn Cüreyc",* **TDV İslâm Ansiklopedisi***,* C.19, s. 404-405.
[493] Beğavî, C.3, s.179; Hazîn, C.3, s.210.

Bu ve benzeri rivayetlerden dolayı, bazı kimseler, büyüklüğüne rağmen güneşin kendisinin bizzat su gözesine batıyor vehmine kapılmışlardır. Oysa güneş kat kat dünyadan büyüktür. Bir su gözesinin dünyadan 150 kat büyük olan güneşi içine alması mümkün değildir. Zülkarneyn'in güneşi batarken bu şekilde görmesi, denizcilerin güneşin batışını görmesine benzer. Zülkarneyn de karanın nihayetine, sahile ulaşmış ve oradan baktığında da doğal olarak güneşi su gözesine batar gibi görmüştür. [494]

Gerçi bazıları "ayeti tevile ihtiyaç yoktur. Zira Cenâb-ı Hakkın güneş gibi büyük bir maddeyi bir gözeye sokması hiç de muhal bir hal değildir." demişlerdir. Müfessir Âlûsi buna itiraz eder ve kendisinin de Allah'ın azametine inandığını, ancak bu görüşün, Tartûşinin 'Güneşi bir balık yutuyor' demesi gibi inanılması güç bir iddia olduğunu söylemiştir.[495]

Dikkat edilirse, Kur'an'ı Kerimde, belirtilen gözeye güneşin 'fiili olarak' battığı ifade edilmemiştir. Bilakis, bakış aldanması olarak ifade edilmiş; "*onu bir gözeye batıyor buldu(gördü)"* buyurulmuştur. Çünkü gözle bakıldığında güneş yere giriyor gibi gözükmektedir. Doğduğunda da âdeta yerden çıkıyor gibidir. Hakikatte güneş kat kat dünyadan büyüktür. Yer onun yörüngesinde dönmektedir. Yeryüzünün bir tarafı güneş ışığına dönük aydınlanırken diğer taraf karanlıktadır. Eğer dünya kendi yörüngesinde dönmese idi gece ve gündüz olmazdı. Güneş bizim gördüğümüz gibi dünyanın etrafında dönmez. İşte ayet bizim güneşin hareketlerine ilişkin bakışımızı yansıtmaktadır.[496]

İbn Kesir'e göre bu, Zülkarneyn'in arka arkaya ülkeler fethederek batıya yürüdüğü en sonunda karanın bitip okyanusun başladığı yere ulaştığı anlamına gelmektedir.[497]

---

[494] Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr,** C.5, s.186.
[495] Âlûsi, C.16, s.32-33.
[496] Mustafa Muhammed et-Tayr, "*Zülkarneyn ve Fütûhâtihi fi'l-Meşârigı ve'l-Meğârib*", **Mecelletü'l-Ezher,** C.51, sayı 7, Kahire 1979.s.1619-1620. Benzeri görüş için bk. Mehmet Vehbi Efendi, C.8, s.3167.
[497] Ebu'l-Âlâ Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, (Kur'an'ın Anlam ve Tefsiri), Trc. Muhammed Kayânî ve Diğerleri, 2.B, İnsan Yayınları: İstanbul 1991.C.3, s.195.

“*Ta ki güneşin battığı yere vardığı zaman*” yani Zülkarneyn bir yol tuttu ve nihayet bulunduğu konuma göre batı cephesinde bir yere varmıştır. Daha doğrusu batı cihetinden, karaların bittiği yere; okyanusun kıyısına varmıştır. O okyanusun içinde çeşitli adalar olması da muhtemeldir.[498] Göze için “kara” denilmesinin sebebi, uzaklıktan dolayı denizin maviliğinin iyice koyu olmasından dolayı da olabilir.[499]

Müfessirlerin genel kanaati, Zülkarneyn’in, güneşi Atlas okyanusunda batıyor olarak gördüğü fikridir.[500] Okyanusun kıyısına varan herkes gözün aldatıcılığı sebebiyle böyle görür. Yani, güneşin suya dalıp kaybolduğunu müşahade eder; güneşi denize giriyormuş gibi görür.[501] Ya da dağın arkasından güneş batarken, uzaktan bakıldığında sanki güneş dağa giriyormuş gibi hissedilir. Bu kişinin bulunduğu yere ve bakış açısına bağlıdır. Kısacası, deniz ufkunda kara bulutlar arasında batan güneş, Zülkarneyn’e, kara balçıklı bir su kaynağına gömülür gibi görünmüştür.[502]

İbn Hazm’ın(ö.456/1064) Kuteybî’den naklettiği görüşte su gözesi, güneşin battığı yer değil, Zülkarneyn’in bulunduğu yerdir. Burası okyanustur ki Allah’ın azameti karşısında su gözesi olarak ifade edilmiştir. Zülkarneyn okyanus’a gelmiş, orayı geçemeyince okyanusun kenarında durup güneşin battığını görmüştür. Gördüğü toplum da güneşin yanında değil, okyanusun kıyısındadır.[503]

Gözün bakışına göre gözün doğu tarafında gördüğü en son nokta güneşin doğduğu yerdir. Batı için de aynı bakış söz konusudur. Yoksa dünya yuvarlaktır belirli bir doğusu yoktur, göz onu düz görür. Hakikatte bir yer için “doğu” olan bir başka yer için “batı”dır.[504]

---

[498] Ebu’s-Suûd, C.5, s.242.

[499] Mustafa Muhammed et-Tayr, “*Zülkarneyn ve Fütûhâtihi fi’l-Meşârigı ve’l-Meğârib*”, **Mecelletü’l-Ezher**, C.51, sayı 7, s.1619; Suyûtî, C.5, s. 452.

[500] Merâğî, C.16, s.16.

[501] İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm,** C.3*,* s.102.

[502] Ateş, C.5, s.320.

[503] Kurtubî, C.11, s.50.

[504] M. Muhammed et-Tayr, “*Zülkarneyn Yeftehu’l-Meşriga ve Yebnî Sedde Ye’cûc ve Me’cûc,* **Mecelletü’l-Ezher,** C.57, sayı 9, Kahire, 1979, s.2041.

Bazıları bu konuda şöyle der. Batı yönünde, hiçbir imar eserinin bulunmadığı son noktaya varınca, güneşi de karanlık bir ünitede batar hâlde buldu. Bu gemi yolculuğu yapan kimsenin, güneşi denizde batar görmesi gibidir. Kıyıyı göremeyince, gerçekten de güneş, deniz ötesinde kaybolur gibidir. Yoksa bilinmelidir ki yer yuvarlaktır. Gök de yerin etrafını kuşatmıştır. Güneş de yeryüzünden kat kat

Onun, batı tarafında bir zamanlar bulunan oldukça geniş bataklık bir araziye ulaşmış olması da ihtimal dâhilindedir. Diğer taraftan batıda bulunan volkanik bir bölgeye varmış olması ve kendisi orada iken lavlarını fışkırtmaya devam ettiği bir zaman dilimi de olmuş olabilir.[505] Bu ayet, güneşin battığını değil, seyredenin öyle gördüğünü ifade etmektedir. Yani ayet, "güneş batıyordu" değil, "*onu batar gördü*" şeklinde gelmekte ve Zülkarneyn'in zannını ortaya koymaktadır.[506]

Kanaatime göre "Güneşin battığı tarafa ulaşınca, onu bir kızgın bir gözeye batar buldu" ayetinden anlaşılabilecek sonuçlardan bir tanesi güneşin batıdan battığına nispetle Zülkarney'in hükümranlığının güneşin battığı en uç noktasına kadar devam ettiğinin edebi dildeki bir ifadesidir. Bir başka değerlendirmem ise fiziki ufuk görüntüsünün güneşin batış saatinde Zülkarneyn'in kendi bulunduğu yerin batı cihetinde ulaşmış olduğu su ile güneşin batış esnasındaki iç içe girmiş görüntüsüdür.

Güneşin batışından bir görünüm (İzmir)

Güneşin batımı esnasında almış olduğu kızıl rengin ateş rengine daha yakın bir renk olması hasebiyle "عَيْنٍ حَمِئَةٍ" kelimesinin balçıktan ziyade "kızgın göze" anlamına geldiğini düşünmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyim.

---

daha büyüktür. Bu kadar büyük bir şeyin, yeryüzündeki gözelerden birine girmesi nasıl düşünülebilir ki?" Bk. İsmail Hakkı Bursevî, C.5, s.292.

505 Saîd Havvâ, C.6, s.3224; Mehmet Vehbi Efendi, C.7, s.3165.

506 Beydâvî, C.3, s.520.

Ahmet Haşim'in Merdiven adlı şiirinde kaleme aldığı şu mısralar "عَيْنٍ حَمِئَةٍ" kelimesinin kızgın göze manasına gelebileceğinin tarafımca en güzel tasviridir.

…
Sular sarardı... yüzün perde perde solmakta,
Kızıl havaları seyret ki akşam olmakta...

Eğilmiş arza, kanar, muttasıl kanar güller,
Durur alev gibi dallarda kanlı bülbüller,
Sular mı yandı? Neden tunca benziyor mermer?

Bu bir lisân-ı hafidir ki ruha dolmakta
Kızıl havaları seyret ki akşam olmakta...

Eğer çoğunluğun görüşü ile "عَيْنٍ حَمِئَةٍ" kelimesini balçıklı göze olarak değerlendirir isek, bu defa da Zülkarneyn'in kurumakta olan bir su kaynağının güneşin batış anındaki tasvirine ulaştığını söyleyebiliriz.

b. Batıda Karşılaştığı Kavim ve Tarihteki Varlığı

"وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ وَإِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَى رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءً الْحُسْنَى وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا"

"*...Dedi ki: 'Ey Zülkarneyn, (istiyorsan onları) ya azaba uğratırsın veya içlerinde güzelliği (geçerli ilke) edinirsin.' Dedi ki: 'Kim zulme saparsa biz ona azap edeceğiz, sonra da Rabbine döndürülür, O da ona görülmemiş bir azapla azap eder. Kim de iman eder salih (iyi) amelde bulunursa, onun için güzel bir karşılık vardır. Ona buyruğumuzdan da kolay olanını söyleyeceğiz.*"

Batıda karşılaşılan bu kavimin "Câbiris" (جابرس) halkı olduğu söylenmiştir.[507] Onlara "Süryânî'de denilmiştir. Onların Semûd neslinden iman edip de geride kalanlar olduğu ve Cürcisan'da (جرجيشا) yaşadıkları söylenmiştir.[508]

Ebû Zeyd es-Süheyl'den gelen rivayette: "Bu Semud soyundan gelen bir kavimdir. Câbirsâ denilen büyük bir şehirde otururlardı. Câbirsâ'ya, Süryanicede buna 'Cercisa' derler." demiştir.[509]

---

[507] Se`âlibî bu ismi "Cabilis" diye yani "lam" ile yazmıştır. Bk. Se`âlibî, **Tefsîru's-Se`âlibî,** C. 2, s. 394.

[508] Kurtubî, C.11, s.51. Daha teferruatlı bilgi için bk. Se`âlibî, **age.,** C.2, s.394; Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.17-18; Suyûtî, C.5, s.439-440-441.

Vehb b. Münebbih(ö.114/732), güneşin batısındaki kavmin "Nasik" olduğunu söylediği gibi, Zülkarneyn'in seferleri ile ilgili tafsilatlı bir anlatımda bulunmuştur.[510]

---

[509] Âlûsi, C.16, s.33.

[510] Vehb bin Münebbih ise şöyle demiştir: "Zülkarneyn, fakir ve ihtiyar bir Rum kadınının tek çocuğuydu. Asıl ismi İskender'di. Büyüdüğünde, iyi bir kişi oldu ve Allah Teâlâ ona dedi ki: 'Ey Zülkarneyn! Ben seni bütün dünya milletlerinin üzerine göndereceğim. Bunlar içerisinde iki ümmet vardır ki, bütün yeryüzü bu ikisinin arasındadır. İki millet de vardır ki aralarında dünya kadar genişlik vardır. Yeryüzünün ortasında bir ümmet vardır ki onlar insanlar, cinler, Ye'cûc ve Me'cûc'tür. Aralarında yeryüzünün kıyıları bulunan o iki ümmetin kim olduğuna gelince; Güneşin batısındaki halk "Nâsik"tir. (ناسك) Diğeri yani güneşin doğusundakilere ise "Mensek" (منسك) denir. Aralarında yeryüzünün genişliği kadar mesafe olan iki milletten; yeryüzünün sağ cihetinde(kuzeyde) olanlara "Hâvîl" (هاويل) denir. Diğeri yani yeryüzünün sol bölgesinde (güneyinde olana) ise "et-Tâvîl"(التاويل) denilir. Gideceğin milletlerden kimi de dünyanın ortasında bulunur. Cinler, insanlar, Ye'cûc ve Me'cûc'de dünyanın ortasında oturan milletlerdendir. Zülkarneyn dedi ki: ' İlâhî! Senden başka hiçbir kimsenin gücünün yetmeyeceği büyük bir işi, bana yükledin. Bana söyle! Ben hangi güçle beni gönderdiğin bu milletlere üstün geleceğim, hangi toplulukla onlardan daha fazla olacağım, hangi hile ile onlara tuzak kuracağım, hangi sabırla metanet göstereceğim, hangi lisanla onlarla konuşacağım? Onların dediklerini nasıl anlayacağım. Hangi kulakla onlara kulak vereceğim, hangi gözle onları algılayacağım, hangi delille onlarla muhaseme edeceğim, hangi kalple onları idrak edeceğim, hangi hikmet ile onların işlerini düşüneyim, hangi ölçü ile aralarında adalet dağıtayım, hangi hilm ile onlara sabredeyim, hangi bilgi ile aralarını bulayım, hangi ilimle işlerini yoluna koyayım, hangi elle onlara uzanayım (nüfuz edeyim), hangi ayakla onları ele geçireyim, hangi takatle hasımlık yapayım, hangi ordu ile savaşayım, hangi rıfkımla onlara ülfet edeyim? Bende ise söylediklerimden hiçbir şey yoktur ki onlarla konuşayım, onlara galebe gelebileyim, onlara karşı koyabileyim! Sen merhametli Rabsin, hiçbir kimseyi gücünün üzerinde bir şeyle mükellef kılmazsın, gücü oranında onu yükümlü kılarsın. Onlara sıkıntı vermez, işkence etmezsin, bilakis sen onlara acır, merhamet edersin' dedi. Allah Teâlâ dedi ki: 'Seni yükümlü kıldığım şeyle seni muzaffer kılacağım, göğsünü genişleteceğim, her şeyi kuşatacaksın. Fehmini genişleteceğim, her şeyi kavrayacaksın; lisanını genişleteceğim, her şeyle konuşabileceksin; kulağını açacağım, her şeyi duyacaksın; gözünü açacağım, her şeye nüfuz edebileceksin; işlerini düzenleyeceğim, her şeyi sağlam yapacaksın; sana hesap kuvveti vereceğim, hiçbir şeyi eksik bırakmayacaksın; sana hafıza gücü vereceğim, hiçbir şeyi unutmayacaksın; sırtını sağlam kılacağım, hiçbir şey seni yıkamayacak; seni destekleyeceğim, hiçbir şey seni yenemeyecek; kalbini güçlendireceğim, hiçbir şey seni korkutamayacak; nur ve zulmeti emrine vereceğim o ikisi askerlerinden asker olacak, nur önünde, sana yol gösterecek; karanlık seni arkandan koruyacak ve düşmanlarından gizleyecek. Aklını kuvvetlendireceğim, hiçbir şey sana korku veremeyecek; önünü açacağım, her şeyin üzerine hakimiyet kuracaksın; adımlarını kuvvetlendireceğim, her şey karşında yıkılacak; sana heybet vereceğim, hiçbir şey sana yaklaşamayacak!..' Kendisine böyle denilince kendisine tabi olanlarla beraber yürüdü. İlk önce güneşin doğduğu yerdeki ümmete doğru gitti. Onlara yaklaştığında onları büyük bir topluluk ve Allah'tan gayrı kimsenin hesap edemeyeceği bir kalabalık, Allah'tan gayrı kimsenin gücünün yetmeyeceği güç ve kuvvet, çeşit çeşit diller, değişik heva ve hevesler, kalpleri farklı gruplar olarak buldu. Onları hemen zulmetle sardı. Karanlığın ordusundan üç ordu onları her taraftan kuşattı, tek bir mekâna toplayıncaya kadar onları bürüdü. Sonra onlara nur ile geldi. Onları Allah'a imana ve ona kulluğa çağırdı. Onlardan kimisi iman etti kimisi küfretti ve yüz çevirdi. Yüz çevirenlerin üzerine zulmet geldi. Her taraftan onları kuşattı, onların ağızlarından, burunlarından, gözlerinden, evlerinden girdi. Her yerden bürüdü ve nihayet onlar helak olmaktan korkarak tek bir sesle yalvardılar: 'Biz iman ettik.' dediler Bunun üzerine onların üzerindeki azap kaldırıldı onlarda gönüllü olarak Zülkarneyn'in davetine icabet ettiler. Mağrip halkının ordusu büyük topluluklardı. Onları tek bir ordu yaptı. Sonra onlar, Zülkarneyn'in komutasında yürüdüler. Zulmet onları yönlendiriyor ve arkalarından koruyordu. Nur önlerinde onları komuta ediyor ve yol gösteriyordu. O da arzın sağına doğru yöneldi. Yeryüzünün en sağındaki ülkeye varmayı istiyordu ki onlar 'Hâvil'dir. Alah onun elini, kalbini, görüşünü, aklını ve nazarını, yetkisini musahhar kıldı. Emrettiği zaman hata yapmaz, bir şey yaptığı zaman onu sapasağlam yapardı. Bu milleti komuta ederek yürüdü. Nâsik halkı da onu takip ediyordu, denize veya göle vardıklarında küçük tahtalardan

Ebû Yâlâ el-Mavsili[511] der ki: "Bize İshak b. Ebî İsrâil, Hişâm b. Yusuf'tan nakletti ki, İbn Cüreyc; 'Orada kavimlerden bir kavme rastladı. Bu, âdemoğullarından büyük bir ümmet idi.[512] demiştir.

Klasik dönem tefsirlerinde, beyan olunduğuna göre bunlar üzerlerinde giysileri olmayan vahşi kafir bir kavimdirler. Elbiseleri vahşi hayvanların derileri, yiyecekleri de denizin dışarıya attığı şeylerdir.[513]

İbn Sa`îd "onların aralarında mü'minler ve kâfirler vardır." demiştir. Cumhura göre ise onların hepsi kâfirdir. Allah onları öldürmek suretiyle azaba düçar etmek veya iman etmek arasında Zülkarneyn'i muhayyer kılmıştır.[514]

---

sal gibi gemiler inşa etti. Sonra beraberindeki ordu ve halkla bindi. Nehirleri ve denizleri geçtikten sonra salları tekrar söktü sonra her bir parçayı askerlerine dağıttı; böylece taşıması kolay oldu. Bir süre daha böyle devam etti. Nihayet Hâvîl'e ulaştılar. Nasik'e davrandığı gibi bunlara da aynı muamelede bulundu. Bu bölge ile ilgili vazifesi sona erdiğinde, yüzünü yerin sağ tarafına çevirdi. Güneşin doğduğu yerde Mensek'e ulaştı. Daha önceki iki millete yaptığını burada da yaptı ve yine ordu edindi. Sonra yerin sol kısmına doğru yöneldi. O, Tâvil'e ulaşmayı istiyordu. Bu bölgenin milleti Hâvil'in soyundandı. Bu ikisinin aralarında bütün bir yeryüzü vardı. Daha önceki topluluklara yaptığı gibi davrandı ve yine ordu edindi. Burada da vazifesini ifa ettikten sonra, yeryüzünün ortasındaki cinniler, diğer insanlar, Ye'cûc ve Me'cûc gibi başka milletlere meyletti. Yoluna devam edip giderken doğu cihetinde Türk bölgesine geldi. Salih bir insan topluluğu dedi ki: Ey Zülkarneyn bu iki dağın arasında Allah'ın yarattıklarından bir grup vardır ki, onların büyük çoğunluğu insana benzer onlar hayvan gibidirler. Ot yerler, canlıları ve vahşileri avlarlar tıpkı aslanın avladığı gibi. Yeryüzünün haşaratlarının hepsini, akrepleri ve Allah'ın yarattığı her can sahibi varlığı yerler, haram helal demezler. Bir sene içerisinde âlemdeki hiçbir varlık bunlar gibi çoğalmaz. Şüphesiz, onlar bütün yeryüzünü dolduracaklardır. Oraların ahalisini sürecek, oralara sahip olacaklar ve bozgunculuk çıkaracaklardır. Bize komşu olduklarından beri endişe içindeyiz. Vergi karşılığı, bu iki dağın arasına, bizim ile onlar arasında bir set yapar mısın? Biz de böylece onların şerlerinden kurtulalım!' Zülkarneyn dedi ki: 'Rabbimin bana verdiği imkân daha hayırlıdır. Siz bana gücünüzle yardım edin. Sizinle onlar arasına bir set yapayım. Bana kayalar, demir ve bakır hazırlayın. Ben de gidip bahsettiğiniz kavmi göreyim' dedi. (Zülkarneyn, bahsedilen Ye'cûc ve Me'cûc) bölgesini keşfedip, konumunu tesbit etti. Onlardan en uzun olanının bir adamın yarısı kadar bir boya sahip olduğunu gördü. Ellerinin tırnak yerlerinde, âdeta pençeleri vardı, azı ve köpek dişleri ise yırtıcı hayvanların dişleri gibiydi. Çeneleri ise deve çenesi gibiydi. Yemek yediklerinde, çene hareketinin sesi işitilirdi. Bu, devenin geviş getirmesi veya yaşlı su aygırlarının kemirmesi gibiydi. Onların üzerlerindeki kıllar onlarını üzerini örten saç gibiydi. Onlardan her birinin içi de dışı da, biri az tüylü diğeri çok tüylü iki büyük kulaklıkları vardı. Bu kulaklıkları giydikleri zaman birini altlarına birini üstlerine serer, (yatarlar)dı. Biri kışlık, diğeri yazlık idi. Kadınları da, erkekleri de ömürlerinin ne zaman biteceğini tahmin edebilirlerdi. Çünkü onların kadın ve erkek, her birinin zürriyetlerinden bin çocuk dünyaya gelmedikçe ölmezlerdi. Eğer sayıyı bine tamamlamışlarsa ölümleri yaklaştı demekti. Bahar günlerinde deniz avı yerlerdi... Zülkarneyn bunların vahşi hareketlerini görüp, hayrete düştü. Geri dönerek salih kavmin yanına geldi. İki dağ arasına set yapmaya karar verdi. Bu seddin temellleri taş, üst kısmı da dağın seviyesine kadar bakır ve demir karışımıydı..." Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.18; Beğavî, C.3, s.181; Kurtubî, C.11, s.51 vd.; Suyûtî, C.5, s.439-441.

[511] Ebû Ya`lâ el-Mavsılî, Hicrî 210 yılında Musul'da doğmuştur. Hadis âlimidir. **el-Müsned** ve biyografik mahiyetteki **"el-Mu`cem"** önemli eserlerindendir. Hicrî 307 (m. 919) yılında vefat etmiştir. Bk. Müctebâ Uğur, "el-*Mavsılî*" **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.10, s.258.

[512] İbn Kesir, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, C.3, s.102.

[513] Beydâvî, C.3, s.520; Mehmet Vehbi Efendi, C.7, s.3165; Emiroğlu, C.7, s.347.

2. Doğuya Yaptığı Sefer

” ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا كَذَلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا “

“*...Sonra yine bir yol tuttu. Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşınca, onlar için güneşe karşı bir örtü yapmadığımız bir kavim üzerine doğar buldu. İşte böylece onunla ilgili her şeyden haberdardık.*

“ أَتْبَعَ ” kelimesi ‘elif’in kat’ı ile okunduğunda yeryüzünün uçlarına götüren sebeplerden bir sebebe tabi oldu demektir. el-Esmâ`î demiştir ki. ‘elifin kat’ı ile okunduğunda ‘kavme tabi oldu, onlara kavuştu anlamındadır.’ Bu kelime, elifin vaslı ile okunduğunda ise, ‘kavuşmasa da arkası sıra takip ederek gitmeyi’ ifade ettiği söylenmiştir.’[515]

“Sebebe tabi olmaktan” kastın, ‘menzil’ demek olduğu[516]söylendiği gibi “yol” anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani bundan sonra, güneşin battığı yerden doğduğu yere ulaştıran yola tabi oldu,[517] doğuya doğru hareket etti, demektir.

a. ‘Güneşin Doğduğu Yer’ ile İlgili Yorumlar

Allah Teâlâ buyurur ki: “*Sonra Zülkarneyn bir başka yola koyuldu.*” Güneşin battığı yerden dönüp “doğduğu yere doğru yürüdü” demektir. Müfessirler, karşılaştığı milletleri Allah’a ibadete davet ettiğini onların da ya kendisine itaat ettiklerini veya mağlup olduklarını söylemişlerdir.[518]

Ayette geçen, “*Güneşin üzerlerine doğduğu kavim*” ile güneşin en evvel onlar üzerine doğduğu kastedilmektedir.[519] Bu bölgenin gece olmaksızın uzun bir süre gündüz olan kutup bölgesi de olması mümkündür. Aynı şekilde gündüz olmaksızın uzun bir süre gece devam eder. Güneş dolayısıyla devamlı olarak üzerlerinde

---

[514] Âlûsi, C.16, s.34.
[515] Ebû Ca`fer en-Nehhâs, C.4, s.290-291.
[516]Muhammed b. Sağd, babasından, o da amcasından, o da babasından, o da babasından o da İbn Abbâs’tan rivayet etmiştir. Ayrıca, Bişr, Yezît’ten o da Sa`id’ten o da Katâde’den “yeryüzünün konakları (menzilleri) ve izleri ” dediğini rivayet etmiştir. Taberî, **Tefsîru’t-Taberî,** C.16, s.13.
[517] Ebu’s-Suûd, C.5, s.243.
[518] İbn Kesir, İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm,** C.3, s.103.
[519] Kurtubî, C.11, s.50.

durmaktadır. Bu zaman süresince kendilerine örtü olan geceleri yok demektir. Bu sebeple ayet, "*onlara örtü*[520] *kılmadığımız"* şeklindedir.[521]

"*Güneşe karşı kendilerine engel kılmadığımız*" ayetine göre; Zülkarneyn Doğuya doğru arka arkaya ülkeler fethederek ilerlerken medeni hayatın sona erdiği ve daha ötede ne çadır ne de bina gibi hiçbir barınakları olmayan barbar insanların yaşadığı bir ülkeye ulaşmıştır.[522] Yani o yer, bina tutmayan bir özelliğe sahip olabileceği gibi orada yaşayanların yer üstünde değil de yer altını kendilerine ev edinmeleri kast edilmiş olabilir.[523]

Konu ile ilgili rivayette arazinin bina tutmadığı söylenmiştir:"Bina tutmayan bir arazide idiler. Güneş tepelerine doğunca suya dalıyorlardı. Battığı zaman da hayvanların yiyecek aradığı gibi azıklanmaya çıkıyorlardı." el-Hasen bunun Semûre'nin(ö.60/679) sözü olduğunu söylemiştir.[524]

İbn el-Münzir, İbn Ebî Hâtim ve Ebû Şeyh; 'سترا' kelimesinin, güneşin hararetinden insanı koruyan şey demek olduğunu söylemişlerdir. Yani orada hiçbir bina olmadığından güneş doğduğu zaman yer altındaki izbelere giren, güneş battıktan sonra çıkan bir toplum olduğu söylenmiştir.[525] O halde bulundukları yerde dağ ve ağaç türünden hiçbir engelin olmadığı veya arazi bina inşasına elverişli olmayan bir yerde yaşadıkları kabul edilmektedir.[526] Bu sebeple güneşin hararetine karşı ya suya dalmak ya da tünellere girmek suretiyle hayatlarını idame ettirdikleri ileri sürülmüştür.

Yapılan yorumları değerlendirdiğimde, "وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا" ayeti, doğuya yapmış olduğu seferde güneşin önünde engel olmayan bir mevkide

---

520 Zira Kur'an geceyi örtü olarak nitelendiriyor. Bk. (25)Furkan, 47.
"وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا"
"O, geceyi sizin için elbise, uykuyu dinlenme, gündüzü de kalkıp çalışma zamanı kıldı"
Yine Allah Teâlâ bir başka ayetinde (وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا) *"Geceyi (karanlığı sizi bürüyen) bir elbise yaptık."* buyurulmuştur. (78)Nebe, 10.

521 Bk. M. Muhammed et-Tayr, "Zülkarneyn Yeftehu'l-Meşriga ve Yebnî Sedde Ye'cûc ve Me'cûc, **Mecelletü'l-Ezher,** C.57, sayı 9, Kahire, 1979, s.2042; Ahmet Tekin, **Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru**, s. 304.

522 Mevdûdî, C.3, s.195.

523 Beydâvî, C.3, s.520.

524 İbrâhim b. el-Müstemir, Süleyman b. Dâvûd ve Ebû Dâvut'dan o da Sehl b. Ebî Salt es-Sirâc'dan o da el-Hasen'den rivâyet etmiştir. Taberî, **Tefsîrü't-Taberî**, c.16, s.13; Beğavî, **Tefsîru'l-Beğavî,** c.3, s.179.

525 Âlûsi, C.16, s.36.

526 M. Mahmûd Hicâzî, **et-Tefsîru'l-Vâdıh,** b.7, C.11, Kahire: Dârü't-Tefsîr, 1979, s.83.

yaşayan bir toplumu ve onların yaşamış oldukları yerin çok sıcak ve kurak bir yer olduğu intibaı bende uyanmaktadır. Güneşin önünde onun yakıcı etkisinden insanları koruyacak bir bakıma sütre vazifesi görecek en önemli şey buluttur. Ayetin lafzından "Biz engel kılmadık" ifadesinden insanların üzerinde elbise olmadığı değil Allah'ın güneşin önünde en büyük engel olan bulutu insanlar ve güneş arasına bir sütre olarak koymadığı anlamı çıkmaktadır. Zira burada toplumun kendi yapabilecekleri engellerden ziyade bizatihi Allah'ın güneşin önüne koymadığı engellerin anlaşılması akla daha yatkındır. Bulutun olmaması demek yağmurun yağmaması demektir. Yağmurun yağmaması kuraklığa yol açar. Kuraklık sonucunda bitki örtüsü verimsizleşir. Verimsizleşen topraklarda insanların kendilerine fayda sağlayacağı ürünleri elde etmesi imkânsız hale gelir. İşte Zülkarneyn'in ulaştığı coğrafi mekan ve orada yaşayan insanların yaşam biçimi yukarıda saydığımız olumsuz şartlar altındadır.

b. Karşılaştığı Kavmin Özellikleri ve Tarihsel Gerçekliği

"وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا"

"*Güneşin, kendisine karşı hiçbir engel yapmadığımız bir kavmin üzerine doğduğunu gördü*."

Burada ki toplum için kimileri, bunların zenci; kimileri de hint kavimlerinden olduğunu söylemişlerdir.[527] Abdurrezzâk'tan gelen bir rivayette; Ma`mer, Katâde'den naklen şöyle demiştir: "Bu ayette söz konusu edilenler zencilerdir."[528] Sa`îd b Cübeyr ise bu milletin kısa boylu, mağaralarda yaşayan ve balıkla geçinen, kızıl bir millet olduğunu iddia eder.[529]

Bulundukları ortam hakkında, Hasan el-Basri'den gelen rivayette, onların arazileri bina yapmaya elverişli olmadığı, bu sebeple güneş doğduğu zaman, suya daldıkları, battığı zaman ise ancak sudan çıkabildikleri, oldukça ilkel tıpkı hayvanların

---

527 el-Hasen b. Yahyâ, Abdurrezzâk'tan o da Ma`mer'den o da Katâde'den bunu rivayet etmişlerdir. Taberî, **Tefsîrü't-Taberî**, C.16, s.14; Se`âlibî, **Tefsîru's-Se`âlibî,** C.2, s.394. Âlûsi, C.16, s.36; İbn Atiyye, **el-Muharriru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,** C.10, s.446.
528 Kurtubî, C.11, s.53-54; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, C.3, s.103; Suyûtî, C.5, s.454.
529 Kurtubî, C.11, s.53-54; İbn Kesîr, **age.,** C.3, s.103; Suyûtî, C.5, s.454; Âlûsi, C.16, s.36.

otlandığı gibi yiyecek yedikleri[530] söylenmiştir. Gerçi Hasan el-Basrî bu görüşün, Semira'nın sözü olduğunu[531] söylemiştir. Bu görüşe göre evleri olmadığı için güneşe maruz kalmaktadırlar.

Katâde yaşadıkları yer hakkında hiçbir şey yetişmeyen kıraç bir yerde yaşadıklarını, güneş doğduğu zaman çardaklarda oturdukları, battığı zaman ancak tarlalarına gidebildiklerini ve bu şekilde geçimlerini sağlamaya çalıştıklarını[532] söylemiştir. Bu görüşe göre ise ağaç ve benzeri gölge yapıcı bitkiler olmadığı için güneşe maruz kalmaktadırlar.

İbn Cüreyc'e göre ise kendileri ev yapmadıkları gibi Allah Teâlâ'da orada bir dağ yaratmadığından düzlük bir arazide oldukları için güneşe maruz kalmaktadırlar. Bu ayetin tefsirinde İbn Cüreyc şöyle demiştir:

"Orada hiçbir bina yapmamışlardı. Kendileri için yapılmış hiçbir yapı da yoktu. Güneş doğunca çadırlarına çekilirler, batıncaya kadar beklerlerdi. Ya da denize girerlerdi. Çünkü onların bölgesinde dağ yoktu. Bir keresinde oraya bir ordu gelmişti. Gelen askerlere oranın halkı şöyle dedi. 'Siz burada bulunduğunuz sürece güneş üzerinize doğmaz!' Onlar: 'Güneş doğuncaya kadar buradan ayrılmayacağız!' dediler (akabinde gördükleri kemik yığını karşısında) 'şu kemikler nedir?' diye sorduklarında onlar: 'Burada üzerlerine güneş doğan askerlerin kalıntısıdır, onlar burada öldüler.' demişlerdir. İbn Cüreyc der ki: Bunun üzerine oradan askerler kaçıp gitmişlerdir."[533]

Güneşe karşı engel olarak bina, ağaç, dağ düşünüldüğü gibi elbisenin de güneşin ışınlarını engelleyeceği düşünülerek bu toplumun elbisesinin olmamasından

---

[530] Ebu'l-Leys Semerkandî, C.2, s.311-312; Kurtubî, C.11, s.53-54; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,** C.3, s.103; Âlûsi, C.16, s.36.
"Ebû Dâvud et-Tayâlîsî der ki: "Bize Sehl b. Ebî Salt rivayet etti ki; O, Hasan el-Basri'ye, Allah'ın (CC) "*Güneşin ışığına engel bir şeyin olmadığı bir millete doğuyor gördü*" ayetini sorduğunda şöyle dediğini işitmiş: "Onların arazileri bina yapmaya elverişli değildi. Güneş doğduğu zaman, suya dalarlardı, battığı zaman sudan çıkarlar, hayvanların otlandığı gibi otlanırlardı." Suyûtî, C.5, s.454.

[531] Suyûtî, C.5, s.454.

[532] İbn Kesîr, **age.**, C.3, s.103; Suyûtî, C.5, s.454.

[533] Kurtubî, C.11, s.53-54; İbn Kesîr, **age.,** C.3, s.103. el-Hasen b. Yahyâ, Abdurrezzâk'tan o da Ma`mer'den o da Katâde'den rivayet etmiştir. Yine bir başka senetle Katâde'ye dayandırılan senet şöyledir: Bişr, Yezid'ten o da Sa`id'den o da Katâde'den rivayet etmiştir. Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.14.

dolayı güneşe maruz kaldıkları da iddia edilmiştir[534] Ayette geçen “siper” kelimesinin Arapçası "ستر" dır ve bu kelime "örtmek, gizlemek" anlamına gelen Arapça "سَتَرَ" fiilinden gelmektedir. Buradan yola çıkılarak siper kelimesinin bu ayette, "elbise ya da binadan müteşekkil örtü" anlamında kullanıldığı; dolayısıyla söz konusu topluluk, içinde yaşayabilecekleri bir evleri olmayan, düz bir arazide yaşayan, güneşten korunabilecekleri barınakları, şemsiyeleri veya herhangi başka bir gereçleri bulunmayan, dışarıda yaşayan göçebe bir topluluk olabileceği de düşünülmüştür.

Kelbî, bu ilkelliğin ötesinde “Onlar çıplak bir kavimdiler, Onlardan her biri iki kulağından birini yere serer diğeri ile üstünü örterdi.(bürünürdü).[535] diyerek ileride göreceğimiz gibi Ye’cûc Me’cûc hakkında da söylenen uydurma rivayetleri birbirine karıştırarak buradaki toplum için de söylemiştir. Bunu teyiden Seleme b. Süheyl de “Onların koruyucu bir yurtları yoktu. Güneş doğduğu zaman, üzerlerine doğuyordu. Her birinin iki kulağı vardı, birini altına seriyor, diğerini üstlerine geçiriyorlardı.”[536] demiştir. Ancak Nimetullah Efendi’ye göre doğudaki bu toplum ilkel değil aksine gayet cesur ve savaşta mahir, savaş alet ve silahlarında mevcut kavimlerin tamamına denk cephanesi ve harp için hazırlıkları ve asker sayısı çok olan, ileri bir toplumdur.[537]

Said Havva görüşleri özetlemiş ve onların kendilerini güneşe karşı koruyacak binalarının, onları gölgelendirecek ve güneş ışığından koruyacak ağaçlıklarının olmadığı ihtimalini ifade etmiştir. Yani yaşadıkları arazi, çölü andıran bir arazi olabilir. Veya oldukça geri kalmış, elbisesiz ve çıplak olmaları da muhtemeldir.[538]

Müfessirlerin çoğunluğu, bu ayetten zahiri bir örtü anlamı çıkarmışlardır.[539] Ancak es-Se`âlibî’ye(ö.427/1035) göre, eğer tünellere girme imkânları varsa bu güneşe karşı kesif bir örtüdür. Bu ayetle kastedilen zahir mana şudur ki, onların

---

[534] Merâğî, C.16, s.17; Şevkânî, C.3, s.309.
[535] Ebu’l-Leys Semerkandî, C.2, s.311; Hazîn, C.3, s.210; Beğavî, C.3, s.179; Şevkânî, C.3, s.312.
[536] İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, C.3, s.103; Suyûtî, C.5, s.454.
[537] “Mevcut kavimlerin tamamına denk cephanesi ve harp için hazırlıkları ve asker sayısı çok olan ileri bir toplumdur. Cenâb-ı Hak onların hile ve desiselerini İskender’e bildirdi. İskender’in askeri az olduğu halde onlara galip geldi ve imana davetle irşat etti ve şer’i kanunları uygulatmaya muvaffak oldu. Ebu’s-Suûd, C.5, s.242; Mehmet Vehbi Efendi, C.8, s.3169.
[538] Saîd Havvâ, C.6, s.3224.
[539] Muk. edz. Ebu’l-Leys Semerkandî, C.2, s.311; İ. Hakkı Bursevî, C.5, s.294.

güneşe yakınlıklarını ifade eden sanatsal (beliğ) bir ibaredir.[540] Yoksa hakiki mana kast edilmemiştir.

"كَذَلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا" "*İşte böyle! Biz onu ilmen kuşatmıştık...*"

"كذالك" "*İşte böyle!*" Yani Zülkarneyn'in durumu, üstünlük ve muazzamlık itibariyle bu şekilde idi.[541] Veya Zülkarneyn'in batıdaki başarısı, doğuda da aynı oldu. Her iki topluma da zalimlere işkence ile ve mü'minlere de ihsan ile hükmetti. Her iki toplumla mücadelede sebeplere tevessül etti.[542] Yahut da, "Zülkarneyn'in işi bizim sana anlattığımız gibidir", makamının yükseltilmesinde, onun mülkünün genişletilmesinde yahut onu muhayyer bırakma sonucunda bu kavme davranışı batıdaki topluma yaptığı gibidir' demektir.[543]

Özetle bu konuda dört farklı görüş vardır: Birincisi, güneşin batısına ulaştığı gibi doğusuna da ulaştı demektir. İkincisi, daha önce sebebe tabi olduğu gibi yine sebebe tabi oldu. Üçüncüsü, onları batıda bulup hüküm verdiği gibi onları doğusunda bulup onlara hükmetti. Dördüncüsü ise onların işleri bizim sana anlattığımız gibidir, manalarına gelir.[544] Daha çok kabul gören görüş; bu kavimde muhayyerlikte önceki kavim gibi olduğudur. Yani "muhayyer bırakmada ilk karşılaştığı toplum gibi onu yine serbest bıraktık" demek olur.[545]

"*Biz onun yaptığı şeylerin hepsini biliyorduk*"

" خبرا" kelimesi, ilmen demektir.[546] Mücâhid ve Süddî bu ayete, "onun haberlerine muttali idik" manasını vermişlerdir. "Hem onun hem de askerlerinin haberlerinin hepsini biliyorduk. Bize gizli saklı hiçbir şeyleri yoktu. Onlar farklı milletlerden ve değişik bölgelerden de olsalar şüphesiz ki, "*Göklerde ve yerde, Allah'a*

---

[540] Se`âlibî, **Tefsîru's-Se`âlibî,** C.2, s.394.
[541] Saîd Havvâ, C.6, s.3226.
[542] Mehmet Vehbi Efendi, C.7, s.3169.
[543] Ebu's-Suûd, C.5, s.244.
[544] Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr,** C.5, s.188.
[545] Beydâvî, C.3, s.521.
[546] Muhammed b. Amr, Ebû Âsım'dan o da İsâ'dan o da İbn Ebî Nüceym'den o da Mücâhid'den rivayet etmiştir. Yine el-Hâris, el-Hasen'den o da Verkâ'dan o da İbn Ebî Nüceym'den o da Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir. Yine, Yûnus, İbn Ebî Vehb'ten o da İbn Zeyd'ten ' خبرا' kelimesinin 'ilmen' manasında kullanıldığını söylemişlerdir. Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.15; Suyûtî, C.5, s.454.

gizli hiçbir şey yoktur."[547] demektir. Aynı şekilde bu ayetten; "güneşin doğduğu yerde olan şeyleri ilmen biliyorduk, orada olan yaratıklar, onların durumlarını, sebeplerini bildiğimiz gibi onların dışındaki şeylerden hiçbir şey bize gizli kalmaz."[548] manası anlaşılabileceği gibi "onun yolculuk esnasında çektiği zorlukları ihata etmişizdir" şeklinde de anlaşılabilir.[549]

Zülkarneyn'in doğuda karşılaştığı topluluk ile ilgili görüşleri şöyle özetleyebiliriz: Zülkarneyn, Doğuya yaptığı seferde güneşin ısı ve ışığının kendilerine direkt vurduğu, kendilerini gölgeleyecek ve güneşin sıcaklığını önleyecek engelin bulunmadığı bir toplulukla karşılaşmıştır.[550]

Evlerinin yerin altında olduğu, güneş doğduğunda onların toprak altındaki evlerine sığındıkları, güneş zevale erdikten sonra, maişet ve yiyeceklerini temin için evlerinden çıktıkları, yine güneş doğduğu zaman suyun içine girdikleri ve güneş yükseldikten sonra sudan çıkarak hayvanlar gibi yaşadıkları söylenmiştir.[551] Bu gibi abartılı ifadeleri değerlendirecek olursak "medeniyet seviyesi düşük" bir toplum olduğunu söyleyebiliriz. Bu kavmin, güneş ile kendileri arasında dağ, ağaç, bina gibi güneşin yakıcılığına siper olacak bir engelleri yoktu veya kızgın güneşin altında çırıl çıplak; olduklarından onları güneşin etkisinden koruyacak bir engelleri yoktu. Ancak dağ, bulut, ağaç gibi doğal hailler, siyak ve sibaka daha uygun gözükmektedir.

3. İki Set Arasına Yaptığı Sefer

" ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لاَ يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلاً "

"...*Sonra bir yol daha tuttu. İki seddin arasına kadar ulaştı, onların sedlerin önünde hemen hemen hiçbir sözü kavramayan bir kavim buldu...*"

(أَتْبَعَ سَبَبًا) *"Sonra bir yol tuttu."*

---

547 İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,** C.3, s.103; Âlûsi, C.16, s.36.
548 Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.14.
549 Âlûsi, s.36.
550 Râzî, C.21, s.168.
551 Emiroğlu, C.7, s.348.

Zülkarneyn, güneşin battığı ve doğduğu yerlere varmış, buralarda (ulaşabildiği) kavimlere hâkim olmuştur. Sonra tekrar bir sebebe binaen yeni bir yol tutmuştur. Fakat bu yol öncekiler gibi doğuya ve batıya değil, kuzeye veya güneye olmuştur. Müfessirlerin ekserisine göre kuzeye gitmiştir.[552]

a. 'İki Set Arasındaki Yer' ile İlgili Yorumlar

"حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ" *"...İki seddin arasına kadar ulaştı..."*

"En sonunda iki dağın arasına varınca," Bu kelime; "sedd" veya "südd" olarak iki surette de okunmuştur. [553] "Sedd", iki şey arasındaki gediği sağlamca kapatmak demektir. İki şey arasındaki perdeye sedd denildiği gibi dağa da sedd denilebilir. Nitekim müfessirler burada iki dağa iki sed denildiğinde ittifak etmişlerdir.[554] Gerçi daha evvel de belirttiğimiz gibi Allah tarafından yapılan engele "südd," insanlar tarafından yapılana da "sed" denildiği gibi her iki kelimenin aynı manaya geldiği de belirtilmiştir.[555] *"İki sedden"* maksadın iki dağ olduğu hatta bu dağların, Kur'an'ın nazil olduğu dönem muhataplarına malum olduğu da söylenmiştir. Bu dağlara set denilmesi, seddin de yeryüzünde bir derinliği kapatmış olması sebebiyle veya sed ve dağ birbirine anlam bakımından yakın olduklarından dolayı birbirlerinin yerine kullanıldığı ifade edilmiştir.[556]

Bu iki dağın hangi dağlar olduğu ve dolayısıyla yapılan seddin hangisi olduğu noktasında farklı görüşler mevcuttur. Bazıları Ermenistan ile Azarbeycan arasında yer alan iki dağın arasındaki vadi olduğunu iddia ederken bazıları da, Kuzeydoğu mıntıkası[557] veya Kuzeyin en uzak noktası[558] ya da Türk sınırının başladığı yer[559] gibi çeşitli alternatifler üretmişlerdir.

---

[552] Ebu's-Suûd, C.5, s.244; Âlûsi, C.16, s.37; Emiroğlu, C.7, s.348.

[553] Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.15; Beğavî, C.3, s.180; Râzî, C.21, s.169; Beydâvî, C.3, s.522; Şevkânî, C.3, s.311.

[554] Bişr, Yezîd'ten o da, Sa`îd'ten o da, Katâde'den iki sed ile iki dağın kastedildiğini söylemiştir.

Yine, el-Hüseyn, Ebû Muaz'dan o da Ubeyd'ten o da Dahhâk'tan aynısını rivayet etmiştir. Ayrıca el-Hasen b. Yahyâ, Abdurrezzâk'tan, o da Ma`mer'den o da Katâde'den iki dağın kastedildiğini rivayet etmiştir. Taberî, **age.,** C.16, s.16.

[555] Emiroğlu, C.7, s.349; Kâsımî, C.11, s.4102. Taberî, **age.,** C.16, s.15.

[556] Âlûsi, C.16, s.37.

[557] Birûnî, s.36.

[558] İbn Hazm, **el-Fasl,** C.1, s.120.

ez-Zemahşerî, bu iki dağın kuzeydoğuda Türk topraklarının kesildiği yerde olduğunu söylemiştir. Nesefi de mezkûr iki dağın Zülkarneyn'in aralarını kapattığı dağlar olduğu, söz konusu bu yerin ise, Doğu taraflarında Türklerin topraklarının bittiği yer"[560] olduğunu teyit etmiştir.

"İki sed arasına vardığında" cümlesi Ermenistan ve Azerbaycan arasında bulunan iki dağ[561] olarak da yorumlanmıştır.[562] Bu manaya yakın anlamlar içeren görüş mahiyetinde iki dağın Türkistan'ın Ermenistan'a ve Azerbeycan'a nihayetlendiği yerde olduğu da söylenmiştir.[563] Bu "iki dağ" Hazar Denizi ile Karadeniz arasında uzanan dağ sıralarının bir bölümünde olup, Bu dağların ötesi Ye'cûc ve Me'cûc bölgesi olarak düşünülmüştür."[564]

Sed hususunda genel olarak verilen isim "Demirkapı/Bâbü'l-Hadîd"dir. Ancak bilinen birçok demirkapı vardır. [565] Bu sebeple âlimler Demirkapı'nın yerini tarif ederken esas aldıkları tarihî verilere göre farklı farklı yer tariflerinde bulunmuşlardır. Mesela, genel görüş, bu dağların Kafkas Dağları olduğu ve iki set

---

559 Zemahşerî, C.2, s.498.

560 Nesefî, C.2, s.24.

561 Kurtubî, C.11, s.55. Atâ' el-Horâsânî, İbn Abbâs'tan iki sedden kasıtın Azarbeycan ve Ermenistan dağları olduğunu rivayet etmiştir. Ebû Ca`fer en-Nehhâs, C.4, s.293; Bu rivayetin İbn Abbas'a rivayetinin doğru olmadığını hata olduğunu söylemiştir. Fakat bu sözüne delil göstermemiştir. Bunu söyleyen kişi, Zülkarneyn seddinin bugün Demirkapı'da meşhur olan sed olduğu düşüncesindedir. Bu durum Ye'cûc ve Me'cûc'un Türk olmalarını gerektirir ki bu da tarihçilerin görüşüne ters düşmektedir. Çünkü bu seddi bazı tarihçilere göre Kisrâ Nuşirevân, bazılarına göre İsfandiyar yapmıştır. Âlûsi, C.16, s.37.

562 Râzî, C.21, s.169-170; Beydâvî, C.3, s.522. (Bu görüşü Atâ el-Horâsânî, İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. Bk. Kurtubî, C.11, s.55; Ebu's-Suûd, C.5, s.244.

563 Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.16; Kurtubî, C.11, s.55; Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr,** C.5, s.189; Beydâvî, C.3, s.522; Mehmet Vehbi Efendi, C.7, s.3170.

564 Mevdûdî, C.3, s.195.

565 Demirkapı, Araplar tarafından "Bâbü'l-hadîd", Farslar tarafından "derbend" şekillerinde aynı anlamda kullanılmış olup bunların hepsi siyasi ve tabii sınırlarda bulunan, sınır karakolu gibi kullanılan hisarları ve geçit bölgelerini ifade etmektedir. Aynı adla bilinen birkaç demirkapı vardır:
Orhun abidelerinde adı geçen Demirkapı, muhtemelen Orta Asya'da Baysun dağ silsilesinde, 10-18 m. genişliğinde ve 3 km. uzunluğunda olan, Buhara ve Semerkant'dan Belh'e giden ana yol üzerinde yer alan geçittir.
Bir başka demirkapı ise Taşkent bölgesinin (eski adı Şaş veya Çaç) kuzeyindedir. Bir başkası ise derbend adıyla tanınan ve Ortaçağ'da Hazar denizinin en önemli limanı olan şehirdi. Ayrıca Kırım'da Gurzuf yaylasında 1540 m. Yükseklikteki bir dağın tepesinden geçen yolun en yüksek noktasında bulunan geçide de demirkapı adı verilmiştir. Bk. Aliev Saleh Mehmedoğlu, "*Demirkapı*" **TDV İslâm Ansiklopedisi** C.9, s.153-154.

arasının bu dağlar arasında yer alan Demirkapı olduğu yönündedir. İbn Haldun[566] ile Ebû'l-Fedâi: Nûşirevân'ın burada bir set yaptığını rivayet etmişlerdir. Ebû Reyhân'da burasının, Mamure'nin (yerleşim bölgesi) kuzey batı yakınında olması gerektiğini söylemiştir.[567] Yine iki dağın Semerkant ile Hint bölgesi arasındaki dağlar olduğu, Ye'cûc ve Me'cûc'un ise Moğol ve Tatarlar olduğu zira onların Tibet ve Çin'e saldırdıkları iddia edilmiş ve yine set Demirkapı[568] olarak yorumlanmıştır.

Tevrat bilgilerini esas alan kanat ise Kuzeyin sonlarında iki yüksek dağ olduğu görüşündedir. Yahudi âlimlerinden bazıları "Ye'cûc Me'cûc, kuzeyin son noktasındadır' demişlerdir. Öyle ki orada onlardan başkaları yaşayamaz. Fakat Yahudi âlimleri, onların kuzeydoğuda mı, yoksa kuzeybatıda mı olduklarını belirtmemişlerdir.[569] Hezekial (AS) kitabında bu dağa "Âhiri'l-Cibriyâ" denmiştir. Bu kelime ise ilk nazarda Sibirya ismini andırır. Bu yerin batı cihetinin sonunda Ural dağları, doğu tarafında ise Behrenk boğazı vardır. İki dağ arasının, İstanoy dağları ile Ural dağları demek olan Sibirya'nın kendisi midir? Yoksa doğuda Behrenk boğazına doğru Kamçatka dağları mıdır? Bunu tayin etmek zordur. Bunlardan başka doğuda Çin seddi, batıda Bâbü'l-ebvâb olarak bilindiğine göre bu iki seddin bunlar olması ihtimali daha yüksektir denilebilir. Buna göre iki set arasından kasıt Türkistan' olur.[570]

b. İki Set Arasında Yaşayan Kavim

"وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًالاَ يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلاً"

"Setin berisinde söz anlamayan bir kavme rastladı."

---

[566] İbn Haldun (808/1332), Tarih ve toplumla ilgili görüşleri sonraki yüz yıllarda daha çok ilgi çeken büyük bir Arap düşünürüdür. Asıl adı Veliyüddin Ebû Zeyd Abdurrahman'dır. İbn Haldun'un ün sağlayan çalışması, Tarih yapıtı "**el-İber**"e başlangıç olarak kaleme aldığı "**Mukaddime** (Giriş)" dir. Bu çalışmasında tarihî olaylara, toplum yapılarına bakış açısını anlatmıştır. Bk. "*İbn Haldun*", **Temel Britannıca,** Hürriyet: İst. 1991; C. 8, s.260-261.

[567] Yazır, C.4, s.3286,3290; Emiroğlu, C.7 s. 349.

[568] M. Muhammed et-Tayr, "*Zülkarneyn Yeftehu'l-Meşriga ve Yebnî Sedde Ye'cûc ve Me'cûc,* **Mecelletü'l-Ezher,** C.57, sayı 9, Kahire, 1979, s.2045-2046.

[569] Âlûsi, s.37.

[570] Yazır, C.4, s.3288, 3290; Emiroğlu, C.7 s. 349.

“ “وجد” (Buldu) kelimesi burada “rastladı” anlamındadır. Yani “setin önünde bir kavme rastladı” demektir.[571]

“يفقهون ” Kavrama kelimesi üzerinde müfessirler ihtilafa düşmüşlerdir.[572] Bir kısmı, toplumun ilkelliğini kast ederek: “yani kendileri başka bir dil bilmedikleri gibi, başkalarının sözlerini anlayabilecek kabiliyette değillerdi. Ne kendileri başkalarının sözlerini anlar ne de başkaları onların sözlerini anlayabilirlerdi. İfadeleri dar ve basitti” demişlerdir.[573] Konuşmaları ilkel olduğu gibi insanlardan uzaklıkları sebebiyle hemen hemen hiçbir sözü anlamıyorlardı. Ye’cûc ile Me’cûc’un komşu toplumlardan ayrı olduklarından, kendilerinin dili ile çevrelerinde bulunan toplumların konuştukları dilin birbirinden farklı olması buna sebep teşkil eden bir husus olabilir.[574] O halde anlaşamamaları ya kendi dillerinin başka dillerden uzak olması veya zekâlarının azlığı sebebiyledir. Zekâ seviyeleri yüksek olmadığından sözün gelişinden, karinelerden veya işaretlerden bile anlam çıkaramıyorlardı.[575]

Bu ayette karşılıklı anlaşamayan toplumu, bazıları yardım isteyen toplum olarak düşünürken bazıları da Ye’cûc ve Me’cûc olarak düşünmüşlerdir. Yardım isteyen toplum olarak değerlendirildiğinde dil farkı problemi öne çıkmış, zorba toplum olarak nitelendirildiğinde ise, ifadeleri dar, basit, ilkel bir kavim olduklarından anlaşmaya yanaşmayan bir toplum olarak görülmüştür.

Doğrusu hangi toplum düşünülürse düşünülsün, dilsiz olacak kadar ilkel bir toplum akla pek yatkın değildir. Birinci anlam (yani: farklı dilleri oldukları) daha uygun gözükmektedir. Çünkü Zülkarneyn'in yeni gittiği bölgede karşılaştığı

571 Cevzî, **Zâdü’l-Mesîr,** C.5, s.190.

572 Kıraat âlimlerinden Hamza ve Kısâî, “başkalarına bir şey anlatma kudreti olmayan” manasında, “ya”nın zammesi ile ve “kaf”ın kesrası ile “ يُفْقِهُونَ ” şeklinde okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise, fetha ile “يفقهون ” yani onlar ancak kendilerinin dilini bilirler, Zülkarneyn’in konuştuğu dili anlamazlar’ şeklinde okumuşlardır. Her iki kıraatte sahihtir.[572] Sa`îd b. Mansûr, Temîm b. Cüneym’in “ لا يكادون يفقهون قولا ” şeklinde okuduğunu tahriç etmiştir. Suyûtî, C.5, s.455.

573 Mevdûdî, C.3, s.195; Emiroğlu, C.7, s.350. Yani zekâ seviyeleri düşüktü anlamındadır. Bk. Beydâvî, C.3, s.522.

574 Beydâvî, C.3, s.522; Saîd Havvâ, C.6, s.3226.

575 Merâğî, C.16, s.18; Âlûsi, C.16, s.38.
Bir topluluk ne kadar ibtidâî olursa olsun hiç olmazsa işaretlerle, mimiklerle meram ve istekleri karşı tarafa ulaştırmaya çalışır. Hz. Âdem’den sonra belirli bir zamana erişmiş bir kavim tarih öncesi uzun devirler geçirerek belirli bir asra gelmiş bir topluluk az da olsa, ibtidâî de olsa konuşma hassasına sahip olması gerekir. Muk edz. Cevdet Gökalp, **Çin Kaynaklarına Göre Shih-wei Kabileleri**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1973, s.92.

topluluğun hemen hiçbir sözü kavramadıkları ifade edilmektedir. "Hiçbir söz" değil, "hemen hemen hiçbir söz" denmesi, bu topluluğun farklı ve alışılmışın dışında bir dil konuştuğuna işaret etmektedir. Ayrıca, (كاد) "Olayazdı" fiilinin müspetinden menfi, menfisinden müspet mana anlaşılır. Buna göre ifade, onların hiçbir şey anlamadıklarını değil, güçlük ve zorlukla anlayabildiklerine delalet eder.[576] Mesela Bakara'da geçen " وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ " ayetinde olduğu gibi.[577]

Yardım isteyen kavmin söyledikleri şeyler anlaşılamıyor ise nasıl konuşmuşlardır, denilirse, onlarla mütercim yoluyla iletişim kurulmuştur denilebilir.[578] Zira "Kâde" fiili, neredeyse olanaksız gibi görünen bu işin üstesinden gelindiğini göstermektedir.[579] Ancak Zülkarneyn bu kavimle konuşabilmektedir. Bu durumda Zülkarneyn ya özel bilgisiyle bu farklı dili anlayıp konuşuyordur ya da yanında bulunan kişiler bu dili anlıyor olabilirler. Bu ayet bir bakıma, Zülkarneyn'in yanında bu konularda bilgili özel bir ekibi olduğunu da gösterir.

Ye'cûc ve Me'cûc'un Türkler olduğu[580] görüşüne alternatif olarak bunun tam aksini yani Ye'cûc ve Me'cûc'a karşı yardım gören toplumun Türkler olduğu da iddia edilmiştir. Mesela, Hasan Tahsin, Ye'cûc ve Me'cûc'e karşı yapılan seddin, Türklerin yardımı ile yapıldığını öne sürmüştür.[581] O, tefsirinde şöyle söylemiştir: "Eğer bu kavim müfessirlerin naklettikleri gibi Türkler ise, Zülkarneyn'e kuvvetle yardım eden mazide arzı fesattan kurtarmak için ettikleri hizmetin önemi bildirilmiş olduğu gibi, peygamberin gönderilmesinden sonra, İslam'a yapacakları hizmete de işaret edilmiş demektir. Şu halde Türklerin inkıraazı Ye'cûc ve Me'cûc seddinin yıkılması ve arzın nizamının fesadı demek olacaktır ki, kıyamet alametlerindendir."[582]

---

576 Râzî, C.21, s.170.
577 Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr,** C.5, s.190.
578 Ebu'l-Leys Semerkandî, C.2, s.312; Beğavî, C.3, s.180; Mehmet Vehbi Efendi, C.8, s.3170; Şevkânî, C.3, s.311.
579 Ebu'l-Leys Semerkandî, C.2, s.312; Beğavî, C.3, s.180; Şevkânî, C.3, s.311.
580 Râzî, C.21, s.170; Hazîn, C.3, s.211; Beydâvî, C.3, s.522; Ebu's-Suûd, C.5, s.244.
581 Emiroğlu, C.7, s.350.
582 Emiroğlu, C.7, s.352-353. Emiroğlu, müfessirlerin "sözü kavrayamayan toplumun Türkler olduğu" görüşünden yola çıkarak, sözü kavrayamayan topluluğu "Ye'cûc ve Me'cûc" değil de "kendisine Zülkarneyn'in yardım ettiği toplum" olarak düşünmüş, kavilleri bu doğrultu da değerlendirmiştir. Muk. edz. Emiroğlu, C.7, s.352-353.

II. ZÜLKARNEYN'İN YE'CÛC VE ME'CÛC İLE MÜCADELESİ

"قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا "

"Dediler ki: Ey Zülkarneyn; Ye'cûc ve Me'cûc doğrusu bu ülkede bozgunculuk yapıyorlar. Bizim ve onlar arasında bir set yapman için sana vergi verelim mi?"

1. Terminolojik Olarak Ye'cûc ve Me'cûc

Ye'cûc ve Me'cûc bir görüşe göre, acemi isimdirler, diğer bir görüşe göre ise müştak yani türetilmiştir.[583] Âsım, bu iki kelimeyi hemzeli olarak "Ye'cûc ve Me'cûc"(يَاْجُوجُ وَ مَاْجُوجُ) şeklinde okumuş, diğer kıraat imamları ise hemzesiz olarak "Yâcuc ve Mâcuc" (يَاجُوجُ وَ مَاجُوجُ) şeklinde okumuşlardır. Bir başka rivayette bu iki kelimeyi "Âcüc ve Mâcüc" (آجُوجُ وَ مَاجُوجُ) şeklinde okuyanlar da olmuştur.[584] Ebu'l-Hasan el-Ahfeş hemzeli ve hemzesiz okunmasının caiz olduğunu söylemiştir.[585]

a. Ye'cûc ve Me'cûc Kelimesinin Arapça Olduğunu Savunanlar

aa. Kök harfleri "اجج"

"اجج" kökünden gelmiştir. Abdurrahmân b. Hürmüz el-A`râc ve İmam Âsım bu kelimenin kök harflerinin hemzeli olduğunu iddia etmişlerdir.[586] Hemzenin asli harflerden olduğunu kabul edenlere göre hemzesiz okuyuş olan "Yâcûc ve Mâcûc" (يَاجُوجُ وَ مَاجُوجُ), hemzenin elife çevrilmesi suretiyle elde edilmiştir. Hemzenin kök harflerinden olması durumunda bu kelime çeşitli anlamlara gelmektedir:

1. Kısâî, "Ye'cûc"un ateşin tutuşması ve cayır cayır yanması manasına olan "تَاَجَّجَ النَّارُ" deyiminden alındığını, çok hızlı hareket ettikleri için "Ye'cûc" adını aldıklarını; "Me'cûc"ün de, denizin dalgası manasında olan "موج البحر " tabirinden geldiğini söylemiştir.

2. Ye'cûc "çok tuzlu oldu' manasındaki "تاجج الملح " ifadesinden alınmıştır.

[583] Râzî, C.21, s.170, Kurtubi, C.11, s.56.
[584] Beğavî, C.3, s.180; Râzî, C.21, s.170.
[585] Kurtubi, C.11, s.56.
[586] Taberî, **Tefsîru't-Taberî**, C.16, s.16; Râzî, C.21, s.171.

3. Kuteybe şöyle der: "Bu kelime, erkek deve kuşunun, koşmasındaki sesi duyulduğunda kullanılan "اَجَّ الظليم" deyiminden alınmıştır."

4. Dil bilimcisi Halil'in kanaatine göre ise "اَجّ ", mercimek gibi bir tahıldır. "مَجّ" kelimeside, tükrüğün tükürülmesidir. O iki kelimenin, bundan alınmış olması muhtemeldir.[587] Taberî, hemzenin zait olmadığı kanaatindedir. Çünkü bu Arapların lisanlarında böyle bilinmektedir.[588]

bb. Kök harfleri " يجج و مجج"

" يجج و مجج" kökünden gelmiştir. Bazılarına göre bu kelimeler "Yâcûc ve Mâcûc" şeklinde hemzesiz olup kök harfleri " يجج و مجج" dir. Her iki kelimede bulunan elif ise zaittir.[589]

Arapçada "ماجوج" su gibi sıvı şeyleri, ağızdan dışarı püskürtme, sözü, ağızdan anlaşılmayacak şekilde hızla söyleme, serpilme büyüme, anlamlarına gelir.

b. Arapça Olmadığını Savunanlar

Ye'cûc ve Me'cûc kelimelerinin aslının başka dillerden Arapçaya girdiğini iddia edenler, bu kelimelerin aslını birçok dillere dayandırmışlardır. İbrânice'den Arapçaya girdiğini iddia edenlere göre kelimenin aslı Ahd-i Atik'te geçtiği üzere "Gog ve Magog"tur. Magog kelimesi aynı zamanda yaşadıkları ülkenin adı olarak da kullanılmıştır.[590]

Musa Carullah Bigiyef(ö.1369/1949), "Gog" kelimesinin Türkçe "Gök" kelimesinden türemiş olabileceğini iddia etmiştir. Ahd-i Atik'te "yâ" harfi olmaksızın

[587] Kurtubî, C.11, s.55-56; Beydâvî, C.3, s.522; Ebu's-Suûd, C.5, s.244.
[588] Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.16; Râzî, C.21, s.170; İbn el-Manzûr, **Lisânü'l-Arab,** "ecc" maddesi. Beyrut, 1970. Şâtıbî, bu kelimelerin, "hızlı hareket etme, dalgalanma ve ateşin yakıp yok etmesi" gibi manalara gelmesi sebebiyle bu kelimelerin Arapça kökenli olmasının daha doğru olacağını söylemiştir. Bk. Şâtıbî, **Sirâcü'l-Kârî,** Beyrut t.y. s.282.
[589] Taberî, **age.,** C.16, s.16; Râzî, C.21, s.170.
[590] Tekvin 10/2; Hazakial 38/1-3, 39/1-2; Tesnsiye 28/49-57; Yeremya 5/15-18.

"Gog" şeklinde gelmesini ve Sâmi lügatlarından başka yerlerde geçmemesini, bu kelimenin İbrânice'den alınmadığına delil saymıştır.[591]

el-Kâsımî ise tefsirinde, Kâf dağı diye bilinen, Kafkas dağlarının arkasında, Dağıstan bölgesinde bulunan bir dağda "Âkûk ve Mâkûk" adlı bir toplumun yaşadığını ve Arapların bunları, kendi dillerinde "Ye'cûc ve Me'cûc" şeklinde ifade ettiklerini iddia etmiştir.[592]

Âzat, Moğolların, Ye'cûc ve Me'cûc olduklarından yola çıkarak, MÖ 600 yıllarında bu kavme "Mongol" ismi verildiğini, bugünkü Moğolistan civarında yaşadıklarını, bu kelimenin aslının "Mongog" veya "Monçuk" olduğunu ve bu kelimenin "Me'cûc" kelimesine yakın olduğunu iddia etmiştir.[593]

aa. İslâmi Kaynaklara Göre Ye'cûc ve Me'cûc

İslâmi kaynaklardan bir kısmında Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili ilginç tariflemeler vârit olmuştur. Onlardan bir kısmının sedir ağacı gibi uzun, bir kısmının eni ve boyunun eşit olduğu ve bir kısmının ise çok büyük kulakları olduğu ifade edilmiştir. Yine artışlarını ifade için, bir kişinin, kendi neslinden bin çocuk görmedikçe ölmeyeceği, hatta insanların onda dokuzunun Ye'cûc ve Me'cûc sulbünden olduğu ileri sürüldüğü gibi, bir kısmının insana bir kısmının hayvana benzediği, hayvanlar gibi ot yedikleri ve yine vahşi hayvanlar gibi buldukları şeyleri parçaladıkları, yılan akrep vb. haşeratları yedikleri şeklinde çeşitli görüşler günümüze kadar ulaşmıştır.[594] Hatta onların insan etini bile yedikleri söylenmiştir. Birbirine tezat rivayetler de çoktur. Örneğin, bazı kimseler, bunları bedenleri küçük, boyları bir karış kadar kısa insanlar olarak tavsif ederken; bazıları da uzun boylu iri cüsseli olarak tasvir etmiş ve kuşların pençesi gibi, pençeleri bulunduğunu, yırtıcı hayvanların azı

---

[591] Musa Carullah Bigiyef, **Kur'anı Kerim Ayetlerine Göre Yecuc ve Mecuc; Harut ve Marut,** Hzr. Ömer Faruk Kutay, İstanbul 1950, s.10.
[592] Kâsımî, C.11, s.4102.
[593] Âzâd, "*Şahsiyyetü Zilkarneyn el-Mezkûr fi'l-Kur'ân*, **Sekâfetü'l-Hind,** C.1, sayı:3, s.26.
[594] Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.16-17-21,22,88, C.17, s.89; Zemahşerî, C.2, s.58; Râzî, C.21, s.170; Ebû Hayyân el-Endülûsî, C.6, s.163.

dişi gibi dişleri olduğunu söylemişlerdir.[595] Bütün bu rivayetlerin, yeri geldikçe metin ve senet kritiklerini yapmaya çalışcağız.[596]

bb. Ye'cûc ve Me'cûc'ün Azgınlığı

Kelbî, ayette geçen "fesat"tan, onlar bahar günlerinde çıkıp, yeşil ne bulurlarsa yediklerinin, kuru ne bulurlarsa taşıdıklarının ve onların arazilerine girenlere, ağır işkence yaptıklarının kastedildiğini söylemiştir.[597]

Beydâvî de tefsirinde, Ye'cûc ve Me'cûc'ün Yâfes'in soyundan gelen iki kabile olduğunu, Türk arazilerine zarar vermek için bahar mevsiminde yeşillikleri hayvanlarına yedirmek suretiyle yeşillik bırakmadıklarını, sonbaharda ise halkın malını yağmaladıklarını söyler.[598] Ferezdak onların ifsadının zulüm, hile, adam öldürme vb. mâlum ifsatlar olduğunu söylemiştir.[599]

İfsatları ile ilgili dört görüş vardır: Birincisi; Vehb b. Münebbih'ten gelen kavle göre onlar Lût kavminin yaptığı çirkin işi yapıyorlardı. İkincisi; Sa`îd b. Abdulazîz'in kavlidir ki, onlar insan eti yiyorlardı. Üçüncüsü; İbn es-Sâib'in görüşüdür ki, bahar günlerinde şikâyet eden kavmin arazilerine gidip onlara zarar

---

[595] Beğavî, C.3, s.180; Râzî, C.21, s.170; Kurtubî, C.11, s.56-57.

[596] Kurtubî, C.11, s.56-57.
Ye'cûc ve Me'cûc'ü tasvir eden hadislerin birçoğunun sıhhati yoktur. Muk. edz. Se`âlibî, **Tefsîru's-Se`âlibî,** C.2, s.395.
Şakîk Huzeyfe'den rivayet etmiştir ki, (Huzeyfe): *"Rasulullah (SAV)'e Ye'cûc ve Me'cûc'ü sordum. O da: 'Ye'cûc bir ümmettir ve Me'cûc bir ümmettir. Her ümmet, dört yüz bin ümmettir. Onlardan bir adam soyundan her biri silah taşıyan bin oğlan çocuğunu görmedikçe ölmez. Bunlar Âdem (AS)'ın çocuklarından olup, dünyayı tahrip etmek için dolaşırlar.' dedi. Dedim ki: 'Yâ Rasullallah, onları bize vasfetsen? Dedi ki: 'onlar üç sınıftır. Birincisi, sedir ağacı emsalidirler. 'Yâ Rasûlallah Sedir ağacı nedir?' dedi ki: 'Şam'da bir ağaçtır ki boyu 120 zirağdır.(Bir zirağ yaklaşık 70 cm.dir.) Onlardan diğer bir kısmı en ve boyu 120 ziradır, Onların karşısında ne dağ ne de demir duramaz. Onlardan bir sınıf da (üçüncü sınıf ise) kulağının birini altına serip yatar, diğerini ise üzerine alır, sarılıp örtünür. Bunlar, karşılaştıkları her türlü vahşi hayvanı, fili domuzu, köpeği bile yerler. Hatta kendilerinden öleni dahi yerler. Başta gidenleri Şam'da iken ayakları (diğer ucu) Horasan'a kadar gelir. Doğu nehirlerinin hepsini içer, kuruturlar. Bununla beraber bunlardan bir karış uzunluğunda olanlar da vardır. Zülkarneyn onlardan, orta boylu olan adamın yarısı kadar olan adamlar da buldu. Onların ellerinde pençeler vardı, dişleri vahşi hayvanın dişleri gibidir. Kendilerini sıcak ve soğuktan koruyan cesetlerinde kıllar vardır ve hayvanlar gibi çiftleşirler.*" Bk. Beğavî, C.3, s.182.

[597] Beğavî, C.3, s.181-182; İbn Atiye el-Endelusî, C.10, s.449; Suyûtî, C.5, s.461; Şevkânî, C.3, s.312.

[598] Beydâvî, C.3, s.523; Mehmet Vehbi Efendi, C.7, s.3171.

[599] Râzî, C.21, s.170; Kurtubi, C.11, s.56; Beydâvî, C.3, s.523; Kâsımî, C.11, s.4102. Ahmed b. Velîd er-Ramlî, İbrâhim b. Eyyûb el-Hûzânî'den o da el-Velîd b. Müslim'den o da Sa`id b. Abdulazîz'den rivayet etmiştir ki: ifsatları, adam yemeleridir. Bk. Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.17; Suyûtî, C.5, s.461; Ebu's-Suûd, C.5, s.245.

veriyor, yeşillik bırakmayıp yiyorlar, kuru nebatatı taşıyıp götürüyorlardı. Dördüncüsü ise; Mukâtil'in sözüdür ki, insanları katlediyorlardı.[600] Bazıları ise, ifsat edici olduklarını ancak şimdiye kadar her hangi bir cismanî zarar vermediklerini söylemişlerdir.[601]

2. Ye'cûc ve Me'cûc'un Soyu

İki set arasında, birbirine hasım olan iki topluluktan azgın olanı Kur'an'ın ifadesi ile 'Ye'cûc ve Me'cûc'dür. Bu iki ismin iki insana mı[602] yoksa iki kabileye mi tekabül ettiği tartışılmıştır. Bu konuda hadis rivayetlerini ve tefsirlerde geçen mevcut kavillleri şöyle sıralayabiliriz:[603]

Nevevî, Müslim(ö.261/875) şerhinde, bazılarından nakleder ki: "Ye'cûc ve Me'cûc Âdem'den çıkıp toprağa karışan meniden yaratılmıştır."[604]

İbn Abbâs'tan gelen bir rivayette, "Ye'cûc bir adamdır ve Me'cûc de bir adamdır. Yâfes b. Nuh'un iki oğludurlar. Ye'cûc ve Me'cûc on cüzdür. Âdemoğlunun tamamı bir cüzdür. Ye'cûc ve Me'cûcler bir karış, iki karış ve üç karış boyundadırlar."[605]

Kur'an-ı Kerim'de Ye'cûc ve Me'cûc kelimelerinin haberleri tesniye sigasıyla " مفسدان " olarak değil de cemi sigasıyla "مفسدون " olarak gelmiştir. Bundan Ye'cûc ve Me'cûc'ün birer insan değil birçok kabilelerden meydana geldiği anlaşılmaktadır.

---

600 Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr,** C.5, s.191.
601 Taberî, **Tefsîru't-Taberî***,* C.16, s.17, 22.
602 Suyûtî'de ifade edildiğine göre İbn Ebî Âliye bu iki ismin yani Ye'cûc ve Me'cûc'ün iki insana nispet edildiğini söylemiştir. Ancak bu görüş müfessirlerce itibar edilmemiştir. Bk. Suyûtî, C.5, s.455.
603 Râzî, C.21, s.170.
604 Emiroğlu, C.7, s.350. Ka`b demiştir ki: "Onlar âdemoğlunun alışılmamış çocuklarındandır. Âdem bir gün ihtilam oldu, menisi toprağa karıştı da Allah bu sudan Ye'cûc ve Me'cûc'ü yarattı. Onlar baba cihetinden bize bağlantılıdırlar." Bk. Beğavî, C.3, s.181; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,** C.3*,* s.102-103.
Bu rivayette, soyu Âdem'e dayandırılmakta, bir sonraki rivayette ise soyu Nuh'un oğullarından Yâfes'e dayandırılmaktadır. Hadisler birbirine zıt düşmüştür. Bu rivayetin senedi, Kâ`b'a dayandırılmaktadır ki, Kâ`b, isrâilî rivayetlerin İslâm'a girmesinde en büyük rolü oynamıştır. Kurtubî Mukâtil ve diğerlerinin sözü olan soyun Yâfes'e dayandırılması tercih edilmiş ve peygamberlerin "ihtilam olamayacağı" söylenmiştir; Kurtubî, C.11, s.56.
605 Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr,** C.5, s.190.

Buhâri'de de bu kanaati destekleyen şöyle bir rivayet geçmektedir:

"Allah Teâlâ: 'Ey Âdem!' diye nida etti. Hz. Âdem de: 'Buyur! emrin başımla gözüm üstüne' dedi. Allah Teâlâ ona: 'ateşin çıktığı gibi çık!' buyurdu. O: 'ateşin yayılışı nasıldır?' diye sorunca, Allah Teâlâ: 'Her yüz kişiden doksandokuzu cehenneme birisi cennete gidecektir. O gün çocuklar yaşlanacak, her hamile hamlini vaz edecektir. Ve onlara denilecektir ki: 'Sizden iki ümmet vardır. Neye dokunurlarsa Allah onları çoğaltmıştır.' Bu Ye'cûc ve Me'cûc'dür." buyurdu.[606]

İbn Abbâs, Ye'cûc ve Me'cûc'un, Nuh'un oğlu Yâfes'in soyundan geldiklerini ve âdemoğlunun onda dokuzunu teşkil ettiklerini söylemiştir. es-Se`âlibî de şöyle demiştir: *"Elbette Âdem'in çocukları çoktur. Ye'cûc ve Me'cûc âdemoğlundandır. Soylarından bin çocuk gelmeden ölmezler*."[607]

İmâm Ahmed'in Muhammed b. Bişr kanalıyla... İbn Harmele'den, onun da teyzesinden rivayetinde o şöyle anlatmıştır: "Allah Rasûlü (SAS) bir akrebin soktuğu parmağını sıkarak, bir hutbesinde şöyle buyurmuştur:

'Siz diyorsunuz ki, 'düşman yok', Hâlbuki siz, Ye'cûc ve Me'cûc gelinceye kadar, düşmanla savaşmaya devam edeceksiniz. Onlar (Ye'cûc ve Me'cûc) geniş yüzlü, küçük gözlü, kızıl saçlı olup her bir dereden ve tepeden boşanacaklardır. Onların yüzleri, sanki deri kaplı kalkanlar gibidir."[608]

---

[606] Buhârî, Menâkıb 95; Muvatta, Kelam 22; İbn Hanbel 6/428.

[607] Se`âlibî, **el-Cevâhir**, C. 2, s.396; Kurtubî, C.11, s.57.

Nesâî, Amr b. Evs'den o da babasından merfûan zikretmişlerdir ki: *"Onlardan bir adam soyundan bin kişi gelmeden ölmez*." Bk. Şevkânî, C.3, s.314. Evs'den gelen bir diğer rivayette ise: "…Ye'cûc ve Me'cûc'un sahip oldukları birçok kadınları vardır, diledikleri kadar cinsi münasebette bulunurlar. Birçok ağaçları vardır, diledikleri kadar aşı yaparlar. Onların erkekleri; soyundan bin kişi hatta daha fazla bırakmadan ölmezler." denmiştir. Bk. İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,** C.3, s.106.

[608] Hadisi, İbn Ebî Hâtim de, Muhammed b. Amr kanalıyla Hâlid b. Abdullah b. Harmele el-Müdlicî'den, o ise teyzesinden, o da Hz. Peygamber (SAV)'den benzerini rivayet etmiştir. Bk. İbn Kesîr, **age.**, C.3, s.103

Rasûlullâh (SAS) Nuh'un Sam adlı oğlundan Arap, Fars ve Rumların; Yafes adlı oğlundan ise, Ye'cûc ve Me'cûc ile Türklerin türediğini bildirmiştir.[609] İmâm Ahmed b. Hanbel'in "*Müsned*'inde nakledilir ki: "Semûre, Rasûlullâh (SAS)'in şöyle buyurduğunu haber vermiştir: '*Nûh'un (AS) çocukları üç tanedir. Sâm Arapların atası; Hâm, Sudanlıların atası ve. Yâfes ise Türklerin atasıdır.'*"[610] Müfessirler Ye'cûc ve Me'cûc'ün hangi kavimden olduğu hususunda farklı görüşler söylemişlerdir. Bu cümleden olarak onların Türklerden olduğu ileri sürüldüğü gibi; Ye'cûc'ün Türklerden, Me'cûc'ün Ceyl ve Deylam kabilelerinden oldukları da söylenmiştir.[611]

Vehb b. Münebbih, Nuh'un oğullarından Sam'ın; Arab, Fars ve Rumların, Ham'ın; Sudanlıların, Yâfes'in ise Türklerle Ye'cûc ve Me'cûc'ün ataları olduğunu, Ye'cûc ve Me'cûc'ün de Türklerin amcaoğlu olduğunu söylemiştir.[612]

ed-Dahhâk, Ye'cûc ve Me'cûc'ün Türklerden bir nesil olduğunu söylemiştir. es-Süddî ise bu görüşün aksine Türklerin Ye'cûc ve Me'cûc'den bir grup olduğunu ve seddin dışında kaldıkları için bu adı aldıklarını söylemiştir."[613]

Bu görüşü destekleyen bir başka rivayete göre, Ye'cûc ve Me'cûc'den, 22 kabile meydana gelmiştir. Zülkarneyn seddi yaparken bunlardan 21 kabile içerde kalmış, fakat bir kabile ise savaşmak üzere dışarı çıkmıştır. Onlara, seddin dışında kaldığından, "Türk" ismi verilmiştir.[614] Onlara Türk isminin verilmesi, seddin arkasına terk edilmiş olmalarından dolayıdır.[615]

---

609 Beğavî, C.3, s.180; Kurtubi, C.11, s.56. Ebû Hureyre'den gelen bir rivayette "Nuh'un (AS) 'Sam, Ham ve Yâfes' adlı çocukları dünyaya geldi. Sam'ın evlatları, Araplar, Farslar ve Rumlardır. Ham'ın evlatları Kıptîler, Berberîler ve Sudanlılardır. Yâfes'in çocukları ise Ye'cûc, Me'cûc, Türk ve Sakalibe boylarıdır" denilmiştir. Bk. Âlûsi, C.16, s.39.

610 İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,** C.3, s.104.

611 Râzî,C.21, s.170; Beydâvî, C.3, s.522; Ebu's-Suûd, C.5, s.244.

612 İsmail Cerrahoğlu, "Ye'cûc-Me'cûc ve Türkler", **AÜİF Dergisi,** s.112.(**Tarihi'r-Rusul ve'l-Müluk**, Brill 1879-1881, I/211' den alıntılamıştır.) "Ebû Hureyre'dan rivayet edilmiştir ki; Nebî (SAV) şöyle buyurdu: "*Nuh'un oğulları, Sâm, Hâm ve Yâfes'tir. Sâm'ın çocukları, Araplar, Farslılar ve Rumlar'dır ki, en hayırlılarıdır. Yâfes'in çocukları, Ye'cûc, Me'cûc, Türk ve Sakâlibîlerdir ki bunlarda hiçbir hayır yoktur. Ham'ın çocukları ise Kıptîler ve Sudanlılardır."* Kurtubî, C.11, s.56.

613 Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr**, C.5, s.190.

614 Âlûsi, C.16, s.38.

615 İbn Kesîr, **age.,** C.3, s.104.

Vehb b. Münebbih "**Kitâbü't-Tîcân fî Mulûki Himyer**" adlı eserinde, Zülkarneyn'in Ye'cûc ve Me'cûc beldesine gittiğini, onlarla savaştığını, onları Ermenistan'da bıraktığı için, kendilerine Türk ismi verildiğini yazmıştır.[616]

Yahyâ b. Sellâm, tefsîrinde, 'onlar arzı dolaşır ve ifsat ederler' dedikten sonra, onların âdemoğlu olduğunu söylemiştir. Yûnus b. İshâk da babasından yaptığı rivayette; Türklerin, Ye'cûc ve Me'cûc neslinden olduğunu söylemiştir.[617]

Ebû Nûmân, Cerîr b. Hâzım'dan, o da Hasan el-Basrî'den, o da Ebû Amr b. Tağlîb'den, Rasûlullah'ın şöyle dediğini rivayet etti:

"...Kıyâmetin kopmasının alametlerinden biri sizin kıldan ayakkabı (çarık) giyen bir topluluk ile savaşmanızdır. Kıyâmetin kopmasının alâmetlerinden bir diğeri de sizin geniş, yuvarlak yüzlü, yüzleri örs üzerinde dövülmüş, kılıflı kalkan gibi olan bir kavimle savaşmanızdır."[618]

Yine Sa`îd b. Muhammed, Ya`kub'dan, o da babasından, babası da Sâlih'ten, o da el-A`rec'ten, o da Ebû Hureyre'den rivayet etti ki, Rasûllullah (SAV) şöyle buyurmuştur:

"Gözleri küçük, yüzleri kırmızı, burunları basık, yüzleri de örs üzerinde dövülmüş, kılıflı kalkanlar gibi olan Türklerle savaşmadıkça kıyâmet kopmayacaktır ve sizler kıldan ayyakkabı giyen bir kavimle savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır." Nuaym b. Hammâd(ö.228/843) bu hadisi naklederken bu iki kavimden yüzleri kalkan gibi olanların Türkler, kıldan ayakkabı giyenlerin ise Kürtler olduğunu kaydeder.[619]

Bu metinlere baktığımızda hepsinin aynı hadis olduğu görülmekte olup, muhaddisler bu hadisi "Kıyamet ve Peygamberlik Alametleri" ile ilgili bölümlerde zikretmişlerdir. Görüldüğü gibi bu metnin birkaç hadis olduğu söylenemez. Hz. Peygamber bu sözü bir kez söylemiş bunu dinleyen iki sahâbe ve onlardan işiten

---

[616] İsmail Cerrahoğlu, "Ye'cûc-Me'cûc ve Türkler", **AÜİF Dergisi,** C.20, Ankara, 1975, s.112. (Vehb b. Münebbih, **Kitâbü't-Tîcân,** 28 b yazma, British Museum or. 2901'den alıntılamıştır.)

[617] Bk. Cerrahoğlu, "agm.", s.113. (**Tefsîr-u Yahyâ b. Sellâm**, Tunus, 36 b-37 a; 20 b, 37 a'dan alıntılamıştır.)

[618] Buhârî, Cihad 95; Menâkıb 25.

[619] Nuaym b. Hammâd, el-Mervezî (ö.244); **Kitâbu'l-Fiten**, Beyrut, 1993, s.415-416.

tâbiûn ve devamındaki iki nesil hadisi birbirine yakın ibarelerle nakletmişlerdir. Buhârî bu üç yolla kendisine gelen rivayetleri aynen kaydetmiş, senedindeki ittisal ve râvîlerin sika oluşlarından dolayı hadisi sahih kabul etmiştir.[620]

Aynı hadis, Tirmizî(ö.320/932), Nesâî, İbn Mâce(ö.273/887), Abdurrezzâk ve Ahmet b. Hanbel tarafından da aynı tarzda kaydedilmiştir. Bu hadisteki “Türk” tabiri ister olsun, ister olmasın genellikle, Hz. Peygamber’in özelliklerini sıraladığı kavim, Orta Asya veya Uzak doğu insan tipini hatırlatmaktadır. Muhaddislerin de genellikle bu kavmin ‘Türkler’ olduğunu belirtmeleri ayrı bir önem arz eder.[621]

Peygamber’in ashabından birinin dediğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Habeşliler size ilişmedikçe sizde onlara ilişmeyin. Türkler size dokunmadıkça, siz de onlara dokunmayın.*”[622] Hadis âlimlerinden el-Aclûnî de **Keşfü’l-Hafâ** adlı eserinde bu hadisin hasen derecesinde olduğunu ve mevzuiyyeti (uydurmalığı) konusunda ciddi bir delilin olmadığını söyler. Demek ki buna göre hadis en azından “hasen” derecesindedir.

Böylelikle sahih sayılabilecek, Türkler hakkında varit olan üç hadisin varlığını görüyoruz. (Birincisi, kıyamet alameti olarak Türklerle savaşılacağı, ikincisi, Türkler saldırmadıkça, Türklerle savaşılmaması ve üçüncüsü Türklerden bir cengâverin İstanbul’u fethedeceği hadisleridir.) Bunların dışında Türklerle ilgili olduğu söylenen hadisler genellikle uydurma olup hiçbirisi meşhur olmadığı gibi titiz hadis mecmualarında da yer almamıştır. Bu gibi sözler genellikle edebiyat ve ahlakiyat kitaplarında şair ve vaizlerin eserlerinde geçmektedir. Bu sözlere baktığımızda hadis metodolojisi açısından ele alınacak hiçbir yönleri yoktur.[623] Şüphesiz ki kıssacıların Ye’cûc ve Me’cûc’un vasıfları konusunda uydurdukları anormal tiplemeler, sahih değildir. Bunlar hurâfe kabilinden ve isrâilî beyanlardır.[624]

---

[620] Ahmet Ağırakça, **XII, Türk Tarih Kongresi** (12-16 Eylül 1994), C.2, Ankara, 1999, s.528-531.
[621] Ağırakça, **age.,** s.531-532.
[622] Ebû Dâvud, Melâhim 8
[623] Ağırakça, **age.**, s.535.
[624] Şihâbüddîn Ahmed en-Nevîrî, C.14, (dipnot yazısı.), s.306

3. Ahd-i Atik'e Göre Ye'cûc ve Me'cûc

Zülkarneyn ile ilgili ayetlerin nüzul sebepleri arasında soruyu soranların Yahudiler olabileceğini görmüştük. Soruyu soranların Yahudi olması Zülkarneyn'i ve onun Ye'cûc ve Me'cûc'le olan mücadelesinin Yahudilerce bilinmesini gerektirir.

Ye'cûc ve Me'cûc kelimeleri, Kur'an'da olduğu gibi ahd-i Atik'te de geçmektedir. Tahrif olunan bu kitaplarda verilen mâlûmatın, Kur'an'da geçen Ye'cûc ve Me'cûc'ü izah edici olup olmadığı tartışılmıştır. Bu tartışmaları bir yana bırakarak Kitâb-ı Mukaddes'e baktığımızda, Nuh'un soyu Yâfes hakkında şunları görüyoruz:

"Yâfes'in oğulları: Gomer, Me'cûc ve Maday ve Yavan ve Tubal ve Meşek ve Tiras..."[625]

Bir kısım hadislere paralellik gösteren Ye'cûc ve Me'cûc'ün azgınlıkları Tesniye Kitabında şöyle ifade edilmiştir:

"Rab uzaktan, dünyanın ucundan bir milleti, dilini anlamayacağın bir milleti kartal uçar gibi senin üzerine getirecek; kocamış olanın şahsına itibar etmeyen ve çocuklara acımayan, sert yüzlü bir millet ve o seni helak edinceye kadar, hayvanlarının semeresini ve toprağının semeresini yiyecek ve seni bitirinceye kadar sana buğday, yeni şarap ve yağ, hayvanlarının yavrularını ve koyunlarının yavrularını bırakmayacaktır. Ve bütün memleketinde güvenmiş olduğun yüksek ve dayanıklı duvarların düşünceye kadar seni bütün şehirlerinde muhasara edecekler ve Allah'ın Rabbin sana verdiği memleketinde, seni bütün şehirlerinde muhasara edecekler."[626]

"Âdemoğlu, Magog diyarından olan, Roşun, Meşekin ve Tubal'ın beyi Gog'a yönel ve ona karşı peygamberlik et ve de: Yehova şöyle diyor: "Roşun, Meşekin ve Tubalın beyi Gog, işte, ben sana karşıyım."[627]

---

[625] Tekvin 10/2.
Hadislerde de soy Yâfes'e dayandırılmaktadır. Bu hadisleri kritik ettiğimizde, birçok sahabenin de aynı kanaatte olduğunu görüyoruz. Ancak akla şu soru geliyor. Acaba bu kanaatin oluşmasında Tevrat etkili olmuş mudur?

[626] Tesniye 28/49-51.

[627] Hezekiel 38/2-3.

Ye'cûc ve Me'cûc'un Araplara saldıracağı gibi gaybî bilgi içeren hadisin benzerini Tevrat'ta da görmekteyiz. İsrâil oğullarının dini tutumlarında gevşeklik olduğunda Rabbin bir cezası olarak Ye'cûc ve Me'cûc'un onlara saldıracağı ifade edilmiştir:

"Bundan dolayı, âdemoğlu peygamberlik et ve Gog'a de: 'Rab Yahova şöyle diyor': 'Kavmim İsrâil emniyette oturunca, sen o gün öğrenmeyeceksin. Ve sen ve seninle beraber birçok kavimler, hepsi atlara binmiş, büyük bir cumhur ve kuvvetli bir ordu olarak, şimalin sonlarından, kendi yerinden geleceksin ve diyarı örtmek için bir bulut gibi kavmim İsrâil'e karşı çıkacaksın, son günlerde vaki olacak ki, milletlerin gözü önünde sende takdis olunacağım zaman, ey Gog, onlar beni tanısınlar diye, seni kendi diyarıma karşı getireceğim."[628]

"Ve Gog İsrâil diyarına karşı geldiği zaman, Rab Yehova'nın sözü, o günde vaki olacak ki, ateş püsküreceğim. Ve sen âdemoğlu, Gog'a karşı peygamberlik et, ve de: 'Rab Yehova şöyle diyor': 'Roşun, Meşekin ve Tubalın beyi Gog, işte, ben sana karşıyım; Ve seni geri çevireceğim, ve seni ileri götüreceğim, ve şimalin sonlarından seni çıkaracağım; ve seni İsrail dağları üzerine getireceğim; ve sol elinden yayını ve sağ elinden oklarını vurup düşüreceğim. Sen, bütün ordularınla ve yanında olan kavimlerle, İsrâil dağları üzerinde düşeceksin; yesinler diye her çeşit yırtıcı kuşa ve kırın canavarına seni vereceğim. Açık kırda düşeceksin; çünkü ben söyledim, Rab Yehovanın sözü. Ve Magog üzerine ve adalarda emniyette oturanlar üzerine ateş göndereceğim ve bilecekler ki; ben Rabbim."[629]

"Ve o gün vaki olacak ki, İsrâil'de, denizin şarkında Geçiciler deresinde (Abarim deresinde) Gog'a kabir yeri vereceğim ve oradan geçenleri o durduraca ve orada Gog'u ve bütün cumhurunu gömecekler ve oraya Hamon-Gog (Gog cumhuru) deresi denilecek. Ve memleketi temizlesinler diye İsrail evleri yedi ay onları gömmekte devam edecekler. Ve onları memleketin bütün kavmi gömecek ve onlara izzet

[628] Hezekiel 38/14-16.
[629] Hezekiel 39/1-6. Terat'a göre Gog'un yaşadığı bölgenin haritası için bk. Ek 11, s.206.
Bu ayet'e göre İsrâiloğlu dağlarında başarı kazanan Ye'cûc ve Me'cûc kalabalığı hezimete uğrayacak. Mevcut hadislerde de bütün mahlûkatın yiyip semiz hâle geleceği rivayetlerine paralellik göstermektedir. Krş. s.174-178.

bulduğum günde nam olacak, Rab Yehova'nın sözü. Ve devam üzere memleket içinden geçecek adamlar ve o geçenlerle beraber memleketi temizlemek için yerin üzerinde kalanları gömecek adamlar ayıracaklar onlar yedi ayın sonunu da araştıracaklar. Ve memleket içinden geçecek olanlar geçecekle ve biri insan kemiği görünce gömecek olanlar onu Hamon-gog deresine gömünceye kadar yanına bir nişan koyacak. Ve Hamona da bir şehrin adı olacak. Memleketi temizleyecekler."[630]

"Ve bin yıl tamam olunca, şeytan zindanından çözülecektir ve yerin dört köşesinde olan milletleri, Ye'cûc ve Me'cûc'ü, saptırmak ve onları cenk için bir araya toplamak üzere çıkacaktır; Onların sayısı denizin kumu gibidir. Ve yerin üzerine çıktılar ve kutsal orduyu ve sevgili şehri kuşattılar ve gökten ateş inip onları yedi."[631]

"İşte, ey İsrail evi, uzaktan evinize bir millet getireceğim, Rab diyor; o zorlu bir millet, eski bir millettir, bir millet ki, sen onun dilini bilmez ve ne dediklerini anlamazsın. Onların ok kılıfı açık bir kabirdir, hepsi yiğitlerdir. Oğullarının ve kızlarının yiyecekleri harman mahsulünü ve ekmeğini onlar yiyecekler; asmalarını ve incir ağaçlarını yiyecekler; güvenmekte olduğun duvarlı şehirlerini kılıçla vurup yıkacaklar. Fakat o günlerde bile sizi bütün bütün bitirmeyeceğim, Rab diyor."[632]

Konuyu özetleyecek olursak, Cûc, Me'cûc'un bulunduğu yer ismidir. Bâbil esaretinin ardından, Allah kıyamete yakın, doğudan Cûc tarafından Me'cûc ve birçok topluluğu Filistin'e gönderecektir. Bu Allah'ın gazabını gösteren büyük bir istiladır ki böylece, yeryüzünde büyük bir kargaşa ve felaket olacaktır. Dağları yaracaklar, kaleleri ve surları yıkacaklardır. Sonra, en nihayetinde Filistin toprağında ölecekler, çölün yırtıcı hayvanlarına ve yırtıcı kuşlara yem olacaklardır.

Görüldüğü üzere Ye'cûc ve Me'cûc hakkındaki malumat, dini tutumlarda gevşeme olduğu bir dönemde, ceza olarak uzak şimalden müfsit bir kavmin saldırılarına muhatap olacakları yönündedir.

---

630 Hezekiel 39/ 11-12.
Hamon-gog' nehrinden bahsedilmekte ve buranın Hamon isminde bir şehir olarak kalacağı ifade edilmektedir. Hamon-gog bölgesini gösteren harita için bk. Ek 13 s.207. Ayrıca Moğol istilasının bittiği Ayn Câlut bölgesi için mk. edz. Ek 12, s.207.

631 Yuhannâ'nın Vahyi 20/7-8.

632 Yeremya 5/15

4. Ye'cûc-Me'cûc ve Türkler

Rivayete göre, Hz. Nuh gemisinden çıktıktan sonra bulunduğu yeri üç oğlu arasına bölmüş, Ham'ı Hindistan'a, Sam'ı İran'a yani Oksus nehrinin güneyinde İndos ile Basra körfezi arasında bulunan memleketlere ve Yâfes'i de Kuttub-Şamaş ülkelerine (Hazar denizinin kuzeyinde, Kuzey batısında ve Hindistan'ın kuzey doğusunda bulunan ülkelere) göndermiştir. Yâfes, Etel veya Volga ve Yayık nehirlerinin dolaylarında karar kılmış, orada 250 sene kaldıktan sonra 8 oğul bırakarak ölmüştür. Bu sebeple Türklerin atasının Yâfes olduğu söylenir.[633]

Müslüman olmayan müelliflerin bir kısmına göre; Lidya krallarının lakabı olan "Gyges" isminin "Gog"la örtüşmesinden dolayı Ye'cûc ve Me'cûc, Lidyalılardır[634]. Bir kısmı ise bu iddiayı yersiz bulmuş[635] ve Ye'cûc ve Me'cûc'un Asya ve Avrupa'daki yerleşik İmparatorluklara saldırılar düzenleyen Kuzey Doğu Asya'nın vahşi kabileleri olduğunu savunmuştur. İsrailli tarihçi Josephus' a göre, Ye'cûc ve Me'cûc İskitler olup, ülkeleri Karadeniz'in kuzeyine ve doğusuna kadar yayılmıştır. Jerom'a göre Me'cûc'ün ülkesi Hazar denizi'nin yakınında Kafkasya'nın kuzeyindeki toprakları kapsamaktadır.[636]

Çoğu müfessire göre ise, Ye'cûc ve Me'cûc Türklerden bir soy olan Moğol ve Tatarlardır. Asya'nın Kuzeyinde, Tibet, Kuzey Buz Denizi ve Türkistan arasında kalan bir bölgede yaşamışlardır. Bunlar çevrelerine saldırmış, kanlı savaşlar yapmış, Orta Asya'nın yüksek bölgelerinden, Avrupa'ya akın etmişlerdir. Çin'i ve Asya'nın Batısındaki ülkeleri yağmalamışlardır. Hicrî 7. asırda ise Cengiz Han[637] komutasında,

---

[633] Joseph Deguigren, **Büyük Türk Tarihi,** İstanbul, 1976, s. 126.

[634] **The Universal Jevish Encylopedia**, C.5, Newyork 1948, s.10, **The Encylopedia Americana**, C.13, s.7, U.S.A. 1957.

[635] **Enclopedia Britannica**, C.10, s.475, London 1953.

[636] Mevdûdî, C.3, s.196-197; **La Grande Encyclopedie**, Paris C.18, s.1167. **The Jevish Encylopedia,** C.6, London 1904, s.19; E. Montet, **Le Coran**, Paris, 1949, s.414,

Mîladi Birinci asırda yaşamış olan meşhur Yahudi tarihçisi Josephe Fleavius (ö.95) Ye'cûc ve Me'cûc'un Kafkasya'nın kuzeyinde yaşayan İskitler olduğunu ilk iddia edenlerdendir. Yahudilerin bu anlayışı muhtemelen İrâni bilgilerden kaynaklanmaktadır. Pers Kralının, Yahudilerin sürgün hayatlarına son vermesi sebebiyle Perslerin, Yahudilerle araları iyi, fakat Türklerle arası bozuk olduğundan, Yahudilere Türkler hakkında olumsuz anlayış empoze ettikleri gözükmektedir. Bk. İlyas Çelebi, **İtikadî Açıdan Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler**, s.130.

[637] Cengiz Han, Moğol imparatorluğunun kurucusu ve ilk hükümdarıdır (1206-1227). Kendisine babası tarafından esir alınan bir tatar kabilesinin adı (demirci) Timuçin ismi konmuştur. Cengiz Han, kendisine karşı çıkanları, teslim olmamakta direnenleri çocukları, kabileleri ve şehirleriyle birlikte

müslüman beldelere saldırmışlardır. Moğol istilası diye bilinen bu durum, Nebi'nin haber verdiği Kıyâmet alâmetidir.[638] Hicrî yedinci asırda ortaya çıkan Timuçin (Cengiz Han), önce Tatarları hükümranlığı altına almış, sonra Çin'e egemen olmuştur. Daha sonra Selçuklu hükümdarı Alaaddîn'i yenmiştir. Savaşlarda her türlü çirkinliği yapan Cengiz Han, kadın ve çocukları dahi öldürmüştür. Semerkant, Buhara, Nisabur kentlerinde sel gibi kan akıtmıştır. Cengiz'in ölümünden sonra yeğeni Aktay başa geçmiş, Rusya, Polonya ve Macaristan'ı istila edip buraları yakıp yıkmıştır. Daha sonra başa geçen Haluk ise Rum krallığını cizyeye bağlamış ondan sonra tahta geçen Mancuvan'ın kardeşleri Kilay ve Hülagü'nün de desteği ile Çin ve İslâm ülkelerini yağmalamıştır. Hatta Hülagü'nun, son Abbâsî halifesini öldürüp atının kuyruğuna bağlatarak Bağdat sokaklarında sürüklettiğini tarih nakletmiştir.[639]

Arkeolojik kazılardan, MÖ 2000 den itibaren Türk âleminin doğusunda bir Moğol dünyasının olduğu son dönemlerde kabul edilmiştir. Tula nehrinin kaynağı, Türk âlemi ile Moğolları birbirinden ayıran sınır vazifesini görmüştür. Türklerin çoğunluğu, bu nehrin diğer yakasında yani, Töles ve Bayırku arasında, bir kısmı da doğusunda dağınık kabileler hâlinde yaşamışlardır. Sözü edilen kaynağın doğusundan itibaren ise Moğol dünyasının başladığı ve Mançurya'nın batı ve güney batı bölgelerine kadar devam ettiği kabul edilmiştir.[640]

---

ortadan kaldırırdı. Çağdaşı olan İbn Esîr(ö.606/1210), Hz. Âdem'den o zamana kadar insanlığın mâruz kaldığı en büyük felaketin Moğol istilası olduğunu söyler ve "keşke annem beni doğurmasaydı da tüyler ürpertici zulüm ve katliamları görmeseydim" der. Cengiz Han'ın orduları istila ettikleri İslâm ülkelerinde taş üstüne taş bırakmadılar. Kadınlar ve çocuklar dâhil herkesi vahşice öldürdüler. Moğol askerleri, İslâm kültür ve medeniyetinin en önemli merkezlerini de tahrip ettiler. Camiler ahır olarak kullanıldı. İstila ve tahribatlar, Cengiz Han'dan sonra Hülagu ve diğer ahfadı tarafından da devam ettirilmiş, çok sayıda Müslüman katledilmiş, cami ve medreseler yakılıp yıkılmıştır. (Mustafa Kafalı, "*Cengiz Han*" **, TDV İslâm Ans.** C.7, s.368.

[638] Mustafa Muhammed et-Tayr, "*Zülkarneyn Yeftehu'l-Meşriga ve Yebnî Sedde Ye'cûc ve Me'cûc,* **Mecelletü'l-Ezher,** C.57, sayı 9, Kahire, 1979, s.2048; Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nevîrî (ö.733/1333), **Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb**, Dârü'l-Kütüb, Kahire t.y. C.16, s.307.

[639] Tantavî Cevherî, C.9, s.203-204; Rene' Brousset, **Cihan Fatihi Cengiz Han**, çev. İzzet Tanju, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2001, s.187-235.

[640] Cevdet Gökalp, **Çin Kaynaklarına Göre Shih-Wei Kabileleri** (Proto Mogollar Üzerinde Bir Etüd Denemesi*),* s.13, Atatürk Ü Yay.: Ankara 1973.

Moğolların Hunlardan bir kısmını teşekkül ettikleri kabul edilmiştir. Hunlar, bir ırktan ve bir dil konuşan kavim olmayıp geniş coğrafi alana yayılmış medeni seviyeleri aynı olan göçebe topluluklardır. Hunların bir kısmının Moğol ırk çevresine dâhil olduğu eski çağ eserlerinden çıkarılmıştır. O dönemde cesetler yakıldığı için kemiklerin ilmi bakımdan tetkiki imkânsızdır. Bk. Nânder Fettich, "Hunların Arkeolojik Hatıraları", **AÜİF Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi**., sayı:318, 202, Ankara: Ank. Ü Basımevi, 1982, s.195.

Özkan İzgi, Türk-Moğol ilişkisini şöyle izah ediyor:

"Hun" devleti 24 kabileden oluşmaktadır. Bunların içerisinde Moğol kabileleri, Kitan kavimleri ve Türk kavimleri de vardır. Batıda münakaşası yapılsa da benim için Hunlar, Türk'türler. Bunun nedeni, kendinden sonra kurulan Göktürklere baktığım zaman Hunlar'ın içindeki pek çok kavmin Göktürkler içinde de olduğunu görüyorum. Göktürklerin Türklüğünden ise biz hiçbir zaman kuşku duymuyoruz. Hun devleti kurulmadan evvel de kökenine baktığımız zaman milattan önce üç binlere kadar varan Tiele kabileleri vardır. Aynı zamanda Yenisey boylarında Moğol kabileleri olan Shih-wei[641] kabileleri vardır. Bu ikisi birbirine sınır teşkil etmiştir. Bu kabilelerden Tığriye kabileleri ataerkil iken, Shih-wei kabileleri anaerkildir."[642]

Sargon Erdem de Ye'cûc ve Me'cûc kavminin Moğollar olduğu yolundaki eski görüşün savunucularındandır: "Kur'an'da ve hadislerde Ye'cûc-Me'cûc'e tesniye (dualist) yerine çokluk zamiriyle işaret edilmiş olmasını delil göstererek bu iki kelimenin iki ayrı milletin adları değil, bir tek milletin iki ayrı kelimeden teşekkül eden adı olabileceğini ileri sürmüştür.[643] Vardığı sonuçta, Ye'cûc'ün "aşırı hiddetli, öfkeden çılgına dönmüş" manasına geldiğini, Me'cûc'un ise "Moğol" olduğunu ve bu iki kelimenin birlikte "ateş püsküren Moğol(lar)" şeklinde bir tek milleti adlandırdığını izaha çalışmıştır.[644]

---

[641] Klasik Çin tarihi kaynaklarına göre Shung-Wei, Hunların ataları olarak kabul edilir. Bu tarih geleneğine göre Hunlar, Çinli göçmenlerle bozkırlı göçebe kabilelerin karışmasından türemiştir. Bk. Lev Nikolayeviç Gumilev, **Hunlar**, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2002, s.30.

[642] Bk. http://pc12.soc.medu.edu.tr/bolum/bolum040.htm (22.06.22-06-2004)

Bazı tarihçiler Türklerle Moğolları ırk bakımından akraba saymakla beraber, ayrı telakki ederler. Bazıları ikisini de aynı etnik gruptan Turko-Tatar grubundan sayarlar…Hunlar, Türklerin dedeleridirler. Juan-Juanlar Moğolların dedeleridirler. Türkler ilk kez bu ad altında 6. yüzyılda ortaya çıkar Türkistan ve Moğolistan'a hâkim olurlar. Bunları, 8. yüzyılda Uygurlar, 9. yüzyılda Kırgızlar takip etmiştir. 924 yılndan sonra Türklerle Moğollar arasında Moğolistan'a sahip ve hâkim olma savaşı tekrar başlamıştır. Bu mücadelenin akabinde Moğol-Kitay halkı Çin, Moğolistan ve Pekin'i zapdetmiştir. 12. yüzyılda Tunguz halkı Moğolistan ve Çin'in birer parçasını fethetmiştir. Kitaylar ise batıya doğru çekilmişlerdir. Bk. Nazile Abbaslı, **Cengiz Han**, İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık, 2001.

[643] Talat Koçyiğit, "*Ye'cûc-Me'cûc",* **Türk Ansiklopedisi** C.33, s. 422.

[644] Ye'cûc isminin kökü ecce'dir ve "alevlenmek, tutuşmak; deve kuşunun kanatlarını açarak süratle koşması; kırbaç ucunun şiddetle titremesi; insanların kargaşalık içinde bulunması" gibi manalara gelmektedir. (Bk. İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, Beyrut, C.2, s.206 vd.; Zebîdî, **Tâcü'l-Arûs**, Mısır 1306/1888, C.2, s.3 vd.; Asım Efendi, **Kamus Tercümesi,** İstanbul 1304-1305, C.1, s.697 vd.; E.W. Lane, **An Arabic-English Lexicon**, London 1863, C.1, s. 22.) Klasik Arap lügatçileri Ye'cûc'ün de "ateş alevi yahut deve kuşu gibi o yana bu yana rüzgâr hızıyla koşturan adam" anlamında bir isim

Erdem'e göre, Moğol veya Mongol kelimesi hakkında bilinen tek husus, orijinal şeklinin Çin veya Moğol kaynaklarına göre Mengku/Mangho veya Mongku/Mongwu olması gerektiğinden ibarettir.[645] Bu kelime şekil itibariyle, Moğolca'da mönke, münke veya mönkü ve Anadolu Türkçe'sinde de mengü, bengü/bengi şekillerinde erkek ve kadın adı olarak kullanılan "ölümsüz" manasındaki sıfat-isimle idantiktir.[646] "Ummân-manda/Ye'cûc-Me'cûc" efsanelerinde en önemli nokta, bu cengâverlerin çekirge sürüsü gibi (Yeni Ahit'te "denizin kumu" gibi; Vahiy 20/8) sayısız olmaları ve dolayısıyla ölümsüz cin kabul edilmeleridir. Çünkü ölümsüzlük, sonsuzluğun yani sayısal açıdan sonu gelmezliğin canlılardaki tezâhürüdür. Yukarıda Persçe magus'un varyantları olan, mangus/mangıs ve mugus ile onlardan türeyen kelimelerin "çekirge sürüsü", "cengâver" ve "hayâlet, cin, şeytan" manalarını taşımaları işte bu sebebe dayanmaktadır. Bu durum ise, aralarında şekil eşitliği olan möngü "ölümsüz" ile Mongku "Mo(n)gol"un aynı kelime olduğunu ortaya

---

olduğunu kabul etmişlerdir. Öte yandan Arapça'da "elif" ile yazılan "ecce" kökünden başka bir de "ayın" ile yazılan `acce kökü bulunmakta ve bu da "haykırmak, çığlıkların birbirine karışması; yoğun kalabalık; bir yeri toza dumana boğmak ve gece baskını" anlamlarını taşımaktadır. (Bk. İbn Manzûr, C.2, s.318b.; Zebîdî, C.2, s.71.) Ayrıca bu kök, efsane kahramanı korkunç dev `Uc İbn `Unuk'un da adını teşkil etmektedir.( `Uc ibn `Unuk hk. bk. B. Heller, "Uc", **İslâm Ansiklopedisi,** Fas 135, vd.; R. F. Jonhson , "Og", **The İnterpreter's Dictionary of the Bible**, New York, 1962, C.3, s. 591)

M. Räsänen bu kelimeyi araştırmıştır. Aşağıdaki metin kısaltılarak alıntılanmıştır:

Ecce ile `acce arasındaki bu mana benzerliği, ikisini aynı kelime ve asıllarının da yabancı kökenli olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü bu kelimenin iki ayrı kök hâlinde bulunması, ait olduğu yabancı dilden Arapça'ya değişik kanallarla iki defa girdiğini göstermektedir.

Arapça, Aramîce ve İbranîce gibi Samî dillerde bulunan ortak kelimelerin orijinal halleriyle yer aldıkları ana Samî dil, takriben MÖ 2500 yıllarından itibaren yazılmaya başlayan Akkadca'dır. "C" sesi bulunmayan bu dilde ecce/ `acce kökünü araştırdığımız zaman karşımıza agâgu "hiddetlenmek, gazaba gelmek"; aggu, aggis "kızgın, öfkeli"...anlamlarına gelmektedir. Bu kelime yeni Babil lehçesinde igûg şeklini almıştır... Ayrıca Ye'cûc'un Tevrat'taki muadili Gog'un da igug kelimesi olduğu açıklıkla anlaşılmaktadır.

...Ye'cûc'ün kökünde hemze bulunan, yapısı kurallara uygun ve manası tesbit edilebilen bir isim olmasına karşın Me'cûc'ün acayip formda bir kelime olması, etki altında kalıp şekil değiştirenin bu olduğunu göstermektedir. Buna göre, orjinalinde hemze bulunmaması gereken kelimeyi mecuc hâliyle ele alırsak mecus ile idantik olduğunu görürüz. Aralarındaki yegâne fark, zâten her zaman mümkün olan sonundaki c/s değişikliğidir. Ki bunun buradaki sebebi yukarıda açıkladığım etkilenme olayıdır. Mecûs, Araplar tarafından ateşperest Zertüştiler'e verilen özel isimdir... Arapça'ya Aramîce aracılığıyla giren mecus'un aslı ise Persçe'de "sihirbaz" manasında kullanılan magu, magus'tur... Avrupa dillerinde de magi, magic "sihir, büyü" şeklinde yaşamasına devam etmektedir...

...Yâkutça, Televitçe, Soyotça ve Rusça'da "çekirge sürüsü" anlamına gelen mangıs, man̆ıs, mon̆us, magıs, mogus gibi değişik telaffuzlarda çeşitli kelimeler bulunmakta (M. Räsänen, **Versuch Eines Etymologischen Wärterbuchs der Türksprachen,** Helsinki 1969, s.327.) ve bunlardan mon̆us'un aynı zamanda "cengâver" hem de "aldatıcı" anlamlarına geldiği görülmektedir. (M. Räsänen, **age.,** s. 340)

[645] L. Rásonyi, **Tarihte Türklük**, s. 176, Ankara 1971; **Enc. Britannica**, C.15, s.715, İst. 1972; **Türk Ansiklopedisi**, C.24, s.286; **Meydan-Larousse,** C.8, s.865.

[646] B. Atalay, **Divanü Lügat-it-Türk Dizini**, s.411, Ankara 1943; G.Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,** s.350, Oxford 1972.

koyar ve böylece de Moğol'un aslında Magus/Mecus/Me'cûc/Magog olduğu görülür. Buna göre, Ye'cûc-Me'cûc'ün "gazaba gelmiş, ateş püsküren Moğol(lar)" kelime manasını taşıdığı da ortaya çıkmış olur.[647]

Çin seddinin inşasına sebep olan Hunlar da aynı şekilde Ye'cûc ve Me'cûc olarak düşünülmüştür. Batılılar, Yagug ve Magug olarak isimlendirdikleri Hunların, şeytanın zürriyetinden geldiğine inanırlar. Orta çağı açan kavimler göçüne[648] sebep olan ve Roma İmparatorluğunu istila eden Hunlara[649] "Yagug ve Magug" demişlerdir.[650]

Yine Göktürk[651] devletinin kuruluşunu ifade eden Ergenekon Destanında iki Türk boyunun aşırı çoğalarak, vadiye sığmamaları sebebiyle iki dağ arasındaki demiri eriterek çıktıkları ifade edilmiştir.[652] Ergenekon'da dev körüklerle demirin eritilme

---

[647] Daha ayrıntılı bilgi için bk. Erdem Sargon, "*MÖ II. Bin yıla Ait Çiviyazılı Belgelerin Işığında Gutium/Ye'cûc-Me'cûc/Moğollar Turukkum/Türkler"*; **X. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 22-26 Eylül 1986. (Kongreye Sunulan Bildiriler) C.3, s.885-896, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

[648] Hunlar'ın yurtlarını niçin bırakıp göç ettikleri iyice bilinmemekle birlikte, geçim şartlarının zorlaması olabilir. Dördüncü yüzyılın ortalarında, Doğudan Batıya doğru uzanan Hun akınının, yerinden yurdundan ettiği birçok kavimler, Batı'ya itilerek Roma İmparatorluğu topraklarını altüst etmişlerdir. Kuzey Karadeniz'den İspanya'ya kadar her taraf allak bullak olmuştur İşte, Avrupa'nın etnik manzarasını değiştiren bu büyük hadiseye tarihte "Kavimler Göçü" denmiştir. Erol Güngör, s.21. MS Kavimler göçünü gösteren harita için bk. Ek 7, s.203.

[649] Hun İmparatorluğu, Hun Türkleri tarafından MÖ 220 yılında kurulmuştur. Hunlar bugünkü Moğolistan bölgesinde yani Çin'in kuzey batısında yaşamışlardır Bu bölgede hâkimiyet kurdukları ve genişlemeye başladıkları için Çinliler onları büyük bir tehlike saymışlardır. Gerçekten Hunlar askerlik teki üstünlükleri sayesinde Çin ordularını devamlı bozguna uğratmışlardır. Bu yüzden Çin devleti Hun saldırılarını önleyebilmek için Hun-Çin sınırı boyunca büyük bir duvar örmeye başlamıştır. MÖ 214 yılında Çin seddi denen savunma hattı bu şekilde ortaya çıkmıştır. Sonraları Ming Hanedanı zamanında yenilenen bu büyük duvarın bazı kısımları tamamlanmış ve çok sağlam bir şekilde günümüze kadar ayakta kalmıştır... Ama ne Çin duvarı ne Çin orduları Hunların Çin içlerine kadar girmelerini engelleye bilmiştir. Hunlar zamanında Çinliler medeniyet bakımından çok ileri bir durumdaydılar. Hem nüfusları ve orduları çok kalabalık, hem de medeniyetleri parlak olduğu halde Hunlarla başa çıkamamışlardır. Bk. Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, İstanbul 1995, s.15.-16. Milattan sonra üçüncü yüzyılın başlarında (220) başka bir Türk kavmi olan Siyenpi'ler Hunlar'la iktidar mücadelesine giriştiler. Sonunda Moğollar'ın ve bazı Türk boylarınınında yardımıyla Hunların hâkimiyetine son verdiler. Erol Güngör, s.17. Çin seddini gösteren fotoğraflar için bk. Ek 17, s.210. Han Hanedanlığı dönemini gösteren harita için bk. Ek. 6, s.202.

[650] Emiroğlu, C.7, s.350.

[651] Orta Asyada Göktürk Devletini kuran Türk boyudurlar.(542-630) Çin kaynaklarında Göktürklerin, Asya Hunlarının soyundan geldiği anlaşılmaktadır. Miladi 6. Yüzyılda tarih sahnesine çıkmışlardır. Bk. **Büyük Larousse**, "*Göktürkler*", İstanbul, t.y. C.9, s.4678; **Genel Türk Tarihi,** *Türkler,* C.2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.15. Göktürk Devletinin gösteren harita için bk. Ek 8, s.202.

[652] Ergenekon Destanı, "Büyük Türk Destanı"ndan bir parçadır. Türk kavimlerinden Göktürkleri mevzu alır. Göktürklerin menşeini açıklamak ister. Ergenekon Destanı'nın hülasası şöyledir: "Türk İllerinde Kök-türk oku ötmeyen, Kök-türk kolu ulaşmayan bir yer yoktu. Bütün kavimler birleşerek, Kök-

sistemi ile Ye'cûc ve Me'cûc'un sedde hapsediliş tarzı birbiri ile örtüşmektedir. Bu da ister istemez akla Türklerin Ye'cûc ve Me'cûc olabileceğini getirmektedir. Dolayısıyla gerek yazısız kültürümüz olan Ergenekon destanı gerekse Zülkarneyn'in Orta Asya seferinin abartıldığı "Şu" destanı Türkleri doğrudan Ye'cûc ve Me'cûc konumuna düşürmüştür.[653] İsmi geçen tarihî vakıaların destan olarak adlandırılması tabiidir. Ancak Ahmet Ercilasun'un da ifade ettiği gibi, efsanelere nispetle, destanlar tarihe

---

türklerden öc almak için yürüdüler. Türkler, çadırlarını, sürülerini bir yerde topladılar; çevresine hendek kazdılar, beklediler. Düşman geldi, vuruş başladı. On gün vuruştular, Kök-türkler üstün geldi.

Bir gün düşman, bütün iller hanları ve beyleri bir av yerinde konuştular. 'Kök-türklere hile yapmazsak işimiz yaman olur' dediler. Tan yeri ağarınca, baskına uğramış çeriler gibi, ağır yüklerini bırakıp kaçtılar. Türkler, 'bunların vuruşma güçleri gitti, kaçıyorlar' diyerek arkalarından varıp yetiştiler.

Kök-türkleri görünce düşmanları, birden geri döndüler. Tekrar ikisi vuruştular. Düşmanlar galip geldi. Kök-türkleri öldüre öldüre çadırlara geldiler. Çadırlarını mallarını aldılar. Yağmadan hiçbir yurt kurtulamadı. Büyüklerin hepsini kılıçtan geçirdiler. Küçükleri kul edinip herkes birini alıp gitti.

Kök-türk hanı İl-han'ın oğulları çoktu. Savaşta hepsi öldü. "kıyan/Kayan" adlı küçük bir oğlu vardı. O yıl evlendirmişti. İl-han'ın, "Negüş/Tukuz" adlı bir de yeğeni vardı. Bu ikisi bir yerdeki kişilerin ellerine düşmüşlerdi. On gün olduktan sonra bir gece ikisi kadınlarıyla birlikte atlanıp kaçtılar. Yurda geldiler. Düşmandan kaçıp gelen dört maldan (deve, at, öküz, koyun) çok buldular.

'Eğer, İl'e varalım desek; dört taraftaki illerin hepsi bize düşman, İyisi odur ki; dağların içinde insan yolu düşmez bir yer izleyip oturalım' deyip dağa doğru sürülerini sürüp gittiler. Geldikleri yoldan başka yolu olmayan bir yere vardılar. O da öyle bir yoldu ki, bir deve, bir at güçlükle yürürdü. Eğer ayağını yanlış bassa parça parça olurdu. Vardıkları yerde, akarsular, çeşmeler, türlü otlar, meyveli ağaçlar, türlü türlü avlar vardı. O yeri görünce Tanrı'ya şükürler kıldılar. Hayvanlarının kışını etini yediler, yazın sütünü içtiler, derisini giydiler. O yere Ergene-kon adını koydular. Burada bu ikisinin çocukları çoğaldı. Kıyan'ın evladı çok oldu. Neguş/Tukuz'un ki ondan daha az oldu. Kıyan'ın çocuklarına 'Kayat/Kıyat' dediler; Tukuz'un çocuklarına iki ad koydular; Bir nicesine 'Tukuzlar' dediler, bir nicesine 'Türülken' dediler. Çok yıllar bu iki kişinin çocukları Ergene-kon'da kaldılar. Enine boyuna uzayıp yayıldılar.

Dört yüz yıl sonra, ergene-kon'da kendileri ve sürüleri o kadar çoğaldılar ki, sığmadılar. Bu sebepten bir yere toplanıp, oturup konuştular. Dediler ki: 'Atalarımızdan işittik, ergenekon'un dışında geniş yerler, güzel yurtlar olurmuş, bizim yurdumuz eskiden o yerlerde imiş... Dağların arasından yol izleyip bulalım Göçüp çıkalım. Her kim bize dostum derse onunla görüşelim, düşmanlarla güreşelim' dediler. Hepsi bu sözü beğenip çıkmaya yol izlediler, bulamadılar.

O zaman demirci dedi ki: 'Burada bir demir madeni var. Yalın kata benziyor. Şunun demirini eritsek bir yol olurdu. Varıp o yeri gördüler. Bu sözü de beğendiler. Dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat kömür dizdiler. Dağın üstünü arka yanını, beri yanını böylece doldurduktan sonra yetmiş deriden körük yapıpyetmiş yerde kurdular. Ateşleyip körüklediler.

Tanrı'nın gücü ile ateş kızdıktan sonra demir dağ eriyip akıverdi.Yüklü deve çıkacak kadar yol oldu. O günü, o ayı, o saati belleyip dışarı çıktılar. O günden beri yeni yılın başladığı gece kök-türkler de âdettir. O günü bayram sayarlar. Bir parça demiri ateşe salıp kızdırırlar, Bu demiri önce Göktürk hanı kıskaçla tutup örse koyar, çekiçle döver. Ondan sonra Türk beyleri de böyle yapıp bu günü kutlarlar. Konu için bk.Yılmaz Öztuna, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi**, C.1, İstanbul, 1963, s.172-174;Erol Güngör, *Tarihte Türkler,* 3.Baskı, İstanbul 1992, s.17-18; Objektif Araştırmalar Grubu, **Bir Kültür Bileşkesi Olarak Nevruz Geleneği ve Ergenekon Destanı**, Ankara 1992. Vâni Mehmet Efendi ise, **Araisü'l-Kur'ân** adlı kitabında, aksine bir görüşle, Kur'an'da bahsi geçen Zülkarneyn'in Oğuz Han olduğunu söyler. Bk. İsmâil Hami Danişment**, Türklük ve Müslümanlık**, İstanbul, 1959, s.132.

[653] Bk. sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=yecuc+mecuc - 16k (tsan chan, 15.09.2001 05:52)

daha yakındır. Birebir örtüşmese de bir nevi sözlü tarih olup, yazının kullanılmadığı devirlerde, geçmişin olaylarını nakleden bir vasıtadır. Ancak tarihten farklı olarak, olaylar biraz daha belirsiz ve değiştirilerek aktarılmış ve bu olaylara olağanüstülük tahsis edilmiştir.[654]

Yine çoğalma kültürümüz ile Ye'cûc ve Me'cûc'ün bir diğer özelliği[655] olan "nüfus çokluğu" bu görüşü desteklemiştir. İsa Özkan'a göre, gerek diğer destanlarda ve gerekse Dede Korkut'ta çoğalmak, ailenin fertlerinin artması, neslin devam etmesi için çok önemli görülmüştür. Bu bakımdan şöyle bir anlayış ortaya çıkmıştır: 'Oğlu olan ak otağı, kızı olan kızıl otağı kurmuştur. Oğlu, kızı olmayanı Tanrı kargamıştır, biz dahi kargarız' diyerek kara otağa kondurur, karakeçinin üzerine oturturlar. Önüne kara koyun yahnisi konur ve 'yerse yesin yemezse çeksin gitsin' denilir. Bir bakıma çocuğu olmayan lanetlenmiştir. Çoğalmaya verilen önemle, neslin devamı ve her alanda; (askerde, ev işlerinde ve benzeri yerlerde) çalışacak insan sayısının artması teşvik edilmiştir. Çoğalma, Türk destanlarında sosyal hayatla ilgili olarak gördüğümüz çok önemli unsurlardan biridir.[656]

Ayrıca tarihteki, Büyük Türk Göçleri,[657] "*dereden tepeden boşanırlar*" ayetini akla getirmiş ve böylece müfessirler bu ve diğer benzerliklerden yola çıkarak Türkleri Ye'cûc ve Me'cûc olarak değerlendirmişlerdir. Çünkü tarihte Türk göçlerine baktığımızda Asyalı halk göçlerinin Orta Asya'da kuraklık dolayısıyla düzenli aralıklar dâhilinde ortaya çıktığını görüyoruz.[658] Tarihî aralıklarla birbirini izleyen Türk halkı göçleri, bir kısmı Çin'e ve Pekin üzerinden Güney Çin'e ulaşmış, diğer taraftan bugünkü Rusya üzerinden ve Volga üzerinden Kuzey İskandinavya'ya ve Balkan yarımadasına, Tuna bölgesine gelmişlerdir. Güneyden de Türk göçü İran'a, Arabistan'a, Hindistan'a Küçük Asya'ya yani Anadolu'ya, diğer bir grup parçası da Mısır ve Kuzey Afrika'ya gelmiştir.[659] Ve tarihin çeşitli zamanlarında da, İç Asyalı Türk bölgelerinden büyük istilacılar atlı arabalarıyla ve Avrupa'ya âdeta sel gibi

---

[654] pc12.soc.metu.edu.tr/bolum/bolum043.htm - 39k (13.01.2004)
[655] Suyûtî, C.5, s.455.
[656] pc12.soc.metu.edu.tr, a.g.web sitesi.
[657] MS Türklerin Yer Değiştirmesi Sebebi ile Kavimler Göçünü gösteren harita için bk.Ek 7, s.203.
[658] Richard Petus, **Batı Gözü İle Türk Tarihi**, s.12, cev. Razi Maner, İstanbul 1975.
[659] Petus, s.16.

girmişler, devlet kurmuşlar ve tekrar hızla geldikleri gibi kaybolmuşlardır. Atillâ, Cengiz Han, Timurlenk gibi.[660] Bu üç dünya istilacısını da Türk tarihiyle beraber saymak yani aynı şey olduğunu söylemek lazımdır ki, bu husus Türklerin çoğunluğunca da böyle görülmektedir.[661]

Ancak iyice tetkik edildiğinde, Rasûlullah'ın "*Ye'cûc ve Me'cûc seddinden şu kadar delik açıldı"* şeklinde ifade buyurduğu dönem altı yüz yirmilerden sonradır. Oysa Ergenekon çıkışından sonra kurulan Göktürk devletinin kuruluşu 552 yılıdır. Dolaysıyla beyan etmiş olduğu sedden çıkış tarihi ergenekon'dan takribi olarak bir asır sonrasına tekabül etmektedir. Zira Göktürk devletinin yıkılışı 630 tarihidir. Ayrıca hadislerde sedden çıkışın, demirin eritilmesi suretiyle değil, kazmak suretiyle olduğu belirtilmiştir. Yine Türklerin akın akın göçlerinin olduğu tarihin, kıyâmetin alâmeti olan Ye'cûc ve Me'cûc'un yeryüzüne yayılışı ile hiçbir bağlantısı yoktur. Çünkü bu hadise meydana geldiğinde Hz. Îsa daha dünyaya gelmemiştir.[662]

Süleyman Ateş bu konuyu incelemiş ve tefsirinde, Gerçekte Kur'an'ın anlattığı Ye'cûc ve Me'cûc'un Tevrat kaynaklı olduğunu, Kitâb-ı Mukaddes'te de bunların, son zamanda çıkıp İsrâil'e saldıracağı ve Filistin'de hepsinin öldürüleceği anlatıldığını söylemiştir. Aynı şeyin Kur'an-ı Kerim'de de öğüt için anlatıldığını, bunların Türklerle bir ilgisi olmadığını yazmıştır. Yazısına şöyle devam etmiştir: "Cengiz ve Hülâgü müslüman değillerdi. Ama onların torunları müslüman olmuşlar, Hindistan'da büyük bir İslam imparatorluğu kurmuşlar ve İslâmı yaymışlardır. Her halde İslâmı yayan bir millet Ye'cûc ve Me'cûc olamaz."[663]

Ateş'e göre, Türk boylarının gücünden ürken milletler, özellikle Orta Doğu kökenli olanlarını, çok saldırgan bir topluluk olarak tanımışlar ve Yahudi kaynaklarında anlatılan Ye'cûc ve Me'cûc olayını daha da işleyerek Türklere yakıştırmışlardır. Oysa Kitâb-ı Mukaddes'te anlatılan kehanet, Yahudi'lerin kendi tarihiyle ilgilidir. Yahudiler, doğudan gelen birçok saldırıya uğramışlardır. Bu saldırılardan birinde yurtlarından Bâbil'e götürülüp orada uzun yıllar esir

---

[660] Petus, s.16.
[661] Petus, s.16.
[662] MÖ Türk göçlerini gösteren harita için bk. Ek 3, s.199.
[663] Ateş, C.5, s.332-333.

tutulmuşlardır. İşte Danyal kitabında işaret edilen Ye'cûc ve Me'cûc kavimleri, Doğu milletleridir. Bunların Türklerle bir ilgisi yoktur.[664] Ye'cûc ve Me'cûc'ün, Türkler olduğu hakkındaki görüş, tamamen yorum eseridir. İslâm dininde kıyamet alametleri sıralanırken Türklerle yapılacak bir büyük savaştan bahsedilmiş, peygamber tarafından Türk kavimleri de kısa ve çekik gözlü olarak tarif edilmiş olduğundan, Ye'cûc ve Me'cûc'ün de Türkler olduğu hakkında kanaatler ortaya çıkmıştır. Hâlbuki Hz.Osman döneminde olan bu büyük savaşların ardından özellikle Abbasîler döneminde Türklerin İslama olan hizmetleri nedeniyle Ye'cûc ve Me'cûc kavminin Türkler olduğu hakkındaki görüş desteksiz kalır.[665]

Ye'cûc ve Me'cûc konusunu inceleyen İsmail Cerrahoğlu, makalesinde Türklere yapılan bu isnadın, Yahudi kökenli olduğunu vurgulamış ve Müslüman müelliflerin de Tevrat müfessirlerinin yolunu takip ederek bu görüşü benimsediklerini ifade etmiştir.[666]

Şimdi kısaca eski Türklerin tarihine bir bakalım, onların yurtları ve komşularına ve yerleşik hayata ne zaman geçtiklerine bir göz atalım:

Eski Türk yurtları üzerinde yapılan arkeolojik araştırmalar Türk tarihinin, MÖ 3000-2500 yıllarına kadar gittiğini göstermektedir. Türklerin anayurdu konusunda tarihçiler ve dilciler arasında çeşitli görüşler mevcut ise de, kitabeler üzerinde yapılmış

---

[664] Ateş, C.5, s.331. Kelamcı İlyas Çelebi de bu konuyu eserinde incelemiş ve bu haberlerin kaynağının Ahd-i Atik ve onun tefsirleri ve Türklerle arası bozuk olan İranlılar olduğu kanaatine varmıştır. Müslüman müelliflerin, tefsir ve şerh yaparken karşılaştıkları anlam boşluklarını Ehl-i Kitabın verileri ile doldurmasıyla bu görüşün şuyû bulduğunu ifade etmiştir. Bk. İlyas Çelebi, **İtikadî Açıdan Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler,** İstanbul*:* Kitabevi, 1996*,* s.129-130.

[665] Bk. sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=yecuc+mecuc - 16k (respirator, 15.11.2002 20:50)

[666] Bk. Cerrahoğlu, "Ye'cûc-Me'cûc ve Türkler" **AÜIF Dergisi C.XX (**yıl 1975) C.20, s.118-125.

"Gerek Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid'de ve gerekse çeşitli Kur'an tefsirleriyle, islâmi eserlerde Ye'cûc ve Me'cûc'un menşeini araştırma ve onların kimler olduğunu ortaya çıkarma gibi gayretlerle kendini göstermektedir. Bu kavmin, Türkler olduğu fikri geniş bir yer işgal etmektedir. Nedense bugün olduğu gibi, geçmişte de bazı milletlerin veya kişilerin çeşitli sebeplerle Türklere karşı düşmanlıkları devam etmiş, acı olan taraf, tekerrür eden tarihten hâlâ ibret almayışımızdır. Bu makalemizde, Türklere karşı düşmanlık hareketinin Yahudi menşelerden çıktığını, onun hristiyan âlemine intikal ettiğini, hatta bu fikirlerin islâmi kaynaklarda paylaşıldığını, daha acı olan taraf, sanki bu fikirler dini bir nas imiş gibi, bizzat aslı Türk olan müellifler tarafından işlendiğini ve kendi asıllarını inkâr eder dereceye düşürdüğünü göreceğiz." Cerrahoğlu, bkz. "agm."*,* s.97.

"Yahudi ve Hristiyan evhamı ve rüyaları neticesi olan Gog ve Magog'u Türk ırkına tahsis etme gibi bir durum, bu büyük milletin şan ve şeref ve haysiyeti ile tarih önünde alay etmektir. Hele Gog ve Magog'un Kur'an'daki 'Ye'cûc ve Me'cûc' ile aynı olduğunu söylemek ve Kur'an ayetlerini bir vesika gibi göstermekte tatmin edici değildir. Cerrahoğlu, "agm.", s.124.

olunan incelemeler ve Orta Asya'nın coğrafi durumu, tarihî Türk yurdunun, Selenge-Orkun kıyıları olmasını gerektirir.[667] Türklerin yaşamış oldukları ana vatanlarının, tarihî verilere göre, Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir bölgede olduğu da söylenmiştir. Ancak, İç Asya'da Altay dağlarında Türk nesillerinin esas vatanlarının bulunduğu kabul edilmiştir ki buradan Osmanlıların ecdadı gelmiştir. Yani bugünkü Türkler'in oradan geldiği tarihçiler tarafından öngörülmektedir.[668]

Tarihteki en eski Türk devleti şimdilik Hunlar kabul edilmekle beraber, M. Ö. 1050-247 yılları arasında ve Çin'de kurulmuş olan Chou devletinin Türklerle alakalı olabileceği çeşitli deliller gösterilerek ispat edilmeye çalışılmıştır. Hun adının MÖ 1000 yıllarının başında ortaya çıktığı iddia edilmiştir. Fakat Hun birliğinin teşekkülü MÖ 4.asırdan itibaren başlamaktadır ve ilk defa kaynaklarda MÖ 318 yılında yapılan bir antlaşma vesilesiyle zikredilmiştir. Daha sonra Asya'nın en güçlü devleti hâline geldiğini ve MÖ 216 yılında Çinlilerin, Türklere karşı Çin seddini yapmak zorunda kaldıklarını görüyoruz.[669] (Mete Han) Mo-tun, Asya'da siyasi hâkimiyeti sağladıktan sonra Çin topraklarına doğru akınlara başlamış, Çin seddi'ni kolayca aştığı gibi, hatta Çin İmparatoru Kao-Ti'yi (MÖ 206-195) sıkıştırmış (MÖ 201) imparator yıllık vergi vermek suretiyle onun elinden kurtulabilmiştir. Mo-tun Yabgu, MÖ 174 tarihinde öldüğü zaman, Orta Asya'da Türk birliğini gerçekleştirdikten başka, birçok yabancı kavmi de kendi hükümranlığı altına almıştır. Devletin sınırları doğuda Kore'ye, batıda Aral Gölüne, kuzey'de Yenisey'in yukarı mecralarına, güneyde Karakurum dağlarına kadar ulaşmıştır. Böylece Mo-tun tarihte Turan olarak bilinen siyasi birliği ilk defa gerçekleştirmiştir.[670] Daha sonra Çiçi'nin güçlenmesine tahammül edemeyen Çin, Çu-Talas nehirleri arasında bir başkent inşa eden Hunları, 70.000 kişilik kuvvetli bir orduyla basmış ve Hun başkenti tamamen tahrip edilmiştir. (MÖ 36) Çiçi'nin 1518 kişiyle 70.000 kişilik Çin ordusuna karşı vermiş olduğu hayrete düşürücü direniş, bugünkü Türk milletinin var olma sebeplerinden birisidir.[671]

---

[667] Saadettin Gömeç, **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, sayı: 110, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997, s.1.
[668] Petus, s.12.
[669] Gömeç, s.1-2.
[670] **age.**, s.2.
[671] **age.,** s.3.

Türklerin Medeniyet seviyeleri ve kültür düzeyi geç teşekkül etmiştir.[672]Şehir kurmak veya evvelce mevcut şehirlerde oturmak sureti ile medeni bir hayata geçiş Türk tarihinin başlangıcından, aşağı yukarı bin sene sonra başlamıştır. Onlar siyasi hayatı ele geçirme ve sürdürmenin ancak göçebe yaşayışla mümkün olacağına inanmışlardır. Hunlar da yerleşik hayat söz konusu değildir. Göktürklere gelince onlarda şehir kurma fikri, 6. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Fakat bu düşünce, fiili safhaya intikal etmemiştir. Buna karşılık Türk Bilge Kağan'ın ölümünden (731) 13 yıl sonra hükümdar olan Uygur Orhun ırmağı kıyısında Ordu Balık'ı kurdu. Böylece eski Türk yurdu Moğolistan'da şehir kurma şerefi Uygurlara aittir.[673]

Ye'cûc ve Me'cûc'un Türkler olduğunu varsayarsak, daha evvel kız çocuğunu öldüren cahiliye Arapları nasıl İslamla müşerref olmuş ise, Türkler de hali hazırda Müslümanlık şerefine nail olmuşlardır. Nuh, Hûd, Salih, İbrahim, Lut ve Musa (AS) gibi nice peygamberlerin içinde bulundukları kavimleri de Allahû Teâlâ kimini bozgunculukla, kimini fuhuşla ve kimini de zulümkarlıkla nitelemiştir. Dolayısıyla geçmişinde zalimlik yapmış bir toplumun değişerek İslâmın hamisi olma yüceliğine ermesi hali hazırda eleştirilmeyi değil bilakis takdir edilmeyi gerektirir.

5. Zülkarneyn'e Sunulan Teklif ve Teklifin Reddi

" فَهَلْ نَجْعَلُ لكَ خَرْجًا عَلَى أنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا " *"...Bizim ve onlar arasında bir set yapman için (sana vergi verelim mi?)"*

---

672 Kültür yapılarına baktığımızda, Çin kaynaklarında onların konuşma bilmedikleri kaydı bulunmaktadır. Bu kayıttan maksat acaba onların Çince bilmedikleri mi anlatılmak istenmektedir? Yoksa doğrudan doğruya meramlarını, isteklerini, henüz söz ile anlatacak hâle gelmediklerine mi işaret edilmek istenmektedir? (Cevdet Gökalp, **Çin Kaynaklarına Göre Shih-wei Kabileleri***,* s.92, 96) Yayları uzun olup okları da çok büyüktür. Avcılıkta bilhassa balık avcılığı yapılmaktadır. Sığır henüz kendisinden hiçbir surette faydalanılması düşünülmeyen bir hayvandır. (Gökalp, **age.**., s.96-97) Darının birkaç cinsi ile buğday ekilir. Münhasıran domuz eti ile balık yerler. Kışın şehirlerde otururlar. Yaz gelince de suları ve otlakları takip ederler. Samurda çok bulunur. Evli erkekler deriden elbiseler giyerler, uzun saç bırakırlar. Kızlar ve kadınlar el işi olarak kıldan kumaş yaparlar ve bunu giyerler. (Gökalp, **age.,** s.16) Evli erkekler deriden elbiseler giyerler, uzun saç bırakırlar. (Gökalp, **age.**., s.19) Yaşadıkları bölge alçak ve rutubetli değildir. Bundan dolayı toprağı mağara şeklinde kazarlar ve içinde otururlar. Mağaranın kapısı yukarıya doğru olup buradan girip çıkarlar. (Gökalp, **age.,** s.43) Ana ve babaları öldüğü zaman eğer mevsim sonbahar veya kış ise ceset, samur avında yem olarak kullanılır.(Gökalp, **age.,** s.44)

673 Faruk Sümer, **Eski Türklerde Şehircilik**, VII. Dizi, sayı 137, Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları, 1993, s.VII-VIII.

“ سدا ” kelimesini Hamza ve el-Kısâî damme üzere okumuştur. Diğerleri ise fetha ile okumuşlardır. Halil ve Sîbeveyh: “Damme olanı isim, fetha olanı mastardır.” derken, el-Kısâî: “Fethalı veya dammeli olması lehçe farkı olup aynı anlamdadır.” demiştir. İkrime, Ebû Amr b. el-Â`lâ ve Ebû Ubeyde, ‘hiç kimsenin eli değmeksizin Allah yapıtı olan seddin damme ile olduğunu, insan yapıtı olanların ise fetha ile yazıldığını’ iddia ederken, Ebû Hâtim de İbn Abbâs ve İkrime’den gelen rivayetlere dayanarak, bu sözün aksini iddia etmiştir.[674]

”قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا“

“Dedi ki: Rabbimin bana verdikleri sizinkilerden daha hayırlıdır. Bana gücünüzle yardım edin de, sizin ve onların arasına bir duvar yapayım.”

“ردما” kelimesi, set duvar anlamına gelir. Arapça’da kapıyı kapattım anlamında, “رَدَمْتُ الباب” yine elbisemin yırtığını dikerek tamir ettim manasında “ ردمت الثوب ” denilir. “ ردم ” kelimesi, “سد ” set kelimesinden daha fazla kullanılır. Üzerine yamalar vurulmuş anlamındaki “ثوب مَرْدود” tabiri de bu köktendir.[675]

“مكني” ile iki şey kast edilmiş olacağını âlimler söylemişlerdir. Birincisi, Allah’ı bilmek ve sevabını talep etmek yani âhiret mülkü, ikincisi ise dünya mülküdür ki, yani Allah’ın verdiği dünya nimeti insanoğlunun vereceği maldan daha hayırlıdır.[676]

Zülkarneyn onlara “Rabbimin bana bahşetmiş olduğu güç ve saltanat sizin bana vereceğiniz vergiden ve mallarınızdan daha hayırlıdır. Bu sebeple siz bana gücünüzün yettiği yardımı yapın.” demek istemiştir. Zaten, vergi verecek olsalardı, bu işte yardımcı olurken isteksiz olacaklardı. Oysa vergi kabul edilmediğinden, (bir bakıma minnet altında kaldıklarından) bu seddi yaparken canla başla çalışmaları da sağlanmış oldu.[677]

---

[674] Kurtubî, C.11, s.59; Suyûtî, C.5, s.459. Ebû Ca`fer, el-Kısâî’nin görüşünü tercih eder, yani aynı anlama gelen iki farklı okuyuştur. Ebû Ca`fer en-Nehhâs, C.4, s.292.
[675] Râzî, C.21, s.171; Kurtubî, C.11, s.59.
[676] Cevzî, **Zâdü’l-Mesîr,** C.5, s.192.
[677] Kurtubî, C.11, s.60.

Yani Zülkarneyn haracı kabul etmemekle şöyle demiş oluyor: “Bir yönetici olarak düşmanlarımızın saldırılarından sizi korumak benim görevimdir. Bu nedenle sizden bu amaçla bir vergi almam doğru olmaz. Allah’ın bana verdiği hazineler bana yeter. Fakat siz bana iş gücü olarak yardım etmelisiniz.”[678] Zira güçlü devletlerin, zayıf devletleri koruması gerekir. Yardım edebilme imkânı olduğu sürece onlardan hiçbir şey almaz.”[679]

“Kuvvetinizle yardım edin”den murat, amele ve sanat erbabının ve ahalinin bedenleriyle hizmetidir.[680] “Siz gücünüzle ve inşaat malzemelerinde (amele, usta, alet, malzeme ve edevat gibi şeylerin tedarikinde) bana yardım edin![681] vergi ödemenize gerek yok” ifâdesi, onun yardım istemesine aykırı değildir. Çünkü haraç ile emredilme, para verme anlamındadır. Âletlerin verilmesi ise, iş karşılığı ücret vermek değil, güç olarak yardım etmek anlamına gelmektedir.[682] Haraç Zülkarneyn’in mülkiyetine geçen şeydir, oysa burada yapılan yardım kendi sedleridir.[683]

Ancak Zülkarneyn, maddi karşılık almadığı bu kavmin, yapacağı yardıma insan gücüyle destek olmalarını istemektedir. Böylece kendi devletinin insan gücünü kullanmayı tercih etmemekte, yardım ettiği kavmin yerel halkını görevlendirmekte ve onlara çeşitli sorumluluklar vermektedir. Bu şekilde, onlara sanatı ve bilimi öğretmekte, kültürel ve teknolojik açıdan ilerlemelerini sağlamaktadır. Ayrıca atıl ve boş duran insan gücünü harekete geçirmektedir. Böylece hem kendi devletinin hazinesinden gereksiz harcama yapmamakta, hem de kendi savunmalarında görevlendirmek suretiyle onları, ülkelerine fayda sağlar hale getirmektedir. Adalete, saygıya ve hakkaniyete dayanan böyle bir ilişki hiç şüphesiz karşılıklı güveni ve halkın desteğini kolaylıkla elde edebilir.[684]

Zülkarneyn insanlara hizmet ederken sadece kendisine münhasır buyurgan duygularla hareket etmemiş, paylaşımcı katılımcı bir düşünce ile ortak sorumluluk

[678] Kurtubî, C.11, s.60; Mevdûdî, C.3, s.197.
[679] Merâğî, C.16, s.18.
[680] Mehmet Vehbi Efendi, C.7, s.3171; Şevkânî, C.3, s.312.
[681] Kurtubî, C.11, s.60; Kâsımî, C.11, s.4102; Emiroğlu, C.7, s.351; S. Havvâ, C.6, s.3226.
[682] İsmail Hakkı Bursevî, C.5, s.298.
[683] Mehmet vehbi Efendi, C.8, s.3173.
[684] http://www.ahirzaman.net.icindekiler-kehf.html-12k, Erişim 18.06.2003.

duygusu geliştirmiştir. Çaresizlik içerisinde bulunan bir topluluğun imkanlarını sonuna kadar sömürmemiş kendi ürünü olan planını hayatiyet kazanmasında uygun bir araç haline getirmeyi hedeflemiştir. Kurtuluşta kendi payınında olduğunu düşünen zihinlerin motivasyonunun üst seviyelerde olacağı gerçeğinden hareket etmiştir. Çözüm odaklı mücadele ederken sadece kendi ordusunu kullanan hükümran davranış serdetmek yerine yardımda bulunduğu kişilerden temin ettiği alet ve işçilik yardımı ile herkesin kolektif sahiplenme duygusunu geliştirmiştir. Bütün sorumluluğun tek elde toplanmasının, yardımda bulunduğu toplumun ataletine sebebiyet vereceğini bunun yerine aynı topluluğun çeşitli yöntemlerle mücadeleye katılmasının aktif bir direniş gücü oluşturacağını ortaya koymuştur.

Zülkarneyn'in en önemli özelliklerinden bir tanesi karşısındakinin zor durumda kalmasını fırsata tahvil etmemesidir. Elinde bulunan güç ve imkanları kendisine mümkün olduğunca fayda temin etmek amacından ziyade yardıma muhtaç ve himmet talep eden bir topluluğa yarar sağlamak amacıyla kullanmıştır. Elinde bulunan çok küçük güç ve yetki unsurlarını faydacı bir anlayış içerisinde istediği talepler konusunda koz olarak kullanmayı marifet olarak bilen bir zihniyetin aksine elindekini insanların hizmetine sunmayı şiar edinmiş olgun bir karakter görüntüsü çizmiştir. Zülkarneyn güç ve yetkiyi bünyesinde barındırırken sergilemiş olduğu davranışları hayır ve iyilikle temellendirerek nitelikli bir kişilik olduğunu ortaya koymuştur. Kötülüklerinden kendisine sığınılan bir oluşum karşısında şimdi kazanmanın tam zamanı diyerek menfaat kalemlerini pazarlık konusu yapmamış bu duruşu ile de elindeki en küçük kozu ganimete çevirmeye çalışan anlayışa direnmiştir.

Ayette işaret edilen bir diğer konu da Zülkarneyn'in yanında, yabancı dil uzmanları gibi, bayındırlık ve imar konularından da anlayan bir ekip olduğudur. Zülkarneyn'in bu konularla ilgilendiği, mimari ve imar teknolojisini iyi bildiği de yapılan yardım talebinden anlaşılmaktadır. Hatta bu konulardaki bilgisi ile tanındığı, meşhur olduğuna da ayette işaret vardır. Onun bu ünü nedeniyle, diğer devletler kendisinden bu yönde bir yardım istemektedirler. Tüm bu özellikleri, Zülkarneyn'in siyasi yeteneğini ve devletinin gücünü anlamak için de bir delil niteliğindedir.

“ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ”

“... Sizin ve onların arasına bir duvar yapayım.”

“ ردما ” Sağlam engel duvar, demektir ki, sedden daha büyük ve sağlamdır. Yani, Zülkarneyn onların istediklerini ziyadesiyle kabul etmiş ve Kıyamete kadar sağlam kalacak bir set yapmıştır.[685] “ ردما ” kelimesi perde, kale, aşılmaz engel demektir ve sedden daha büyük ve daha sağlamdır. [686]

Bazıları bu kelimenin setle aynı manayı ifade ettiğini söylemişlerdir Fakat birinci görüşü İbn Ebî Hâtim’in İbn Abbas’tan rivayet ettiği şu söz takviye etmektedir. “Radm” engellerin en şiddetlisidir. Böylece Zülkarneyn onların isteklerini yerine getirmek hususunda kendilerine söz vermiştir.”[687]

Bu ayet, hapishanelerin caizliğine ve kargaşa çıkaranların hapsedilebileceğine de delildir.[688] Böylece toplum düzenini bozanlar cezalandırılmış ve toplumda güvenlik ve düzen sağlanmış olur.

6. Demir ve Bakırdan İnşa Edilen Set

a. Zülkarneyn’in Demir ve Bakırı Kullanması

” آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّى إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا “

“Bana demir kütleleri getirin!’ Bunlar iki dağın arasını doldurunca; ‘körükleyin!’ dedi. Nihayet o bir ateş hâline gelince: ‘bana erimiş bakır getirin de üzerine dökeyim!’ dedi.”

“ زبر الحديد ” “demir parçaları” demektir.[689] Halil; “الزبرة من الحديد” ifadesi “büyük demir tozları ve parçaları” demektir, demiştir.[690] el-Hasen, “زبر” kelimesini damme ile “زُبُرٌ ” şeklinde okumuştur.

---

685 Mehmet Vehbi Efendi, C.7, s.3171; Kâsımî, C.11, s.4102.
686 Âlûsi, C.16, s.40.
687 Âlûsi, C.16, s.40.
688 Kurtubî, C.11, s.59.
689 Suyûtî, C.5, s.459.
Alî, Abdullah’tan o da Muâviye’den o da Ali’den o da ,İbn Abbâs’tan rivayet etmiştir: ‘demir parçası demektir.” Yine Muhammed b. Sa`d, o da babasından o da amcasından o da babasından o da babasından o da İbn Abbâs’tan aynısını rivayet etmiştir. Yine İsmâîl b. Seyf, Ali b. Mesher’den o da

Hamza ve başkaları, "bana geliniz" anlamında "ائتوني" şeklinde, Nâfî`ve başkaları ise "bana verin" anlamında " أعطوني "şeklinde okumuşlardır. [691]

İki tepenin arası doldurulan demirin eritilmesi ve üzerine bakırın dökülmesi ile yapılan bu seddin insanların çalışmasıyla meydana getirilmesi çok zordur. Bu, onların demiri ateş hâline getirecek kadar teknik imkânlara sahip olduklarını da göstermektedir. Bunların yapılması Zülkarneyn'e verilen bir takım yeteneklerle meydana gelmiştir. Belki de bugün hiç kimsenin bilmediği bir teknikle bu set meydana getirilmiştir.[692] Demir kütlelerinin nasıl tutuşturulduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir kısmı demir kütlelerinin, aralarına yerleştirilen odunların körüklenmesi ile eritildiğini düşünmüştür.[693] Bir kısmı ise odunların kâfi gelmeyeceğini daha başka uzun süre yanabilecek tutuşturucu madde bildiklerini ve bunu kullandıklarını iddia etmiştir.[694]

Bu seddin, altından toprağı kazarak bir tünelle çıkma ihtimali de düşünülmüştür. Zülkarneyn'in bunu da hesaba katarak suya kadar temel kazdıktan sonra bu demir Seddi yaptığı ifade edilmiştir.[695]

Kullanılan körüklerin demirin erime sıcaklığından etkilenilmemesi için çok uzun borular kullanıldığı da yapılan yorumlar arasındadır.[696]

Yastık büyüklüğünde bir demiri ancak bir vincin kaldırabileceği düşünüldüğünde demir haricinde daha kolay bulunan taşın da bu inşaatta kullanıldığı düşünülmüştür. Zülkarneyn (AS), bu seddi yığınla demir ve taş koyduktan sonra üzerinde körükler yardımıyla odun yakmış ve madenler eriyik hâline gelince de üzerlerine bakır eriyiği veya kurşun dökerek daha sağlam, birbirine tutkun hale

---

İsmâîl'den o da Ebû Sâlih'ten aynı görüşü rivayet etmiştir. Muhammed b. Ammâra el-Esedî, Ubeydulâh b. Mûsâ'dan o da İsrâîl'den o da Ebû Yahyâ'dan o da Mücâhid'ten; el-Hasen b. Yahyâ ise Abdurrezzâk'tan o da Ma`mer'den o da Katâde'den benzerini rivayet etmiştir. Yine, el-Kâsım, el-Hüseyn'den o da Haccâc'dan o da İbn Cüreyc'den o da İsbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. Taberî, **Tefsîru't-Taberî**, C.16, s.24.

690 Kurtubî, C.11, s.61; Âlûsi, C.16, s.40.

691 Se`âlibî, **Tefsîru's-Se`âlibî**, C.2, s.396.

692 Âlûsi, C.16, s.41; Saîd Havvâ, C.6, s.3226-3227,3229.

693 Beğavî, C.3, s.182.

694 Saîd Havvâ, C.6, s.3227,.

695 Mehmet Vehbi Efendi, C.8, s.3173.

696 Mehmet Vehbi Efendi, C.7, s.3172.

getirmiş ve daha sonra tekrar bir başka yığın demir ve taş yığını istifleyip aynı şeyleri tâ ki iki yamaç arası düzleninceye kadar tekrar tekrar yapmış olabilir.[697] Ancak daha yaygın olan görüş bu işin bir seferde tamamlanmış olduğudur. Yani Zülkarneyn, getirilen odunları ve demirleri birbiri üzerine koyup kale gibi örmüş, iki dağ arası müsavi oluncaya kadar güzelce istif etmiş ve iki set arası düzeldiği zaman körüklerle, demiri ateş hâline getirmiş ve erimiş bakırı da ateş olmuş demirler üzerine dökmüştür. Böylece örgüsü demirden, harcı ve sıvası bakırdan, çok muhkem bir duvar yapmıştır.[698]

Diğer bir yöntem; Zülkarneyn, seddi oluştururken demir kütlelerini günümüzdeki köprü yapım teknolojisindeki yöntemle kullanmış olabilir. Bunun için demirler uç uça getirilmiş, daha sonra birleşme noktalarından kaynak yapılmış ve böylece büyük bir set meydana getirilmiş olabilir. İki dağın arasında betonarme bir köprü de yapmış olabilir. Bu köprüyü oluşturan demir kütlelerinin arasına ilaveler yapıp, kaynakla birbirlerine yapışmalarını sağlamış olabilir. Önce demirler çatılmış, sonra ya körükleme yoluyla ya da erimiş bakırı (ya da katranı) zamk gibi kullanarak demirleri birbirine yapıştırmış olabilir. Demirleri birbirine yapıştıracak bu zamklama için de bir oluk oluşturmuş ve bu oluktan erimiş haldeki bakırı akıtmış olabilir.[699]

Bir başka sistem de günümüz binalarının betonarme inşaat sistemidir. Zülkarneyn, betonarme yapıyı oluşturmak için üzerine katran akıtılmış olan demiri, kum, kireç, çakıl taşı ve sudan oluşturulan bir harç malzemesi ile birleştirmiş olabilir. Böylece çok güçlü ve kolay kolay yıkılmayacak bir set meydana getirmiştir. Normal şartlar altında kum ve kireçle yapılan bir harç kolaylıkla delinebilir. Ancak bu harç demirle takviye edilince, delinmesi mümkün olmaz. Bu yapı, delmek isteyenler açısından son derece caydırıcı olur. Bu betonarme yapının üzerine uygulanan bir baskı sonucunda yıkılması, zarar görmesi, üzerinde geçiş yapılacak bir delik açılması çok zordur. Özellikle de ters veya düz çapraz şeklinde dizilen demirlerle oluşturulan bir

---

[697] Kurtubî, C.11, s.62. denildi ki, demir parçaları cem edildi. Aralarına odun ve kömür konuldu ve üzerinden yakıldı. Demir üzerinde yanınca ateş gibi oldu. Sonra erimiş pirinci üzerine döktü. Ebû Ca`fer en-Nehhâs, C.4, s.294.
[698] Emiroğlu, C.7, s.351; Mehmet Vehbi Efendi, C.7, s.3172-73.
[699]http://www.ahirzaman.net.icindekiler-kehf.html-12k, Erişim18.09.2003.

betonarme yapının o zamanki şartlarda yıkılması Allah'ın dilemesi dışında imkânsızdır.[700]

" حَتَّى إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا "

"*Onu ateş kılınca*" demek yani "ateş gibi" demektir.[701]

(القطر) Müfessirlerin genel olarak kabul ettiği görüş bakır eriyiğidir. Zira o, sıvı ve akıcıdır.[702] Basra ehlinden bir kısım âlimler bakır eriyiği değil, demir eriyiği olduğunu söylemiş ve şairin şu sözünü delil getirmişlerdir: [703]

حساما كلون الملح صاف حديده جزارا من اقطار الحديد المنعت

Bakır olduğunu iddia edenler de Katâde'den gelen rivayeti delil getirmişlerdir. Bu rivayette, bir adam, Rasûlullâh'a Ye'cûc ve Me'cûc'ün seddini gördüğünü, onun mürekkeplenmiş elbise gibi siyah ve kırmızı bir yol olduğunu söylemiştir.[704]

Ancak bu konuda genel olarak dört farklı görüş vardır. Birincisi, yukarıda ifade ettiğimiz genel yargıdır ki, İbn Abbâs, Mücâhid, Katâde ve ez-Zeccâc görüşüdür, yani; "bakır eriyiği" demektir. İkincisi, Ebû Ubeyde'nin görüşüdür ki, "demir eriyiği" demektir. Üçüncüsü, Mükâtil'in görüşüdür ki "tunç eriyiği" demektir. Dördüncüsü ise İbn el-Enbârî'nin görüşüdür ki, o da bu kelimeye "kurşun" demiştir.

Bütün bu görüşlerin dışında katran diyenler de olmuştur. "Ayette "eritilmiş bakır" olarak çevrilen ifadenin bir anlamı da "katran"dır. Katran, demiri nem ve deniz

---

700 http://www.ahirzaman.net.icindekiler-kehf.html-12k, Erişim 18.09.2003.

701 Kurtubî, C.11, s.62. Muhammed b. Sa`d babasından, o da amcasından o da babasından o da babasından o da İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. Yine Muhammed b. Amr, Ebû âsım'dan o da, İsâ'dan; el-Hâris, el-Hasen'den o da Verkâ'dan hepsi İbn Ebî Nüceym'den o da Mücâhid'ten rivayet etmiştir. Yine el-Asım, el-Hüseyn'den o da Haccâc'dan o da İbn Cüreyc'den rivayet etmiştir. el-Hüseyn, Ebû Muaz'dan o da Ubeyd'den o da ed-Dahhâk'tan rivayet etmiştir. Yine Bişr, Yezîd'den o da Sa`îd'den o da Katâde'den rivayet etmiştir. Yine el-Hasen, Abdurrezzâk'tan o da Ma`mer'den o da Katâde'den rivayet etmiştir. Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.26.

702 Râzî, C.21, s.171; Suyûtî, C.5, s.459; Ebu's-Suûd, C.5, s.244. Kâsımî, C.11, s.4102.

703 Taberî, **age.,** C.16, s.26.

704 Hadis mürseldir. Bk. Kurtubî, C.11, s.62; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,** C.3, s.104.

Yine, Bişr, Yezîd'den o da Sa`îd'den o da Katâde'den rivayet etmiştir ki. Katâde şöyle demiş: 'Bize anlattılar ki, bir adam: "Ey Allah'In Rasûlü Ye'cûc ve Me'cûc seddini gördüm demiş: Rasûlullah onu tavsif et demiş. O da ' yol yol çizgili elbise gibiydi. Siyah yol ve kırmızı yol. Efendimiz dedi ki: 'Onu görmüşsün.' Bk. Taberî, **age.,** C.16, s.23.

suyundan korumak için kullanılan, çam ağacından ve maden kömüründen elde edilen bir kaplama maddesidir. Zülkarneyn katranı, oluşturduğu demirden yapının üzerine akıtmış ve bu sayede demirin okside olup, paslanmasını engellemiş olabilir. Nitekim bugün modern betonarme teknolojisiyle inşa edilen yapılarda da bu sistem aynen kullanılmaktadır."[705]

Eriyik bakırın kullanılma sebepleri de farklı farklı yorumlara tabi olmuştur. Bir kısmı bunun odunların yanmasından sonra demirler arasında kalan boşluğu doldurmak için olduğunu[706] iddia ettiği gibi, bir kısmı açık havada bulunan demirin oksitlenmemesi ve uzun süre salâbetini koruması için kullanıldığını ileri sürmüştür.[707] Yine "قطرا" kelimesinin bakır değil de tunç anlamına geldiğini böylece demirden de sağlam bir yapının oluştuğu da iddialar arasındadır.[708]

Şiddetli körükleme ile ateşin yanması ve demirin eritilmesinden sonra bakırı nasıl döktüğü de tartışılmıştır. Mehmet Vehbi Efendi, demir külçelerinin arasındaki boşlukları kapatmak üzere hariçte erimiş ve hazırlanmış tunçları yine tunçtan yapılmış uzun oluklar vasıtasıyla nehirlerde akan su gibi tuncu, demirler üzerine dökmek suretiyle demirlerin arasındaki boşlukları kapattığını yazmıştır.[709]

Bu ayette bize verilen mesajlardan en önemlisi yapılacak bir işi, günü kurtarmayı düşünmeden asırlar sonrasını düşünerek ve hakkını vererek yapmaktır. Zülkarneyn yapılması gereken bir işi planlı stratejisi iyi bir şekilde belirlenmiş güçlü ve sağlam bir temel üstüne bina edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Yapılacak olan bir eseri eldeki imkânların elverdiği ölçüde en iyisisnin yapılmasının amaç edinilmesini bir işi sırf yapmış olmak için yapmak gibi bir kolaycılığa sapılmamasını uygulamaları ile göstermiştir. Elde edilmek istenen amaca ulaşmanın en etkili yöntemlerinden biri ve belki de en önemlisi, yapılacak olan eserde kullanılacak malzemenin sağlam ve işlevine uygun olarak kullanılması olduğu tezini ortaya koymuştur. Zülkarneyn hedeflemiş olduğu savunmayı gerçekleştirmeye matuf en uygun malzeme olarak demir

---

705 http://www.ahirzaman.net.icindekiler-kehf.html-12k, Erişim 18.09.2003.
706 Beğavî, C.3, s.182; Âlûsi, C.16, s.42.
707 Kâsımî, C.11, s.4102;
708 Mehmet Vehbi Efendi, C.8, s.3173.
709 Mehmet Vehbi Efendi, C.8, s.3169, 3173. Şevkânî de aynı görüşü paylaşmaktadır. Ancak, üzerine dökülen şey için tuncu değil, erimiş bakırı tercih etmektedir. Bk. Şevkânî, C.3, s.313.

ile bakırı görmüş ve bunları eldeki imkanlar dahilinde işleyerek sağlam bir set inşa etmeye çalışmıştır. Savunmaya yönelik tedbirlerinde gevşeklik yerine denetimci, acelecilik yerine sabırlı, baştan savmacılık yerine ince eleyip sık dokuyucu zihniyeti esas almıştır. Dolayısıyla bir insandan beklenen tedbir almada elindeki bütün imkân ve gayreti sonuna kadar kullanmanın sonucun meydana gelmesinde bizzat etkisinden ziyade oluşacak olan sonucun gerçekleşmesinde sadece yapılması zaruri olan bir eylem olduğunu zihinlere bir kez daha kazımıştır.

Zülkarneyn kendisine verilmiş olan nimetleri kullanım alanına uygun bir şekilde değelendirerek şükrü ifa etmenin mümkün olduğunu gösteren bir model teşkil etmiştir. Askeri alandaki dehasını çizmiş olduğu savaş stratejileri ile, teknik yönü fazlası ile gelişmiş beyninin avantajını ise demir ve bakır gibi malzemeleri işleyerek yapmış olduğu seddi, buna muhtaç olan insanların hizmetine sunarak kendisine verilmiş olan nimetlerin şükrünü yerine getirmiştir. İnsanların farklı yeteneklerle donatıldığı, yeteneklerini sergileyeceği bir alanın mevcut olduğu bu alanların keşfedilerek yetenekleri koordineli bir şekilde göstermenin insanlara azami oranda fayda sağlayacağı bunun da verilmiş olan nimetlerin şükrünü edaya imkan sağlayacağına dikkat çekmiştir. Yeteneklerin ancak kullanılmakla gelişeceğini kullanılmayan yeteneğin körelerek önemli bir nimet israfına yol açacağına parmak basmıştır. Bununla birlikte verilmiş olan nimetlerin verimli bir şekilde kullanılmasından hasıl olan başarının kendisine yetenek verilmiş olanda olmadığını bilakis bu yetenekleri kuluna bahşeden yaratıcının gücünü bir kez daha beyinlere nakşedilmesi gerektiğini belirlemiştir. Tebasına sorumluluk vererek onların kamu yararının elde edilmesindeki kolektif faydalarını temin etmeye çalışmanın başlı başına bir yönetim becerisi olduğunun altı kalın çizgilerle çizilmelidir. Yönetimindeki bireylerin her halükarda iyiliğe yönelmelerini teşvik etmesi, özellkile el birliği yardımlaşma ve paylaşma ile elde edilen başarıların insanın sırf insan olması sebebi ile elde edebileceği en verimli kazanç olduğunun önemli bir sonuç meydana getirdiğine vurgu yapmıştır.

Zülkarneyn'in idareci olma yönünün en dikkat çekici tarafı yönetimindeki kişilere hiçbir şeyden anlamaz hiçbir şeye yaramaz şeklindeki ön yargılarla değil her

bir yönetilenin kıymetli bir birey olduğu kendisinden istifade edilecek düşünce ve fikirlerin olabileceği anlayışını geliştiren tevazusudur. Yöneticisi olduğu tebasına karşı sevilen ve sayılan bir yönetici olma yolunun merhametten geçtiğini, merhametin aşılması zor engelleri kolay eden bir iksir olduğunu uygulamaları ile göstermiştir.

b. Seddin Yapımı ve Tarihsel Gerçekliği

Kur'an'da geçen seddin özellikleri şöyledir:

1. İki duvar gibi iki dağ arasında kapı gibi bir boğazdır;

2. Bu demir kapı iki dağ ile müsavi seviyededir;

3. Bu boğaz meskûn bir bölge ile bir başka bölge arasında tek geçiş noktasıdır.

4. Yapımında, demir parçaları ve bakır vardır.

5. Bu boğaz, doğu ve batı cihetinde değildir.[710]

Taberî ve İbn Kesir ve Yâkut eserlerinde buna yer vermişlerdir. Azerbaycan'ın fethinden sonra Hz. Ömer hicrî 22 yılında Surâka b. Amr'ı Derbent'e bir sefer düzenlemekle görevlendirdiğinde Surâka, Abdurrahman b. Rabia'yı öncü koluna kumandan tayin etti. Abdurrahman Ermenistan'a geldiğinde, ülkenin yöneticisi Şehbrâz karşı koymaksızın teslim oldu. Daha sonra Abdurrahman Derbent'e doğru ilerlemek istediğinde, Şehrbrâz ona Zülkarneyn tarafından inşa edilen bu duvar hakkında bütün ayrıntıları bilen bir adamdan bilgi topladığını haber verdi. Sonra o adam Abdurrahman'ın huzuruna getirildi.[711] Bu hadiseden iki yüzyıl sonra Abbâsi Halifesi Vâsık (227-233/842-848), Selâmü'l-Tercümân'ın başkanlığında elli kişilik bir heyeti Zülkarneyn'in yaptırdığı duvarı incelemekle görevlendirdi. Bu yolculukta, Samarra'ya oradan Tiflis'e daha sonra es-Serîr ve el-Lân üzerinden Filanşah'a ulaşırlar. Oradan da Hazar ülkesine, sonra Derbent'e girmişler ve orada duvarı

---

[710] Tabatabâî, **el-Mîzân,** C.13, s.379.

[711] Yâkut el-Hamevî, **Mû'cemü'l-Büldân,** C.2, s.290. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, C.7, s.122-125; Mevdûdî, C.3, s.195.

görmüşlerdir. Bu da Müslümanların 300 yıl kadar Kafkas duvarını Zülkarneyn'in yaptığı duvar olarak kabul ettiklerini gösterir.[712]

Türk toprakları ile "Maveraünnehr" kast edilmiş ise, Zülkarneyn'in yaptığı set ile Çin seddine işaret edilmiş demektir.[713] Burası, Himalayalar'da bir bölge olabilir. Nitekim Bediüzzaman Said Nursi de aynı bölgelere işaret etmiş ve Zülkarneyn'in Hind ve Çin'deki halka zulümlerini durdurmak için o Himalaya silsilelerine yakın, iki dağ ortasında uzun bir set yaptığı ve barbar kavimlerin hücumlarının birçoğuna çok zaman mani olduğunu söylemiştir.[714] Buna göre Zülkarneyn, seddini, Himalaya dağ silsilesinin arasında yapmış demektir. Set "Çin seddi" kabul edilirse, yardım edilen millet Çinliler, Ye'cûc ve Me'cûc ise Moğollar ile Tatarlardır. Zülkarneyn'in yaptığı set olarak düşünülen Çin seddini kim, nerede ve niçin inşa etmiştir? Tarihe göre, Pekin civarında denizden başlayarak Altay dağlarının altlarına doğru yüzlerce saatlik mesafede uzayıp giden Çin seddinin MÖ 3.yüz yılda, 4. Çin sülalesi devrinde şimalden gelecek olan Moğol ve Tatarların tecavüzlerine karşı yapılmıştır. Bu set dünyanın yedi harikasından biri sayılıyorsa da yapılışının üzerinden uzunca bir süre geçmeden yine saldırılarla aşılmış ve geçilmiştir.[715] Haritaya baktığımızda Çin seddinin, Sarı Deniz kıyısındaki Şanhaikuan'dan Kansu eyaletine kadar, doğu-batı doğrultusunda 1.900 km. boyunca uzanan dünyanın en uzun duvarı olduğu görülür.[716] Dönemeçleriyle birlikte 2.400 km. yi bulur. Kuşbakışı görünümü, toprağın üzerinde kıvrılarak yol alan upuzun bir yılanı andırır. Duvarın genişliği 3,5 metredir. Yüksekliği ise 4 ile 9 metre arasında değişir. Duvar taş, toprak ve tuğladan yapılmıştır. Duvarın

---

[712] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** C.2, s.111 ve C.7, s.122-125; Mevdûdî, C.3, s.198. "Tespit için gidenler, orada, eritilmiş bakırlar ve birbirine kenetlenmiş demir kerpiçlerden yapılma olduğunu görmüşlerdir. Ayrıca bir de kilitli kapısı olup sur şeklindedir." Râzî, C.21, s.165. Kâsımî, C.11, s.4102-4103; Yâkut el-Hamevî, C.3, s.290.

[713] Yazır, C.4, s.3286; Emiroğlu, C.7 s. 349.

[714] Bediüzzaman Said Nursi, Lemalar, s. 101.
O dönemlerde Büyük Hun İmparatorluğu mevcuttur. Kısaca tarihine bakacak olursak, MÖ 204 yılında Mete (Bagatır) tarafından kurmuştur. Kuzeyde Sibirya, Güneyde Tibet, Kişmir, Doğuda Büyük Okyanus, Batıda Hazar denizine kadar alanda yer almışlardır. MÖ 58 yılında da ise ikiye ayrılmıştır. MÖ 1116 yıllarına kadar geriye giden eski Türk devletlerine vâkıf değiliz. Bk. http://www.ergenekon.8k.com/tarih.htm Erişim 22.04.2003. Hun Devletini gösteren harita için bk. Ek 9, s.205.

[715] Lev Nikolayeviç Gumilev, **Muhayyel Hükümdarlığın İzinde**, çev.. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul, 2002 s.45; "*Çin Seddi,"* **Temel Britannica,** C.4, 6.Baskı, İstanbul 1992, s.326-327.

[716] *"Çin Seddi",* **Temel Britannica,** C.IV, 6.Baskı, İstanbul 1992, s.326-327.

bazı bölümleri ise dışarıdan hendeklerle çevrilidir. İnsanoğlunun gerçekleştirmiş olduğu en büyük yapılardan biridir.[717]

Kullanılan malzemeye bakıldığında bu seddin sağlamlığı ve yapılış tarzının, Kur'an'da zikrolunan vasıflara uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu set ile Kıyamete kadar hapsedilen bir toplumun varlığı söz konusu olmadığından, bahsi geçen seddin olamayacağı bir başka açıdan gözler önüne serilmektedir. Ayrıca Çin seddini yapan Şhin Huvankti'dir ki Zülkarneyn olmaya uygun olmadığı gibi, Çin seddi de 300 kilometre uzunluğu ile iki dağ arasını tümleyen bir boğaz değildir. Ayrıca yapımında demir ve bakır kullanılmadığını[718] tekrar belirtmek gerekir.

Zülkarneyn'in yaptığı set olarak düşünülen Derbentboğazı ise Rusya'nın Dağıstan bölgesinde bulunan derbent ve Hozat kentleri arasındadır. Burada çok meşhur "Sudd" adıyla bilinen eski bir boğaz vardır. Bu boğazda "Demirkapı" diye bilinen bir yer mevcuttur. Burası, Arapların Kafdağı dedikleri Kafkas dağlarından iki dağın arasında bulunan, eski bir demir set kalıntısıdır.[719] Bu duvar Karadeniz ve Hazar arasında bulunan dağ silsilesi arasında ve büyük bir ordunun geçemeyeceği dar bir boğazdır. Eski çağlarda Kuzeyden gelen vahşi ve göçebe kabileler güneydeki toprakları bu geçitlerden yararlanarak istila ederlerdi. Bu akınlardan tedirgin olan Pers kralları korunmak için elli mil uzunluğunda, 29 fit yüksekliği 10 fit genişliği olan bir duvar yapmak zorunda kaldılar. Bu duvarın kalıntıları bugün bile görülebilir. Bu duvarı ilk önce kimin yaptırdığı tarihî olarak tespit edilememiştir. Fakat müslüman tarihçiler ve coğrafyacılar bu duvarı Zülkarneyn'e isnat ederler. Çünkü bu duvarın kalıntıları Kur'an'da anlatılanlara benzemektedir.[720]

"Tirmiz şehri yakınlarında Bâbü'l-Hadîd (Demirkapı) diye bilinen bir set keşfedilmiş ve miladi beşinci asrın başlarında Alman bilgin Scheilt Berger, bunu

---

[717] *"Çin Seddi",* **Temel Britannica,** C.IV, s.326-327.
[718] Tabatabâî, C.13, s.382.
[719] Dağıstan bölgesinde Araplar arasında Kafdağı diye bilinen Kafkas dağlarından birisinin arkasında iki kabile bulunmaktadır. Birisinin ismi Âkûk, diğerinin ise Mâkuk'tur. Araplar bunları, Ye'cûc ve Me'cûc diye Arapçaya çevirmişlerdir. Bu iki kabile, bir çok millet tarafından bilinmekte ve Ehl-i Kitabın, kitaplarında da anlatılmaktadır. Bu iki kabileden Rusya ve Asya'daki birçok kuzey ve doğu milletleri türemiştir. "Sed" ise Dağıstan bölgesinde Derbent ile Hazar şehirleri arasındaki dar boğazda bulunmakta ve şimdi "Demirkapı" adıyla anılmaktadır. Bu iki dağ arasındaki dar boğazda eski demirden seddin izleri bulunmaktadır. Bk. Kâsımî, C.11, s.4102.
[720] Mevdûdî, C.3, s.197.

kitabına kaydetmiş ve ondan söz etmiştir. Aynı şekilde İspanyol tarihçi Glafigo 1403 yılındaki seyahatinde de bundan söz ederek şöyle demektedir: "Babül Hadid" şehri Semerkant ile Hint arasındaki yol üzerindedir."[721]

Bazıları da bu seddin Mağrib seddi olduğunu söylemişlerdir. Ancak Mağrib seddi olarak bilinen sedler, sulama gayesine matuf olarak inşa edilen sedlerdir. Yemen krallarından bazılarının "zü" ile lakaplandırılması, Zülkarneyn'in Yemenli olacağı fikrini zihne getirmiş, dolayısıyla oralarda bir sed arama faaliyetine girişilmiştir. Zira günümüze dek yapılan tarih ve arkeoloji araştırmaları, doğuda ve batıda askeri faaliyetleri olan ve Kur'an'da zikredilen türden bir sed inşa etmiş, iman sahibi ve seferleri ile meşhur olmuş bir komutanı belirleyememiştir..[722] Bu sebeple Ma`rib seddi çok akılcı bir yaklaşım değildir, ayrica yapımında da demir ve bakır kullanılmamıştır.[723]

Zülkarneyn'in Kuruş olduğunu kabul edenler daha ziyade bu geçidin yine Kafkasya'da bulunan Daryal geçidi olduğunu iddia etmişlerdir. Geçidin deniz seviyesinden yüksekliği 2379 metredir. Vladikafkas'ı Tiflis'e bağlayan ve Rusların "Gürcü Askeri Yolu" dedikleri yol da bu geçitten geçer. Yol aynı geçitte akmakta olan Terek Nehri'nin ana kolunu takip eder.

Bazıları, yeryüzünde bilinmeyen yerler olduğunu, bütün kara ve deniz parçalarının detaylı bir şekilde tetkik edilmediğini yani her yerin görülmediğini, dolayısıyla, bu seddin şimdiye kadar bilinmeyen bir yerde olabileceğini söylemişlerdir.[724] el-Kâsımî, zaman içerisinde meydana gelen jeolojik değişimlerle buraların farklı yerlere dönüşmüş olabileceği ihtimalinden de bahsetmiştir.[725]

Bütün bu görüşleri değerlendirecek olursak öncelikle bu ayette iki farklı setten bahsedilmektedir. Birincisi iki tepevari seddin arasından(boğazdan) geçilerek saldırıya maruz kalan bir şehrin bulunduğudur. Zülkarneyn'in ulaşmış olduğu böyle bir yerde saldırıya maruz kalan ve saldırgan bir topluluğun bulunduğu ortadadır.

---

721 Kutub**, Fî Zilâli'l-Kur'ân,** C.16, s.2292.
722 Nedvî, s.26-27.
723 Nedvî, s.27.
724 Âlûsi, C.16, s.37-38; Mehmet vehbi Efendi, C.8, s.3175.
725 Kâsımî, C.11, s.4102-4103

Ancak bunların kimler olduğu net değildir. İkinci set ise bu doğal boğazın iki kenarlarındaki doğal sedlerin arasını kapatan Zülkarneyn'in yaptığı bir set "رَدْم"dir. Zülkarneyn'in demiri ateşle işleyerek ve daha sonra bakırı üzerine dökerek yapmış olduğu engelin çeşitli müelliflerce zikredilen, geçitlerin hiçbirisi olmadığı kanaatindeyim.

" فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا " *"Onlar da artık onu ne aşabildiler, ne de gelip-geçebildiler."*

Bununla, yapılan seddin sağlamlığına, aşılmaz yüksekliğine böylece Ye'cûc ve Me'cûc'ün zararının bertaraf edildiğine işaret edilmiştir. [726]

Yani Ye'cûc ve Me'cûc Zülkarneyn'in yapmış olduğu bu seddi ne aşabilmişlerdir ve ne de delip geçebilmişlerdir.[727] Çünkü bu set, tırmanmanın mümkün olmadığı sarp ve kaygan ve aynı zamanda dağla bir seviye yükseklikteydi. Bir dağ nereden bakılırsa bakılsın 250 ziradan (1000 m.) az olamaz.[728] Muhtemelen genişliği de 50 zira (200 m.)dir. Aynı şekilde yapımında kullanılan demir sebebi ile delip karşıya geçme imkânları da kalmamıştır. Ta ki Kıyamete kadar.[729]

c. Seddin Yıkılmasından Sonraki Durum

" هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا "

"Dedi ki: Bu Rabbimin bir rahmetidir. Rabbimin vadi gelince onu yerle bir eder. Rabbimin verdiği söz gerçektir."

Ayette geçen "Allah'ın vadi" ile iki şey kastedilmiştir. Birincisi yapılan seddin yıkılacağı zaman, ikincisi ise kıyamet saatidir.[730]

"*Rabbimin vaadi gelince*, o*nu yerle bir eder."*

---

[726] Taberî, **Tefsîru't-Taberî,** C.16, s.27; Nehhâs, C.4, s.295; Kurtubî, C.11, s.63.
[727] Taberî, **age.,** C.16, s.26.
[728] Kurtubî, C.11, s.62.. Uzunluğu 100 fersah, genişliği 50 fersah diyen ve başka şeyler de söyleyenler olmuştur. Se`âlibî, **Tefsîr'us-Se`âlibî,** C.2, s.396. Yüksekliği 200 zira`genişliği için 50 zira`diyenler de olmuştur. Bk. Beğavî, C.3, s.182;.Ebu's-Suûd, C.5, s.246.
[729] Beğavî, C.3, s.182; Âlûsi, C.16, s.41; Şevkânî, C.3, s.313.
[730] Beğavî, C.3, s.183; Mevdûdî, C.3, s.197; Kâsımî, C.11, s.4103.

“*Dümdüz yapar.”* Nesefi: “Yükseldikten sonra dümdüz edilen her şey hakkında bu kelime yani (دكا) kullanılır.” demiştir.[731]

Katâde, Allah’ın o iki dağı mı yerle bir edeceğini, yoksa o ikinin arasında olan geçidi mi bilemediğini söylemiştir.[732]

“*Rabbin vadinin geldiği zaman*”dan kasıt, Allah seddi yıktığında çıkış vakitleridir veya Kıyamet saatidir[733]. Ancak daha ziyade kabul edilen görüş, “Kıyamet saati” olduğudur. Ayette geçen vaat kelimesi, bir sonraki ayetten ve hadislerde geçen “Kıyamet Alametleri” bahsinden de anlaşıldığı gibi ‘Kıyameti’ ifade etmektedir. Bu da, seddin kıyamete kadar korunacağı anlamına gelmektedir.[734]Allah Teâlâ, insanlara olan rahmetinden, Ye’cûc ve Me’cûc ile insanların *arasına bir engel koymuş ve onların yeryüzüne dağılıp, dünyayı fesada vermelerini önlemiştir. ‘Rabbimin vaadi gelince, onu yerle bir eder.*’ Araplar, devenin beli, hörgücüyle aynı seviyeye gelince, yani hörgüç ortadan kalkınca, böyle deveye (ناقة دكاء) derler. İşte buradaki ayette de bu kelime, dümdüz anlamında kullanılmıştır. Nitekim bir başka ayette de Allah Teâlâ Şöyle buyurdu: (فلمّا تَجَلّى رَبُّهُ لِلجَبَل جَعَلَهُ دَكًا) “*Rabbi dağa tecelli edince, onu paramparça etti*.” Yani yerle bir etti. [735] İbn Arfe’de bu ayeti “hiçbir tümsek kalmadığında” diye yorumlamıştır.[736]

Ye’cûc ve Me’cûc’ün sedden çıkış tarihini tespit etmeye yöneldiğimizde Kıyâmet vaktinin Rasûlullâh döneminde başladığını görüyoruz: Zeynep b. Cahş şöyle demektedir:

“*Hz. Peygamber (SAS) bir keresinde, Lâ ilâhe illallâh, olması yaklaşan şeyden dolayı vay Arabın hâline! Bugün Ye’cûc ve Me’cûc’ün seddinden şu kadar bir delik açıldı.’ Sözlerini söyleyerek uykusundan uyandı. Ben: ‘Ey Allah’ın Rasûlü,*

---

[731] Nesefî, C.2, s.25; Kâsımî, C.11, s.4102.
[732] Bişr, Yezîd’dxen o da Sa`id’den o da Katâde’den rivayet etmiştir. Taberî, **Tefsîru’t-Taberî**, C.16, s.27.
[733] Taberî, **age.,** C.16, s.27; Kurtubî, C.11, s.63.
[734] http://www.ahirzaman.net.icindekiler-kehf.html-12k , Erişim 19.09.2003.
[735] Ayet için bk. (8)Araf, 143. İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm,** C.3*,* s.104.
[736] Kurtubî, C.11, s.63.

içimizde bunca iyi kimseler varken biz helak olur muyuz?' dedim. Rasûlullâh: 'Evet, fısk ve fücur çoğaldığı zaman (helak olursunuz)' diye cevap verdi."[737]

Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (SAV) şöyle buyurmuştur:

"*Ye'cûc ve Me'cûc, seddi açarlar ve insanların üzerine çıkarlar. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi: 'Onlar her dereden tepeden boşandıkları vakit!' yeri bürürler ve insanların başına musallat olurlar. Müslümanlar hayvanlarını da yanlarına alarak, onlardan kaçıp şehirlerine ve kalelerine sığınırlar, Ye'cûc ve Me'cûc yeryüzünün sularını içecekler. O kadar ki onlardan bir kısmı bir nehre uğrayıp suyun hepsini içecek orayı kupkuru bırakacaktır. Hatta bazıları bu nehre uğrar da bir seferinde burada su vardı diyecekler. İnsanlardan hiçbiri kalmaz hepsi kale veya şehirlerine sığınırlar. Onların sözcüleri der ki: 'Bunlar yeryüzünün insanlarıdır. Onları alt ettik şimdi gök ehli kaldı.' Sonra onlardan birisi mızrağını sallayıp onu göğe atacak. Mızrak bir imtihan vesilesi olarak kanlanmış vaziyette kendisine dönecek. Onlar bu haldeyken Allah Teâlâ onların boyunlarından, develerin boynundan çıkan çekirge kurtçuğu gibi bir kurtçuk gönderecek. Hiçbir hareket ve sesin duyulmadığı ölüler hâline gelecekler. Müslümanlardan biri kendini ölmüş sayarak duruma bir göz atacak ve onları yığın yığın ölüler hâlinde görecek. Bunun üzerine Müslümanlar: 'Ey Müslüman topluluğu müjde! Allah size kâfi olarak onların hakkından geldi!' diyecek. İnsanlar şehirlerden ve kalelerden çıkacak ve hayvanlarını salacaklar. Hayvanların bundan başka gıdaya ihtiyaçları olmayacak ve öyle*

---

[737] Müslim, Fiten 52; Buhârî, Enbiya 7, Menâkıb 25, Fîten 92. Benzer aynı manalı hadisler için bk. İbn Mâce, *Fiten* 36; Buhârî, Enbiyâ 60; Tirmizî, Fiten 34. Ahmed b. Hanbel'de hadis şöyledir: Süfyan es-Sevrî bunu Urve'den, o Ümmü Seleme'nin kızı Zeynep'ten, o Ebû Seleme'nin Ümmü Habibe'nin kızı, Habibe'den, Habibe bunu annesi Ummü Habibe'den, o Peygamber (SAV)'in hanımı Cahş kızı Zeynep'ten rivayet etmektedir: Hz. Zeynep dedi ki: *"Rasûlullah (SAV) yüzü kızarmış olarak uykusundan şöyle diyerek uyandı: 'Yakınlaşan bir kötülükten dolayı Arapların vay hâline! Bugün Ye'cûc ve Me'cûc seddinden (başparmağı ile şehâdet parmağını) halka yaparak bunun kadar bir miktar açıldı' dedi. Ben: 'Ey Allah'ın Rasûlü, aramızda salih kimseler olduğu halde helak edilir miyiz?' deyince, o:'Evet kötülükler çoğalacak olursa' diye cevap verdi.*" Buhari ve Müslim bu hadisi sahihlerine, Zühri kanalıyla almışlardır. Tirmizî bu hadisi Hasen-sahih, Süfyan b. Uyeyne ise "sağlam" demiştir. Bu rivayette parmağını halka yapan kişinin Hz. Peygamber mi, yoksa ravilerden biri mi olduğu ihtilaflıdır. Zeynep bnt. Cahş'ın rivayetinde eliyle işaret eden kişinin Süfyan b. Uyeyne, Ebu Hureyre'nin rivayetinde ise Vüheyb olduğu bildirilmektedir. Bk. İbn Hacer, **Fethü'l-Bâri,** C.27, s.124-128.

beslenecekler ki, daha önce hiçbir zaman semizleşemedikleri kadar semizleşecekler.”[738]

”وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا“

“O gün Biz, onları bırakırız, dalgalar hâlinde birbirine girerler. Sur’a üflenince hepsini bir araya toplarız.”

“بعضهم ” ile kastedilen, kıyamet gününde, insan ve cinlerin birbirine girmeleri olabileceği gibi, Ye’cûc ve Me’cûc’ün sedden çıkış vakti de kastedilmiş olabilir. Ancak ilkinin kastedilmiş olması daha sonra gelen ayete daha muvafıktır.[739]

İmâm Ahmed’in Süleymân b. Dâvud kanalıyla... Ebû Sa`îd el-Hudrî’den[740] rivayetinde Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: “*Bu beyt mutlaka Ye’cûc ve Me’cûc’ün çıkışından sonra hacc olunacak ve umre yapılacaktır.”*[741]

”وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ“

“Ye’cûc ve Me’cûc(ün seddi açılıp da) her tepeden ve dereden akın ettikleri vakit. Ve gerçek vaat yaklaştığı zaman, o küfredenlerin gözleri belerip kalır. ‘Vah bize bundan önce gaflet içindeydik, biz gerçekten zalimler idik” [742]

Bu dereden tepeden akın akın yayılmalar olacağını önceden Allah’ın haber vermesi gaybî bilgidir.

---

[738] Bu rivayetin senedi şöyledir: İbn Hamîd, Seleme’den o da Muhammed b. İshâk’tan o da, Âsım b. Ömer b. Katâde el-Ensârî’den, Sonra ez-Zufrî, Abduleşhel’in oğlunun kardeşi olan, Muhammed b. Lebîd’den o da Ebû Saîd el-Hudrî’den o da, Rasûlullah (sav)’den şöyle dediğini duymuştur. Taberî, **Tefsîru’t-Taberî,** C.16, s.21. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, C.3, s.77; İbn Mâce, Fiten 33; Hâkim, **el-Müstedrek**, C.4, s.489. Hâkim, bu rivayetin senedinin sahih olduğunu, ancak Buhari ve Müslim’in bunu hadislerine almadıklarını söyler. Bk. Hâkim, C.4, s.489-490. Hadisi, İbn Mâce’de Yûnus b. Bükeyr’den, o da İbn İshâk’tan rivayet etmiştir. İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, C.3, s.105. Yûnus b. Bükeyr’i, (kendisinden kabul edilmez)münkerü’l-hadis sayanlar olmuştur. Bk. Takiyüddin Ahmet b. Ali el- Markizi (ö.845/1441), **Muhtasarül Kâmil Fi’d-Duafâi ve İleli’l-Hadîs***,* s.733.

[739] Kurtubî, C.11, s.65.

[740] Ebû Sa`îd el-Hudrî, Çok hadis rivayet eden yedi sahâbeden biridir. Hicrî 74 (m. 693) yılında vefat etmiştir. Hadis kitaplarının hepsinde çok sayıda hadisleri vardır. Raşit Küçük, **TDV İslâm Ansiklopedisi,** C.10, s.223.

[741] Hadisi yalnızca Buhârî tahriç etmiştir. Bk. İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm,** C.3, s.105. Hadis için bk. Buhâri, Hacc 47; Ahmed b. Hanbel, C.3, s.27.48.64. Buhâri bu hadisi ayrıca, Abdurrahmân b. Mehdî, Şûbe, Katâde zinciriyle “*Beyt haccedilmez oluncaya kadar Kıyâmet kopmaz*.” Şeklinde de rivayet etmiştir. Bk. Buhârî, Hac 47.

[742] (21)Enbiyâ 96-97.

(الحدب) Yeryüzünün yüksek yerleri anlamındadır. İbn Abbâs, İkrime, Ebû Sâlih, Sevrî ve başkaları böyle açıklamıştır. Onların çıkışları durumunda ki nitelikleri budur....İbn Cerîr dedi ki:Bize Muhammed b. Müsennâ'nın... Ubeydullâh b. Yezîd'den rivayetinde o, şöyle demiştir: *"İbn Abbâs, birbirinin üzerine sıçrayarak oynayan çocuklar gördü de: 'İşte Ye'cûc ve Me'cûc böyle çıkacak!' dedi."*[743]

İmâm Ahmed der ki: Bize Velîd b. Müslîm, Ebû Abbâs ed-Dimaşkî'nin... Nuvâs b. Selmân el-Kilâbî den rivayetinde o, şöyle anlatmıştır.

"*Allah Rasûlü (SAS) bir sabah bizi Deccalden bahsetti... Allah Teâlâ Ye'cûc ve Me'cûc'ü diriltecek. Onlar Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi: 'Her dereden ve tepeden akın edecekler...' Hz. Îsâ ve ashabı Allah Teâlâ'ya niyazda bulunacaklar. Allah da onların (Ye'cûc ve Me'cûc'ün) boyunlarına üzerine bir takım kurtçuklar gönderecek de onlar bir kişinin ölümü gibi topluca ölecekler. Hz. Îsâ ve ashabı yeryüzünde onların pis kokularının sinmediği bir ev bulamayacaklar. O ve ashabı Allah Teâlâ'ya dilekte bulunacaklar da Allah, onların üzerine deveboyunları gibi (boynu olan) kuşlar gönderecek bu kuşlar onları yüklenip Allah Teâlâ'nın dilediği yere atacaklar.*"[744]

İmâm Ahmed'in Hüşeym kanalıyla... İbn Mesùd'dan, onun da Allah Rasûlün'den (SAS) rivayetine göre şöyle buyurmuştur:

"Miraç gecesi İbrâhim, Mûsâ ve Îsâ'ya uğradım. Aralarında kıyametin durumunu tartışıyorlardı. İşi İbrâhim'e havale ettiler, o: 'bu konuda benim bilgim yok' dedi. İşlerini Îsâ'ya havale ettiler de o şöyle konuştu: 'Onun zamanına gelince, Allah'tan başka bunu hiç kimse bilemez. Rabbimin bana vaadine göre Deccal mutlaka çıkacaktır. *Benimle birlikte iki değnek bulunacak. Deccal beni görünce kurşunun eridiği gibi eriyecek. Beni gördüğü zaman Allah Teâlâ onu helak edecek. O kadar ki taş ve ağaçlar: 'Ey müslüman benim altımda bir kâfir var, gel onu öldür!' diyecek ve Allah Teâlâ onları helak edecek. Sonra insanlar ülkelerine ve vatanlarına dönecekler. İşte o sırada Ye'cûc ve Me'cûc her bir dereden ve tepeden boşanıp çıkacaklar. İnsanların ülkelerini çiğneyecekler. Neye uğrarlarsa helak edecekler, uğradıkları her*

[743] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,** C.3, s.105.
[744] İbn Kesîr, **age.**, C.3, s.105.

suyu içecekler. Sonra insanlar bana dönüp onları şikâyet edecekler de onların helaki için Allah'a dua edeceğim. Allah Teâlâ onları helak edecek. O kadar ki, yeryüzü onların pisliğinden kokacak. Allah Teâlâ bir yağmur indirecek ve bu yağmur onların cesetlerini sürükleyecek denize atacak. Rabbimin bana vaadine göre bunlar böylece olduğu zaman kıyâmet, -günü dolmuş bir hâmile kadın gibi- gece mi yoksa gündüz mü doğuverecek diye beklenecektir."[745]

İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim, Ma`mer kanalıyla... Kâ`b'dan rivayet ederler ki o, şöyle demiştir:

"*Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkış zamanı geldiğinde onlar kazarlar. Nihayet kazanların yanı başında onların bitişiğindekiler onların kazma sesini işitirler. Gece olduğunda: ' yarın gelir, çıkarız!' derler. Allah Teâlâ kazılan yeri eski hâline döndürkür. Ertesi gün geldiklerinde, Allah Teâlâ'nın orayı eski hâline döndürdüğünü görür ve kazmaya başlarlar. Onların bitişiğindekiler onların kazma seslerini işitecek hale geldiklerinde akşam olmuştur. O zaman Allah Teâlâ onlardan birinin diline ilhamda bulunur da; yarın gelir :'Allah dilerse çıkarız' der. Ertesi gün geldiklerinde orayı bıraktıkları halde bulurlar. Kazmaya devam eder ve nihayet çıkarlar. Onlardan birinci zümre bir göle uğrar, suyunu içer. Sonra ikinci zümre gelir çamurunu yalar. Sonra üçüncü gurup gelir de: 'Bir keresinde burada su vardı' derler. İnsanlar onlardan kaçar, insanlara ait hiçbir şeyi ayakta bırakmazlar. Daha sonra oklarını göğe atarlar da, okları kana bulanmış olarak geri döner. 'Yeryüzü ve gök ehline galip geldik' derler. Meryem oğlu İsâ onlara beddua edip: 'Allah'ım bizim onlara karşı gücümüz yok. Dilediğin şekilde onların belasını bizden kaldır!' der. Allah Teâlâ*

[745] Ahmed b. Hanbel, C.1, s.375; İbn Mâce Fiten 38, Hâkim, C.4, s.488. Hadisi İbn Mâce, Muhammed b. Beşşâr kanadıyla... Avvâm b. Havşeb'den yukardekine benzer şekilde rivayet etmiş ve şöyle ilave etmiştir: "Avvâm der ki: 'Bunun Allah'ın kitabındaki tasdiki, 'Ye'cûc ve Me'cûcün seddi (açılıp da) her bir tepeden ve dereden akın ettikleri vakit...'ayet-i kerimesidir. Bk. İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, C.3, s.105;Zevâidu İbn Mâce'de bu hadisin sahih ve isnadının sika olduğu belirtilir. Bk. Busûri, **Zevâidu İbn Mâce**, s.527.

Süleyman Ateş bu rivayetin metin kısmına itiraz etmiş ve şöyle söylemiştir: "Burada Peygamberlerin böyle Kıyameti müzakere etmeleri, kimsenin bilmeyip Îsâ'ya havale etmeleri, ruhânî alemlere insan düzeyinde olacak şeylerin karıştırılmasından başka bir şey değildir.. Zaten Îsâ'nın ineceğini, Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkacağını anlatan bu hadisler, genellikle ya Ebû Hureyre'ye veya bir iki şahsa dayanır. Kendi aralarında çelişkili oldukları gibi bizzat metnin kendisi de çelişkilidir. Mesela söz Deccal üzerine dönüyor, taş, ağaç: "Ey müslüman, şu kafiri öldür!" diyor. Sonra "Allah onları helak eder" deniyor. Onlar kimdir? Söz konusu edilen deccal idi. Deccâl neden çoğul oldu? Milyonlarca yıl sonra olacak olaylar ğaybdir. Ğaybi de hiç kimse bilmez.." Ateş, C.5, s.329.

onlara ‘en-neğaf’ denilen bir kurtçuğu musallat eder. Onların boyunlarını kırar. Allah Teâlâ onlara bir takım kuşlar gönderir de, gagalarıyla tutar onları denize atarlar. Allah Teâlâ ‘el-hayat’ denilen bir kaynak fışkırtır, yeryüzünü temizler ve orada bitkiler bitirir. O kadar ki, bir hurma ile bir ev doyar. Ka`b’a ‘Ey Ka`b ‘es-seken’ de nedir?’denildi de ‘bir ailedir’ dedi. Ve şöyle devam etti: ‘İnsanlar bu halde iken bir haberci gelip, ince bacaklı birinin Hz. İsâ’nın üzerine geldiğini haber verir. Meryem oğlu Îsâ, yedi yüz veya yedi yüzle sekiz yüz kişi arasında bir öncü gurup gönderir. Onlar yolun birazını aldıklarında Allah Teâlâ onlara hoş bir koku gönderir...”[746]

İmâm Ahmed b. Hanbel, Ebû Hureyre’den rivayetle

“Ye’cûc ve Me’cûc her gün seddi kazarlar. Nihayet günün ışıklarını görmeye başladıkları zaman, başlarında bulunan adam der ki: ‘Dönün, kalanı yarın kazacaksınız.’ Onlar dönerler. Ertesi gün geldiklerinde, daha sağlam olduğunu görürler. Nihayet süreleri yaklaşınca ve Allah, onları insanların üzerine göndermeyi dileyince, kazmaya koyulurlar. Güneşin ışınlarını görmeye başladıklarında, başlarında olan adam: ‘Dönün, kalan kısmı Allah nasip ederse yarın kazarsını’ der de sözüne inşallah kelimesi ekler. Onlar ertesi günü döndüklerinde, o seddi bıraktıkları şekilde bulurlar. Kazarlar ve oradan insanlara saldırırlar. Suları kuşatırlar. Onlara karşı insanlar kalelerine çekilirler. Onlar oklarını göğe fırlatırlar, ve döndüğünde üzerinde kan gibi bir şey görürler. Derler ki: ‘Yeryüzünün halkını ve üzerimizde bulunan gökyüzünün halkını perişan ettik. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ‘nefeğa’ denilen ve develerin burnuna yerleşen böceği onların üzerine gönderir de kendilerini öldürür. Rasûlullâh buyurdu ki: ‘Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, Yeryüzündeki canlılar onların etlerini ve kanlarını içerek semiz birer varlık hâline gelirler.[747]

[746] İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm,** C.3*,* s.105. Sedden çıkış esnasında, birbirlerine girerek dalgalanacaklardır. Denildiğine göre onlar, seddin gerisinden çıktıkları zaman, dalga dalga sürüler hâlinde ülkelere yayılacakları, denize ulaşıp bütün suyunun içecekler ve bütün canlılarını da yiyeceklerdir, insanların etlerini yiyecekler. Ama Mekke, Medine ve Beyt-i Makdis’e gelemeyecekler, daha sonra Allah onların üzenrine bazı canlılar gönderecek, bu canlılar da onların kulaklarının içine girecek, böylece de onlar ölecekler. Râzî, C.21, s.171.

[747]Beğavî, C.3, s.183. Benzeri rivayeti, Bişr, Yezîd’den o da, Sa`îd’den o da Katâde’den O da Ebû Râfi``’den oda Ebû Hureyre’den o da Nebi (AS)’dan rivayet etmiştir. Taberî, **Tefsîru’t-Taberî,** C.16, s.21; Şevkânî, C.3, s.314. Aynı rivayeti, Ahmed b. Hanbel, Hasan b. Mûsâ kanadıyla Süfyân ve

Mehmet Vehbi Efendi de “dereden tepeden boşalırlar” ayetini, kavimler göçü ile tefsir edenleri eleştirmiş ve şöyle demiştir: “Seddin yapımının üzerinden geçen uzun zaman sebebiyle, seddin üzeri kapanmış ve artık üzerinden geçmek mümkün olduğundan, doğudan sel gibi akıp gelen kavimlerin Ye’cûc-Me’cûc olması muhtemeldir diyenler varsa da bu ihtimal zayıftır. Çünkü henüz Ye’cûc ve Me’cûc hadisesi vuku bulmamıştır. Bilhassa seddi delip-geçeceklerine dair birçok rivayet vardır ki, demir ve tunçtan yapılmış bir kaleden, delmek suretiyle tünel yapılıp geçildiği malum değildir.”[748]

Rivayete göre, Ye’cûc ve Me’cûc’ün çıkış zamanında Allah Teâlâ, Cebrâil’i gönderir ve yeryüzünden Kur’an’ı, ilmi, hacerü’l-esvedi, makâm-ı İbrâhim’i ve Mûsâ’nın tâbûtunu semaya kaldırır.[749] Bugün ise bunlar zahiren henüz aramızdadır. O halde henüz Ye’cûc ve Me’cûc çıkmamış demektir.

Kıyâmet alâmetlerinin birincisi, Rumların galip gelmesi, ikincisi, Deccâlin çıkışı, üçüncüsü, Ye’cûc ve Me’cûc’ün çıkışı, dördüncüsü, Meryem oğlu Îsâ’nın çıkışı, beşincisi, bir gazın yeryüzünü sarması, altıncısı, Dâbbetü’l-arz’dır.[750] Bu rivayette de “Deccal’in daha evvel çıkacağı bildirilmiştir ki, zahiren henüz Deccal çıkmamıştır.

Katâde’den nakleder. İbn Mâce’de, Ezher b. Mervân kanalıyla... Katâde’den nakleder ve Katâde bunu Ebû Rafi`î’nin anlattığını söyler. Tirmizî ise bu hadisi Ebû Avâne kanalıyla Katâde’den nakleder ve: ‘bu tarikten başka tarikle bilmediğimiz bu hadis gariptir’ der. Bu ifâdenin isnâdı sağlam ve kuvvetlidir, ancak Rasûlullâh’a ref’i münkerdir. Çünkü ayet-i kerime’nin zâhirinden, onların sedde tırmanmaya veya delmeye güçlerinin yetmediği anlaşılmaktadır. Zira seddin yapısı sağlam, kuvvetli ve yüksektir. Ancâk Ka`b el-Ahbâr’dan şöyle bir rivayet nakledilir: ‘Onlar seddin arkasından çıkmazdan önce gelip seddi kuşatırlar. Delmek için az bir miktar kalır. ‘Yarın onu açarız’ derler. Ertesi gün gelirler ki sed eski hâline dönmüş. Yeniden delmeye başlarlar ve az miktar kalınca yine aynı şekilde: ‘yarın gelir açarız’ derler. Tekrar geldiklerinde sed tekrar eski hâline dönüşür. Delmeye başlarlar ve: ‘yarın açarız’, derler o zaman kendilerine ‘inşaallah’ demeleri ilham edilir. Onlar da ‘inşaallah açarız’ derler. Ertesi gün geldiklerinde seddi bıraktıkları noktada bulurlar ve açarlar. Bu rivayeti Ebû Hureyre’nin, Ka`b b. Ahbar’dan alması (isrâiliyât olması) muhtemeldir. Zira onunla çok oturuyor ve çok konuşuyordu. Bazı râviler bunun merfu olduğunu vehmedip(Rasûlullâh’a) ref etmişlerdir. Bk. Kurtubî, C.11, s.62-63; İbn Kesîr, İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm,** C.3, s.104.

Taberî bu rivayeti, Ka`b el-Ahbar’a nispet eder ki bu da mevkuf hadis demektir. Bu durum merfuluğuna gölge düşürür. Diğer senetler ise Vehb b. Münebbih ile çokca sohbeti olan ve çok sayıda hadis rivayet eden, Ebu Hureyre’ye dayanmaktadır.

748 Mehmet Vehbi Efendi, C.8, s.3175.

749 Suyûtî , C.6, s,95.

750 Âlûsi, C.20, s.21.

Enbiya Suresi 96.ayette geçen nass da aynı şekilde Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkışı için her hangi bir zaman tayin etmemektedir. Hak vaadin yaklaşması Kıyametin yakınlaşması manasınadır. Ve bu zaten Rasûlullah (SAS)'in zamanından beri yakınlaşmıştır. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: "*Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı.*"[751] İlahi hesaba göre zaman ile beşer hesabı arasındaki zaman farklı şeylerdir. Kıyametin yakınlaşması ile gerçekleşmesi arasında milyonlarca yıl veya asır geçebilir ve insan bunu uzun bir süre olarak görmekle birlikte bu, Allah'ın yanında çok kısa, gelip-geçici bir an olur.[752]

Tabatabâî, müfessirlerin seddin gerisine hapis olan müfsit toplum ve onların çıkışı üzerinde yeterince durulmadığı kanaatindedir. Ona göre demir seddi geçip diğer toplumlara saldıran bir toplum henüz çıkmamiştır. Eğer çıksa idi bunun tarihen bilinmesi gerekirdi. Dolayısıyla (günümüzde teknolojinin gelişmesi ile havadan, karadan ve sudan her türlü ulaşım sağlanmış olması sebebi ile) ayette geçen (yerle bir olmayı ifade eden) " دك دكا " kelimesi "zelil kılmak, yani zarar vermez" hale getirmek anlamında anlamak gerektiğini düşünmüştür.[753]

Allah Teâlâ sorulmuş bir vakıanın cevabını verirken kullarının hayatlarına düstur edineceği mesajları da birlikte vermiştir. Mesela Zülkarneyn'in seddin yapımını tamamladıktan sonra ilk hatırladığı şey Allah'ın, Rahman ve Rahim sıfatlarıdır. O, bu seddin Allah'ın merhametinin bir delili olduğunu ve Allah dilemedikçe böyle bir seddi yapmayı hiç kimsenin başaramayacağını çok iyi bilmektedir. Bu nedenle de seddi yapanın Rabbimiz olduğunu hemen hatırlatmakta, böylece insanların bu başarıyı kendilerinden sanma gafletine düşmelerine engel olmak istemektedir.[754]

Yapılmış olan bir eserin nitelik olarak ne kadar sağlam yapılırsa yapılsın içeriğinde en güçlü malzemeler kullanılırsa kullanılsın asla sonsuzluk gibi bir özellik kazanamayacığını günün birinde mutlaka yok olup gideceği gerçeğini tekrarlamıştır. İnşa edilmiş eserlerle övünmek yerine bunların geçici olduğunu, önemli olanın

---

[751] (54)Kamer 1.
[752] Kutub**, Fî Zilâli'l-Kur'ân,** C.16, s.2294.
[753] Tabatabâî, C.13, s.397.
[754] Aynı şeyi, yine bir hükümdar kral olan Hz. Süleyman'da da görmekteyiz. Kendisine onulmaz nimetler bahşedildiğinde ilk hatırladığı şey Allah'ın ona bu nimetleri rahmeti ile imtihan olarak verdiğidir. Bk. (27)Neml, 15, 16,19, 40.

kullanım süresi içerisinde insanlara fayda sağlamasının hazzının yaşanmasını bizatihi bunun Yaratıcı tarafından insana lutfedilen yeteneklerin doğru ve yerinde kullanılarak şükrün eda edilmesini sağlayacak araç olarak görülmesini temin etmek olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca kazanılanla gurur duymanın kaybedilenle üzülmenin insana sınırsız güç sahibi gibi duygular vehmedeceğinden dolayı sakıncalı olduğunu, insanın sadece kendisine Yaratıcıcsı tarafından bahşedilen nimetlere sahip bulunduğunu fazlası olmadığını kazandığında şükretmesini, kaybettiğinde ise metanetli davranmasını ortaya koymuştur.

C. ÜTOPİK TASAVVURLAR

1. Zülkarneyn Kıssası Henüz Gerçekleşmemiştir

Ayette bildirilen olaylar geçmişte olmuş bitmiş olaylar gibi anlatılmıştır. Ancak günümüzde ütopik düşünce sahipleri, geçmişte kim olduğu tespit edilemeyen Zülkarneyn'i "gelecek"te aramaya yöneltmiştir. Bu görüş sahiplerine göre, bunların tümü bizim için gelecek olup henüz gerçekleşmemiş vakıalardır. Dolayısıyla Zülkarneyn kıssası da geleceğe dair bir olay olup, bize geçmiş zamanmış gibi anlatılmıştır. [755]

"Zülkarneyn 'in önce batıya, sonra doğuya gittiği, daha sonra da geriye döndüğü bildirilmiştir. Bu ayetlerde, uydu yayınında kanalların değiştirilmesine, yayında kanal değiştirdikçe Zülkarneyn'in farklı bir bölge ile iletişim kurduğuna işaret ediliyor olabilir. Ayetlerde sürekli bir 'bulma'ya dikkat çekilmektedir. Zülkarneyn 'in 'göze'nin yanında bir kavim 'bulduğundan', Doğu tarafında sözden anlamayan bir topluluk 'bulduğundan' bahsedilmektedir. Bu 'bulmalar' bir 'arama' sonucunda oluşmaktadır ve uydu kanallarında yapılan bir 'aramaya' uygun görünmektedir."[756]

"Ayetlerde Doğu tarafındaki halk için *"güneşi kendilerine siper edinmemiş"* denmektedir. Eğer bu bilgileri iletişim teknolojisini göz önünde bulundurarak yorumlarsak, iki farklı işaret olduğunu düşünebiliriz. Zülkarneyn uydu aracılığıyla bu bölgeleri izliyor ve onlar hakkında istihbarat elde ediyor olabilir. (En doğrusunu Allah bilir) Ayrıca bu ifade ile ahir zamanda pek çok alanda kullanılacak olan enfraruj teknolojisine de işaret ediliyor olabilir. Günümüzde enfraruj kameralar tıp, adli tıp, meteoroloji, kriminoloji, istihbarat, endüstri gibi pek çok alanda kullanılmaktadır. İnsan vücudu da bu kameralar aracılığıyla tüm detaylarıyla incelenebilmektedir."[757]

"Ayetlerde Zülkarneyn 'in hitap ettiği bildirilen topluluk ise, onlara uydu aracılığı ile ve televizyon yayını sayesinde hitapta bulunduğu insanlar olabilir. Bu

---

[755] http://www.araştirma.org/index.php/article/view/186/1/14, Erişim 26.05.2003.
[756] a.g.web sitesi
[757] a.g.web sitesi

şekilde dünyanın her yerindeki insanların şikâyetlerini ve ihtiyaçlarını öğrenip, daha sonra hâkim olduğu bu bölgeleri talimatla yönetmesi mümkündür.”[758]

“Ayetlerde geçen Ye’cûc ve Me’cûc'ün bozgunculuğu klasik anlamda bir terör ya da anarşi olayı olabileceği gibi, yayın aracılığıyla yapılan bir bozgunculuk da olabilir. Diğer yayınları engelleyip, sadece kendileri bozgunculuk amaçlı bir yayın yapıyor olabilirler. Zülkarneyn de bu yayını farklı yöntemlerle engellemiş, böylece bozgunculuğun önüne geçmiş olabilir. Örneğin ayette söz edilen demir ve bakırı kullanarak, bir elektromanyetik alan oluşturmuş, bu şekilde radyo ve televizyon yayınlarını bozmuş olabilir. Nitekim elektromanyetik kaynaklardan biri olan trafo, demir çekirdek etrafına bakır iletken sarılarak elde edilmektedir. Bu elektromanyetik alan çok güçlü olduğu takdirde radyo ve televizyon yayınlarını bozabilir.”[759]

“Bir diğer ihtimal ise çok büyük, kitlesel bir uydu anteni yapımına işaret edilmiş olmasıdır. Antenin büyük olmasının sebebi ise Ye’cûc ve Me’cûc'ün yeryüzündeki tüm yayınları çalışmaz hale getiren bozucu etkisini aşabilmek için olabilir. Antenlerin yüzeyleri, genel olarak daha ucuz ve hafif olan alüminyumdan yapılır. Ancak antenin iletkenliğini artıracak en ideal malzeme aslında alüminyum değildir. Bakır, çok daha ideal bir iletkendir. Bu bakımdan bakır tercih edilmiş olabilir. Ancak bu kadar büyük bir antenin bakır plakalarla kaplanması da akılcı değildir. Bunun yerine antenin yüzeyi eritilmiş bakırla kaplanırsa, hem kalıcı bir çözüm olur, hem de tek parça pürüzsüz bir yüzey elde edilerek antenin olabilecek en yüksek performansta çalışması gerçekleştirilir.”[760]

“Karşıt yayın yoluyla ya da elektromanyetik alan oluşturarak yapılan bu seddi, görünmez bir engel olarak ifade etmek mümkündür. Nitekim bazı İslâm âlimleri Kehf Suresi'nin 93. ayetinde geçen ifadeyi "seddeyn" değil "süddeyn", Kehf Suresi'nin 94. ayetinde geçen ifadeyi ise "sedd" değil, "südd" şeklinde okurlar. Eğer "sedd" şeklinde okunursa bu "gözle görünen engel" manasına gelirken, "südd" şeklinde

---

[758] http://www.araştirma.org/index.php/article/view/186/1/14, Erişim 26.05.2003.
[759] a.g.web sitesi.
[760] a.g.web sitesi.

okunursa "gözle görünmeyen engel" anlamına gelmektedir. (En doğrusunu Allah bilir)."[761]

"Ayette geçen *"Böylelikle, ne onu aşabildiler, ne onu delmeye güç yetirebildiler"* (Kehf Suresi, 97) şeklindeki ifade de buna işaret ediyor olabilir. Çünkü bu büyük antenin yayınını engellemek isteyen Ye'cûc ve Me'cûc'ün ya bu yayının üzerine çıkabilmeleri ya da bu yayını delmeleri gerekmektedir. Uluslararası literatürde korsan yayınların herhangi bir yayının arasına girerek, illegal yayın yapmasına da "yayın delme" adının verilmesi manidardır."[762]

"Bu yorumla değerlendirildiğinde *"hemen hiçbir söz anlamayan"* tabirinin de yapılan uydu yayınını, bazı zamanlar kavrayamayan bir kavme işaret ettiği düşünülebilir. Bu kavim yayının bozulduğu anlarda sözü anlayamıyor, sonra yayın düzeldiğinde de makul olarak hemen kavramaya başlıyor olabilir."[763]

2. Seyahatin Uzayla İlgisi

Zülkarneyn'in seyahatini uzayla ilişkilendirenler olmuştur. İskender Türe "Bizim bütün çalışmamız 'sebep' kelimesinin ne olduğunu anlamak üzerine kuruludur." diyerek çalışmasının bel kemiğini teşkil eden esas noktasını belirlemiştir.[764] Çalışmasında, Kur'an'da dokuz yerde geçen 'sebep' kelimesinin dördünün Zülkarneyn kıssasında geçtiğini, diğerlerinin ise şaşırtıcı şekilde göğe çıkmaya yarayan vasıta anlamında kullanıldığını iddia etmiştir.[765]

---

761 http://www.araştirma.org/index.php/article/view/186/1/14, Erişim 26.05.2003.
762 a.g.web sitesi.
763 a.g.web sitesi.
764 Türe, s.259-260.
765 Ancak Türe "sebep" kelimesini yanlış değerlendirmiştir. Ali Ünal benim de bu konudaki kanaatlerime trcüman olduğu için onun bu kritiğini önemli buluyor ve onun görüşlerine burada yer vermeyi uygun görüyorum. "Kur'an'ın tamamında ve dolayısıyla Zülkarneyn'le ilgili ayetlerde "sebep" kelimesi sadece göğe çıkmak için kullanılan vasıta manasında olmuş olsaydı, ayette, "O'na her şeyden bir sebep verdik" yerine, "Ona sebep verdik" denirdi. "Her şeyden bir sebep," herhâlde sadece göğe seyahat vasıtası manasıyla sınırlandırılamaz. Kaldı ki, "sebep" kelimesinin sürekli müfret–nekre (tekil–belgisiz) olarak kullanılması, bu sebebin mâhiyetinin bizce meçhul olduğunu göstermekte, her seyahati için "Bir sebebe tâbî oldu" denmesi de, her seyahatinde ayrı bir sebebe tutunduğunu ortaya koymaktadır. Eğer "sebeb"in manası sadece "göklere seyahat vasıtası" olmuş olsaydı, bu takdirde, "sebep" ma'rife (belgili) olarak gelir ve "Ona sebep verdik. Sebebe tâbî oldu" denirdi. Arapça ve belâğat kaidelerinin gerektirdiği budur ve az çok Arapça bilgisi olanlar bunu bilir.

Buradan yola çıkıldığında Zülkarneyn'in yeryüzünde değil Uzay'ın derinliklerinde üç ayrı koordinata gittiği sonucuna varmıştır. Dolayısıyla ayetlerde geçen Ye'cûc-Me'cûc kavminin de uzayda olduğunu, Enbiya Suresi 96-98. ayetlerde söz konusu kavmin yeryüzünü işgale geleceğini iddia etmiştir.

Türe'ye göre; Zülkarneyn'e "sebep" yani kendisini binlerce ışık yılı uzağa götürecek bir uzay aracı verildi. Zülkarneyn ilk seyahatinde Solar Apeks'e gitti. Burada bulunan güneşin [bizim güneş değil] bir karadeliğe batmak üzere olduğunu gördü. Bu güneşin bir gezegeninde akıllı canlılar yaşıyordu ve tabiatıyla güneşi ile birlikte gezegen de o karadeliğe doğru kayıyordu.[766] Tam bu sırada Allah,

---

(29.04.2003 Ali ÜNAL) 19.9.2000 tarihli zaman gazetesi, "fikir platformu" başlığı altında yayınlanmıştır. 212.154.21.40/2000/09/19/fikir/fikir.htm - 30k

"Sebep" kelimesi, Kur'an–ı Kerim'de tekil ve çoğul şekilleriyle 9 defa kullanılmakta, bunlardan 4 tanesi Zülkarneyn kıssasında geçmektedir. Bu dördünü şimdilik konunun dışında bırakırsak, Sa'd Suresi 10. ayetindeki "sebepler içinde yükselsinler" ifadesi, Allah'a şirk koşan müşrikler, göklere ve yere hâkim olabilmek için, (göklere) yükselmelerini sağlayacak vasıtaları varsa, onlarla yükselsinler demek olup, burada sebep "göklere yükselme vasıtası" manasında kullanılmakta, fakat bu mana bizzat kendisinde değil, birlikte kullanıldığı "yukarı yükselme" manasındaki "irtika" fiilinde yatmaktadır. Hacc Suresi 15. ayette, "Bir sebebe dayanarak göğe çıksın" veya "Göğe bir sebep uzatsın"; benzer şekilde, Ğâfir (Mü'min) Suresi 36–37. ayetlerde Firavun'un Hâmân'a, "Bana bir kule yap da, sebeplere, göklerin sebeplerine erişeyim" ifadeleri geçmektedir. Dikkat edilirse bu her iki ifadede "sebep"le birlikte, "göğe, göklere" kelimeleri de kullanılmaktadır. Eğer "sebep", sadece göklere çıkmak için kullanılan bir vasıta olmuş olsaydı, ayrıca "göğe" ve "göklerin sebepleri" şeklinde bir tasrihte bulunulmazdı. Sadece "sebep" ve "sebepler" kullanmak yeterdi. Aksini iddia, yalnızca Kur'an'ın belâğatine değil, genel belâğat kaidelerine terstir. Bunların dışında, Kur'an'da "sebep" kelimesinin geçtiği bir diğer ayet şudur: "(Âhirette azabı görünce) dünyada iken izlerinden gidilen küfrün önderleri, izlerinden gidenlerden uzaklaşır ve azabı görünce, bu iki grup arasındaki sebepler kesilir." (Bakara: 166) Burada sebep, çok açık ki tebaiyet, bağlılık, peşinden gitme, bağ manalarına gelmektedir. Bütün müfessirler ve İbn Kuteybe gibi "*Garâib-u'l-Kur'an*" müellifleri aynı görüştedir. Herhâlde âhirette küfrün önderleri semâda, diğerleri arzda olup da, aralarında yerdekilerin göğe çıkabilecekleri bir bağ olmayacaktır. Kastedilen mana, tamamen dünyada liderlerle tâbîleri arasındaki bağdır. Sebep kelimesinin geçtiği ayetlerden açıkça anlaşıldığına göre, Kur'an'da sebep, hiçbir zaman "sadece göğe çıkmaya yarayan bir vasıta" olarak kullanılmamaktadır. (29.04.2003 Ali ÜNAL) 19.9.2000 tarihli zaman gazetesi, "fikir platformu" başlığı altında yayınlanmıştır. Bk. 212.154.21.40/2000/09/19/fikir/fikir.htm - 30k

[766] Yazar, Hz.Zülkarneyn kıssasında geçen "matlıe'ş–şems" ifadesindeki "güneş"in, hiç gece yaşamayan bir galaksinin güneşi olduğunu, "mağribe'ş–şemş" ifadesindeki "güneş"in ise, Zülkarneyn'in "batı" seyahatinde vardığı gezegenin, artık batmasına ramak kalmış güneşi olduğunu; "arz"ın da, bu galaksilerin "arz"ı, yani yeri olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiaların hepsi, önceden varılmış bir sonucu ispat gayesi gütmekte ve dolayısıyla mecaz üzerinde yürümektedir. Oysa, tefsir ve belâğat kaidesi olarak, bir lâfız, zahirine hamledilebilirse, yani o lâfzın zahirî manasını vermek mümkünse, mecaza gidilmez. Bu yapıldığı takdirde, her ayeti mecaza hamledebilir ve Kur'an'ı baştan sona bir "batınıye" kitabı hâline getirebilirsiniz. Zülkarneyn'in seyahat ettiği arzın bizim arzımız, yani bu yeryüzü, gittiği "güneşin batış yeri"nin, seyahatinin batı ucu, "doğuş yeri"nin ise doğu ucu olduğunu anlamamıza ve ayetin bu manaya gelmesine mâni hiçbir şey yoktur. O bakımdan, burada mecaza gidilip, Zülkarneyn'e galaksiler arası seyahat yaptırmak, sadece fantastik bir iddia olur. Aynı şekilde, "sed" kelimesini de "süd" kıraatiyle, gazlardan müteşekkil bir bulut gibi takdim etmek, Zülkarneyn'in yaptığı seddi, artık girilen bu fantezi yolunun bir unsuru hâline getirmekten başka bir mana ifade

Zülkarneyn'e, belki on belki elli senelik bir zaman dilimi içerisinde karadeliğe gömülecek bu gezegen sakinlerinden dilediğini kurtarabileceğini bildirdi. Bu ilâhî bildiri gereğince Zülkarneyn de onları uyardı ve orada yaşayan bu canlılara; güneşiniz ve gezegeniniz yakında bir karadeliğin içine girecek ve hepiniz acılar içinde öleceksiniz. Ben Allah'ın elçisiyim; eğer Allah'a inanırsanız ve bana güvenirseniz, benimle beraber gelin, kurtulun; Allah da size âhirette mükâfat verecektir. Yok, inanmazsanız bu azabı çekersiniz; Allah da ahirette size azap edecek!" demiş olabileceği akla gelmektedir. Şayet böyle demişse, inananların kendisi ile birlikte gelmeleri hâlinde kurtulabileceklerini söyleyerek, onlara çok kolay bir kurtuluş yolu göstermiştir.[767]

Türe, Zülkarneyn'in ikinci seyahatini Solar Antapeks'e yaptığını, burada iki güneşli bir gezegenle karşılaştığını ve iki güneşten de ışık almasından ötürü bu gezegende gece olmadığını iddia etmiştir.[768] Üçüncü seyahatinde ise, iki nebula=iki bulutsu arasındaki iki gezegenden birine gitmiş ve oradakiler, diğer gezegende bulunan Ye'cûc-Me'cûc denen yaratıklardan şikâyette bulunmuşlardır.

Mağdur gezegen sakinleri, Zülkarneyn'den ücret karşılığı koruyucu bir set yapmasını talep etti; ancak Zülkarneyn onların vereceği ücretin Allah'ın kendisini içine yerleştirdiği vasıtanın [uzay gemisi] yanında hiçbir değer taşımadığını belirtti.[769] Daha sonra onlardan demir bloklar getirmelerini istedi ve bu blokları kızıl dereceye gelene kadar kızdırdıktan sonra getirttiği katranı üzerine döktü. Zülkarneyn, kızıl derecedeki demiri katalizör olarak kullandı ve bununla o gezegendeki atmosferden

---

etmez. Yazar burada doğu ve batı için, "güneşin doğduğu yer", "güneşin battığı yer" denmesinin gereksiz olduğunu, Zülkarneyn yerde seyahat etmiş olsaydı, "doğu, batı" demenin kâfi geleceğini iddia ediyor ki, bu da doğru değildir. Çünkü, sadece "doğu, batı" dendiği zaman, hangi doğu, hangi batı kastedildiği açık olmaz. Kur'an–ı Kerim, "iki doğu, iki batı, doğular, batılar"dan bahseder. Ayrıca, sadece "doğu, batı" denilince, Zülkarneyn'in bulunduğu, hüküm sürdüğü bölgenin doğusu ve batısı da anlaşılabilir. Hâlbuki Kur'an–ı Kerim burada, "matlıe'ş–şems, mağribe'ş–şems" demekle, doğuda ve batıda, karada gidilebilecek uç noktalar, yani "aksâ" kastedilmektedir. Bediüzzaman, buradan en azından Kuzey Afrika'nın fethedildiği sonucunu çıkarmaktadır. Güneşin battığı yer için kullanılan "ayn–i hamie" kelimesi de, yazarın iddia ettiği "karadelik" tipi bir anlayışa değil, kızgın bir gözeye, suya işaret etmektedir. Kur'an–ı Kerim, yıldızların yerleri için "mevakî'" kelimesini kullanır. Yine burada zâhirî mana açıkken, mecaza gitmek hatadır. 29.04.2003 Ali ÜNAL 19.9.2000 tarihli zaman gazetesi, "fikir platformu" başlığı altında yayınlanmıştır. www. 212.154.21.40/2000/09/19/fikir/fikir.htm - 30k, Erişim 23.04.2003.

767 Türe, s.168.

768 Türe, 170.

769 Türe, s.214.

daha hafif yanıcı gazlar üretti. Bu gazlar da o gezegenin atmosferinden çıkarak çekim gücü daha fazla olan Ye'cûc-Me'cûc gezegeninin etrafında bir katman oluşturdu. Böylece Ye'cûc-Me'cûc, gezegenlerinin yanıcı gazlarla çevrelenmiş olan atmosferlerinden dışarı çıkamadı. [770]

Her ne kadar yazar: "Ancak bizim buradaki amacımız, Zülkarneyn hakkındaki rivayetlerin sıhhati konusunu bir sonuca bağlamak değildir. Bu sebeple -ayetlerin kendi görüşümüz doğrultusunda anlaşılmasında delil olarak da kullanmayacağımız- söz konusu rivayetleri, muhteva bakımından genel olarak değerlendirmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz".[771] demişse de; kitap dikkatli bir şekilde baştan sona kadar okunduğunda, ayetlerin kendi görüşleri doğrultusunda anlaşılmasına katkı sağlayan rivayetlerin, dolaylı da olsa birer delil addedildiği; kurguya ters düşen sair rivayetlere ise itibar edilmediği görülmektedir.[772]

3. Geçmişe ve Geleceğe Yolculuk Yapan Bir Uzay Aracı

Zülkarneyn'in geleceğe ve geçmişe yolculuk yapan bir araca sahip olduğunu iddia eden bu yeni akım, kelime anlamlarını anlamakta zorluk çektiğimiz bir takım izahlarda bulunmuşlardır. İşte bu görüşlerden birini aktaralım:

Veloctionun tam bir kelime anlamı yok ama şöyle düşünebilirsiniz: "Gelecekten geçmişe bırakılmış arkeolojik bulguların teleportasyonu". Bunu yapmak için dönen ve halka tekilliği olan, üstelik güvenli bir dönme hızı olan karadelik bulmak

---

[770] Türe, 219

[771] Türe, s.50.

[772] Sözgelimi, Zülkarneyn'in önce Kur'an kaynaklı, (s.18) daha sonra da hem Kur'an hem Tevrat kaynaklı bir şahsiyet olduğunu (s.115) söyleyen Türe, onun kimliğini tespit konusunda, diğer rivayetler arasında özellikle Zülkarneyn'i Hanok'la (İdris) özdeşleştiren Tevrat rivayetini tercihe şayan bulmaktadır. (s.100-2) Kuşkusuz bu tercihin nedeni, gerek Tevrat geleneğinde gerekse İslâmî kaynaklarda, İdris'in gökyüzüne çıktığından söz edilmiş olmasıdır. Bunun yanında, kitabının muhtelif yerlerinde, kendi görüşünü destekleyecek nitelikteki rivayetlere, kime ait olduğuna ya da sıhhat açısından bir değer taşıyıp taşımadığına itibar etmeksizin, "İşte bu da bizim görüşümüzü destekliyor" kabilinden atıfta bulunması da gözden kaçmamaktadır. Sözgelimi, Zülkarneyn hakkında nakledilen rivayetler arasında, tefsirdeki isrâiliyyâtın ana kaynaklarından Ka'bu'l-Ahbar'a atfedilen "Zülkarneyn atını süreyya yıldızına bağlardı" (s.49,51) şeklindeki rivayet gibi, içinde gök ve uzay motifi bulunan rivayetleri diğerlerine öncelemekte; keza, Zülkarneyn'in karadeliğin yanındaki bir gezegende rastladığı kavmin maruz kaldığı azabı, karadeliğin onları yutması şeklinde yorumlarken, "her ne kadar delil olarak kabul etmeksek de" kaydının ardından yine isrâiliyyâtın en önemli kaynaklarından biri olan Vehb b. Münebbih'in görüşünü, -kendi ifadesiyle- tekrar etmeden geçememektedir. (s.166) Bk. http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt1/sayi1/M_Ozturk_Zulkarneyn.htm, Erişim 28.04.2003.

gerekir. Bunu Zülkarneyn'in bulduğu (1SCE) bir gerçek gibi... Çünkü Zülkarneyn üç yolculuğunda da "Geleceğin teknolojilerini" kullanmıştır. Batı-Doğu ve Orta yolculuklarında üç imalat yapmıştır. Bunlardan "Orta" olan sedd mimarisinde Stephen Hawkting'in bulgusu olan "Minikaranokta" teknolojisi yaratmıştır.[773] Demir kütlelerini hidrojen atomundan küçük bir minikaranoktacık yapmıştır. Yüce-Cüce (Ye'cûc-Me'cûc) bu sayede bir zaman bükülümü altında izdüşümlü bir radyan olarak dünyada yaşaya gelmektedirler. Minikaranoktacık sayesinde önce bu Gog/Mog'lar geçici olarak diskalifiye edilmiştir. (Uzay-Zaman çekmecelerinden birindeki paralel cosmos'da yaşamaktadırlar).[774]

İlginç buluşlardan biri de Atlantis ve Atlantislileri Kur'an-ı Kerim'de geçen Zülkarneyn kıssasıyla ilişkili görenlerdir. Araştırmacı-Yazar Orhan Baytan, çalışmasında Atlantis'in Ye'cûc Me'cûc uygarlığı olduğunu söylemiştir. Orhan Baytan "Geleceğin Tarihi-3" adlı kitabında şunları söylüyor: "O Ye'cûc Me'cûc uygarlığı öyle bir uygarlık olmalıdır ki, artık izi bile kalmamış olmalıdır. İnka, Maya veya Mısır gibi uygarlıkların ise günümüze uzanmış izleri belirgin bir şekilde vardır. Oysa onlardan da eski uygarlıklar söz konusudur. Zaten İnkaların Tiahuanko'ya geldiklerinde orada eski bir medeniyetin kalıntılarını buldukları biliniyor. Yine aynı şekilde Mayaların da kendi uygarlıklarını meçhul bir uygarlığın kalıntıları üzerinde kurdukları sanılıyor. Hatta Mayaların yerini alan Aztekler, İspanyol işgalcilere bu durumu anlatmışlar. Demek ki o kuşaktan da eski ve muhteşem bir uygarlık vardır ki bu Ye'cûc Me'cûc uygarlığıdır. Bu tanımlamaya oldukça uygun düşen ve bilinen uygarlık, Atlantis Uygarlığıdır."[775]

---

[773] Bu bölümde Hans von Aiberg'le yapılan sohbetlerden derlemeler bulunmaktadır. (28.04.2003) www. zigzag-aiberg.hypermart.net/indexchat.htm-24k Hans von Aıberg'in sohbet yazıları.

[774] www. zigzag-aiberg.hypermart.net/indexchat.htm - 24k, Erişim 25.05.2003.

[775] "Atlantis konusunda sayısız makalesi bulunan Otültist White Eagle, Atlantisten günümüze kalan eserlerle ilgili olarak şöyle söylüyor: "Atlantislilerin inşa ettikleri muazzam binalardan günümüze kalan birkaç örnek vardır. Mısır'ın büyük piramitleri ile İngiltere'deki Sthonage, Atlantis mimarisinin örneklerindendir... Atlantisliler maddenin yapısını anladıkları için, maddeyi dezentegre edip, tekrar maddi form hâline getirebiliyorlardı. Bu binaların inşaasında kullanılmış olan devasa taş bloklar, önce demataryalize edilmiyor, arzu edilen noktaya götürülüyor ve sonra tekrar materyalize ediliyordu. Bu dünyanın maddesi, güneş enerjisine dayanıyordu. Ünlü Tarihçi Renan ise oldukça şaşırtıcı bir şekilde Mısır sanatının gençlik dönemi olmadığı iddiasında bulunarak Mısır uygarlığı ile ilgili şüphelerini şöyle dile getiriyordu. "Mısır uygarlığının bebeklik çağı ve sanatının da kadim dönemi yoktur. Mısır uygarlığı daha o zamandan olgundu." Heredot da şaşırtıcı bir şekilde, Euterpe adlı eserinde Mısır rahiplerinin yazılı tarihlerinin kendi zamanınıdan 12 bin yıl öncesine kadar gittiğini belirtiyor. Yani

4. Değerlendirme

Bilhassa Batı tarihinde 16. asırdan itibaren devam ede gelen din–bilim çatışması, 19. asırda İslâm dünyasına da sirayet edince, Hıristiyan dünyada olduğu gibi, Müslüman dünyada da birtakım düşünürler, din ve bilim konularında görüşlerini ortaya koymuşlardır. Bunlardan pek çoğu, şüphesiz iyi niyetle de olsa, zaman zaman

---

Atlantis'in batışına kadar. Tarihçi Keneally yıllar önce yazdığı "**Tanrı'nın Kitabı"** adlı yapıtında şu notu düşmüştür: "5400 yıl önce Mısır'daki Siyen (Aswan) kenti tam olarak Yengeç Dönencesinin altına rastladığı dönemde, inşa edilmiş olan Siyen duvarları yapılmıştı. Tam güneşin gündönümü anında, öğle vakti, güneş komple bir disk hâlinde bu duvarın üzerinden yansırken görülürdü. Günümüzde, Avrupa'nın bütün bilim adamları bir araya gelseler bunun bir benzerini yapamazlar." Atlantis'in yok oluşunu bazı bilim adamları , Maya sanat biçimleri, kültür ve Bilimiyle eski Mısır arasında bağlantı kurarak her iki ulusun da tek bir kaynaktan esinlenmiş olabileceğini akla getiriyor. Maya uygarlığından kalan en değerli belgelerden biri, British Museum'da bulunan **Codex Troanus** adlı bir yazıttır. Kimi yazarlar söz konusu yazıtta ada kıtayı yok eden afete ilişkin kimi metinleri çözdüklerini ancak sözü edilen ülkelerin Atlantis'e ait olmadığını, Mu ülkesine ait olduğunu belirtiyorlar. 8060 yıllık bu metinde geçen ifadeler şöyle: "Zac ayının on birinci Muluk'unda, Can'ın altıncı günü, Chuen'in on üçüne dek süren korkunç depremler oldu. Kil tepeler ülkesi Mu ve Moud bu felaketin kurbanıydılar. İki kez sarsıldılar ve bir gecede yok oldular. Yer altı güçleri yer kabuğunu basınca dayanamaz hâle gelip derin yarıklarla birbirinden ayrılana dek yükseltip alçalttı. Nihayet her iki bölgede de bu korkunç basınca dayanamayıp 64 milyonluk nüfusuyla birlikte okyanusun dibini boyladı. (Mury Hope, **Atlantis, Gerçek mi Efsane mi?"** (Keneally, **age.,** s.54 Milliyet yay.'dan alıntılamıştır.) Ergun Candan *"***Gizli Sırlar Öğretisi"** adlı kitabında konuyla ilgili son derece ilginç ve aynı zamanda ayrıntılı bilgi veriyor: "1932 yılında Emekli General Tahsin Mayapete, Maya dili ile Türkçe arasında benzerlik olduğundan hareketle, Meksika'ya gitti. Orada kendisine Amerikalı Arkeolog William Niven'in bulduğu tabletlerden bahsettiler. Amerkalı arkeologun ortaya çıkarmış olduğu bu tabletler eğer doğruysa, MÖ 200 bin ile 70 bin arasında Büyük Okyanus'ta yer almış olan bir kıtadan bahsetmektedir. Bu kıtanın adı "Mu" dur. **"Kayıp Mu kıtası"** ve **"Mu'nun Çocukları"** adlı iki kitap Anıtkabir kitaplığında 1301 ve 1302 numara ile kayıtlıdır. Ergun Candan konuyla ilgili olarak şunları söylüyor: "Mu kültüründen, ilk etkilenen Atlantis uygarlığı olmuştu. Bir süre sonra Atlantis iki farklı gruba ayrılmıştı. Eski Mu kültürünü sürdürenler ve bu kültürü negatif alanda kullanmaya başlayanlar olmak üzere iki grup oluştu. Bu birinci gruba " Bir'in Oğulları", ikinci gruba ise "Belialin Oğulları" adı verildi. Kozmik bilgileri kötü bir şekilde insanların zararına kullanmaya başlayan "Belialin Oğulları" yoğun bir şekilde "Kara Büyü" uygulamalarına yöneldiler. Bu yeteneklerini bu alanda kullanmaları öyle yoğunlaştı ki, kıtaların fiziki ve atmosferik dengeleri ciddi bir şekilde bozulmaya başladı. "Bir'in Oğulları"nın tüm girişimleri sonuçsuz kaldı. Sonunda araları iyice açılan iki grup arasında tarihte ilk kez büyü yöntemlerinin de kullanıldığı büyük bir savaş çıktı. Sayıca üstün olan "Belialin Oğulları" yıllar süren savaştan galip çıkamadılar. Kazanan "Karanlığın Oğulları" oldu. Kıtaların fizik ve atmosferik dengeleri bu savaşta iyice bozuldu ve sonunda birbiri arkasına tufanların yaşanmasına sebebiyet verdi. Kıtaların tamamen sulara gömülmesinden önce her iki grubun temsilcileri çevre kıtalara göç ettiler. Ve kendilerine iki ayrı yer altı merkezi kurdular. Bir'in Oğulları'nın kurduğu merkez "Agarta", Belial'in Oğulları'nın kurdukları merkez ise "Şambala" adıyla anılmaya başlandı. (Orta Çağ'da yapılan ve Şeytan'ı tasvir eden bu tablolardan birinin adı "belial"dir.) Şambala dünya üzerinde yaşayan insanların bilgiden uzaklaşması için çeşitli faaliyetlere girişti. Dünya üzerinde yaşayan bizim devremiz insanlarından bazılarıyla irtibata girerek, asıl amaçlarını gizleyerek, onları kendi felsefeleri doğrultusunda eğittiler. Çeşitli kurum, loca, grup ve derneklerin kurulmasına ön ayak oldular. Bu gruplar uluslar arası örgütlendiler. Hemen her ülkede merkez oluşturdular. Bazı kilit noktaları ele geçirdiler." Bk. Aydoğan Vatandaş, "*Kayıp Kıtanın Esrarı*" http://arsiv.aksiyon.com.tr/arsiv/210/pages/kapak (13.02.2004.)

tefrite gidip, Kur'an'ın bazı ayetlerini bilimin her yeni buluşu, hattâ teorisiyle bağdaştırma gayretine girişmişlerdir.

Geleceğin ve gelecekte ilmî gelişmelerin neler getireceğini bilemiyoruz. Bu konularda, sadece önceki müfessirlerin yaptıkları gibi, tefsir kaidelerine bağlı kalınarak, Kur'an'ın zâhirine ters düşmeyen birtakım ihtimallerden bahsedebiliriz. Bunun dışındaki iddialar, her zaman için büyük bir sorumluluk gerektirir. Kur'an üzerinde yapılan ütopik yorumlara gelince, ayetleri değerlendirirken bir bütünlük içerisinde değil, ulaşmak istediği sonuca kendisini götürebilecek kelimeleri, bütün içerisinden cımbızla ayırıp, mevzu hadis, israiliyat ve efsanelerle desteklemeye çalışarak farklı düşünme gayretine girilmiştir. Bu tür zorlama yorumlar Allah'ın yaratmış olduğu kullar için takdir etmiş olduğu gerçeklik ve bu gerçekliği olabildiğince yansıtması anlayışına ters düşmektedir. Böylesi yorumlar Kur'an'ın kullarına vermek istediği mesajın anlamını kaybetmesine yol açacak gayretler içermesine rağmen Kur'an hükümlerine sadık kalmayı başarabilecek insanlar nezdinde kıymet ifade etmeyecektir.

SONUÇ

Kur'an'da bahsi geçen Zülkarneyn kıssasının tefsirlerde yer alan yorumları ve bu hadisenin tarihi gerçekliğini araştırmak arzusu ile bu konuyu doktora tezi olarak tercih ettik. Konuyu ele alış tarzım klasik tefsirlerde olduğu gibi ayetlerin sırasını takip etmek oldu. Ayetleri sıra ile ele alıp onun üzerinde yapılan yorumları, ulaşabildiğim her ilim sahasından veriler ışığında harmanlamaya çalıştım.

Zülkarneyn'in şahsı, Ye'cûc ve Me'cûc'un mahiyeti, seddin yapıldığı yer ve Zülkarneyn'in seferlerini yaptığı ülkeler konusunda birçok rivayetler günümüze kadar elimize ulaşmıştır. Tezimizde ayrıntıları ile belirttiğimiz gibi çoğu sağlam veya doğru bir senede dayanmamaktadır. İncelememizin neticesinde bir sonuca ulaşabileceğimi düşünmüştüm. Bilhassa Moğol istilası ve Ergenekon destanı sahih hadisleri destekler nitelikte idi. Ancak tarihi şahsiyetlerden hiç biri ayet ve sahih hadislerle birebir örtüşmedi. Tarihi şahsiyetlerin Zülkarneyn olarak yorumlanması ancak zorlama tevillerle yapılabilmiştir.

Çalışmamın sonunda vardığım sonuç ise günümüz verilerinin yetersizliğinden dolayı Zülkarneyn kimliğini tesbit edemeyişim oldu. Yapılmaya devam etmekte olan arkeolojik kazıların tarihe ışık tutacağına ve sonraki kuşakların daha sağlam ve yeni tarihi veriler ışığında bu hadiseyi aydınlığa kavuşturacaklarına inanıyorum. Bununla birlikte bu kıssanın anlatım gayesinin tarihi bilgi vermekten öte kullara verdiği mesajın algılanması gerektiği düşüncesinden hareketle şu sonuçları çıkardım:

1. Başkalarının bulunduğu zor durumdan yararlanmamak gerekir. Çünkü bu kıssada, Ye'cûc ve Me'cûc karşısında Zülkarneyn'den yardım isteyen bu kavim ne kadar vergi istense vermek zorunda idi. Ancak Zülkarneyn iyiliği tercih etmiştir.

2. Zülkarneyn, insanlara hizmet ederken, iyiliğin ölçüsünü de gözetmiştir. İyiliğin ötesi savurganlık ve kullanılmaktır. Burada Zülkarneyn onların zor durumundan yararlanarak sömürü yolunu tercih etmemiş olduğu gibi bütün işi de kendi ordusuna yüklememiştir. Onlardan alet edavat, işçilik yardımı ve malzeme talep etmek suretiyle kendi işlerinin görülmesinde onların da katılımını sağlamıştır. Burada

bize verilen nasihat, başkalarının yükünü hafifletirken ölçüyü elde tutmak gerekliliğidir.

3. Alınacak bir diğer ders, yapılan işi sağlam yapmak ilkesini gözetmektir. Yapabildiğimiz şeyin en güzelini yapmak gerektiğini ve "kolaycılığa" kaçmamak prensibine yapılan vurguyu görüyoruz. Bu kıssada, Zülkarneyn demiri ve bakırı kullanarak, yapabileceği en sağlam engeli yapmış, güçlü bir tedbir almıştır. "Gevşeklik, acelecilik ve kolaycılığa kaçmamıştır. En önemlisi ise, "yıkılabilirliği" ile ilgili takdiri Allah'a bırakmıştır. Bize de verilen mesaj, en iyi ve sağlam tedbiri almak, işin neticesini yani takdiri Allah'a bırakmak ve bu takdire rıza göstermektir.

4. Öğütlenen bir diğer mesaj her nimetin şükrünün kendi cinsinden yapılmasıdır. Zülkarneyn başkalarına verilmeyen askeri alandaki dehasını seferleri ile mekanik beyninin şükrünü ise demir bir set yapmak suretiyle eda etmiştir. Biliyoruz ki insanlar farklı farklı yeteneklere sahip olarak yaratılmışlardır. Bu verilen yeteneklere rıza göstermek, bu yeteneklerimizi geliştirmek ve kullanmakla ancak şükrümüzü eda etmiş oluruz. Ayrıca başarılarımızın arkasında daima kendimizi değil Rabbimizin kudretini görebilmeliyiz. Süleyman (AS) gibi her nimet geldiğinde derhal imtihan olduğumuzu düşünmemiz ve başarılarımıza şükretmemiz gerekmektedir. Zülkarneyn de bu kıssada demir seddin yapımını başardıktan sonra " هذا رحمة من ربي" diyerek şükrünü eda etmiştir.

5. Bu kıssada " فاذا جاء وعد ربي جعله دكا" (*Rabbimin vaadi gelince onu yerle bir eder!)* ayeti demirden bir set bile olsa her şeyin bir gün mutlaka fena bulacağını bildirmektedir. Bu sebeple bize verilmek istenen öğüt, "yaptığıyla övünmemek ve elinden çıkanla da üzülmemek"tir. Bunu peşinen kabullenebilmek insanın gururunu kırar ve başına gelebilecek imtihanlara karşı da metanetli kılar.

6. Zülkarneyn'in kıssada geçen idareci yönünü ele aldığımızda, tebasına ve seferler düzenlediği toplumlara karşı nasıl davranmak gerektiğini Müslüman idarecilere göstermektedir. Onun hayatı ve felsefesi yönetimde bulunanlara örnek olarak sunulmuştur. Her kişi teb'ası olan bir çobandır. O halde, teb'aya karşı

merhametli davranmak, onları iyiye yönlendirerek sorumluluğunun bilincinde olan erdem sahibi gerçek bir yönetici olma mücadelesini vermek gerekmektedir.

Zülkarneyn'in tarihte önemli bir mevkiyi işgal eden şahsiyetlerden hangisinin olduğunu tespitteki çalışmalarımız, ulaştığımız veriler neticesinde kesinlik kazanmamıştır. Zira Zülkarneyn olması muhtemel şahıslarla ilgili olarak elde ettiğimiz bulguların askeri fetihleri ile ilgili bölümleri Zülkarneyn'in niteliği ile bağdaşırken özellikle temel noktalardaki(inanç-amel-ahlak) vasıflar Zülkarneyn'in karakteri ile ters düşmektedir. Bu durum ise bende Zülkarneyn adlı salih bir kulun mutlaka tarihin belirli bir kısmında yaşadığını, fetihler yaptığını, idarecilikte bulunduğunu, ama bunun elimizdeki tarihi bilgilerle şu an için tarihte önem arzetmiş şahsiyetlerin hiç birisi ile özdeşleştirilmesinin mümkün olmadığı kanaatini oluşturmuştur.

Tezimizde tespite çalıştığımız Zülkarneyn'in kim olduğu konusundaki soruya verilememiş olan cevabın en önemli nedeni, Ye'cûc ve Me'cûc adlı kavmin tespitinin tam olarak yapılamamasıdır. Zira bu kavmin Moğollar olduğu görüşünü savunan çoğunluk kanaatimce tezimizde bahsi geçen kralların hemen hiç birisinin mücadele alanında yer almamıştır. Bu nedenle Moğolların, Ye'cûc ve Me'cûc olduğu iddiası, Tevrat'ta geçen ayetler ve sahih hadislerle destek bulduğundan yerindedir. Bununla birlikte ismi geçen kralların Moğollarla mücadele etmemesi hiç birisinin Zülkarneyn olmadığı iddiasını güçlendirmektedir.

Ayrıca Zülkarneyn'in Kur'an'da belirtilen iki set(boğaz) ki bir ucunun geniş bir araziye diğer bir ucunun ise daha küçük bir alana açılması gerekmektedir. Tezimizde bahsi geçen Daryal, Derbent ve diğer geçitlerinin demir bir setle kapatıldığına dair herhangi bir bilgi elimizde mevcut değildir. Bunlardan Derbent boğazı, açılır bir çift kapı ile kapatılmıştır ki, bu da Kur'an'daki anlatıma uymamaktadır.

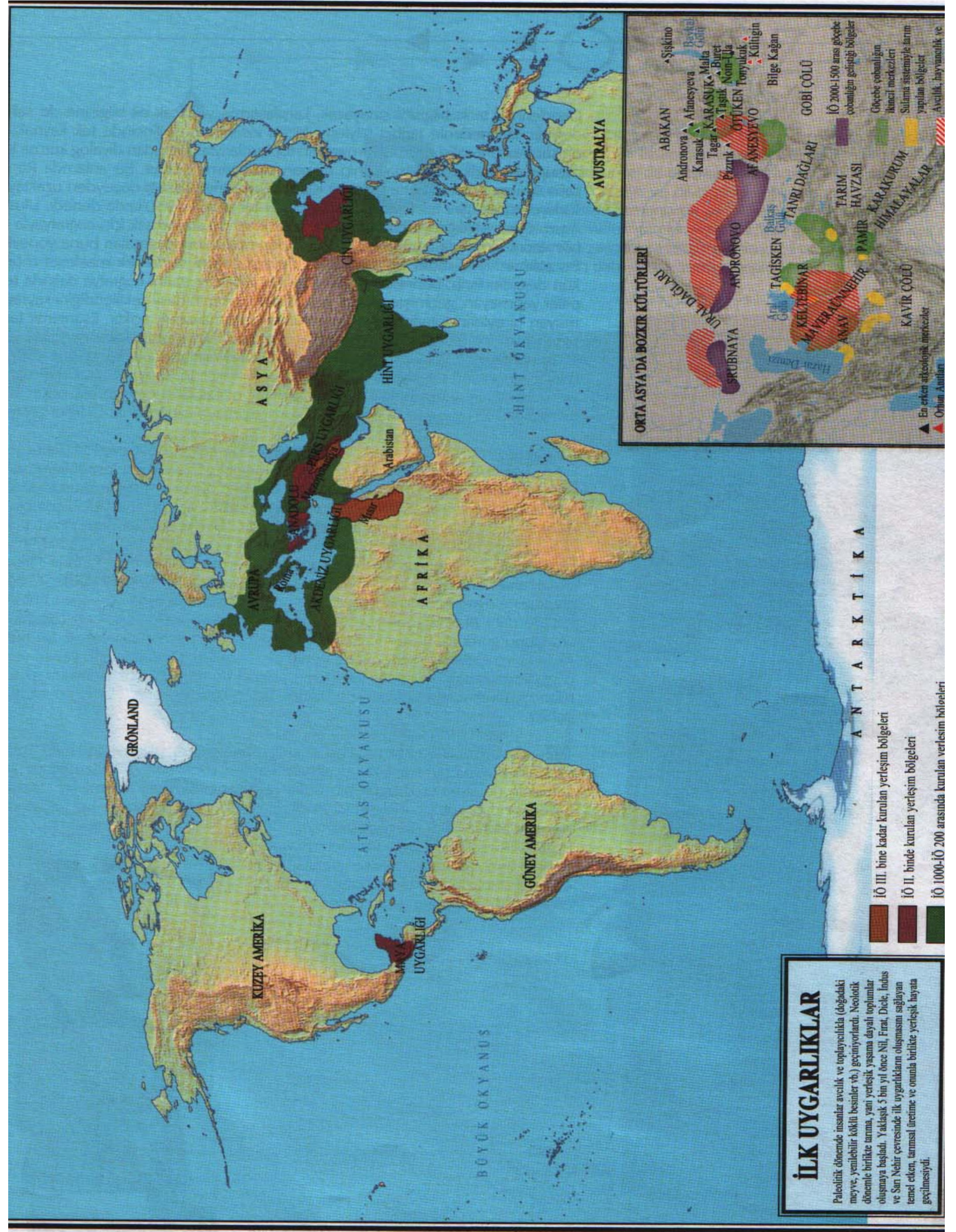
Moğolların da sahiplendiği Ergenekon destanında demir tepenin eritilerek bulundukları dar alandan çıkmaları, Zülkarneyn'in Moğol saldırısını önlemek amacıyla böyle bir engel yaptığını doğrulamaktadır. Ancak tarihi bilgiler bize ne Moğolların sıkışmış oldukları alana kim tarafından konulduklarını ne de ne suretle ve

hangi tarihte bulundukları yerden çıktıkları hususunda çok net malumat vermemektedir.

Kısacası yapmış olduğum bu tez çalışması ile amacım Zülkarneyn ile ilgili literatüre değinerek iddiaları ispat amacında olan farklı görüşleri, biraraya getirerek bunlardan görüşlerime uyan bazılarını mutlak olarak ispat etme amacı gütmeksizin ortaya koymaktır. Bu konuda araştırma yapmak isteyenlerin faydalanmalarını ümit ve temenni ediyorum.

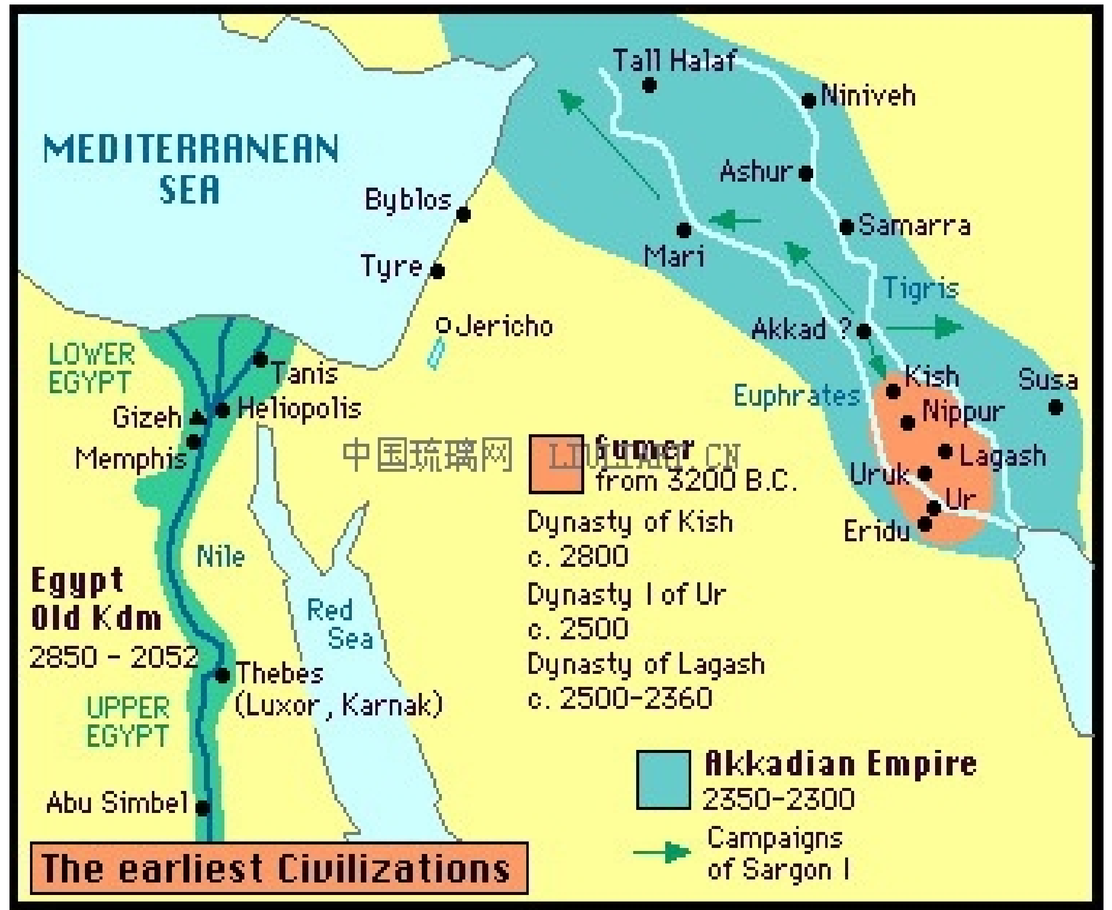
EKLER

Ek 1: İlk Uygarlıkları Gösteren Harita.[776]

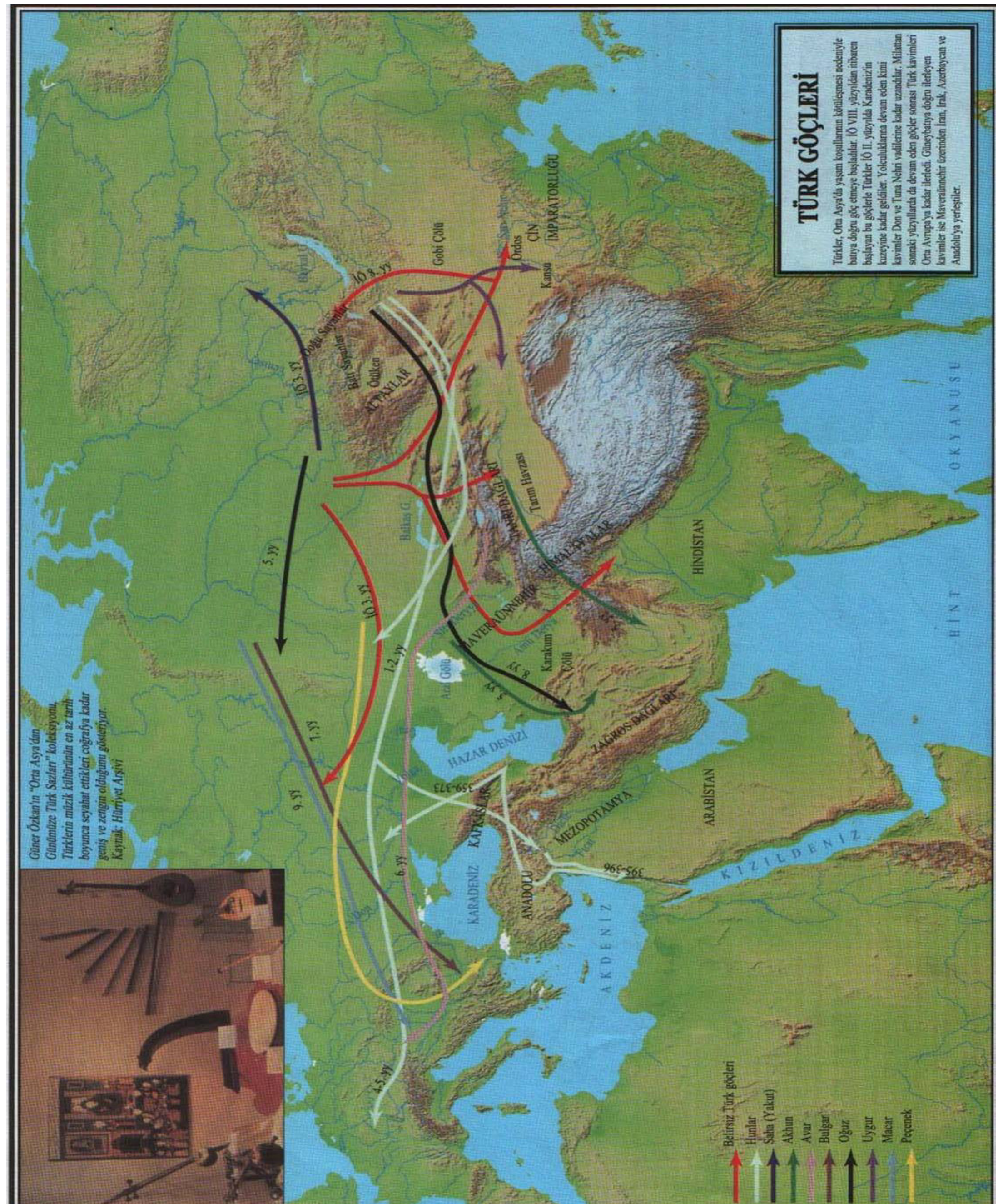

776 DBR Atlas Harita Servisi, **Tarih Atlası** 2004, İstanbul, 2004, s.1.

Ek 2: Akkadlar (MÖ 2800-2360) Gösteren Harita.[777]

[777] DBR Atlas Harita Servisi, **Tarih Atlası** 2004, İstanbul, 2004, s.1.

Ek 3: MÖ Türk Göçlerini Gösteren Harita.(MÖ 800-200)[778]

[778] DBR Atlas Harita Servisi, **Tarih Atlası** 2004, İstanbul, 2004, s.3.

Ek 4: Pers İmparatorluğunu (MÖ 559-330)gösteren Harita.[779]

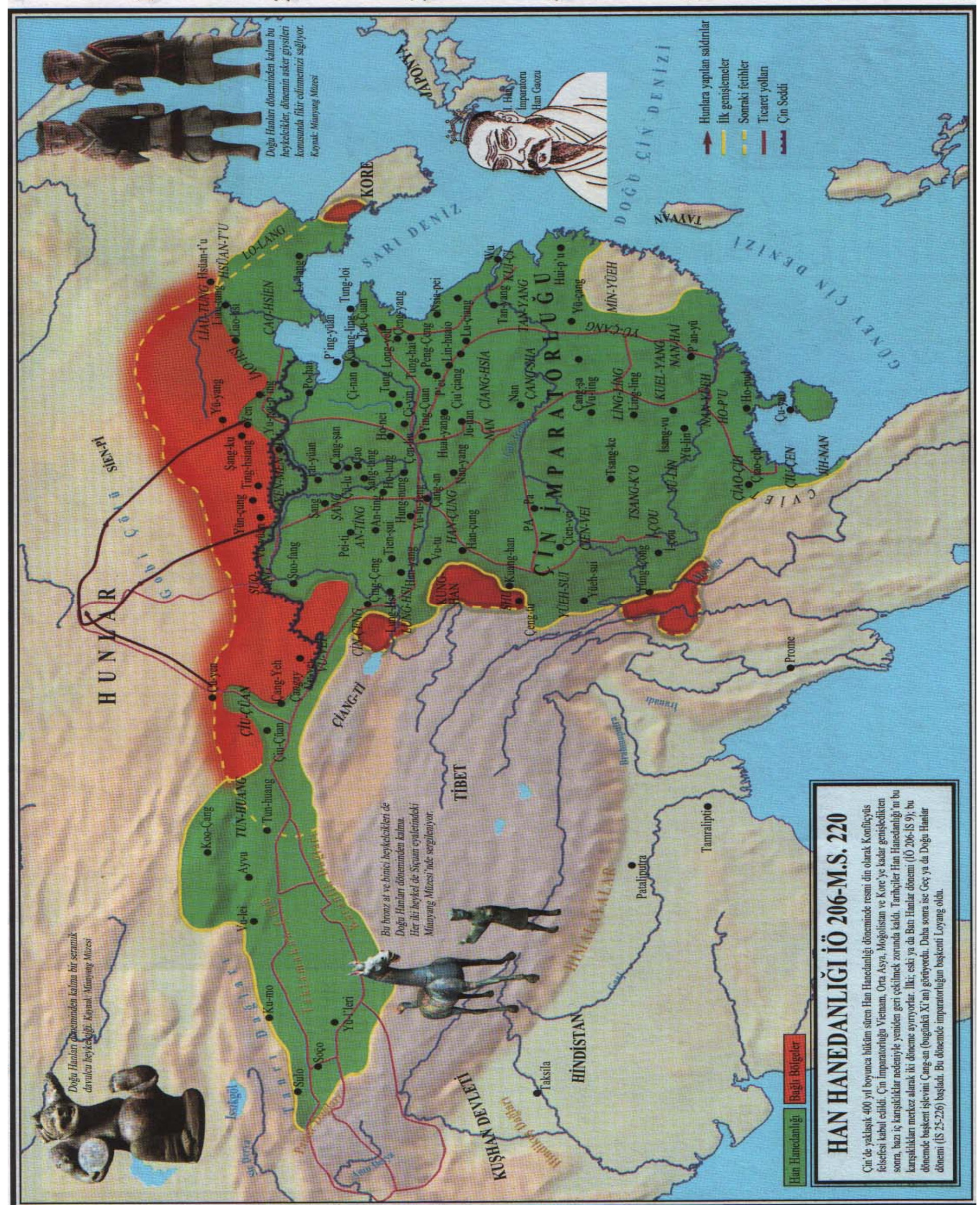

[779] DBR Atlas Harita Servisi, **Tarih Atlası** 2004, İstanbul, 2004, s.11

Ek 5: İskender İmparotorluğunu(MÖ 336-323) Gösteren Harita.[780]

[780] DBR Atlas Harita Servisi, **Tarih Atlası** 2004, İstanbul, 2004, s.14.

Ek 6: Han Hanedanlığını Gösteren Harita (MÖ 206-MS 220)[781]

781 DBR Atlas Harita Servisi, **Tarih Atlası** 2004, İstanbul, 2004, s.24.

Ek 7: MS Kavimler Göçünü (M.S. 400-600) Gösteren Harita.[782]

[782] DBR Atlas Harita Servisi, **Tarih Atlası** 2004, İstanbul, 2004, s.20.

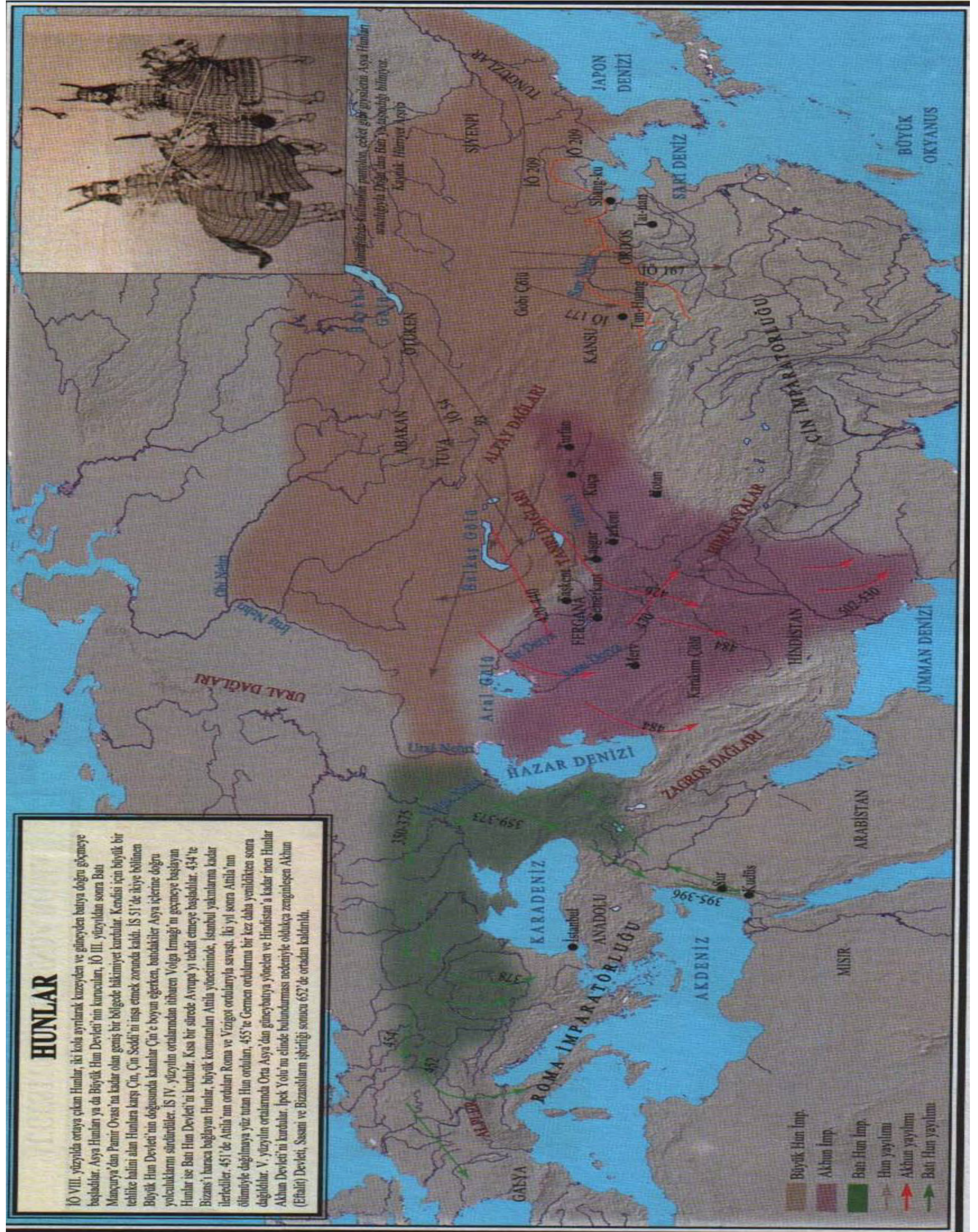
Ek 8: Göktürk İmparatorluğu (M.S. 542-630)[783]

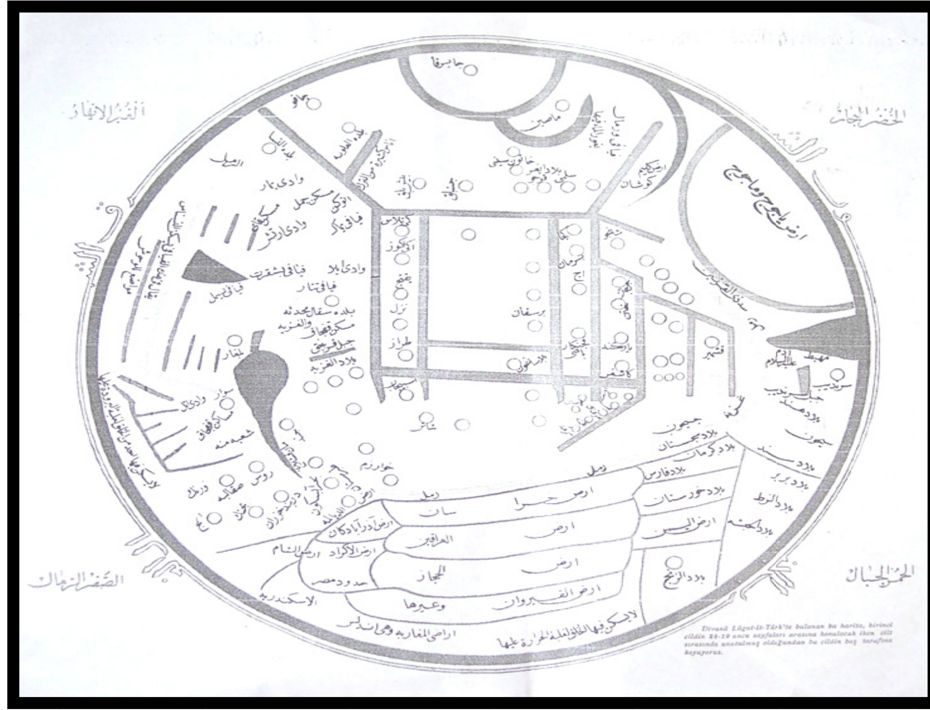

---

783 DBR Atlas Harita Servisi, **Tarih Atlası** 2004, İstanbul, 2004, s.23.

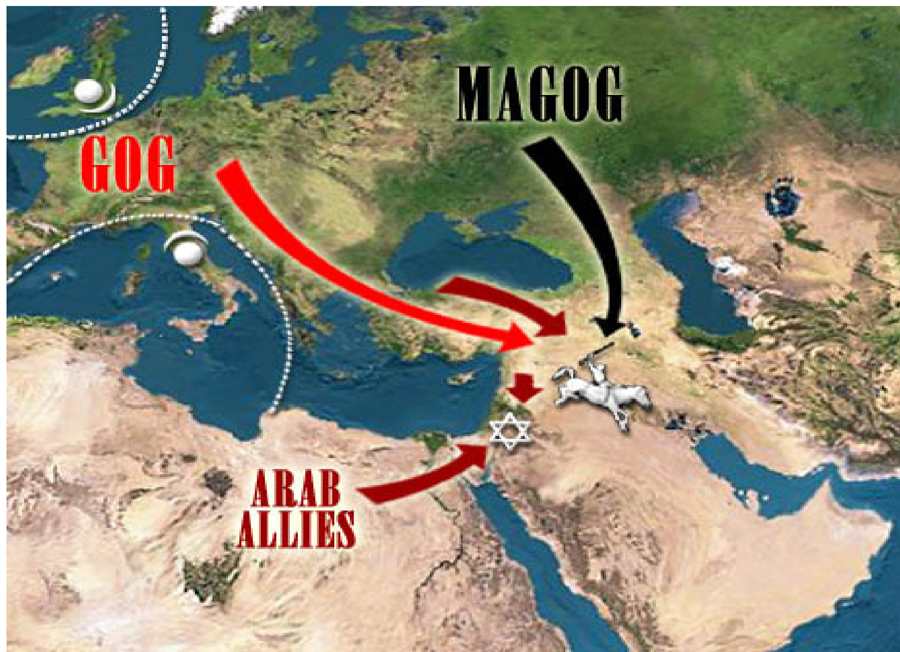
Ek 9: Hun İmparatorluğunu Gösteren Harita

Ek 10: Divânü Lügâti't-Türk'te Ye'cûc ve Me'cûc Bölgesinin Haritası[784]

Ek 11: Tevrat'a Göre Me'cûc'un Ülkesi

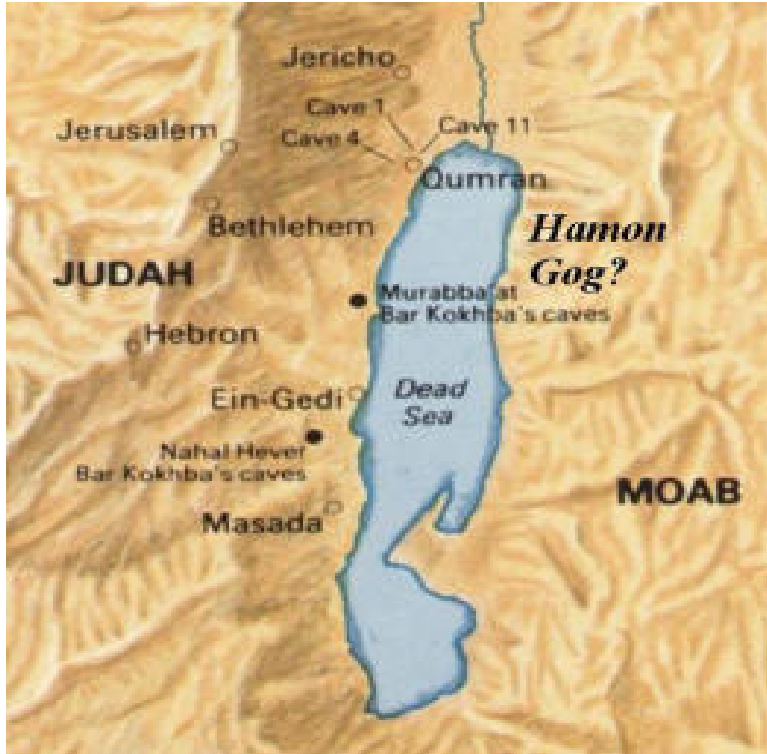

[784] Kaşgarlı Mahmut. **Dîvânü Lügâti't-Türk Tercümesi**. çev. Besim Atalalay Ankara: Kral Basımevi, 1940.

Ek 12: Moğolların yenilgiye Uğradıklar Ayn Câlut Bölgesi

Ek 13: Tevratta Me'cûc'un Yokedileceği Hamon-Gog Bölgesi

Ek 14: Naramsin Kabartması.[785]

Ek 15: Kuruş Kabartması

[785] DBR Atlas Harita Servisi, **Tarih Atlası** 2004, İstanbul, 2004, s.1.

Ek 16: İskender'in Portleri

Ek 17: Çin Seddinden Görünümler

Ek 18: Güneş'in Gurubu Fotoğrafları

Tuna Nehri

Kaliforniya

İzmir'de Güneşin Batışı

KAYNAKÇA

Kitaplar

Kur'ân-ı Kerîm.

Abbaslı, Nazile. **Cengizhan**. İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık, 2001.

Abdulbâkî, Muhammed Fuâd. **el-Mûcemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an'il-Kerîm**. İstanbul, 1982.

Abdülkerim el Hatîb**. el-Kısasi'l-Kur'anî mine'l-Âlemi'l-Manzûri ve Ğayri'l-Manzûr.** Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.

Abdullah b. İbrâhîm el-Asker. "*Zülkarneyn Beyne'l-Haberi'l-Kur'ani ve'l-Vâkıi't-Târihî*", **ed-Dâre**. Riyad, 1978, C.4, sayı 3, s.22-29.

Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö.211/826). **el-Musannef**. Beyrut, 1970.

Ablay, Mehmet Necati. "*Moğolların Gizli Tarihi",* **X. Türk Tarih Kongresi** (Kongreye Sunulan Bildiriler). C.3, (22-26 Eylül), 1986, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Ağırakça, Ahmet. **XII Türk Tarih Kongresi**. C.2, (12-16 Eylül 1994), Ankara, 1999.

Ahmed Hüseyin Şerefüddin. *"Havle Makâlâti Zülkarneyn Beyne'l-Haberi'l Kur'ani ve'l Vâkıi't-Târihî*", **ed-Dâre.** C.1, sayı: 4, Riyad, 1978, s.308-313.

Ahmed b. Hanbel (ö.241/855). **el-Müsned**. Beyrut, 1313.

Ahmed b. Muhammed el-Hâim el-Misrî (Sihâbüddîn) (ö.815). **et-Tibyân fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân**. Thk: Fethi Enver Dâbûlî, Kahire: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1992.

Albayrak, Hâlis. **Tefsir Usûlü** (Yöntem-Ana Konular- İlkeler- Teklifler). İstanbul: Şûle Yayınları, 1998.

Algül, Hüseyin. *"Himyer",* **TDV İslâm Ansiklopedisi**. C.10, s.62-62.

Âlûsi, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el - Hüseynî el – Âlûsî (ö. 1270/1854). **Rûhu'l-Me`ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb`îl-Mesânî**. Beyrut: Dâru Ihyâi't-Türâsi'l-Arâbî,ts.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi. İstanbul: Ana Yayınları, 1990.

Arrianos. çev. Meriç Mete, **İskender'in Seferleri,** İdea Yaınları: İstanbul 2006, s.85-86.

Âsım Efendi(1819). **Kâmus Tercemesi**. İstanbul, 1304.

Ateş, Süleyman. *Yüce* **Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri**. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.

Aydemir, Abdullah. **Tefsirde İsrâîliyyât**, İstanbul: Beyan Yayınları 1992.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd. **Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîhi Buhârî**. Kahire, 1972.

el-Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn el-Ferrâ el-Begavî(ö.510/1117). **Meâlimü't-Tenzîl** (Tefsîru'l-Begavî). Thk. Hâlid el`Âk & Mervân Suvâr, 2.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1402/1987.

Behluloğlu, Yusuf Yusufifov. "*Çivi Yazalı Kaynaklarda Eski Türklerin izleri*", **XI. Türk Tarih Kongresi.** C.1, Sayı: 9(Eylül 1990), Ankara, 1994, s.95-112.

Beydâvî, Nasûriddîn Umer(ö.791/1386). **Envâru't-Tenzîl ve Esrârut-Te'vîl (Tefsîrü'l-Beydâvî).** Thk. Abdulkadir Arafat & el-Îsâ Husûne, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Beyvemî, Muhammed Recep. **Kadâya'l-İslâmiyye Münâkaşatü ve Rudûd**. Mansûra: Dâru'l-Vefa, 1985.

Bigiyef, Musa Carullah Abülkerim el- Kazani (ö.1369/1949). **Kur'ani Kerim Ayetlerine Göre Yecuc ve Mecuc Harut ve Marut**. Hzr.Ömer Faruk Kutay, İstanbul: Hakka Doğru Dergisi, 1950.

Birûnî, Ebû Reyhân(ö.453/1601). **el-Âsâru'l-Bâkiye ani'l-Kurûni'l-Hâliye**. Leibzig, 1923.

Brousset, Rene'. **Cihan Fatihi Cengiz Han**. çev. İzzet Tanju, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2001.

Bucaille Maurice. **Kitâbı Mukaddes Kur'ân ve Bilim**. çev. Suat Yıldırım, 3.Baskı, ts, yrs.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl (ö.256/870). **el-Câmiu's-Sahîh**. İstanbul, 1315.

Bulunt, A.W.F. **Batı Uygarlığının Temelleri**. çev. Phil. Müzehher Erim, 2. Baskı, İstanbul: İÜEF Yay., 1979.

Bursevî, İsmail Hakkı (ö.1137/1725). **Tefsîru Rûhu'l-Beyân**. Dersaâdet, İstanbul, 1331.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi. Gelisim Yayınları, İstanbul, 1984.

Canan, İbrahim. Kütüb-ü Site Muhtasarı Tercüme ve Şerhi. C.9, Ankara: Akçağ, 1988.

Câru'l-Mevlâ, Muhammed Ahmed ve Digerleri. **Kasasu'l-Kur'ân.** 13.Baskı, Kahire: Mektebetü Dâru't-Türâz, 1984.

Cerrahoğlu, İsmail. "Kelbî, Muhammed b. Sâib*",* **TDV İslâm Ansiklopedisi***,* C.25 , s.22-23.

-**Tefsir Tarihi II**, Ankara: Fecr Yay, 1996. Cessâs. **Ahkâmü'l Kur'an.** yrs., ts.

Cevherî, Tantavî. **el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân**. Mısır, 1350.

el-Cevzî; Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed (597). **Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr**. 2.Baskı, Beyrut: el-Mektebetü'l-Islâmiyye, 1404.

Cook, J. M. **The Greeks in İonia and The East.** London: Thames and Hudson, 1962.

Çelebi, İlyas. **İtikadi Açıdan Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler.** İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1996.

Çetin, Abdurrahman. **Kur'an Okuma Esasları**. 2.Baskı, Bursa: Aksa Yay., ts.

-Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi. İstanbul, 1982.

Çetiner, Bedrettin. "Taberî", **Şâmil İslâm Ansiklopedisi,** C.6, İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1994, s.69-70.

-Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl Kur'ân Âyetlerinin İniş sebepleri, C.2, İstanbul: Çağrı yay. 2002

Danişmend, İsmâil Hâmi. **Türklük ve Müslümanlık**. İstanbul, 1959.

Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân(ö.255/869). **es-Sünen.** Beyrut, ts.

DBR Atlas Harita Servisi, **Tarih Atlası** 2004, İstanbul: Doğan-Burada-Rizzoli Dergi Yayıncılık, 2004.

Deguigren, Joseph. **Büyük Türk Tarihi**. İstanbul, 1976.

Demirci, Muhsin. **Tefsir Usulü ve Tarihi**. İstanbul: İFAV, 1998.

Derveze, M. İzzet(ö.1984). **et-Tefsîru'l-HadîsTertîbü's-Süveri bi Hasebi'n-Nüzûl**. 3.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 2000.

Doğrul, Ömer Rıza(ö.1371/1952). **Tanrı Buyruğu**. İstanbul,1980.

Ebû Dâvud, Süleymân b. Es'as(ö.275/889). **es-Sünen**. Beyrut, ts.

Ebû Ferec el-Isfahâni. **el-Eğânî.** Dâru's-Sa`b, Beyrut, ts.

Ebû Hayân el-Endülûsî(ö745/1344). **Tefsîr-ü Bahrü'l-Muhît**. Mısır, 1328.

Ebu’s-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebû’s-Suûd(ö.951/1574). **İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyi’l-Kitâbi’l-Kerîm** (Tefsîr-ü Ebî’s-Suûd). C.1-4, Dâru’l-Fikr, ts.

Ebu Zeyd el-Belhî. **Suveru’l-Ekâlim**. yrs., ts.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır(ö.1361/1942). **Hak Dini Kur’an Dili**. İstanbul: Matbaai Ebu’z-Ziya, 1936.

Emirçupani, Ahad.“Farsça Deyim ve Atasözlerinde Âb-ı Hayât ve Türk Edebiyatına Yansımaları”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 37, Erzurum 2008, s.187-208.

Emiroğlu, H. Tahsin. **Esbâb-i Nüzûl** (Kur’an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri). Konya: Mustafa Naci Gücüyener Matbaasi, 1974.

Ethem Ruhi Fığlalı, “*Ali*”. **TDV İslâm Ansiklopedisi,** C.2, s.371-374.

Ezrakî, Ebu’l-Velîd Muhammed b. Abdullah. **Ahbâru Mekke**. Beyrut, 1963.

Fazlurrahman. **Ana Konulariyla Kur’an.** Ankara, 1996.

Finley, M.I. **The Ancient Greeks.** Victoria (Australia): Penguin Boks, 1963.

Firuzabadî(ö.817/1414). **el-Kamusu'l-Muhît.** Kahire, 1332.

Foks, Robin Lane. **Alexander the Great.** London: Fature Publications Limited, 1973.

Furat, A. Suphi. “Zülkarneyn”, **İA**, C.8, İstanbul: M.E.B. Yay., 1993, s.652.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed(ö.505/1112). **Ihyâu Ùlûmi’d-Dîn**. Beyrut, 1989.

-Cevâhiru’l-Kur’ân, Thk.:Muhammed Raşîd Rıda’l-Kabânî, Beyrut. Dâru İhyâi’l-Ulûm, 1985;

-el-Itkân, Thk.: Halîl Muhammed el-Arabî Kahire: el-Fârûku’l-Hadîse, 1415/1994, C.2.

Genel Türk Tarihi, *Türkler,* Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Gökalp, Cevdet. **Çin Kaynaklarına Göre Shih-Wei Kabileleri** (Proto Mogollar Üzerinde Bir Etüd Denemesi). Ankara: Atatürk Ü Yay. 1973.

Grollier İnternational Americana Encyclopedia. İstanbul: Sabah Yayınları, 1993.

Gumilev, Lev Nikolayeviç. **Muhayyel Hükümdarlığın İzinde**. çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2002.

-Hunlar. çev. D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2002

Günaltay, M. Şemseddin. **İran Tarihi.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948.

Güngör, Erol. **Tarihte Türkler**. 3.Baskı, İstanbul, 1992.

Halefullah, Muhammed Ahmed. **el-Fennu'l-Kasasi fi'l-Kur'an'il-Kerîm**, Kahire, 1972.

Harman, Ömer Faruk. "Buhtunnasır", **TDV İslâm Ansiklopedisi.** İstanbul, ts.

Harry C. Avery, Herodotus' Picture of Cyrus, The American Journal of Philology, Vol. 93, No. 4. (Oct., 1972), pp. 529-546.

el-Hazîn, Alauddîn Ali b. Muhammed el-Hazîn(ö.741/1341). **Tefsîru'l-Hazîn**. (Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî'nin **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl** hamişi ile birlikte basılmıştır.) Beyrut: Verdü'l-Mârife, t.y.

Heysemî, Ali b. Ebû Bekr(ö.807/1404). **Mecmeu'z-Zevâid.** 2.Baskı, Beyrut, 1967.

Hıfzurrahman, Muhammed Siyuharvi(ö.1962). **Kasasü'l-Kur'an,** 3. Baskı, C.4, Lahor: Mektebetu Medeniyye, t.y.

Hicâzî, Muhammed Mahmûd Hicâzî. **et-Tefsîru'l-Vâdıh**. 7.Baskı, Kahire: Dârü't-Tefsîr, 1979.

İbn Ârâbî, Muhyiddîn(ö.543/1148). **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm**. thk. Mustafa Ğâlib, Beyrut: Dâru'l-Edülüs, ts.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir(ö.1393/1973). **Tefsîru't-Tahrîi ve't-Tenvîr**. Tunus: Dâru't-Tunus, ts.

İbn Atiyye, Kadı Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Atiye el-Endulusî (ö.546/1151). **el-Muharriru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz.** Fas, 1987.

Ibnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdillah(ö.468/1068). **Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ**. Mısır, 1932.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Sihâbuddin Ahmed el-Askalânî(ö.852/1449). **Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdîsi'r-Râfî`i'-Kebîr**. Thk: Sa`ban Muhammed İsmâil, Kahire, 1979.

-**Fethü'l-Bâri bi Şerhi Sahîh-i'l-İmâm-el-Buhârî.** Kahire 1978.

İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman(ö.808/1332). **Mukaddime**. Kahire, ts.

İbn Hazm(ö.456/1064). **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihâl.** Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1903.

İbn-i Hişâm(ö.218/833), **Sîret-ü İbn-i Hişâm**, C.2, Beyrut, s.39.

İbn Kayyım Cevziyye(ö.751/1350). **Zâdü'l-Meâd**. 3.Baskı, Mısır, 1973. **İğasetü'l-Lehfan fi Mesaidi'ş-Şeydân**. Thk. Beşir Muhammed Uyun, Dımaşk: Darü'l-Beyan, 1994.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ Ismâil(ö.774/1373). **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**. Beyrut: Dâru'l-İhyâ, ts.

-el-Bidâye ve'n-Nihâye. yrs., 1980.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed(ö.273/887). **Sünen-i İbn Mâce**. 2.Baskı, İstanbul, 1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem(ö.711/1311). **Lisânü'l-Arab.** Beyrut, 1970.

İbn Sa`d el-Endülûsî(ö.710/1312). **Neşveti't-Tarb fî Târihi'l-Cahiliyyeti'l-Arab**. Thk. Nusret Abdurrahmân Aksâ, Umman, 1982.

İbn Teymiyye, Ebû el-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm Teymiyye(ö.728/1328). **Dekâiku't-Tefsîr el-Câmi` li Tefsîr-i İbn Teymiyye**. Thk: Muhammed es-Sayd, 2.Baskı, Dımask: Müessetü Ulûmü'l-Kur'ân, 1404/1984.

el-İmâdi, Abdurrahmân. **Târîhu Arabin Kadîm**. ts. yrs.

İmam Mâlik, Mâlik b. Enes(ö.179/795). **el-Muvattâ**. Mısır, ts.

İslâm Ansiklopedisi (İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lügati). İstanbul: Millî Eğitim Basmevi, 1988.

İslam Meşhurları Ansiklopedisi. İstanbul: Hikmet Gazetecilik Ltd. Şti., 1970.

İsmail Hakkı el-Bursevî(ö.1137). **Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**. İstanbul: Dersaâdet, 1331/1913.

Ismail Hakki (İzmirli). **Yeni Ilm-i Kelâm**. İstanbul, 1339/1145.

el-Kâsımî, Muhammed Celâluddîn el-Kâsımî(ö.1866-1914). **Muhâsini't-Te'vîl (Tefsîrü'l-Kâsımî)**. Thk.: Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Mısır: Îsâ el-Bâbî el-Meclis ve'ş Şirkeh, 1970.

Kaşgarlı Mahmut. **Dîvânü Lügâti't-Türk Tercümesi**. çev. Besim Atalalay Ankara: Kral Basımevi, 1940.

Kâtip Çelebi. **Keşfü'z-Zünûn**. Ankara, 1941.

Kaya, Mahmut. "*İskender*", **TDV İslâm Ansiklopedisi**. C.12, s.555-556

Kazancı, Lütfi. **İslam Akaidi,** İstanbul 1982.

Keskioğlu, Osman. **Son İlâhî Kitap Kur'ân-ı Kerîm**, yrs. ts.

Kettânî, Muhammed Abdülhay el-Kettânî(ö.1382-1962). **Nizamü'l-Hükümeti'n-Nebeviye (et-Teratibü'l İdariye).** Beyrut: Hasan Ca'na, ts.

Kitâb-ı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit). İstanbul, 1976.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubi(ö.671/1272). **el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân**. Thk. Ahmed Abdulalîm el-Berdûnî, 3.Baskı, Kahire, 1372/1953.

Kutluer, İlhan. "*Ebû Zeyd el-Belhî",* **TDV İslâm Ansiklopedisi**. C. 5, s.413-414.

Kutub, Seyyid(ö.1967). **Fî Zilâli'l-Kur'ân**. Dâru'ş-Şuruk, Beyrut, 1985.

-**Kur'an'da Edebî Tasvir.** trc. Süleyman Ateş, 4.Baskı, İstanbul 1996.

Makrizî, Takiyüddin Ahmet b. Ali el- Makrizi(ö.845/1441), **Muhtasarül Kâmil fi'd-Duafâi ve İleli'l-Hadîs***,* Thk. Eymen b. Arif ed-Dımaşkî, Kahire: Mektebetüs-Sünne, 1994.

Mansel, Arif Müfid. **Ege ve Yunan Tarihi**. 3.Baskı, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1971.

Mâturudî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed(ö.333/944). **Kitâbu't-Tevhîd.** İstanbul 1979.

Mehmet Vehbi Efendi. **Hülâsat'ül-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**. 4.Baskı, İstanbul, Üçdal Nesriyat, 1968.

Merâğî, Ahmed Mustafa. **Tefsîru'l-Merâğî**. 3.Baskı, Mısır: Matbaat-i Mustafa, 1965.

Mevdûdî, Ebu'l-A`lâ. **Tefhîmü'l-Kur'ân (Kur'an'in Anlam ve Tefsiri).** yrs. ts.

Meydan Larousse. İstanbul: Meydan Yayınları, 1969.

Muhammed Esed, **Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsri,** C.2, Cahit Koytak- Ahmet Ertürk (çev.), İstanbul, 1997.

Muhammed Hasan en-Nakvî(ö.1223/1808). **Meâlimâtü'l-Esrâr**. yrs. ts.

Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf. **Zülkarneyn el-Kâidü'l-Fâtihu ve'l-Hâkimu's-Sâlih.** Dımaşk: Vurûdu'l-Kalem, 1986.

Muhammed Mahmûd Cemâzî. **et-Tefsîru'l-Vâdıh**. 7.Baskı, Kahire: Dâru't-Tefsîr, 1979.

Müslim, Ebû'l-Husayn Müslim b. Haccâc(ö.261/875). **Sahîh-i Müslim**. Mısır, 1374.

Nedvî, Selmân Âbid. **Temmülâtü fi Şahsiyeti Zilkarneyn** -Dirâsetün Tahliliyyetün bi Kalemi'l-Üstâz İmtiyâz Ali Arşî fî Dav`i mâ Ketebehu el-Allâme Ebu'l-Kelâm Âzâd. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1988.

Nehhâs, Ebû Ca`fer en-Nehhâs(ö.338/950). **Me`ânî'l-Kur'âni'l-Kerîm**. Thk:

Nâsıf, Mansur Ali, **el-Câmiu'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl**, C.3, Kahire, 1962.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Suayb(ö.303/915). **es-Sünen**. İstanbul, ts.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed(ö.701/1302). **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâkiku't-Te'vîl,**.C.2, İstanbul, 1984.

Nevevî, Yahyâ b. Şeref(ö.667/1278). **Sahîh-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevî**. Bulak, 1891.

Nevîrî, Şihâbüddîn Ahmed en-Nevîrî(ö.733/1333). **Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb**. Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, ts.

Nîsâbûrî, Nizâmüddîn el-Hüseyn en-Nîsâbûrî (ö.728/1328). **Ğarâibu'l-Kur'ân ve Rağâibu'l-Furkân**. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, ts.

Objektif Araştırmalar Grubu. **Bir Kültür Bileşkesi Olarak Nevruz Geleneği ve Ergenekon Destanı**. Ankara, 1992.

Özön, Mustafa Nihat. **Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü**. İstanbul, 1945.

Öztuna, Yılmaz. **Baslangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi**. İstanbul: Hayat Yayınları, 1963.

Râğıb el-İsfahâni, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed(ö.502/1108). **el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân.** Dımaşk, 1992.

Petus, Richard. **Batı Gözü İle Türk Tarihi**. çev. Razi Maner, İstanbul, 1975.

Râzî, Fahruddîn(ö.606/1209). **et-Tefsîru'l-Kebîr**. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.

Ruth Cecil. *"Gog-Magog*", **Encyclopaedia Judaica**. Jerusalem, ts.

Sâbûnî, Muhammed Ali es-Sâbûnî. **Safvetü't-Tefâsir**. trc. Sadrettin Gümüş & Nedim Yılmaz, İstanbul: Ensar Neşriyat, ts.

Sadreddin Belâgî. **Kısasu'l-Kur'ân**. Bakü, 1992.

Said Havva(ö.1978). **el-Esâs fi't-Tefsîr**. trc., Beşir Eryarsoy & Harun Ünal, İstanbul: Şamil Yayınları, 1990.

JR. Searle, "Söz Eylem Nedir", **Dilbilim Seçkisi**, Oya Gödekli (çev.), Ankara, 1982, s.187.

Se`âlibî, Abdurrahman b. Muhammed es-Se`âlibî(ö.427/1035). **el-Cevâhirü'l-Hısân fî Tefsîri'l-Kur'ân** (Tefsîru's-Se`âlibî). Beyrut: Müessesetü'l-Âlemiyyi'l-Matbûât, ts.

-**Kısasü'l-Enbiyâ Arâisu'l-Mecâlis**. 4.Baskı, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405/1985.

Semerkandî, Ebu'l-Leys Semerkandî(ö.373/983). **Tefsîrü's-Semerkandî**. Beyrut, ts.

Sezgin, Fuad. **GAS**. Leiden, 1979.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr(ö.911/1505). **ed-Dürru'l-Mensûr bi't-Te'vîli'l-Me'sûr.** Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983.

Sülemî, Muhammed b. Husayn el-Ezdî(ö.412/1021). **Kitâbü't-Tefsîri'l-Kurâni'l-Azîm**. İstanbul, ts.

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî. **Huccetü'llahil-Bâliğa**. Kahire, ts.

Şâmil İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1994.

Şatıbî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. Ferruh. **Sîrâcü'l-Kârî'l-Mübtedei ve Tezkârü'l-Mukrii'l-Müntehi**. Beyrut, ts.

Şehristanî, Ebu'l-Feth Tacüddin Muhammed. **el-Milel ve'n-Nihâl.** Kahire, 1961.

Şemsettin Muhammed Ali b. Ahmed Dâvûdî(ö.946/1540). **Tabakâtu'l-Müfessirîn**. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.

Şengül, İdris. **Kur'ân Kıssaları Üzerine**, İzmir 1994

eş-Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed(ö.1250/1834). **Fethu'l-Kadîr el-Câmi`Beyne Fenni'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr.** Mısır: Mustafa el-Bâbi el-Halebi, ts.

et-Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin(ö.1981). **el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân.** 2.Baskı, İran: Müessesetü's-Sahâfî, Halîç, 1972.

et-Taberî, Ebû Ca`fer Muhammed b. Cerîr(ö.310/923). **Câmiul-Beyân àn Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**. Beyrut: Dârul-Fikr, 1405/1984.

-**Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, çev. Zakir Kadiri Ugan & Ahmet Temir Ankara: Maarif Basımevi, 1955.

Tekin, Ahmet. **Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru.** İstanbul: Milliyet Yayınları, 2001.

The Jewish Encylopaedia. London, 1904.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ(ö.320/932). **Sünen.** Hıms, 1967.

Topaloğlu, Bekir. **Kelâm İlmine Giriş**. İstanbul,1981.

Tûsî, Seyhu't-Tâifeti et-Tûsî(ö. 450/1058). **Tefsîru't-Tibyân**. thk. Ahmet Habîb el-Âmilî, Necef, 1376/1957.

Tümer, Günay. “*Ebu’r-Reyhân el-Birûnî*”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**. C.6, s.206-215.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları.

Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl Muhammed b. Abdillah(ö.283/896). **Tefsîru’l-Kurâni’l-Azîm**, Mısır, 1908.

el-Ukburî, Ebû’l-Bekâ Abdullah b. El-Hüseyn el-Ukburî(ö.616/1225). **Imlâü Mâ Menne bihi’r-Rahmânü min Vücûhi’l-Igrâbi ve’l-Kiraâti’l-Kur’ân**. Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiye, 1979.

el-Umrî, Ahmed Cemâl el-Umrî. **Dirâsât fi't- Tefsiri'l- Mevdûî li'l- Kasasi'l-Kur'ânî.** Kahire: Mektebetü’l-Hânci, 1986.

Vahıdî, Ebu’l-Hasen Alî b. Ahmed en-Neysâbûrî(ö.468/1076). **et-Tefsîru’l-Vasît**, yr. ts.

-**Esbâbu’n-Nuzûl**. Mısır, 1968.

Vehb b. Münebbih. **Kitâbu’t-Tîcân fî Mulûki Himyer**. San`a: Merkezü’d-Dirâsâti ve’l-Ehâdîsi’l-Yemeniyye, 1348/1929.

Wensinck, Arent Jean. **el-Mûcemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Hadîsi’n-Nebevî**. Leiden, 1943.

Wheeler, Brannom. M**. Prophets in The Quran.** London: Continuum, 2002.

Yakut el-Hamevî. **Mu’cemü’l-Büldân**. Beyrut ts.

Zakzuk, Hamdi. **Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı**. Trc. Abdulaziz Hatip, İzmir: Işık Yayınları, 1993.

Zeccâc. **Meâni’l-Kur’ân ve Îrâbuhu.** Beyrut, 1988.

Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-Zehebî(ö.748/1348). **et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn**. 2.Baskı, Dâru’l-Kütübü’l-Hadîse, 1396.

Zemahşerî, Mahmud b. Umer(ö.538/1144). **el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl**. (İbn Münzir’in Kitâbü’l-Hâmiş’i ile birlikte basılmıştır.) C.1, Mısır: Matbaatü’ş-Şeriyye, 1307/1890.

Zerkânî, Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî. **Menâhilu’l-İrfân fî Ulûmi’l-Kur’ân**. Thk. Ahmed Şemsüddîn, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996.

ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, Thk.:Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhim, Beyrut: Dâru’l-Mârife, 1391/1971, C.3.

Zeyvelî, Hikmet. **Kur’ân Kıssalarının Anlam ve Değeri,** Ankara: Fecr Yay. 1998.

Zirikli, Hayruddîn Ziriklî. **el-A`lâm li Eshüri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Müstagribîne ve'l-Müstesrikîn.** 3.Baskı, Beyrut, 1969.

Süreli Yayınlar

Âzad, Ebu'l-Kelâm (ö.1377/1958). *"Şahsiyyetü Zülkarneyn el-Mezkûr fi'l-Kur'ân",* **Sekâfetü'l-Hind.** C.1. sayı:1, Haydarabat: Meclisü'l-Hind li'r-Ravâbiti's-Sagâfiyye, 1950, s.50-71.

-*"Şahsiyyetü Zülkarneyn el-Mezkûr fi'l-Kur'ân",* `**Sekâfetü'l-Hind**. C.1, sayı:2, Haydarabat: Meclisü'l-Hind li'r-Ravâbiti's-Sagâfiyye, 1950, s.58-86.

-*"Şahsiyyetü Zülkarneyn el-Mezkûr fi'l-Kur'ân",* **`Sekâfetü'l-Hind.** C.1, sayı:3, Haydarabat: Meclisü'l-Hind li'r-Ravâbiti's-Sagâfiyye, 1950, s.10-40.

Boeschoten, Von Hendrik. "*Iskandar-Dhulqarnain in Den Qısas-ı Rabğuzi*", **Utrecht Turcological Series Utrechtse Türkologiuche Reeks.** Volume:3, Netherlands, 1992, s.39-56.

Cerrahoğlu, İsmail. "Ye'cûc-Me'cûc ve Türkler", .**AÜIF Dergisi**. C.20, Ankara, 1975.

Erdem, Sargon. "MÖ II. Binyıla Ait Çiviyazılı Belgelerin Işığında Gutium/Ye'cûc-Me'cûc/Moğollar Turukkum/Türkler", **X. Türk Tarih Kongresi.** C.3, (22-26 Eylül 1986), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.885-901.

-"Zülkarneyn", **Zafer**. Sayı:113(Mayıs 1986), İstanbul: İhlas Matbaacılık, 1986, s.3-9.

-"Zülkarneyn", **Zafer**. Sayı:114 (Haziran 1986), İstanbul: İhlas Matbaacılık, 1986, s.3-9.

-"Zülkarneyn", **Zafer**. Sayı 115 (Temmuz 1986), İstanbul,1986, s.3-9.

Fettich, Nânder. "*Hunların Arkeolojik Hatıraları*", **AÜİF Dil ve Tarih Coğrafya Fak**. sayı:318, Ankara: Ank. Ü Basımevi, 1982, s.195-224.

Gero, Stephen. "*The Legehd of Alexander the Great in The Christian Orient*", **Bulletin of the John Rylands Universty Library of Manchester.** Volume: 75/1(Spring, 1993), Manchester, s.3-9.

Gömeç, Saadettin. **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**. Sayı:110, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997.

Kılıç, Sadık. *"Cevaplar",* **I. Kur'ân Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler**. (1-3 Nisân 1994), Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994.

Montserrat Ebu'l-Mulhim. "Alejandro 'Dü'lQarnayn' en el Kitâb Âdab al-Falâsife", **Anaguel de Estudios Arabes**. C.2, s.75-118, Madrid, 1991.

Mustafa Muhammed et-Tayr. *"Zülkarneyn Yeftehu'l-Mesriga ve Yebnî Sedde Ye'cûc ve Me'cûc*", **Mecelletü'l-Ezher.** C.57, sayı: 9, Kahire, 1979, s.2041-2150

-*"Zülkarneyn ve Fütühâtihî fi'l-Meşârigi ve'l-Megârib",* **Mecelletü'l-Ezher**. C.51, sayi 7, Kahire, 1979, s.1613-1621.

Nûrulhak Tenvîr. *"Zülkarneyn fi'l-Kur'ân ve't-Târîh",* **Mecelletü'l-Ezher**. C.31, sayı:2, Kahire, 1959, s.173-180.

Okumuş, Mesut. *"Arthur Jeffery ve Kur'an Çalışmaları Üzerine",* **AÜİFD,** C.XLIII, sayı 2, Ankara: 2002, s.121-150.

Ömer et-Tîbî. *"Zülkarneyn fi'l-Kur'ân ve't-Târîh*", **Mecelletü'l-Ezher**. C.31, sayı 4-5, Kahire 1959, s.442-449.

Özsoy, Ömer. "Çeviri Kuramı Açısından Kur'an Çevirisi Sorunu", **II. Kur'an Sempozyumu Tebliği,** Bilgi Vakfı, (Metin Yayınlanmadı)

Pala, İskender. "*İskender mi? Zülkarneyn mi?",* **İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**. C.26 (1986-1993), İstanbul, 1993, s.117-146.

Saleh Mehmedoğlu, Aliev. "*Demirkapı*" **TDV İslâm Ansiklopedisi.** C.9, s.153-154.

Siyahpuş, Muhammed Takî Siyahpuş(سیاه بوش). *"Pîramun Dâsitan Zülkarneyn"* (بیرامون داستان ذوالقرنین)**, Yağma**. 29/2 Tahran, 1396/1976. s.98-105.

Sümer, Faruk. **Eski Türklerde Sehircilik**. C.7, sayı:137, Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları, 1993.

Şengül, İdris. "*Kur'an Mesajını Ulastiımada Kıssaların Önemi",* **I. Kur'ân Sempozyumu Tebligler-Müzakereler**. (1-3 Nisân 1994), Ankara: Bilgi Vakfi Yayınları, 1994, s.133-139, 151-156.

-**Kur'ân'ın Temel Prensipleri Işığında Kıssaların Tahlil ve Değerlendirilmesi**, Ankara,1990.

Vedia Tâhâ en-Necm. "*Şahsiyyetü Zülkarneyn",* **Mecelletü'l-Lüğati'l-Arabiyyeti bi Dımaşk.** Sayı:43 (Nisan 1388/1968), Dımaşk, 1968.

Yazıcı, Tahsin. "*Ferîdun*", TDV İslâm Ansiklopedisi. C.9, s.396.

Zeyvelî, Hikmet. "Müzakereler I", **I. Kur'ân Sempozyumu Tebligler-Müzakereler** (1-3 Nisân, 1994), Ankara: Bilgi Vakfi Yayınları, 1994, s.141-144.

Diğer Yayınlar

Öztürk, Mustafa. “Kur’an’da Uzaya Seyahati Anlatılan İnsan, Adlı Kitabın Düşündürdükleri”.http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt1/sayi1/M_Ozturk_ Zulkarneyn.htm, Erişim 28.04.2003.

Arsel, İlhan. “Kıssalar”. http://www.ilhanarsel.org/kıssalarl/M33.html, Erişim: 22 Nisan 2003.

Turgay, Nureddin. “Zülkarneyn”. www.rahmet.com/peygamberler/zulkarneyn.html - 9k, Erişim 24.04.2004.

“Efsaneler”. www.dicle.net/**efsaneler**.html - 8k, Erişim 22,02,2002.

“Mitoloji”. http://www.**ilkayet.net/mitoloji**%20.htm, Erişim 22.06.2004.

www.f27.**parsimony.net/forum**67052/-20k, Erişim 22.06.2004.

Ünal, Ali. “Fikir Platformu”. www. 212.154.21.40/2000/09/19/fikir/fikir.htm - 30k, Erişim 23.04.2003. (19.9.2000 tarihli zaman gazetesi, “fikir platformu” başlığı altında yayınlanmıştır.)

“Yeni Yorumlar”. www.**yeniyorumlar**.com/turkce/trmenu.htm - 15k, Erişim 23.04.2004.

“Ahir Zaman”, http://www.ahirzaman.net.icindekiler-kehf.html-12k, Erişim 18.06.2003.

“Ergenekon”. http://www.**ergenekon**.8k.com/tarih.htm, Erişim 22.04.2003.

Hans von Aiberg. “Zigzag”. www. zigzag-aiberg.hypermart.net/indexchat.htm - 24k, Erişim 25.05.2003.

http://www.araştirma.org/index.php/article/view/186/1/14, Erişim 26.05.2003.